

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ
ЦЕНТР ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ З БОГЕМІСТИКИ І СЛОВАКІСТИКИ**

**Ужгородські чеські наукові читання:
історія, культура, політика, право**

Науковий збірник

**30 травня 2013 року
м. Ужгород**

Поліграфцентр «Ліра», 2013

ББК 63.3(4УКР-4ЗАК)
УДК 94(477.87)
У-33

Редакційна колегія:

Співголови:

Лендьел Мирослава, доктор політичних наук;
Ліхтей Ігор, кандидат історичних наук.

Відповідальний секретар:

Стряпко Антоніна, кандидат політичних наук.

Члени редколегії:

Віднянський Степан, доктор історичних наук;
Вовканич Іван, доктор історичних наук;
Кіш Єва, доктор історичних наук;
Кірсенко Михайло, доктор історичних наук;
Лемак Василь, доктор юридичних наук;
Мандрик Іван, доктор історичних наук;
Мітряєва Світлана Іванівна, кандидат історичних наук;
Палінчак Микола, кандидат історичних наук;
Пелін Олександр, кандидат філософських наук;
Приходько Володимир, доктор економічних наук;
Шніцер Ігор, кандидат історичних наук.

*В оформленні використано акварель народного художника України
Василя Скакандія із серії «Празькі етюди».*

*Матеріали публікуються в авторській редакції.
Автори статей несуть повну відповідальність
за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв,
власних імен та інших відомостей.*

ISBN 978-617-596-132-2

© Науково-дослідний інститут Центральної Європи ДВНЗ “УжНУ”, 2013
© Центр історичних студій з богемістики і словакістики ДВНЗ “УжНУ”, 2013
© Автори статей, 2013
© Лендьел М.О., Ліхтей І.М., Стряпко А.Д., упорядкування, 2013
© Поліграфцентр «Ліра», 2013

ЗМІСТ

ЧЕХІЯ: ПОГЛЯД З УКРАЇНИ (*Лендъел Мирослава, Ліхтей Ігор*).....6

**1.МИНУЛЕ: ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЧЕСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ,
ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ**.....10

Волошин Тетяна, Поп Дмитро. ВЕЛИКА МОРАВІЯ – КОЛИСКА
СЛОВ'ЯНСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА..... 10

Мокрянин Діана. ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ X СТ. ТА ЇХ ВПЛИВ НА ХАРАКТЕР
ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН 18

Прохненко Ігор. ЗНАХІДКИ ЛОШТИЦЬКОГО ПОСУДУ
НА РУЇНАХ КОРОЛЕВСЬКОГО ЗАМКУ..... 32

Пењак Павло. ЯН ЕЙСНЕР І ВИВЧЕННЯ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ЗАКАРПАТТЯ 40

Ліхтей Ігор. РЕГЕНТСТВО БРАНДЕНБУРЗЬКОГО МАРКГРАФА
ОТТОНА V ДОВГОГО НАД СПАДКОСМЦЕМ ЧЕСЬКОГО ТРОНУ
ВАЦЛАВОМ (1278–1283) 46

Андрусяк Ярослав. РОЛЬ ЧЕСЬКОГО ДВОРЯНСТВА У ВІЙСЬКОВО-
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ МІЖ ВЛАДИСЛАВОМ II
ЯГЕЛЛОНОМ ТА МАТЯШЕМ КОРВІНОМ У 1471–1475 РР..... 62

Товтин Яна. ОБРАННЯ ФЕРДИНАНДА I ГАБСБУРГА
ЧЕСЬКИМ КОРОЛЕМ..... 68

Матяш Світлана. СЕЙМ 1608 Р. В КОРОНІ СВ. ВАЦЛАВА ЯК
ПРИКЛАД МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 73

Нагірняк Тетяна. СТАНОВИЩЕ І СТАТУС ШЛЯХТИ ЧЕХІЇ ЗА
ТИТУЛАТУРОЮ ДО І ПІСЛЯ БЛЮЇ ГОРИ 84

Керецьман Надія. УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В ЧЕХІЇ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)..... 98

Кірсенко Михайло. ТОМАШ ҐАРИК МАСАРИК І
ПЕРША ЧЕХОСЛОВАЦЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ 107

Поляновська Олена. ПОГЛЯДИ ЕДВАРДА БЕНЕША
НА ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІГИ НАЦІЙ .. 113

Шніцер Ігор. ЗАКОН ПРО ФЕДЕРАЛІЗАЦІЮ ЧССР ВІД 1968 РОКУ ЯК СПРОБА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ПРОТИРІЧ У ДЕРЖАВІ	121
Віднянський Степан. ЧЕХИ В УКРАЇНІ (МАТЕРІАЛИ З «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»: У 10 Т. – ТТ. 9,10. – К., 2012-2013).....	127

2. СУЧАСНІСТЬ ТА МАЙБУТНЄ: СОЦІУМ, ПРАВО, ПОЛІТИКА, ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....133

Лемак Василь. ПРАВОВА РЕФОРМА В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	133
Марадик Наталія. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	140
Ключкович Анатолій. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	148
Стряпко Антоніна. ПЕРШІ ПРЯМІ ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 2013 РОКУ ТА АНАЛІЗ ПЕРШИХ 100 ДНІВ ПРЕЗИДЕНТСТВА МІЛОША ЗЕМАНА	155
Стряпко Іван. ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ ЧЕХІЇ	163
Лендєл Мирослава. СПЕЦИФІКА МІСЦЕВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ЛОКАЛЬНЕ Є ПРЕКРАСНИМ!	169
Палінчак Микола. ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	178
Токар Маріан. РОЗГАЛУЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ПРОЯВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	189
Павлишин Любов. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПРІОРИТЕТИ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	196
Волощук Сергій. ДОСВІД УЧАСТІ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАТО	206
Ключівський Юрій. ДОСВІД ЧЕХІЇ У РОЗБУДОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНИХ ПІДВАЛИН СПРИЯННЯ ТУРИЗМУ	215

<i>Корсак Роман.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖДЕРЖАВНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЧЕХІЇ В ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ (ПОЧ.ХХІ СТ.)	222
<i>Вовканич Іван, Андрейко Віталій.</i> ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЧЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ.....	231
<i>Зан Михайло.</i> ФОРМУВАННЯ БІЛАТЕРАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЧЕСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КУЛЬТУРНО- ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ	242
<i>Лукиш Олег.</i> ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА, ПРОГРАМА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕФОРМИ.....	249
АНОТАЦІЇ	255

ЧЕХІЯ: ПОГЛЯД З УКРАЇНИ

Чеська Республіка, Чехія – саме так здебільшого називають цю країну співвітчизники – є для більшості українців не такою близькою і знайомою країною, як, до прикладу, Польща, безпосереднє сусідство з якою сприяє гуманітарним контактам, не говорячи вже про спільну багатовікову історію співжиття в єдиній державності, сучасне стратегічне партнерство. Водночас, принаймні, для закарпатців Чехія і Прага – це держава і місто, в якому «потрібно» побувати через історичні та культурні сентименти з приводу спадщини міжвоєнного періоду, коли Підкарпатська Русь була складовою цього організму, чеську архітектуру, якою пишається Ужгород, історичні легенди, що стигли сформуватися у цей відрізок часу, культурні традиції, що були започатковані. Тепер Чеська Республіка сприймається у регіоні не лише як один з форпостів трудової міграції, але й як носій плідних контактів, які склалися між урядовими структурами Праги, краю Височіна та Закарпатської області, України щодо розвитку культурної і соціальної сфери останньої, батьківщина вдячних туристів, які облюбували Срібну землю.

Саме тому науковці Ужгородського національного університету вирішили віддати данину не тільки славній минувшині, а й не менш повчальній сучасності чеського народу. Задумане вдалося реалізувати з ініціативи Науково-дослідного інституту Центральної Європи (*директор Мирослава Лендбел*) та Центру історичних студій з богемістики і словакістики (координатори *Ігор Ліхтей, Ігор Шніцер*): 30 травня 2013 року було проведено Ужгородські чеські наукові читання. Вони охопили період від існування Великоморавської держави до сучасних політичних процесів у Чеській Республіці. Матеріали читань і лягли в основу цього збірника.

Тема Великої Моравії як колиски слов'янського християнства зацікавила *Тетяну Волошин* та *Дмитра Попа*. Опираючись на історико-лінгвістичні матеріали, автори роблять спробу простежити діяльність Кирила й Мефодія на тернистому шляху поширення християнського вчення.

Дослідниця *Діана Мокрянин* ставить за мету визначити роль і місце Німецької держави як спадкоємиці Східнофранкської імперії в Центральній Європі IX – X століття. У цьому контексті вона намагається проаналізувати характер відносин Німеччини з Чеською державою Пршемисловичів і з конгломератом полабських і прибалтійських слов'янських племен.

Результатом археологічних розкопок стала стаття *Ігоря Прохненка*, присвячена знахідкам лоштицького посуду на руїнах Королівського замку,

а **Павло Пеняк** наголошує на внеску видатного чеського вченого Яна Ейснера у справу вивчення старожитностей Закарпаття.

Дві публікації торкаються історії Чеської держави епохи класичного і пізнього Середньовіччя. Йдеться про дослідження **Ігоря Ліхтея**, присвячене регентському урядуванню бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого у чеських землях упродовж 1278 – 1283 років, та розвідку **Ярослава Андрусяка** про роль чеського дворянства у військово-політичному протистоянні між Владиславом II Ягеллоном і Матяшем Корвіном у 1471–1475 роках.

Ранньомодерна історія презентована у статті **Яни Товтин**, яка висвітлює перипетії довкола обрання Фердинанда I Габсбурга чеським королем (1526 р.), у студії **Світлани Матяш** – про сейм 1608 р. і в публікації **Тетяни Нагірняк**, що прагне простежити становище і статус шляхти у період до і після битви під Білою горою.

Евристичними за суттю є матеріали **Михайла Кірсенка** про Томаша Гарика Масарика і першу політичну чехословацьку еміграцію та **Олени Полянської** про погляди Едварда Бенеша на засадничі принципи функціонування Ліги Націй. Дослідник **Ігор Шніцер** проаналізував закон про федералізацію ЧССР від 1968 р. як спробу врегулювання чесько-словацьких протиріч.

Дискурс української музики в Чехії останньої третини XIX – початку XX ст. докладно подала **Надія Керецман**, а **Степан Віднянський** підготував статтю енциклопедичного характеру про життєдіяльність чехів в Україні.

Щодо сучасності, то у фахових колах політичні інститути і процеси у Чеській Республіці сприймаються як приклад достатньо гармонійного співжиття управлінських традицій, започаткованих у міжвоєнний період, та новацій XX – XXI століть, конструктивних спроб подолання політичних криз, якими може похизуватися новітня історія країни, включно подій 2013 року. Водночас, чехи продемонстрували дивовижну принциповість, відстоюючи національні інтереси під час ратифікації Лісабонської угоди про реформу Європейського Союзу у 2009 році, рішення про стабілізаційний фонд єврозони у 2012 році. Є багато пояснень такої стійкості маленької нації і, можливо, має рацію **Наталія Марадик**, простежуючи вплив політико-культурних орієнтацій чехів на структурування системи владних інститутів у державі, а, отже, опосередковано – на систему «стримувань і противаг», яка склалася в ній для захисту національних завдань. Водночас, потрібно погодитися також із аргументами **Василя Лемака**, який з'ясував роль нової політичної еліти у здійсненні правової реформи і, власне, її змісту як каркасу динамічної сталості політичної системи Чеської Республіки та її ефективності.

Тим більше цікавим є завдання порівняння структурних елементів політичної системи Чеської і Словацької Республік, які у міжвоєнний і післявоєнний період були об'єднані в єдиній державності, зокрема партійних системи, що було реалізовано *Анатолієм Ключковичем*. Незважаючи на єдину стартову точку для початку політичних трансформацій у 1989 році, партії обох країн об'єдналися на основі відмінних політичних завдань і ідеологій і логіка їх реконфігурації за результатами чергових виборів також містить багато відмінностей. Причини запровадження системи прямих президентських прямих виборів та політичні перипетії першої кампанії, яка завершилася перемогою М. Земана, з'ясує *Антоніна Стрякко*.

При тім політична ціна перемоги у Празі у Чеській Республіці зменшилася після проведення адміністративно-територіальної реформи у країні, яка, з одного боку. Відбулася під тиском Європейського Союзу, з другого – об'єктивною потребою перенести важелі управлінської діяльності у регіони, яка відрізняються різними соціально-економічними умовами, що логічно впливає із статті *Івана Стрякка*. Ця диференціація, гадаємо, пояснюється різною соціальною, зокрема, етнічною структурою чеського і словацького суспільств, економічними пріоритетами. Водночас, обидві країни поділяють і спільні ознаки, зокрема переважання в адміністративно-територіальній структурі малих громад. Фактор малої кількості громадян, які проживають у територіальних колективах (чес. *obce*) зумовлює особливості політичного процесу в цих спільнотах, зокрема якщо порівнювати їх із загальнонаціональною політичною сценою. Зокрема, як демонструє *Мирослава Лендбел*, мова йде і про електоральну пропозицію, результати виборів, рівень участі у виборах.

У багатьох постсоціалістичних країнах важливу роль у зміні моделей суспільної самоорганізації відіграє церква. Специфіку реалізації релігійних прав у Чеській республіці та вплив конфесій на функціонування громадянського суспільства у цій країні визначає *Микола Палінчак*. Кількісні та якісні характеристики громадянського суспільства, взагалі, є критерієм, за яким варто диференціювати країни Центральної Європи. Тим більше, корисно визначити форми структуризації громадськості, які були притаманними Закарпаттю як складовій частині Чехословацької Республіки у міжвоєнний період, що робить *Маріан Токар*. У майбутньому це може стати стартовою точкою для порівняння сучасного стану громадянського суспільства на території Чехії та сучасного Закарпаття, зокрема простеження тривалості традицій, закладених у 1920-1930-х роках.

Зовнішня політика Чеської Республіки у період постсоціалістичних трансформацій завжди відзначалася виразним євроатлантичним характером, пошуком консенсусу з сусідами, водночас, переконаним відстоюван-

ням національних інтересів. Саме цій сфері політики Праги присвятили статті **Любов Павлишина і Сергій Волощук**. При тім в економічній галузі ця центральноевропейська країна успішно використовує туристичний потенціал, володіючи розгалуженою мережею спеціалізованих інституцій, що може бути добрим уроком для України. Саме цей висновок можна зробити, ознайомившись з доробком **Юрія Ключківського**.

Туризм можна вважати однією із потенційних сфер співробітництва між Україною та Чеською Республікою, хоча співробітництво в культурній і гуманітарних галузях має більше результатів на поточний момент. Аналіз міждержавної співпраці України та Чехії у працях зарубіжних учених (поч. ХХІ ст.) став предметом дослідження **Романа Корсака**. Основні етапи розвитку чеської національної меншини в Україні простежили **Іван Вовканич** та **Віталій Андрейко**. Водночас **Михайло Зан** підштовхує вдумливого читача самостійно з'ясувати, у яких питаннях двостороння взаємодія не є достатньо ефективною, а **Олег Лукаш** у своєму доробку інформує про можливості використання Програми Східного Партнерства Європейського Союзу для просування реформ в Україні.

Сподіваємося, що матеріали збірника стануть у нагоді всім, хто цікавиться минулими і сучасністю чеського народу, збагатять нашу гуманітарну спільноту.

Мирослава Лендєл,
доктор політичних наук,
Ігор Ліхтей,
кандидат історичних наук

1. МИНУЛЕ: ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЧЕСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ, ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

*Тетяна Волошин,
Дмитро Поп,
краєзнавці*

ВЕЛИКА МОРАВІЯ – КОЛИСКА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ХРИСТИАНСТВА

Тема християнізації слов'ян цікавить вчених-славістів уже багато віків. Однак оскільки до цих пір бракувало архівних матеріалів як історичного, так лінгвістичного характеру, тема все ще залишалась не повністю розкритою. Автори статті, зібравши доступні на сьогоднішній день історико-лінгвістичні матеріали, по-новому розкривають тему, показуючи тернистий шлях, по якому святим братам довелось іти, поширюючи між слов'янам велике християнське вчення.

Ключові слова: Велика Моравія, Кирило, Мефодій, християнізація.

Цього року християни слов'янських держав готуються урочисто відмітити дві знаменні дати їхньої історії - західні відмічатимуть 1150-у річницю з дня прийняття християнства їхніми далекими предками, а східні – 1025-у. Цю розбіжність у датах чітко пояснює історія Центральної Європи.

Слов'яни відносно пізно почали формувати свої держави. В 623-624 рр. франкський (німецький) купець Само очолив перше велике державне формування, яке включало в себе слов'янські землі Центральної Європи – Чехію, Моравію, частину Словаччини. Існувала ця «державка» 35 років, однак після смерті її засновника розпалась [1].

Через сто років на тих же слов'янських землях формується перша справді слов'янська держава – Велика Моравія (822-907), як її назвав візантійський імператор та історик Костянтин Багрянородний. Ця держава відіграла велику роль в християнізації всіх слов'ян. В той час, коли київські

князі потопали в язичницькому блуді та братовбивстві, великоморавський князь Ростислав, розумний політик і хороший дипломат, розуміючи, що встояти перед натиском німецьких феодалів йому буде важко, звертається по допомогу до візантійського імператора Михайла III, відправивши до нього посольство з листом, в якому просить імператора направити в Велику Моравію проповідників християнства, які б розмовляли по-слов'янськи. Чеський вчений Й.Вашиця в своїй праці «Літературні пам'ятки епохи великоморавської» наводить уривок з «Життя св. Мефодія» про цю подію: «Сталося в ті дні, що Ростислав, князь слов'янський, із Святополком відправили посольство з Моравії до імператора Михайла і казали так: «Ми слава Богу здорові. Прийшло до нас багато християнських учителів з Влах (з Аквілейського патріархату в північній Італії - авт.), з Грек (з Візантії - авт.) та з Німець, і ті нас по-різному вчили. Однак ми, слов'яни, народ простий і немає у нас, хто б нам показав шлях до правди і смисл її розтлумачив. Ану лишень, шановний пане, відправ до нас такого мужа, якому б вдалося розтлумачити нам всю справедливість...

Тоді імператор Михайло сказав Філософові Костянтину: «Чуєш, Філософе, що говорить? Інший цього не може зробити, лише ти. Ось, тут всілякі дари, візьми з собою свого брата абата Мефодія і біжи. Ви обидва солуняни, а солуняни всі говорять чисто по-слов'янськи». (В оригіналі останнє речення звучить так: «...вы бо еста солоунянина, да солоуняне вьси чисто словѣньскы бесѣдуютъ»). (Костянтин та Мефодій народились в Грецькій Македонії, північній провінції Греції, де частина населення були слов'яни - авт.). (...і не насмілились відмовити ні Богу, ні імператору (...), і коли вони вислухали ці великі слова, то почали молитися і з іншими, що були з ними того ж духу. І тоді явив Бог Філософу слов'янські книги. І він зразу букви зробив і зробив переклад і відправився в дорогу в Моравію. Мефодія взяв з собою, і той знову покійно його слухав і йому служив і з ним вчив» [2]. Згадується цей доленосний для слов'ян момент і в «Літописі Руському», где автор говорить про ці події так: «...Коли морави жили вже хрещеними, їхні князі послали мужів до царя грецького Михайла, кажучи: - Земля наша хрещена, та нема в нас учителя, який би наставляв нас, і повчав, і витлумачував книги святі. Ми не розуміємо ні грецької мови, ні латинської. Бо одні вчать нас одне, інші - інше. Тому ми не розуміємо книжного розуму, ні сили їх... Пришли нам вчителя, який би відкрив нам книжні слова і смисл їх... Коли цар Михайло це почув, то скликав всіх Філософів і передав їм слова слов'янських князів. І сказали Філософи: - В Селуні (Солунь-авт.) є чоловік, на ім'я Лев, і має він синів, які знають слов'янську мову, два сини у нього, Кирил та Мефодій, вправні Філософи. Коли цар це почув, послав за Кирилом та Мефодієм в Селунь і, коли вони прийшли, сказав їм такі

слова: - Тут прислала до мене послів слов'янська земля. Просить учителів для себя, які могли б розтлумачити святі книги, вони цього добиваються. І умовив їх цар, і послав їх в слов'янську землю в Моравію. А коли брати прийшли, почали вони складати азбуку слов'янську і перевели “Апостола” та Євангеліє. І раді були словени, коли почули своєю мовою силу і мудрість писання. А потім переклали брати Псалтир та інші книги...» [3].

Насправді з перекладами богослужбових книг на слов'янську мову все було трохи інакше: вже перед тим, як вирушити у Велику Моравію, Костянтин на основі грецького алфавіту склав для слов'ян азбуку, яка була названа глаголиця. Брати переклали на слов'янську мову Новий Завіт, додавши до нього віршовану молитву «Проглас», і збірник канонічного права «Номоканон» (“номоканонъ рекъше законуу правило»); написали також перший слов'янський кодекс законів, назвавши його “Закон судний людем» [4]. Це була свого роду конституція, яка на багато століть випередила конституцію Івана Орлика, писаря гетьмана Мазепи. В той час релігійна ситуація в Європі була досить складною, а в слов'ян до того ж не було проповідників, які б проповідували Святе письмо слов'янською мовою, тому і не дивно, що в Великій Моравії християнське вчення проповідували німецькі місіонери-латиняни. І хоча в 50-х гг. князь Ростислав вигнав їх з Моравії, від цього в церковній сфері Моравського князівства нічого не змінилось - на їх місце прийшли інші місіонери з «Влах», з «Грек» та з «Німець», тому і не дивно що Велика Моравія і надалі залишалась місійною областю архієпископства в баварському Пассау, не дивлячись на те, що в сфері дипломатії та організації військової сили князь Ростислав досяг бажаного і бів визнаним правителем суверенної держави. Ростислав добре розумів, що самостійна церковна організація може значно посилити державну систему. Розуміли це і німецькі князі та церковні ієрархи, які бачили в ньому свого ворога і любою ціною хотіли послабити його владу. З іншого боку, візантійський імператор Михайло та константинопольський патріарх Фотій і самі були не проти зміцнити свої позиції в Центральній Європі [5]. Тому вони з радістю відгукнулись на прохання моравського князя.

Костянтин та Мефодій прибули в Моравію в 863 році. Тут їхня місія тривала, з невеликими перервами, майже 22 роки – приблизної дати смерті Мефодія (885). Уже на самому початку своєї діяльності вони заклали в Моравії міцний фундамент самостійної слов'янської церкви та добились її офіційного визнання, що автоматично забезпечувало повну політичну самостійність Великої Моравії [6]. Крім того, вони і в подальшому продовжували перекладати на слов'янську мову богослужбові книги та готувались відвезти їх до Папи Римського для визнання перекладів. Ці переклади мали епохальне значення, оскільки порушували т.зв. «тримовну догму», яка панувала на той

час в Європі і згідно якої священними визнавались лише три мови – латина, грецька та іврит. В 867 р. брати відправились в Венецію на церковний Собор, де сподівались легалізувати не лише церковні книги, переведені на слов'янську мову, але і богослужіння на слов'янській мові. На жаль, Собор відхилив їхнє прохання. Правда, через деякий час папська курія, боячись впливу німецького духовенства в Центральній Європі, скликала церковний Собор в Римі, на якому Костянтин та Мефодій успішно захистили свої переклади у Папи Адріана II, який в 867 р. поклав їх на олтар базилики святого Петра в Римі, і цим самим слов'янська мова і символічно, і фактично була поставлена на один рівень з панівними на той час в Європі мовами – латиною, грецькою та івритом. Заодно Папа Римський вручив Мефодію грамоту «Слава в вишніх Богу», яка підтверджувала право вести Літургію на слов'янській мові. Як свідчать «Magne Moraviae Fontes historici» («Джерела з історії Великої Моравії»), «...папа взяв слов'янські книги, освятив їх і поклав в храмі св. Марії, який називається Фатне (сьогоднішня Santa Maria Maggiore). Тут співали з ним Літургію. Потім співали в храмі св. Петра на слов'янській мові. На другий день співали в храмі св. Петронілі, а на третій день в храмі св. Андрія, а потім ще у великого учителя язичників апостола Павла співали в храмі вночі святу Літургію по-слов'янськи над святим гробом... Філософ із своїми учнями в знак подяки довго віддавали хвалу Господу Богу [7]. На жаль, ще по дорозі в Рим Костянтин захворів. Тут він прийняв постриг та ім'я Кирил і залишився в одному з монастирів, де в 869 р. помер. Мефодій, хоч і з невеликими труднощами (німецькі феодалі навіть у в'язниці його тримали, однак після втручання Папи Римського все-таки звільнили) повернувся в Моравію зі своїми учнями і проповідував там християнство до самої смерті. На жаль, коли він упокоївся, нові князі Великої Моравії під тиском німецьких феодалів почали переслідувати його учнів, а в 886 р. взагалі вигнали їх з Моравії. Російський історик церкви Є.Л.Недзельський, який більшу частину свого життя прожив в Чехословаччині (в т.ч. і на Підкарпатті), згадуючи про діяльність св. Костянтина (Кирила) та Мефодія в Великій Моравії, пише: «Слід визнати, що учні св. Мефодія, яких у 886 р. вигнали з Великої Моравії, пішли в Східну Словаччину та на Підкарпаття...Будували храми, присвячені св.Дмитру Солунському, якого дуже шанували їхні вчителі, солунські брати. У східних слов'ян в той час ще не було і не могло бути святих...» [8].

Костянтин та Мефодій проповідували християнство не в самій Моравії, як ядрі держави, і не серед мораван, а в окраїнних областях, на периферії, тому що моравани ще на початку 9 ст. познайомились з християнським вченням через місіонерів-латинян.

Периферійною областю Великої Моравії в другій половині 9 ст. був і Підкарпатський край. Саме в другій половині 9 ст. слов'янські автохтони

цього краю познайомились з християнським вченням. В дослідників даного питання не існує великих розбіжностей у визначенні періоду остаточного утвердження християнства в Підкарпатському краї, однак є деякі розбіжності стосовно початку християнізації. Складність полягає в тому, що явно недостатньо наявних джерел, в першу чергу таких, які могли б розкрити епохальне явище в розвитку слов'ян Карпатського регіону епохи раннього середньовіччя. Тому нема нічого дивного в тому, що одні дослідники стверджують, ніби «...проповідь християнства (Слова Божого) почалась в історичному Підкарпатті ще з апостольських часів. Сюди доходив вплив святого апостола Андрія Первозванного та вплив святого Павла» [9]. Однак зважаючи на складнощі, з якими зустрічались проповідники християнства з самого початку поширення вчення Ісуса, ця гіпотеза маловірогідна. Д-р Наталія Шкирпан в своїй книзі «Записки по історії Подкарпатской Руси» пише: «...існує точка зору, що християнство в Угорщині утвердили латинські єпископи Пилигрім Пассавський та Адальберт (Войтех) Празький, однак грецькі письменники Скилиця, Кедрин та Зонара стверджують, що християнство поширилось в Дакії (область середньої Тиси - авт.) та Паннонії (придунайська частина Угорщини, на той час заселена слов'янами - авт.) з Візантії ще задовго до появи угрів в Угорщині».[10]. Є історичні дані про те, що «...населення Дакії навернув в християнство святий Микита та заснував тут дві архієпископства, одне з яких, «Argensem et Makloviense», було засноване для руських» [11].

Висловлювався з цього приводу і професор УжНУ М.Болдижар, який стверджував, що «...першим монотеїстичним напрямком на Закарпатті було християнство східного обряду, яке поширилось тут учнями Кирила і Мефодія задовго до поширення його в Київській Русі» [12]. Про те, що слов'янські автохтони Карпатського регіону були в числі перших слов'ян, які познайомились з християнським вченням, говорить і Житіє Преподобного Іоанна, етнічне коріння якого сягає Білих Хорватів, які в 6-7 ст. перебували в Карпатському регіоні. Ім'я Преподобного в переказі повторюється двічі. Чеський дослідник Франтішек Тіхи на основі документа, який датується 1023 роком, пише в праці «Перший проблеск християнства в Чехії»: «Святий Іоанн прийшов до нас, як свідчить його типове ім'я, з руського Сходу...Це було в той час, коли в Чехії княжив Боржівой (IX ст.-авт.)...» [13]. Князь Боржівой був першим чехом, якого похрестив Мефодій. Про цю подію чеський літописець Даліміл пише так:

“...a jakž brzy by po stole
proší krsta ot Svatopluka,
krále moravského
a ot Metudie,
arcibiskupa velehradského

Ten arcibiskup Rusin bieše,
mši svou slovensky služieše
Ten u Velehradě křti Čecha prvého
Bořivoje kněze českého...” [14].

Про поширення християнства в Карпатському краї в період місіонерської діяльності святих братів в Великій Моравії говорив і Папа Римський Павел Іоанн II в Апостольському посланні з нагоди 350-річчя Ужгородської Унії: «Якщо Ужгородська Унія йде слідами рішень Флорентійського Собору (1439 р., коли були підписані декрети відновленої і повної єдності Східних Церков з Римською Церквою-авт.), то слушно буде розглядати її також в контексті тісного духовного зв'язку з місією Слов'янських Апостолів, святих Кирила та Мефодія, проповідництво яких поширилось з Великоморавських земель аж до Карпатських гір. Тому вірні тих Церков, які беруть свій початок від Ужгородської Унії, справедливо вважають себе спадкоємцями кирило-мефодіївської спадщини» [15]. З нагоди вищезгаданого ювілею Іоанн Павел II ще раз згадав про русинську церкву під час молебні в Ватиканській базиліці: «З величезною радістю вітаю вас, єпископів, священників, монахів та монахинь, які являються вірними Візантійській Католицькій, Русинській Церкві. Ви являєтесь спадкоємцями євангелізації Апостолів слов'ян Кирила та Мефодія...» [16].

Християнське вчення поширювалось в слов'янських землях з Великої Моравії ще в другій половині 9 ст. через Словаччину та Підкарпаття, і несли його слов'янам, як вже згадувалось вище, учні Мефодія. Відомий російський дослідник історії Православ'я Є.С.Голубинський в своїй праці «История русской церкви» припускає, що київський князь Володимир Великий для поширення в Київській Русі християнства греко-східного обряду міг запросити місіонерів з Угорської Русі (Підкарпаття), які «були угорські руські, що жили і дотепер ще живуть по ту сторону Карпат в північно-східній Угорщині і які були навернені в християнство на ціле століття раніше від нас» [17]. Припущення Є.С. Голубинського знаходить підтвердження в Києво-Печерському патерику, де в Слові 30 згадується проповідник християнства Мойсей Угрин (Угорський русин). На початку XI ст. київський князь Володимир Великий запросив трьох братів-монахів з Угорської Русі, де християнство вже мало певні традиції, проповідувати серед київських русичів-язичників християнське вчення. Це були брати Мойсей, Георгій та Єфрем. Вони ввійшли в історію християнства під іменем Утрини (Угорські русини). Георгій був слугою в князя Бориса, і коли вишгородські змовники «...списами проткнули Бориса, то разом закололи і слугу його...», як пише Нестор-літописець. Ця подія згадується і в Лаврентіївському літопису: «...І су нападаша...І слугу его...бьяше отрок с родомъ сынъ угреск, именем Георгий, егоже любяще повелику Борис...» [18]. Коли Єфрем довідався про страшну смерть свого брата Георгія, він усамітнився на березі річки Тверці (район міста Торжка, Тверської обл. в Росії), де до 1038 р. побудував монастир на честь св. Бориса і Гліба. Упокоївся в глибокій старості. Його мощі

були знайдені нетлінними в 1572 р. і до сьогоднішнього дня почивають в заснованій ним обителі [19].

Однак найвідомішим з-поміж братів Угринів був Мойсей. Життя його описано в Київському Патерику XIV ст. та в Пролозі Мукачівського Літопису. Проповідував християнство не лише серед князівського оточення в Києві, але й серед простих русичів на периферії Київської Русі. Був Мойсей і наставником сестри Ярослава Мудрого Передслави. Понад 5 років проповідував християнство в Польщі (його взяв з собою польський король Болеслав Хоробрий, коли повертався з походу на Київ в 1020 р.). Останні ж 10 років свого життя Мойсей подвизався в Київській Лаврі. Упокоївся біля 1073 р., був похований в Ближніх Печерах, де і по сьогоднішній день почивають його нетлінні мощі. Православна церква зарахувала його до лику святих [20]. Таким чином, Мойсей Угрин був першим Преподобним Київських печер. Все це свідчить про те, що брати Угрини внесли значний вклад в поширення християнства в Київській Русі, з яким слов'янських автохтонів Карпатського регіону (Угорської Русі, як цей край називали східні слов'яни) ознайомили скоріш за все учні Мефодія, а не сам святий. З 1996 р. частина нетлінних мощей Мойсея Угрини знаходиться на його історичній батьківщині - в церкві Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря [21].

Виходячи з вищенаведеного, можемо по праву вважати Велику Моравію колицкою слов'янського християнства.

Однак підсумовуючи тему варто сказати, що як і раніше, так і зараз учені по-різному оцінюють місіонерську діяльність св. Костянтина (Кирила) і Мефодія в Великій Моравії. Наприклад, в 2000 р. український історик Лев Качковський в київській газеті «День» висловив припущення, що святі брати «виконували політичне замовлення Риму та Константинополя, а не проводили просвітню діяльність на благо слов'ян... поставили слов'ян поза загальним процесом розвитку народів християнського світу» [22].

Цікаву резолюцію стосовно діяльності св. Костянтина (Кирила) і Мефодія серед слов'ян прийняли учасники кирило-мефодіївської конференції, яка відбулась 3 червня в Празі. В резолюції говориться наступне: «Питання кирило-мефодіївської місії та її актуальної інтерпретації являється відносно складним. З одного боку, нема сумніву в тому, що діяльність місії значно вплинула на культурне життя Європи, перш за все в її східній, слов'янській половині. З другого боку, не слід переоцінювати її значення для нашої країни. Коли брати прийшли в 863 або в 864 році з Візантії в Моравію, вони не були першими проповідниками святого Письма. Тут християнство запустило коріння уже кілька десятиліть раніше. Можна було б говорити скоріш про один значний, однак перехідний епізод, який не мав продовження. А можливо, ми могли б додати – на щастя.

Вигнавши з Моравії після смерті Мефодія його багаточисельних учнів, князь Святополк зробив, хоча це і звучить жорстоко, видатний державницький крок, який, можливо, вплинув на напрям розвитку наших земель на тисячоліття наперед. Своєю прихильністю до латинського обряду князь прийняв символічне рішення на користь західної цивілізації, складовою частиною якої, хоча і не дуже міцною, від того часу ми і залишаємось. Всі інші пізніші ремінісценції та посили на кирило-мефодіївську традицію, носили уже скоріш політичний чи утилітарний характер і не могли вплинути на базовий цивілізаційний напрям наших земель» [23].

Список використаних джерел:

1. Дмитрий Поп, Татьяна Волошин. *История Подкарпатской Руси через призму христианских идей*, Ужгород 2010, с.15
2. J.Vašica. *Literární památky epochy velkomoravské*, Praha 1966, s. 235.
3. *Літопис Руський / За Іпатським списком* переклав Л. Махновець. К., Дніпро, 1990, с.77
4. *Кол. авторов. Краткая история Чехословакии*. М., Наука, 1988, с.16-17
5. *Velká Morava. Doba a umění.*/ Ed. Dekan J. – Bratislava, Tatran, 1976. s.283
6. *Кол. авторов. История Венгрии*. М., 1971-1972, т.1, с.84
7. “*Magnae Moraviae fontes historici*” (“*Джерела з історії Великої Моравії*”). д. II, s.111
8. Е.Л.Недзельский. *Автобиография. Рукопись*.
9. Гавриил (Кризина), игумен. *Православная церковь в Закарпатье (XX век)*. К., 1999, с.6
10. Д-р^ь Наталья Шкирпань. *Записки по истории Подкарпатской Руси. Рукопись*, 1924, с.17
11. *там же*, с.10
12. Болдижар М.М. *Краю мій рідний*. Ужгород, 1988, с.155
13. *Fr.Tichý. První záblesk křesťanství v Čechách*. Praha, 1934, s.2
14. *Nejstarší česká rýtmovaná kronika tak řečeného Dalimila, XIII*, Praha, 1958.s.50
15. Юрій Коссей. *Заснування Мукачівської греко-католицької єпархії та її канонізація*. Зб.Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії. Ужгород, 1998.с.4-8
16. Юрій Коссей. *Ужгородській Унії – 350*. Ужгород, 1997.с.10
17. Е.Е.Голубинский. *История русской церкви*. М., 1901, т.1, с.167
18. *Літопис Руський. /За Іпатським списком...К.*, Дніпро. с.77
19. Гавриил (Кризина), игумен. *Православная церковь в Закарпатье (XX век)*. К., 1999, с.4
20. *Літопис Руський / За Іпатським списком...К.*, Дніпро.с. 48-49, 83, 590
21. Д.Поп. *История Мукачевского монастыря*. Ужгород, 2002, с.35
22. Лесь Качковський. *Данайський дар Костянтина і Мефодія*. «День», №52 (833), 2000 р.
23. *Karolinum, Praha, 3 června 2013*.

*Діана Мокрянин,
здобувач,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ X СТ. ТА ЇХ ВПЛИВ НА ХАРАКТЕР ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Німецька держава утворилась у 911 р. і потребувала декілька десятиліть для своєї консолідації. Перед німецькими володарями стояли дві проблеми: наїзди мадярських дружин і ворожі відносини з конгломератом полабських і прибалтійських слов'янських племен між Ельбою і Одером, вожді яких часто співпрацювали на воєнному полі з мадярами. В першій чверті X ст. динамічні німецькі володарі Саксонської династії розпочали систематичну експансію проти полабо-прибалтійських слов'ян. Активно допомагали їм в цьому володарі Чеської держави Пришемисловичі, що саме вступили на міжнародну арену. Ситуацію полабо-прибалтійських слов'ян ускладнював їх впертий супротив християнізації.

До вирішення головного зовнішньополітичного завдання, якого від нього чекала Німеччина і Європа, розгрому мадярських грабіжницьких дружин приступив у середині X ст. німецький король Оттон I. На допомогу Оттону I прийшов також чеський князь Болеслав I з дружиною 1000 воїнів. В 955 році на березі річки Лех в Баварії об'єднані війська завдали мадярам нищівної поразки, від якої вони вже оговтатись не змогли. Битва на річці Лех мала загальноєвропейське значення, стала заключною подією в більш ніж півстолітньому протистоянні Центральної і Західної Європи мадярським військовим дружинам.

Ключові слова: *Німецька держава, Саксонська династія, полабо-прибалтійські слов'яни, Пришемисловичі, Оттон I, Болеслав I, Центральна Європа.*

Період з кінця IX – початку XI століть займає особливе місце в історії народів Східної, Центральної та Південно-Східної Європи. Саме в цю епоху затихла буря великого переселення народів, останнім відгомонам якої була поява в Дунайській рівнині угорських племен. Вичерпали свою силу германські племена, що претендували на всю спадщину західної частини Римської імперії. Надетнічна імперія Франків Карла Великого не пережила свого засновника, а самотніх завойовників, германських Франків, Бургундів, Лангобардів, Готів асимілювало культурно і економічно сильніше

романське середовище майбутніх Франції, Італії, Іспанії. В Центральній і Східній Європі розпочався державотворчий процес у середовищі слов'ян.

Дана стаття ставить за мету визначити роль і місце Німецької держави як спадкоємниці Східнофранкської імперії в Центральній Європі IX–X століття, проаналізувати характер відносин Німеччини з Чеською державою династії Пршемисловичів і з конгломератом полабських і прибалтійських слов'янських племен.

Чимало інформації з історії взаємовідносин центральноєвропейських держав з Німеччиною містять німецькі хроніки. У викладу хроніки подій досить достовірний Відукінд Корвейський. Особливо в тому, що стосується відносин між Німецькою імперією (далі – Імперією), Польщею, Чехією та полабо-прибалтійськими слов'янами [1]. Багато відомостей про німецько-руські, польсько-німецькі, чесько-німецькі відносини та політику ранньофеодальних держав по відношенню до полабо-прибалтійських слов'ян має хроніка Тітмара Мерзебурзького [2]. Але сама вона написана найбільш тенденційно, ба навіть відкрито вороже щодо чеських і особливо польських князів. Тітмар відкрито демонструє своє презирство до слов'янських сусідів Німеччини, вважає їх володарів не інакше як дрібними васалами німецького імператора, якими вони ніколи не були. І вже аж захинається від злості, коли пише про поїздку молодого імператора Оттона III до Польщі напередодні 1000 року. Про великого польського володаря Болеслава Хороброго інакше не пише як про неотесаного варвара. Отже, всі хроніки і літописи потребують критичного до них відношення, відокремлення фактів хроніки від тенденційного їх викладу.

На початку X століття Східнофранкська імперія знаходилась в стані роздробленості. Королівська влада останніх представників роду Каролінгів слабшала, тому різні регіони, позбавлені авторитету центральної влади, яка могла б організувати загальну оборону проти норманів, угрів-мадярів та слов'янських племен, змушені були поклатися лише на власні сили. Деякі з них, в переважній більшості маркграфи, які зуміли зайняти ведучі позиції в німецькому суспільстві, стали де-факто воєначальниками і були визнані герцогами окремих земель східнофранкської держави – Франконії, Саксонії, Швабії, Баварії, Лотарінгії, Тюрингії.

Маркграфи відмовились визнати королем представника каролінгської династії, влада якого все ще номінально визнавалась в західній частині колишньої імперії (сучасній Франції), вони віддали перевагу створенню німецької династичної традиції. Правителі окремих її земель, маркграфи, налякані щорічними наїздами кочівників угрів і норманів обрали 911 року Східнофранкським королем герцога Франконії Конрада. На думку багатьох дослідників це був рік народження середньовічної Німеччини як держави.

Позиція нового короля була складною. Сепаратистські тенденції переважали в Лотарингії, Баварії, Швабії. Король Конрад розумів, що його невдачі викликані слабкістю власного герцогства. Спроба приборкати баварського герцога Арнульфа II у війні з ним і тим підвищити свій авторитет, закінчилась для короля трагічно [3, с.128]. Смертельно поранений Конрад призначив своїм наслідником найсильнішого з герцогів саксонського герцога Генріха I Саксонського (Птахолова). Це призначення було підтвержене також на з'їзді герцогів у Фрітцларі в 918 році [4, s.214]. Таким чином, 918 р. став ще одною віхою в історії Німеччини і Центральної Європи. Обрання Генріха I Птахолова не визнали баварці та швабці, вони обрали королем Regnum Teutonicorum (Королівство Тевтонів, тобто Німців) герцога Арнульфа II Баварського. Генріх I Птахолов спробував приборкати зброєю Арнульфа II (921 р.), однак рішучої перемоги не досяг. Змушений був піти на компроміс: за відмову Арнульфа II від королівського титулу передав у його порядкування баварську церкву, залишив йому право виняткового карбування власної монети. Проте і надалі Арнульф II на власній території поводився як самостійний володар.

У відповідь Генріх I Птахолов розпочав тактику ізоляції Баварії, зменшивши повноваження інших герцогів. При цьому йому пощастило більше, ніж його попередникам, тому що Саксонія могла дозволити собі надавати йому більшої допомоги, ніж свого часу Франконія Конраду. Він добився визнання від Карла III, короля західнофранкської імперії (Франції), а згодом і його наступника і засновника нової династії Гуго Капета. З його допомогою Генріху I Птахолову вдалось приєднати до свого королівства Фрісландію на півночі [5, s.40]. Однак позиції баварського герцога Арнульфа II залишались сильними. Арнульф почав проводити свою власну зовнішню політику. Заявив претензії відносно північної Італії, втручався у внутрішні справи сусідньої Чехії, яку вважав сферою інтересів Баварії [6, s.215].

Після смерті першого хрещеного чеського князя з роду Пршемисловичів Борживоя (889 р.) регентом над його малолітнім сином Спітігневом і володарем Чехії проголосив себе великоморавський князь Святополк. Після його смерті у 894 р. Чехія відділилась від Великої Моравії і вже у 895 році на німецькому імперському з'їзді в Регенсбурзі князя Спітігнева на чолі чеських племінних вождів, що прийняли разом з князем присягу вірності Східнофранкській державі і були похрещені баварським єпископом і таким чином документували остаточне відділення Чехії від Великої Моравії.

Центральна князівська влада Пршемисловичів у Чехії була ще тільки у зародковому стані, на етапі створення у центральній Чехії пршемисловського домену шляхом приборкання окремих племінних вождів і племінної старійшини. Після смерті Спітігнева (915 р.) на князівський трон наступив

його брат Вратіслав I (915–921). Це був сильний правитель, але його владарювання було недовгим. Після його смерті над його двома неповнолітніми синами Вацлавом і Болеславом встановлено було регентство двох княгинь: старшої, вдови по Борживоеві, Людмили, бабусі княжичів; молодшої, матері княжичів Драгомири, княгині з полабського племені велетів. За вплив на старшого з братів, Вацлава, розпочалась гостра боротьба між богобоязною Людмилою, яка вводила молодого княжича у світ християнських ідей, і властолюбною Драгомирою [7, s.263]. Княгиня Людмила вводила молодого княжича у світ християнських ідей і бажала бачити у ньому охоронця християнської церкви в Чехії, що по суті їй вдалось. Княгиня Драгомира ревниво слідкувала за зростанням впливу Людмили на Вацлава і вирішила її позбавитись. В 920 році (або 921) по її намові найманці вікінги вбили княгиню Людмилу [8, s.85]. Проте Драгомира прорахувалась, бо прибічники Вацлава покарали вбивць і проголосили Вацлава князем-правителем. Княгиня Людмила згодом була канонізована і стала першою святою чеських земель.

Династичну змову в Чехії вирішив використати баварський герцог Арнульф II і вторгнувся з військом до Чеського князівства в 922 році. Крім військової сили він вирішив використати і дипломатію, протиставити Пршемисловичам інший сильний князівський рід в Чехії, Славниковичів. Він видав заміж за одного з впливових членів цього роду свою дочку, яка стала бабусею майбутнього празького владика св.Войтеха [9, s.42]. Молодий князь Вацлав не був підготовлений до такого воєнного конфлікту з сильним противником і покорився йому. Незважаючи на свою молодість, князь Вацлав був добре обізнаний з ситуацією в Німеччині протистоянням короля Генріха I Птахолова з баварським герцогом Арнульфом II і чекав тільки нагоди, щоб стати на сторону короля. Генріх I Птахолов у 924 році заключив перемир'я з угорськими вождями, але тільки для Саксонії і її союзників та розпочав на своїх володіннях будівництво фортець-бургів. Арнульф II залишився сам на сам проти мадярських бойових дружин і проклинав свого попередника Арнульфа I, що закликав мадярів до Центральної Європи. Військове значення Саксонії швидко росло і Арнульфу II не залишалось нічого іншого як примирення з королем Генріхом I Птахоловом. В 928 році він уже приймав участь на з'їзді в Інгалгаймі. Згідно його рішенням була відновлена стара система загальної військової служби (ополчення), в якій провідне місце займала Саксонія [10, s.218-220].

За цими подіями уважно слідкував чеський князь Вацлав і розпочав таємні переговори з королем Генріхом I Птахоловом про перехід до його покровительства. Прийняття князем Вацлавом патронату Генріха I Птахолова піднесло його престиж в новій німецькій державі. І хоча герцог Арнульф

II про це довідався, але його позиції були настільки слабкі, що міг тільки визнати цей факт як доконаний. В результаті Чехія в 926 році поміняла баварський патронат на саксонський. Від цього потерпала Баварія, роль якої, як показали майбутні події, почала падати саме із зміною чеської орієнтації.

Для Генріха I Птахолова невіршеними залишались дві проблеми: наїзди мадярських дружин і ворожі відносини з конгломератом полабських і прибалтійських слов'янських племен, вожді яких часто співпрацювали на воєнному полі з мадярами. До того ж, слов'янські племена були все ще поганями, а це згідно звичаям раннього середньовіччя давало християнському правителю право діяти проти них не вибираючи методів [11, s.18-19]. Полабо-прибалтійські слов'яни займали з VI ст. велику територію між ріками Одером на сході, верхнім Майном, Наабом, Регеном і Ельбою на заході, Лужицькими горами на чеському кордоні на півдні і Балтійським морем на півночі. Це був конгломерат племен, що час від часу об'єднувались у союзи Бодричський, Велето-Лютичський і Сербо-Лужицький. Особливу групу утворювали поморяни, розселені вздовж Балтійського моря, які межували з литовськими племенами прусів і борусів. Поморяни належали до польських племен і пізніше ввійшли до складу древньпольської держави [12, s.132].

Територія, заселена полабо-прибалтійськими слов'янськими племенами була лісистою, тому найперше при заселенні вони мусіли корчуванням і випалюванням зробити її придатною до землеробства. В результаті спочатку виникали розрізнені поселення, т. зв. ополе, пізніше жупи. Розвиток таких ополе або жуп був нерівномірним. Поступово вони зливались у ширші племінні володіння, на основі яких виникали більші надплемінні об'єднання та союзи уже у VIII ст. В цьому процесі провідну роль зіграли вожді бодричів, велетів-лютичів і лужицьких сербів. Їх племена займали вигідне положення у сплавних рік і мали родючі землі в їх долинах. Менші племінні об'єднання довго противились "об'єднанню", яке було скоріше підкоренням, бодричів, велетів-лютичів і сербів. З німецьких хронік відоме у 808-812 роках повстання племен лінянів і смолинців проти надвлади бодричів [13, s.138].

Сутички і малі війни були характерним явищем суспільного життя полабо-прибалтійських слов'ян, які так ніколи не змогли об'єднатись у цілому. Це дозволяло Франкській державі, а пізніше її спадкоємниці на сході Німецькій державі і окремим німецьким феодалам вмішуватись у внутрішні справи словянських племен, розселених між Одером і Ельбою і поступово їх підкоряти. Велети-лютичі, бодричі і лужицькі серби неодноразово повстали проти німецьких феодалів. Уже в часи імператора Карла Великого бодричі і велети-лютичі змушені були платити трибут Франкській державі.

Як імперія Франків, так і її спадкоємниця Німецька держава всіляко намагались протистояти державотворчому процесу в середовищі полабо-прибалтійських слов'янських племен, безперервно роздмухували конфлікти між ними [14, s.19-21].

Ситуація слов'янських племен у цьому просторі ускладнювались тим, що їх суспільно-політичний розвиток сильно відставав від сусідніх народів, німців, данців, чехів, поляків, які конституювались уже у ранньофеодальні держави. Перманентне воєнне напруження з сусідами затримувало і в кінці кінців не дозволило полабо-прибалтійським слов'янам завершити державотворчий процес, вони так і законсервувались у формі тимчасових племінних об'єднань. Їх суспільний розвиток залишився на рівні військової демократії і хоча вони зуміли протистояти тиску сусідніх монархій на протязі майже 200 років, ці союзи і їх творці були приречені до асиміляції.

Ситуацію полабо-прибалтійських слов'ян ускладнював їх впертий супротив християнізації. В той час, коли сусідні народи і держави розбудувались на принципах християнської ідеології, слов'янські племена в просторі між Одером, Ельбою і Балтійським морем дотримувались анахронічного поклоніння безлічі поганським богам і божкам. Отож, агресія проти них Німецької держави, але і держав чеських Пршемисловичів і польських Пястів часто виправдовувалась викоріненням поганства і поширення християнства. Всі обставини соціального, політичного і духовного розвитку вели не тільки до політичного відставання, але в кінцевому рахунку гальмували соціально-економічний розвиток спільноти вказаних слов'янських племен. Застаріла політична структура малих племен і тимчасових племінних об'єднань не мала шансів вистояти проти наростаючої сили Німецької феодальної держави, часто підтримуваної в її агресії проти полабо-прибалтійських слов'ян чеськими і польськими володарями. Цю обставину часто забувають, або не хочуть бачити прибічники т.зв. слов'янської солідарності, якої в дійсності ніколи не було, тим більше в період раннього середньовіччя. Кожний із слов'янських народів, в даному випадку чехи і поляки, переслідували власні державні інтереси і доля простору між Одером і Ельбою і його жителів їх цікавила тільки з геополітичної точки зору, а не міфічної слов'янської спорідненості і на її базі солідарності.

В першій чверті X ст. німецькі володарі розпочали систематичну експансію у просторі між Ельбою і Одером. Зимою 928 р. військо короля Генріха I Птахолова перейшло замерзлу Ельбу, напало на слов'янське племінне об'єднання гаволанів і зайняло його головне укріплення Бранібор (пізніший німецький Бранденбург). Голод та холод, як пише саксонський хроніст Відукінд, в цьому поході виявилися найкращими союзниками німецької зброї [15, s.50]. З цього часу Бранденбург став форпостом німець-

кого впливу і тримав під контролем правий берег Ельби. Військо Генріха I просувалось далі на схід і перемогло слов'янський племінний союз велетів-лютичів, який займав територію між середньою течією Ельби та Балтійським морем. Подібна доля спіткала і бодричів, а також ті слов'янські племена, що займали територію між нижньою течією Ельби та Балтійським морем, тобто в сьгоднішніх землях Німеччини Шлезвіг-Голштінія та Мекленбург. Саксонці продовжували свій тріумфальний похід вверх по Ельбі в напрямку до землі лужицьких сербів, які населяли територію між ріками Ельбою та Заале і чеськими прикордонними горами. Весною 929 р. Генріх I нав'язав їм свій патронат і заснував фортецю Майссен. Подальші плани Генріха I Птахолова в цьому просторі ускладнила ситуація в Чехії [16, s.44].

Князь Вацлав владарював як освічений християнин, гаряче турбувався не лише про матеріальне, але і духовне благо свого народу і робив все можливе для підвищення його культурного рівня. Його політика, однак, повинна була викликати певний спротив і незважаючи на те, що Чехія була християнською країною уже на протязі кількох поколінь, постійно зростаючий вплив духовенства, та ще до того німецького, на молодого князя і в цілому на всю країну насторожувала групу вельмож, яка раніше мала підтримку княгині Драгомири. Але Вацлав помирився з нею і повернув її додому із закордону та жив з нею в найкращих стосунках. Згадана група чеських вельмож зацікавилась молодшим братом Вацлава Болеславом, імпульсивним, амбітним юнаком. Після народження Вацлавові сина, Болеслав втратив усі надії на наступність на князівському троні. Він почав охоче вірити слухам, які поширювали вороги Вацлава, про прихильність останнього до Німеччини. Ця інтрига скінчилася трагічно. Змовники руками найманців вбили Вацлава (935 р.), коли той був в гостях у брата Болеслава в Старій Болеславі при посвяченні нового храму [17, s.99-101]. Цей день 28 вересня став найбільшим чеським святом після канонізації Вацлава, який був проголошений святим патроном Чехії.

На трон вступив Болеслав I (935–972), який хоча і дав похоронити брата з великими почестями, та все ж до його імені хроністи додали прізвисько Окаянний [18, с.58-59]. Під таким іменем він і ввійшов у історію. Князя Вацлава відразу ж після його смерті стали вшановувати як мученика християнства, поширенню якого він присвятив своє життя. Своєю смертю молодий князь зробив хорошу службу своїй країні та своєму народу. Повідомлення про дива, які творив померлий князь-мученик, швидко поширювались в Чехії та в інших країнах. Його перша біографія (“Житіє”) була написана старослов'янською мовою, наступні, написані латиною, з'явилися в Чехії, Німеччині та в Італії. Старослов'янське “Житіє св.Вацлава” поширювалось і на Русі. Той факт, що Пршемиловичі могли презентувати

святого як свого родича, посприяв піднесенню важливості племені чехів та допоміг наслідникам Вацлава виконати справу об'єднання чеських племен у єдиній державі. Таким чином був повністю визнаний християнський характер чеської держави. Болеслав I Окаянний не хотів загострювати ситуацію з німецьким королем, бо потребував зміцнення своїх позицій в самотній Чехії і тому підтвердив орієнтацію на Саксонію і зобов'язався платити трибут, який платив Вацлав I 500 гривен сріблом та 120 волів у рік [19, s.54]. Такі відносини між Німецьким королівством і Чехією були аж до смерті Генріха I Птахолова (936 р.).

Генріх I Птахолов в 20-х, на початку 30-х рр. X ст. продовжував експансію проти полабських слов'ян, які в цей час спробували об'єднано виступити проти німецького натиску. Племена уже згадуваних бодричів, велетів та лужицьких сербів створили коаліцію на чолі з князями велетського племінного союзу потерпіло поразку на правому березі Ельби 4 вересня 929 р. Як пишуть хроністи, які часто і перебільшують, розлучені саксонці вбили від 100 до 200 тисяч слов'янських воїнів. Така кількість викликає великі сумніви, бо скоріше всього всі слов'яни цього простору налічували десь біля 200 тисяч, та все ж поразка полабських слов'ян була катастрофічною. Але і після цієї поразки слов'янські племена не покорились. В 932 році Генріх I Птахолов був змушений організувати ще один переможний похід проти полабських слов'ян в межиріччі Ельби та Заале. Його військо розбило слов'янські дружини біля Лебуси. Цим самим було завершено підкорення тамтешніх слов'янських племен та вперше в історії була поширена сфера німецького впливу на правому березі Ельби в напрямку до Одера [20, s.210-212]. Племінне об'єднання бодричів втратило останню надію на закордонну підтримку після того, коли Генріх I розгромив слабо організоване військо данців. Заснував нову німецьку марку, прикордонну територію Шлезвік, для охорони Саксонії від подальших атак данських вікінгських дружин з цього боку. Після цієї битви гамбурзький владика почав навертати данців до християнської віри. Князь бодричів вирішив наслідувати приклад данців та намірився також прийняти християнство. Бодричі повинні були відмовитись від союзу, який їм пропонували мадяри. Життєвою мрією Генріха I Птахолова була поразка угорських дружин, які на всіх у Європі наводили страх. Йому вдалось досягти першої перемоги над ними на річці Унструт в 933 році [21, s.215].

Після того, як Генріх I Птахолов підпорядкував собі більшість навколишніх слов'янських полабських племен, вирішив іти походом на Рим. Доля, однак, розпорядилась по-іншому – 2 липня 936 р. Генріх I Птахолов помирає. Перед смертю він передав своєму синові Оттонові I правонаступництво на трон. Він розумів, що закладено тільки основи німецької

держави. Ситуація в самій Німеччині була ще далекою від консолідованої, не минула ще і загроза з боку мадярських дружин, що перейшли до нового способу захоплення здобичі, а саме збирання викупу, чекали своєї нагоди полабські слов'яни. Про свої претензії на імперське положення в Європі заявив і новообраний французький король з династії Каролінгів Людовик IV, нащадок Карла Великого [22, s.168-169]. Король Оттон I та його герцоги усвідомлювали собі цю небезпеку. Оттон I не належав до династії Каролінгів, і тому, щоб заглибити цей недолік та надати ваги своєму титулу, коронувався в присутності всіх герцогів та багатьох вельмож в Аахені, колишній імперській резиденції Карла Великого.

На відміну від свого батька, який відкинув коронацію з рук представників церкви, Оттон I наполягав на тому, щоб його благословив та коронував архієпископ Майнцький над гробницею Карла Великого. Ця церемонія повинна була надати ваги його королівському титулу і протистояти всіляким претензіям з боку західної частини колишньої каролінгської імперії, Франції та підготувати похід короля до Італії для здобуття імператорської корони в Римі з рук папи Римського. Король Оттон I розпочав гарячкову реорганізацію підвладних йому територій. В 936 році на території між річками Траве та Пеене неподалік кордонів з Данією він створив нову марку і передав її під управління свого приятеля Германа Біллунга, перед яким поставив завдання тримати під контролем слов'янські племена. Цього ж року племена велето-лютичського союзу, очолювані князем войовничого племені ратарів, підняли повстання. Герман Біллунг розбив військо слов'ян і приєднав їх території до нової німецької марки. Король Оттон I планував об'єднати Саксонію, Баварію та Чехію, а тому на території між річками Заале та Ельбою створив Тюрінгську марку і залишив її під своїм контролем. На цій території він запровадив військову систему, успадковану від батька в Саксонії, – систему замків-бургів. Управління маркою довірив маркграфу Геронові, який прославився своєю жорстокістю в війнах з полабськими слов'янами [23, s.68].

В 946-948 роках на території слов'янських племен велетів-лютичів і бодричів з наказу Оттона I в Гавелбергу і Стариграді (нинішній Ольденбург) були засновані німецькі єпископства, підпорядковані архієпископу Гамбурзько-Бременському. Впертий опір чинили вожді племені ратарів, які контролювали слов'янську поганську святиню на острові Руяна (Рюген). Маркграфу Геронові король наказав не укладати з ними жодних угод, на які б вони навіть погоджувались, але дощенту їх знищити [23, s.67-68].

Рішучість поступу короля Оттона I, очевидно, зробила враження і на деяких племінних вождів в Чехії, оскільки один з них перейшов у васальську залежність від князя Болеслава I до Оттона I. Такого не міг стерпіти

Болеслав і виступив з дружиною проти свого васала. Оттон I використав цей епізод як привід до воєнного приборкання Болеслава I. Король направив до Чехії військо саксонців та тюрингенців разом з загоном з Мерзебургу, складеним з колишніх в'язнів та бандитів, яких король помилював з умовою виконання ними військової служби. Князь Болеслав I після перших невдач реорганізував своє військо, підготував пастку для війська Оттона I, головне для загону з Мерзебургу, якому дозволив зайнятись звичним для нього грабіжництвом. Зненацька напав на них і більшість із них перебив. Жорстоко покарав він і свого васала, зрівнявши його укріплення з землею. Згідно з повідомленням Відукінда цей епізод започаткував війну між німецьким королем Оттоном I та чеським князем Болеславом I, яка тривала 14 років [23, s.68-69]. Цю інформацію не слід розуміти дослівно. Король Оттон I на протязі цих 14 років вирішував важливіші проблеми в Німеччині. А що стосується Болеслава I, важко повірити, що він мав бажання серйозно протистояти Оттону I. В інших джерелах немає і натяку на те, щоб Болеслав I домовлявся з неприятелями короля, або об'єднався з іншими слов'янами проти королівства, що було б логічним в такій довготривалій війні.

Оттон I відклав вирішення проблеми відносин з Чехією на більш пізній час. Перші роки його правління були дуже складними в самій Німеччині. Після смерті герцога Баварії Арнульфа II (937 р.) Оттон I спробував силою приєднати Баварію, але потерпів поразку. Це стало сигналом для всіх незадоволених герцогів та графів, щоб вони виступили проти короля. Брат короля Генріх, розчарований тим, що не отримав Баварію, також виступив проти Оттона. Але Оттон I все ж зумів їх приборкати, розбив військо герцога Баварії Ебергарда і передав Баварію під управління брата Арнульфа II Бертольда і таким чином розсварив рід баварських герцогів. Так криза закінчилася на користь централізованої влади короля Оттона I [24]. Невдовзі брат короля Оттона I Генріх, розчарований тим, що не отримав Баварію, виступив проти короля разом з герцогами Франконії та Лотарінгії. У цій війні герцог Франконії загинув на полі бою, герцог Лотарінгії загинув при втечі, а інші були взяті в полон. Це був найбільший тріумф короля Оттона I в самотній Німеччині. Герцогство Франконія за рішенням Оттона I було ліквідовано, а Лотарінгія стала королівським володінням [25, с.129]. Здавалось, що саксонець Оттон I, коронований над гробницею імператора Карла Великого, оголосить про свою надвладу над більшою частиною колишньої імперії Карла Великого на сході і заході, тобто і Франції. Такого задуму у короля Оттона I не було. У нього все ще було багато проблем в самій Німеччині. Приблизно в 950 році Оттон I остаточно позбавив герцогів влади. Саксонію та Франконію він тримав під власним контролем. Свого брата Генріха, який йому покорився, призначив після смерті Бертольда

(947) баварським герцогом, а сина Лудольфа в 949 році – герцогом Швабії. І накінець герцог Лотарингії Конрад Червоний був його зятем. Забезпечивши собі тили, Оттон I спробував виконати останнє побажання свого батька: підкорити Ломбардію та підтвердити в Римі свої претензії на імператорську корону. В 951 році Оттон I вторгнувся до Італії і проголосив себе королем Ломбардії. Але в Римі він не мав успіху, папа Агапіт II знаходився під значним впливом тих римських аристократів, які у відновленні імперії і коронації нових імператорів не бажали [26, s.54].

Маючи певні позиції в Німеччині, Оттон I звернув увагу на схід і його першим завданням було примусити Чехію відновити васальне становище. Як і його батько Генріх I Птахолов він надавав цьому певну вагу, бо сам очолив військо, з яким в 950 році вирушив проти Болеслава I Чеського. Похід мабуть був великомасштабним, оскільки про нього згадується у багатьох хроніках. Це не була власне війна, але скоріше демонстрація сили, бо бойове зіткнення не сталося. Князь Болеслав I визнав формальну зверхність короля Оттона I. Старі зв'язки між Німеччиною та Чехією були відновлені. Князь зобов'язався платити щорічний трибут та пообіцяв королю військову допомогу в любий час [23, s.108]. Болеслав I залишився вірним королю Оттону I і утримався від втручання у внутрішні справи королівства хоча Оттон I у своїх відношеннях з німецькими герцогами і ієрархами церкви декілька разів попадав у скрутне становище. Так було і тоді, коли мадяри скористалися моментом раптового нападу та спустошення Баварії і Швабії, що в свою чергу переконало герцогів і прелатів церкви в необхідності сильної централізованої влади в державі.

Король Оттон I зрозумів ці настрої і вирішив рішуче виступити проти мадярів. Сконцентрував всі наявні в Німеччині військові сили, розробив нову тактику протистояння мадярській легкій кінноті важкоозброєною кавалерією і пішою масою воїнів, завданням якої було перешкодити спіралевим маневрам, до яких завжди вдавалися мадярські легкі кіннотники. На допомогу королю Оттону I прийшов також Болеслав I з чеською дружиною 1000 воїнів. Вигодою було і те, що король Оттон I сам вибрав місце битви біля річки Лех, притоці Дунаю в Баварії і заманив туди самовпевнених мадярських вождів. Рішуча битва сталася 10 серпня 955 року. Мадярська кіннота була оточена на березі річки і сама битва переросла у різнину, під час якої загинули кращі мадярські загони разом із своїми воєначальниками та чимало німецьких воїнів і майже вся чеська дружина [27, p.38].

Битва на березі річки Лех мала загальноєвропейське значення, стала заключною подією в більш ніж півстолітньому протистоянні Центральної і Західної Європи мадярським військовим дружинам. Мадярська спільнота стала перед дилемою: відмовитись від кочового способу життя, для якого і

без того Дунайська котловина була замалою, або бути витісненою, асимільованою сусідніми народами, що знаходились на вищому рівні тогочасного суспільного і політичного розвитку. Малярська еліта не була глухою до насталих проблем, розуміла невідповідність примітивного кочового способу життя маляр і розвитку Європи. Нові вожді після поразки на річці Лех не мали уже можливості утримувати численні бойові дружини за рахунок грабінницьких походів, бо такі походи уже стали малоперспективними, або ж зовсім неможливими. Отже, перспектива для кочової спільноти малювалась смутна, бо вона могла закінчитись у цьому регіоні так само як колись для скіфів, гуннів, аварів, які зникли з Дунайської котловини без сліду. Як писав руський літописець: “І єсть приказка в Русі й до сьогодні: “Погинули вони, як обри (авари -Д.М.)» [28, с.7]. Тогочасна малярська еліта вибрала другий варіант і стала шукати спосіб трансформації. Але це не був якийсь одноразовий перелом, але досить довгий процес, що зайняв даліше півстоліття. Та все ж це був феномен в історії Центральної Європи, та і Європи взагалі, коли переможена кочова спільнота прискорено і успішно почала трансформуватись у європейську християнську землеробську спільноту.

Величезне значення мала битва на березі р. Лех для Німеччини. Різка виріс політичний авторитет короля Оттона I, що став центральною фігурою на політичній арені не тільки Німеччини, але і всієї Європи. Повагу до короля Оттона I проявив навіть візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний. Сильний відгук перемога на р. Лех знайшла в Італії, яка чи не найбільше потерпала від наїздів малярів. Мрія всього життя Оттона I, імператорська корона, була вже не за горами.

Список використаних джерел:

1. *Widukinds Sächsische Geschichten /Ed. Hirsch P. – Leipzig, 1931. – 468 s.*
2. *Kronika Tietmara // Biblioteka textów historycznych, t.3. Ed.. Jedlický M.Z.– Poznań, Instytut Zachodni, 1953 496 s.; Tietmar Chronicon /Ed. Trillmich W. –Berlin, DAW, 1962 S.482; Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hrg. R.Holtzmann. MGH SRG N 9. Berlin 1956, IV, 45. – 185 s.*
3. *История Европы. Том второй. Средневековая Европа /Ред. коллегия. Ответ. редактор Гутнова Е.В./ – М., Наука, 1992.*
4. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg /Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994.*
5. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999.*

6. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg* / Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994.
7. *Velké dějiny země Koruny české. Sv.I, Do roku 1197* /Blahová M., Frolik J., Profantová N./ - Praha-Litomyšl, Paseka, 1999.
8. *Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin – Praha, Nakl. ČSAV, 1981.*
9. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999.*
10. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg* / Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994.
11. *Pekař J. Svatý Václav // Svatováclavský sborník I. Kníže Václav a jeho doba. – Praha, Melantrich, 1934.*
12. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999.*
13. *Profantová N. Traces of the Culture of Circles and links Between Bohemia and the Neighbouring Region // Památky archeologické 1, 1994.*
14. *Wolfram H. Überlegungen zur politischen Situation der Slawen (8.-. 10.Jh.). Wien, 1994 S.123-128; Pekař J. Svatý Václav // Svatováclavský sborník I. Kníže Václav a jeho doba. – Praha 1934.*
15. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999, s.123-128; Sv.Vojtěch a formování střední Evropy. Praha 1991. Widukinds Sächsische Geschichten /Ed. Hirsch P. – Leipzig, 1931 T.I, k.35.*
16. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999.*
17. *Pekař J. Svatý Václav // Svatováclavský sborník I. Kníže Václav a jeho doba. – Praha, Melantrich, 1934.*
18. *Козьма Пражский. Чешская хроника /Вступ. Статья, перевод и комментарий Г.Э.Санчука. - М., Изд. АН СССР, 1962.*
19. *Čapka F. Dějiny země Koruny české v datech. - Praha, Libri, 1999.*
20. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg* / Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994.
21. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg* / Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994.
22. *Holtzmann R. Kaiser Otto der Grosse. - Berlin, 1936.*
23. *Widukinds Sächsische Geschichten /Ed. Hirsch P. – Leipzig, 19315, T.III, k.35*
24. *Epochen und Strukturen. Bd. I. Von der Vorgeschichte bis zum Dreissigjährigen Krieg* / Hrsg. Professor Dr. Imanuel Geiss. – Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diersterweg, 1994; *История Европы. Том второй. Средневековая Европа /Ред. коллегия. Ответ. редактор Гутнова Е.В./ - М., „Наука”, 1992.*
25. *История Европы. Том второй. Средневековая Европа /Ред. коллегия. Ответ. редактор Гутнова Е.В./ - М., Наука, 1992.*

26. *Dvorník F. Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem. – Praha, Prostor, 1999.*
27. *Kontler L. History of Hungary. - Atlantis, 2001.*
28. *Літопис Руський /За Іпатським списком переклав Леонід Махновець/. - К., Дніпро, 1989.*

Ігор Прохненко,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗНАХІДКИ ЛОШТИЦЬКОГО ПОСУДУ НА РУЇНАХ КОРОЛЕВСЬКОГО ЗАМКУ

У пізньосередньовічних керамічних комплексах Європи особливе місце займають високоякісні стакани та кубки червоно - бордового кольору, обпалені до дзвінкого стану і рівномірно вкриті пухірцями – “бородавками”. Виготовлялися вони у Моравії, ймовірно за все в Лоштицях. Знахідки, виявлені експедицією Ужгородського національного університету в 2007 і 2013 рр., дозволили визначити крайню межу розповсюдження подібної кераміки в східному напрямку Королівським замком і говорити про зв’язки населення Закарпаття з Моравією в XV - на початку XVI ст.

Ключові слова: Лоштице, Моравія, Східна Словаччина, Закарпаття, середньовіччя, замок, кераміка, імпорт.

У пізньосередньовічних керамічних комплексах Європи особливе місце займають високоякісні стакани та кубки, виготовлені, згідно з картографуванням знахідок, на Мораві, скоріше за все в Лоштицях (округ Оломоуц) [1; 2] або в їх найближчій окрузі [3] (рис. 3). В. Гошем та Я. Новаком ця територія визначена як північноморавський виробничий район [4]. Кераміка характеризується обпалом до дзвінкого стану, в результаті чого набувався червоно-бордовий колір, і рівномірним вкриттям пухірцями – “бородавками”, які утворювали шорстку поверхню. Специфіка посуду визначалася складом добре відмученого тіста, що формувалося з глини зі значними домішками заліза. За високої температури вони перетворювалися на порожні всередині пухірці. Початок виробництва лоштицької кераміки відноситься до XIV ст. [5].

Окрему групу посуду типу Лоштице складала стакани з прямим високим вінцем з хвилястою поверхнею та вушками – ручками, що мали виключно декоративну функцію. Кількість ручек коливається від трьох до сімнадцяти. Час виготовлення стаканів цього типу дослідники визначають другою половиною XV ст., а їх імпорт пов’язують з іменем угорського короля Матяша Корвіна, який володів Моравією до 1490 р. [6]. Використання лоштицької кераміки на Мораві продовжувалось і в XVI ст., про що свідчать постанова ради міста Норімберг в 1530 р. і вживання в медичній терміноло-

гії цього сторіччя назви “лоштицький вигляд” для позначення захворювання шкіри. Моравські стакани представлені на витворах мистецтва того часу, зокрема на оздоблені посудини з Коліна, картині Альбрехта Альтдорфера “Благовіщення” (Регенсбург, 1517 р.) і фрагменті триптиху Ієроніма Босха “Сад земних насолод” (біля 1500 р.) [7]. При чому на останньому він ніс символічний підтекст і ототожнюється з епідемією сифілісу в Європі.

Лоштицькі стакани до кінця середньовіччя із-за своєї особливої форми стали об’єктами колекціонування і реліквіями дворянських родів, а висока якість даної кераміки пояснює збереження більшості екземплярів до нашого часу [8].

На території Верхнього Потисся знайдені лише поодинокі фрагменти лоштицьких посудин з західної частини регіону (Красна над Горнадом, Шарішський град, Бардейов). Відзначимо, що серед них не представлений жоден екземпляр стаканів з вушками-ручками (рис. 3). Відомі фрагменти датовані XV – першою третинною XVI ст. [9; 10]. Вони класифікуються як імпорт, тому що всі дослідники одностайно погодилися з думкою не тільки про місце виготовлення даного типу кераміки, але і в тому, що за межами Моравії вона завжди привізна. Б. Полла відзначив, що на момент публікації його монографії фрагменти з вказаних пунктів виступали самими східними екземплярами [11]. Дослідник пояснив східнославацькі знахідки торгівельними контактами з Моравією, встановленими в XV ст.

Дані, отримані експедицією Ужгородського національного університету в 2007 та 2013 рр. на Королівському замку (Закарпатська обл. України), дозволили уточнити східну межу розповсюдження кераміки лоштицького типу. Фрагменти двох стаканів з вушками були виявлені в ході розвідувальних робіт в 2007 р. у шурфі 1 (площа 2 x 3 м), закладеному біля південної стіни замку, і ще один уламок від аналогічного стакану в 2013 р. - в закладеному неподалік розкопі 2.

Перший і третій фрагменти від однієї посудини з прямим високим вінцем, яке було орнаментоване п’ятьма горизонтальними жолобками, і десятьма вушками-ручками в місці найбільшого розширення тулуба, де проглядаються ще два жолобки. Вище ручек стакан прикрашений рядом насічок. Діаметр вінця 6,7 см. Тісто добре відмучене, обпалене до дзвінкого стану. Поверхня бордового кольору, рівномірно вкрита пухірцями – “бордавками” (рис. 1, 1; 2, 1).

Глибина залягання першого фрагменту (0,7 м) визначає верхню межу шару чорної гумусованої глини (0,7 – 1,1 м), до якого входили знахідки наконечників арбалетних стріл, значна кількість інших виробів з металу та кераміки, в тому числі і один цілий маленький горщик. Інвентарна колекція шару датується XV – першою половиною XVI ст., а сам горизонт був пере-

відкладений до простору між двома стінами вже в XVII ст. Значно глибше (2,05 м) знайдена угорська монета, визначена Є. Колніковою та Я. Гункою як номінал короля Альберта (1437 – 1439 рр.) [12]. Стратиграфічні спостереження дозволили обмежити датування шару, а, відповідно, і фрагменту лоштицької кераміки, другою половиною XV - початком XVI ст., що узгоджується з часом знахідок типу Лоштіце на території Чехії, Угорщини та Словаччини. Подібну стратиграфію має і інший фрагмент від даної посудини, виявлений в 2013 р. в горизонті інвентаря XVI ст., який був засипаний до житлового приміщення, що припинило функціонувати в XVII ст.

Ще один екземпляр в Королево представлений бічною частиною стакану з одним цілим і одним обламаним вухками-ручками, над якими йде горизонтальний ряд дрібних защипів. Характер тіста аналогічний фактурі першої посудини (рис. 1, 2; 2, 2). Незначна різниця в глибинах їх залягання (у останнього – 0,4 м) і подібність супутньої кераміки дозволяють і цей фрагмент датувати другою половиною XV – початком XVI ст.

Серед колекції шурфа 1 відзначимо вінце посудини з глибини 2,4 м. Цей екземпляр виготовлений з добре відмученого тіста зі значною домішкою графіту. Діаметр вінця – 32 см. Середньовічна графітова кераміка, добре представлена в комплексах на території Чехії і Північно - Західної Словаччини, відома в Східній Словаччині за одиничними фрагментарними знахідками, а в Закарпатті до даного часу не фіксувалася. У науковій літературі подібні екземпляри віднесені до категорії тиглів, центром виробництва яких вважається Австрія [13].

Виходячи з вищенаведеного, можна говорити про зв'язки населення Закарпаття з Моравією в XV – на початку XVI ст. і на даний момент визначити крайню межу розповсюдження моравської кераміки в східному напрямку Королівським замком. Це, разом з новими знахідками з території Румунії [14], дозволяє значно розширити (на 160 км) ареал розповсюдження моравського імпорту. Крім того, королівські екземпляри ще раз підтверджують висновок словацьких дослідників (Б. Полла, М. Слівка) про наявність кераміки типу Лоштіце виключно в пунктах, що належали феодалам вищого рангу [15].

Список використаних джерел:

1. Drobná Z. *Loštické poháry. K otázce jejich datování a slohového zařazení // Český Lid. - 1957. - 44. - S. 98-107.*
2. Nekuda V., Reichertová K. *Středověká keramika v Čechách a na Moravě. - Brno, 1968. - S. 150, obr. 48.*

3. Polla B. *Košice Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádcom*. - Košice, 1986. - S. 232.
4. Goš V., Novák J. *Počátky výroby loštické keramiky // Archeologické rozhledy*. - Praha, 1978. - XXVIII. - 5. - S. 399-404.
5. Nekuda V., Reichertová K. *Op. cit.* - S. 151.
6. *Ibidem*. - S. 153.
7. Goš V. *Město středověkých hrnčírů*. - Opava, 2007.
8. Nekuda V., Reichertová K. *Op. cit.* - S. 154.
9. Čaplovič D., Slivka M. *Středověká importovaná keramika na Východnom Slovensku // Archeologické rozhledy*. - Praha, 1985. - XXXVII. - 1. - S. 49, obr. 1:1, 4.
10. Uličný M. *Premeny východoslovenskej keramiky v 13. - 17. storočí [na poklade analýzy keramického fondu z hradu Šariš] / Dizertačná práca*. - Prešov, 2004. - S. 75, Tab. XXXI:5-6, 8-9.
11. Polla B. *Op. cit.* - S. 230, 232.
12. Unger E. *Magyar éremhatározó*. - Budapest, 1980. - 462.
13. Scharrer-Liška G. *Die hochmittelalterliche Grafitkeramik in Mitteleuropa und ihr Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte // RGZM*. - 2007. - 68. - S. 62-65.
14. Bencze Ü. *Importuri de vase ceramice central-europene în Transilvania. Secolele XIV-XVI*. - <http://www.medievistica.ro/texte/arta>.
15. Polla B. *Op. cit.* - S. 232.

Ілюстрації:

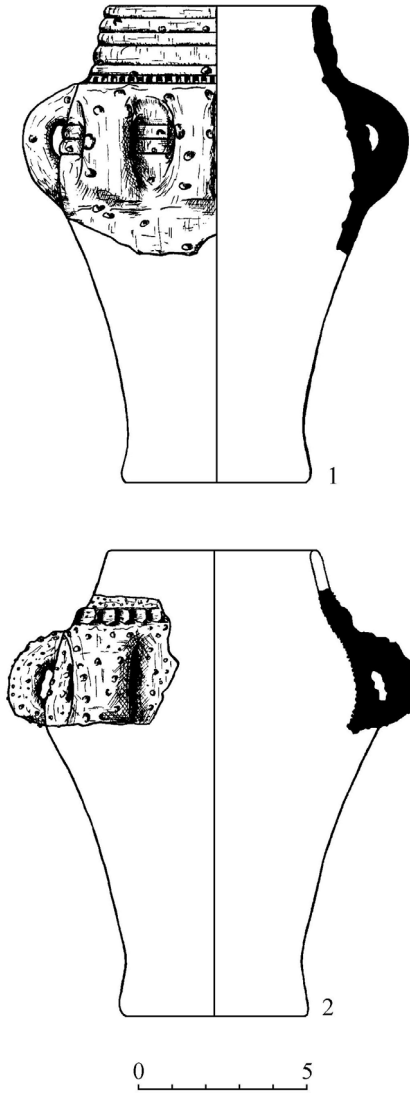

Рис. 1. Королево. Замок Нялаб. Реконструкція стаканів лошницького типу.

1

2

Рис. 2. Королево. Замок Нялаб. Фрагменти стаканів лоштицького типу.

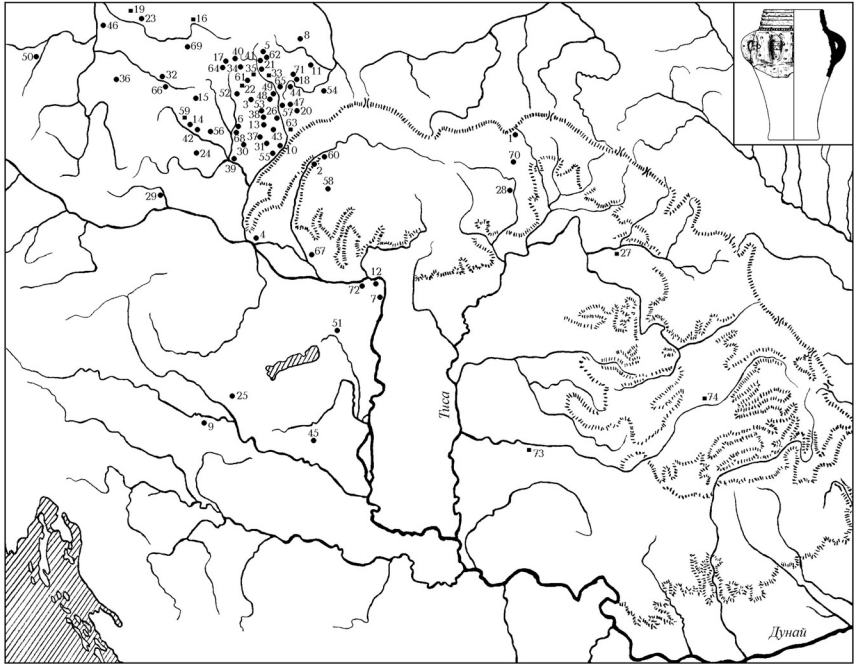

Рис. 3. Карта розповсюдження кераміки лоштицького типу (за Nekuda, Reichertová, 1968 з доповненням пунктів нових знахідок). ● - місця виявлення посудин лоштицького типу; ■ - знахідки лоштицьких стаканів з вушками-ручками.

1. Бардейов (Bardejov), 2. Бечков (Beckov), 3. Босковице (Boskovice), 4. Братислава (Bratislava), 5. Брнічко (Brničko), 6. Брно (Brno), 7. Будапешт (Budapest), 8. Вартнов (Vartnov), 9. Велика (Velika), 10. Веселі над Моравою (Veseli nad Moravou), 11. Вікштеїн (Vikštejn), 12. Вішеград (Visegrad), 13. Вишков (Vyškov), 14. Голубек (Holoubek), 15. Горні Бори (Horní Bory), 16. Градець Кралове (Hradec Kralové), 17. Демрїхов (Dětrichov), 18. Долани (Dolany), 19. Дражице (Dražice), 20. Древогостице (Dřevohostice), 21. Дубравице (Doubravice), 22. Євічко (Jevíčko), 23. Зверінек (Zvěřinek), 24. Зноймо (Znojmo), 25. Канїжа (Kanisza), 26. Коетїн (Kojetín), 27. Королево (Korolevo), 28. Кошице Красна (Košice Krásna), 29. Кремс (Krems), 30. Курдейов (Kurdějov), 31. Куїов (Kujov), 32. Ліпниче (Lipnice), 33. Літовел (Litovel), 34. Лішніче (Lišnice), 35. Лоштице (Loštice), 36. Мале Вожице (Ml Vožice), 37. Межилесіце (Mezilesice), 38. Мелїце (Melice), 39. Мікуллов (Mikulov), 40. Могелніце (Mohelnice), 41. Моравічани (Moravičany), 42. Мстенице (Mstěnice), 43. Нове Гвездліце (Nové Hvězdlice), 44. Оломовц (Olomouc), 45. Печ (Pécs), 46. Прага (Praha), 47. Преров (Přerov), 48. Простейов (Prostějov), 49. Пряславице (Přáslavice), 50. Пилзень (Plzeň), 51. Сейкеуфегїгервар (Székesfehérvár), 52. Слатніче (Slatinice), 53. Старе Градіско (Staré Hradisko), 54. Стари Жичін

(Starý Jičín), 55. Стражнице (Strážnice), 56. Темплитин (Templýtín), 57. Товачов (Tovačov), 58. Топольчани (Topolčany), 59. Требіч (Třebíč), 60. Тренчін (Trenčín), 61. Трнавка (Trnávka), 62. Трубеліце (Troubelice), 63. Угерске Градіште (Uherske Hradiště), 64. Уданки (Udánky), 65. Унчовіце (Unčovice), 66. Усобі (Úsobí), 67. Хляб (Chláb), 68. Хрліце (Chrlice), 69. Хрудім (Chrudim), 70. Шарішські град (Šarišský hrad), 71. Штернберк (Šternberk), 72. Естергом (Esztergom), 73. Одорхеул Сікуєск, 74. Біскупіце.

Рис. 4. Зображення стаканів лошницького типу (за Goš, 2007).

1. Фрагмент оздоблення стакану з Коліна.
2. Картина Альбрехта Альтдорфера "Благовіщення". Регенсбург. 1517 р.
3. Фрагмент триптиху Ієроніма Босха "Сад земних насолод". Біля 1500 р.

Павло Пеняк,
кандидат історичних наук,
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України

ЯН ЕЙСНЕР І ВИВЧЕННЯ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ЗАКАРПАТТЯ

Стаття присвячена вивченню найдавніших часів Закарпаття чеським істориком і археологом, академіком Яном Ейснером. Перебуваючи у 20 – 30-і роки ХХ ст. у Братиславі, у коло наукових інтересів Яна Ейснера потрапило і давнє минуле Закарпаття як суміжного із Словаччиною регіону, зокрема, епоха неоліту, бронзовий вік, гальштатський період, епоха латену. Особливу увагу Ян Ейснер звернув на період від приходу слов'ян до Тисо-Дунайського басейну і до виникнення ранньофеодальної угорської держави, визначив його як городищенська епоха.

Ключові слова: Ян Ейснер, Закарпаття, старожитності, городищенська епоха.

У період входження Закарпаття до складу Чехословаччини вивченням давнього минулого займалися не тільки місцеві історики, археологи, краєзнавці, але й представники чеських наукових кіл. Серед них насамперед потрібно назвати ім'я академіка Яна Ейснера, вклад якого у дослідження первісної історії краю залишається не до кінця з'ясованим [1, с. 151–159].

Ян Ейснер народився 26 квітня 1885 роком у Долному Брадлі на Хрудімску (східна Чехія) у родині склоробів [15, с. 89]. Після закінчення місцевої гімназії навчався на філософському факультеті Карлова університету Праги, де його вчителями були професори А.Голл, Я.Новотний, Б.Пекарж, А.Шуста. Але найбільший вплив на майбутнього науковця мав всесвітньовідомий славіст Любор Нідерле, що і визначило його подальші життєві орієнтири. Саме під керівництвом Л.Нідерле він зробив перші кроки у розгадуванні таємниць історії. Його магістерська дисертація, датована 1910 роком, вперше в історії філософського факультету була присвячена тематиці найдавніших часів Чехії: “Konec mohyl jihočeskych a pomer jich ku vzniku fase bylanske”. Після закінчення університету деякий час викладав у гімназії, а потім в університеті.

Наступний період життєдіяльності Яна Ейснера (1919–1939) можна умовно назвати “словацьким”. У 1919 році на прохання Л.Нідерле він виїжджає до Словаччини із завданням проведення широкомасштабних розкопок археологічних об'єктів, їх систематизації, музеєфікації, налагодження

охорони пам'яток. У справі охорони пам'яток Я. Ейснер співпрацював з Комітетом по охороні пам'яток Братислави (Я.Гоффман, В.Менцл, А.Лоубал), працівниками окремих археологічних інституцій (Л.Красковська, В.Будінські-Крічка, Г.Медвецький) [15, s. 90]. За його безпосередньої участі у Братиславі створено природничий музей з відділом первісної історії. Перебуваючи у Словаччині, Я.Ейснер завершив дисертацію “Jihočeske mohyly”. Вона була присвячена поховальному обряду населення чеських земель у добу міді – бронзи.

Результати масштабних археологічних розкопок, які Я.Ейснер провів на словацьких теренах, зокрема, дослідження слов'яно-аварського могильника у Девінській Новій Всі (недалеко Братислави), знайшли своє відображення у монографії “Devínska Nová Ves. Slovanske pohřebiště” [12]. На цьому могильнику він розкопав 27 кремаційних поховань і більше ста інгумаційних. Найбільш рання кераміка відноситься до празького типу, яка виготовлена ліпним способом, з відсутністю орнаменту. Зустрічається і кераміка, що виготовлена на гончарному крузі, з відігнутими краями і прикрашена гребінчатим орнаментом. Подібну кераміку Я.Ейснер відніс до “подунайського типу”. За цю працю вчений у 1953 році отримав державну премію. Безперечно, слов'янська проблематика потрапила у коло наукових зацікавлень Я.Ейснера під впливом Л.Нідерле.

У 1934 році Я.Ейснер став професором археології Братиславського університету, протягом 1938–1939 років обіймав посаду декана філософського факультету. Після розпаду Чехословацької республіки повертається до Праги, де зустрів нацистську окупацію. Упродовж 1939–1947 років займав посаду професора слов'янської археології філософського факультету Карлового університету, виховавши разом з відомим дослідником латенської доби, професором Я.Філіпом не одне покоління археологів [15, s.91]. Для своїх студентів він значив набагато більше, ніж просто викладач. Це була особистість, в якій поєдналися глибока фаховість, працьовитість, скромність, толерантність. У 1952 році Я.Ейснер став дійсним членом – академіком Чехословацької академії наук, очоливши археологічне відділення цього поважного наукового закладу.

Вчений, поряд з підготовкою нових кадрів археологів, продовжив традиції своїх попередників – П.Й.Шафарика, Л.Нідерле по вивченню слов'янських старожитностей. Результатом цього стало видання ґрунтовної праці “Rukověť slovanské archeologie” (вийшла у Празі у 1966 році) [14]. На жаль, важка хвороба (він практично втратив зір) не дала змоги завершити монографію у повному обсязі. Не без активної участі Я.Ейснера було засновано видання збірника “Vznik a počátky Slovanu”, він став його першим редактором.

Перебуваючи у 20–30-і роки минулого століття у Братиславі, у коло наукових інтересів Я.Ейснера потрапило і давнє минуле Закарпаття як суміжного із Словаччиною регіону [5, s. 56–64; 7, s. 87–92; 8, s. 37–45]. У 1933 році виходить одне із фундаментальних досліджень вченого “Slovensko v pravěku”, яка стала першою синтетичною монографією про старожитності середнього Дунаю і Карпатського басейну [9]. Вона набагато випередила свій час, визначивши основні напрямки вивчення давнього минулого Словаччини і суміжних регіонів з археологічної точки зору. Цінність праці, яка не втратила актуальності і в наші дні, полягає у розробці у широкому історичному контексті проблем генези і становлення первісного суспільства на території Словаччини і Закарпаття і поєднання їх з центральноєвропейськими культурними процесами.

Дослідник зробив висновок, що в добу неоліту на Закарпаття проникла потиська культура [9, s. 26]. До неї він зарахував поселення в Ардовці (нині Чопівці, передмістя Берегово) та поселення на Малій горі у Мукачеві [4, s. 3 – 5]. На обидвох поселеннях була зафіксована також і мальована кераміка. Культура канельованої кераміки, окремі знахідки якої, до речі, знайдені на Малій горі, як вважав Я.Ейснер, сформувалася з лендзьельської, яка, поширюючись на схід, досягла Верхнього Потисся [9, s. 26]. Йому були відомі ряд поселень, окремі знахідки з яких зберігались у Мукачівському земському музеї, як-от: Великі Лази, Берегово, Клячаново, Софія, Севлюш [9, s. 27]. Віднести їх до якої-небудь культури вчений не наважився. На даний час вважається, що посуд із цих поселень поширився у Верхньому Потиссі у добу середнього неоліту, отримавши назву культури алфелдської мальованої кераміки.

На 30-і роки ХХ ст., час діяльності Я.Ейснера, було відомо про ряд знахідок доби енеоліту Верхнього Потисся у Шаторальйоуйгелі, Берегові, Великих Лазах, де виявлено грубу ліпну кераміку, серед якої і посудини на ніжках. На той час ніжки вважались найбільш виразною ознакою енеолітичної кераміки. Дослідник звернув увагу на другу важливу ознаку енеолітичної кераміки: на невеликому горщику, що походив із села Лучки (Східна Словаччина), під вінцями розташовувались два вушка, а на плечиках – три пупчики [9, s. 41]. Я.Ейснер повідомив про неопубліковані результати робіт краєзнавця П.Яцька та львівського археолога Я.Пастернака на тілопальному могильнику у Перечині. Тут урни були наповнені людськими кістками, а біля них розташовані малі посудинки, вірогідно, з ритуальною їжею. Біля кожної урни стояла миска із залишками їжі, посудинка з вушком, шліфувана кам'яна сокира з товстим обухом і обсидіановими ножами. За відсутності достовірності матеріалів розкопок Я.Ейснер відмовився коментувати матеріали розкопок.

Я.Ейснер, вивчивши збірки археологічних старожитностей земського музею Мукачева, колекції Пряшівського, Кошицького, Ниредьхазського музеїв, запропонував хронологічну схему епохи бронзи Словаччини і Закарпаття. Згідно неї, бронзовий вік поділено на три періоди – ранній, середній і пізній. У свою чергу, у середньому виділено два етапи. Саме протягом періоду середньої бронзи Закарпаття, як вважав дослідник, утворило разом із Східною Словаччиною один культурний регіон, де поширилася пілінська культура [11, s. 38]. У пізній фазі епохи бронзи виділено два етапи, причому заключну фазу Я.Ейснер вважав початком епохи гальштату. Запропонована схема, безперечно, була на той час новаторською концепцією. Однак при її розробці вчений орієнтувався головним чином на скарби бронзових і золотих речей, а матеріалам поселень і могильників надавав лише другорядного значення. Зрозуміло, що вона не могла дати всеохоплюючої картини історичного розвитку населення Карпатського басейну в епоху бронзи.

Я.Ейснер проаналізував опубліковані і неопубліковані артефакти гальштатської доби Закарпаття, які дали змогу виділити у ній два етапи – ранній і пізній. До раннього він відніс Шелестівське, Арданівське, Иршавське (Стремтура) городища, до пізнього – курганні могильники куштановицького типу (Куштановиця, Голубине, Дубрівка, Жорнина) [9, s. 162–163]. Найбільш характерними речовими знахідками раннього етапу вчений вважав чорнолощені горщики та миски з ввігнутими всередину вінчиками. Другий етап репрезентований керамічними виробами трьох типів – горщики, миски та черпаки з високими ручками. На його думку, скіфські артефакти регіону датуються часом не раніше VII ст. до н.е. До них, наприклад, зраховано залізний акінак з Арданова, грецьку гідрію з Бене [9, s. 165].

Другий період залізного віку – латен стосовно Чехії і Словаччини Я.Ейснер поділив на чотири етапи: найдавніший (V ст. до н.е.), древній (IV ст. до н.е.), середній (III ст. до н.е.) і молодший (II – I ст. до н.е.). Доба латену на території краю асоціюється у Я.Ейснера з появою кельтів [2, s. 24]. Останні принесли оригінальну матеріальну і духовну культуру, цивілізація місцевого населення піднялася на вищий щабель. Археолог на підставі аналізу керамічних комплексів дійшов висновку, що носіями латенської культури у північно-східній частині карпатської улоговини були дві різноетнічні групи населення – кельти і місцеве північно-фракійське населення. Підставою для такого твердження послужила наявність двох груп кераміки – гончарної, яка репрезентувала кельтський елемент, і ліпної куштановицького типу, яка належала місцевому населенню. Але на той час Я.Ейснер ще не міг довести цю тезу і продовжував твердити, що латенська культура виникла як результат асиміляції місцевих племен кельтами і під їх зверхністю. Монетам і їх карбуванню у кельтів, які отримали назву “варварські”, вчений присвятив

спеціальну розвідку. Він виділив 14 видів таких монет на теренах Словаччини і Закарпаття, які походять з останніх століть до нашої ери. Імітації грецьких монет Філіпа II, батька Олександра Македонського, відомі з Ужгорода, Мукачева, Косина, Квасова, Клячанова, Берегова, Бучі, Севлюша [6, s. 79].

Особливу увагу Я.Ейснер приділив городищенській добі – часу від появи слов'ян у Тисо-Дунайському басейні і до виникнення ранньофеодальної угорської держави. Як і П.Й.Шафарик, Л.Нідерле він схилявся до думки, що слов'яни з'явилися тут у першій половині I тис. н.е. з відходом племен галлів-анартів, вандалів-астінгів [3, s. 47]. Масове заселення відбувалося у другій половині I тис. н.е., причому участь у цьому процесі брали як західні, так і східні слов'яни. Заселення регіону і суміжних земель слов'янами спочатку відбувалося невеликими групами, а потім набрало характеру експансії. Про це свідчать археологічні дані, які, як вважав дослідник, досить точно датовані. Самі ранні з них, яких досить мало, датуються V ст., причому близько 400 року, а інші, більш багаточисленні – початком VI ст. [13, s. 169–172]. Як на нього, розселення слов'ян у Карпатській улоговині йшло двома шляхами: через пониззя Дунаю і перевали у Полонинських Карпатах. На Балкани слов'яни дійшли уже у 493 або 495 році, коли у джерелах вони згадуються під назвою гети [14, s. 102].

Слов'янську добу Чехії, Моравії, Словаччини, Закарпаття Я.Ейснер визначив як городищенська епоха, розділивши на ранню (старшу) (600 – 800 роки), середню (800 – 900 роки) і пізню (молодшу) (950 – 1200 роки). У міру нагромадження джерельного матеріалу основою для членування старожитностей другої половини I тис. н.е. стала поява укріплених поселень. У 1947 році результати багаторічних польових досліджень дали змогу досліднику дещо підкоригувати датування старшої (550 – 850 роки) і середньої (850 – 950 роки) доби, а пам'ятки перед 550 роком визначити як передгородищенські [10, s. 120 – 157]. Відповідно до розробленої шкали датовано залізний меч з двосічним лезом і коротким перехрестям із села Арданова Іршавського району середньою добою городищ (IX – X ст.) [9, s. 252]. Срібну гроновидну підвіску з околиць Ужгорода визначив як візантійську прикрасу токайського типу. Меч, знайдений у Мукачеві, про який згадує Т.Легоцький, віднесено до середньої доби городищ.

Шануючи внесок Я.Ейснера до скарбниці світової науки, ЮНЕСКО у 1985 році включило у перелік визначних дат і 100-річчя від дня народження вченого.

Список використаних джерел:

1. Балагурі Е. А. Роль Чехословацької академії наук у вивченні археологічних пам'яток Закарпаття (20 – 30-і роки) // *Закарпаття в складі Чехословаччини. Проблема відродження і національного розвитку*. – Ужгород, 1999. – С. 151 – 159.
2. Eisner J. *Latenske památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi* / J.Eisner // *Obzor praehistoricky*. - 1922. – 1. - S. 24 – 34.
3. Eisner J. *Slovensko a Podkarpatska Rus v dobe hradištní* / J.Eisner // *Obzor praehistoricky*. – 1925. – 4. - S. 47 – 70.
4. Eisner J. *Slovaquie et la Russie subcarpathique a l'epoque neolithique* / J.Eisner // *Institut International d'Anthropologie. II-e session. Prague. 14 – 21 Septembre 1924. Extrait*. – Paris, 1926. – S. 3 – 5.
5. Eisner J. *Prehistoricky vyzkum na Slovensku a v Podkarpatske Rusi roku 1926* / J.Eisner // *Sbornik muzealnej slovenskej spoločnosti*. – 1927. – XX. – S. 56 – 64.
6. Eisner J. *Mince tak zvane barbarske na Slovensku a v Podkarpatske Rusi* / J.Eisner // *Numismaticky časopis*. – Praha, 1927. – S. 73 – 92.
7. Eisner J. *Prehistoricky vyzkum na Slovensku a v Podkarpatske Rusi roku 1927* / J.Eisner // *Sbornik muzealnej slovenskej spoločnosti*. – 1928. – XXI. - S. 87 – 92.
8. Eisner J. *Prehistoricky vyzkum na Slovensku a v Podkarpatske Rusi roku 1928* / J.Eisner // *Sbornik muzealnej slovenskej spoločnosti*. – 1929. – XXII. – S. 37 – 45.
9. Eisner J. *Slovensko v pravěku* / Jan Eisner. – Bratislava, 1933.
10. Eisner J. *Slovensko v dobe kultury hradištní* / J.Eisner // *Slovenske dejiny*. – Bratislava, 1947. – S. 120 – 157.
11. Eisner J. *Predhistoricky a protohistoricky vyzkum na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine v roku 1918 – 1938* / J.Eisner // *Zbornik muzealnej slovenskej spoločnosti*. – 1949. – XXXVIII – XLII. – S. 17 – 41.
12. Eisner J. *Devinska Nova Ves. Slovanske pohřebišťe*. – Bratislava, 1952.
13. Eisner J. *Šafaříkove slovanske starožitnosti a naš archeologicky vyzkum* // *Slavia*. – 1961. – Č. 30. – S. 169 – 178.
14. Eisner J. *Rukověť slovanské archeologie*. – Praha, 1966.
15. Lutovský M. *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* / M. Lutovský. – Praha, 2001.

Ігор Ліхтей,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕГЕНТСТВО БРАНДЕНБУРЗЬКОГО МАРКГРАФА ОТТОНА V ДОВГОГО НАД СПАДКОЄМЦЕМ ЧЕСЬКОГО ТРОНУ ВАЦЛАВОМ (1278–1283)

У статті розглядаються події, що відбувалися в Чеському королівстві у 1278 – 1283 рр. У цей час внаслідок загибелі короля Пршемисла Отакара II та малолітства його сина Вацлава країну було поділено між кількома можновладцями: німецьким королем Рудольфом I Габсбургом, вроцлавським князем Генриком IV Пробусом та бранденбурзьким маркграфом Оттоном V Довгим. Останній став опікуном малолітнього Вацлава і мав управляти чеськими землями. Однак Оттон V виявився кепським управителем, вивіз Вацлава за межі країни і всіляко намагався ізольовати його від чеського народу. Автор приходиться до висновку, що така ситуація активізувала чеську шляхту, яка доклала максимум зусиль для того, аби повернути Вацлава додому.

Ключові слова: Рудольф I Габсбург, бранденбурзький маркграф Оттон V Довгий, вроцлавський князь Генрик IV Пробус, чеська шляхта.

Після того, як 26 серпня 1278 р. на Моравському полі в жорстокій битві з німецьким королем Рудольфом I Габсбургом (1273–1291) трагічно загинув Пршемисл Отакар II (1253–1278), "король золотий і залізний" в оцінці тогочасних хроністів, його син Вацлав II залишився єдиним спадкоємцем чеського трону. Та позаяк на той час Вацлавові не виповнилося ще й семи років, самостійно правити в Чеському королівстві він не міг. Тож за владу над країною та право стати опікуном малолітнього Вацлава II розгорілася справжня боротьба, в яку втрутився й переможець Пршемисла Отакара II король Рудольф I Габсбург. На той час він знаходився на вершині своєї звитяги і вже на наступний день після переможної битви Рудольф I Габсбург зі своїми вояками перейшов австрійсько-моравський кордон і вступив на територію Чеського королівства. Свого супротивника він не дозволив навіть поховати, а розпорядився доправити його тіло до Відня. Там останки Пршемисла Отакара II було забальзовано і за наказом Рудольфа I Габсбурга виставлено на споглядання у Відні спочатку в костелі Шотландського монастиря (*Schottenkirche*), а потім – у храмі чернечої обителі міноритів [10,

s.46–47, 301, прим. 71; 26, s.441–475]. Це мало переконати всіх у загибелі могутнього чеського володаря.

У Моравії владу Рудольфа I Габсбурга без жодного спротиву визнали Зноймо, Їглава, Брно, Оломоуц та інші міста. Тамтешній німецький патриціат Рудольф I Габсбург привертав на свій бік підтвердженням давніх привілеїв та даруванням нових свобод. З гирким серцем німецькому королеві підкорився оломоуцький єпископ Бруно (*Bruno, Bruno von Schauenburg, Brunon ze Schauenburku*, 1245–1281), близький помічник Пршемисла Отакара II. На схилі своїх літ єпископ став очевидцем руйнування Пршемислових звершень, які той намагався вчинити упродовж усього свого життя та до яких доклав чимало зусиль і сам Бруно. Досить швидко військо Рудольфа I Габсбурга заволоділо всією Моравією [10, s.49; 22, s.362; 25, s.208].

Тільки-но до Праги надійшла звістка про смерть Пршемисла Отакара II, його вдова – королева Кунігунда (*Кунгунта, Cunegunda, Kunigunda, Kunhuta*, пом.1285 р.), яка залишилася з трьома малолітніми дітьми (двома доньками і сином), опинилася в дуже складному становищі. Адже вся відповідальність за ситуацію в державі, яка виходила з-під контролю, лягла саме на її плечі. Знову підняла голову шляхта, заколот якої Пршемисл Отакар II придушив незадовго до початку війни з Рудольфом.

Спочатку Кунігунда вирішила вжити заходів щодо тих чеських вельмож, яких підозрювала у зв'язках із Рудольфом I Габсбургом. До таких, на її думку, належав і протонотар Генріх (*Їндржух, Jindřich z Garsu*). Він був спочатку парафіяльним священником у австрійському Гарсі, а вдтак став каноніком празьким і вишеградським та виконував у Пршемисла Отакара II обов'язки королівського протонотаря, а отже, мав значний вплив на придворні і дипломатичні справи. Тому 14 вересня 1278 р. Кунігунда наказала ув'язнити цього чиновника. Щоправда, уже через чотирнадцять днів празький єпископ Ян III змусив Кунігунду звільнити з-під варті опального Генріха [9, s.42; 21, s.292]. Дослідник В.Ванічек хибно вважає, що Кунігунда була змушена відпустити Генріха під тиском новообраного празького єпископа Тобіаша [22, s.361].

Вдтак королева-вдова стала негайно шукати допомогу у середовищі тих можновладців, які були тісно пов'язані з празьким двором. Передусім Кунігунда звернулася з листами до племінника свого покійного чоловіка Бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого (бл.1246–1298) та його овдової матері Божени (*Božena, Blažena, Beatrix*, бл.1230–1290), сестри Пршемисла Отакара II, яка упродовж усього життя підтримувала зі своїм славним братом тісні стосунки. Побоювання, що Рудольф I Габсбург прагне повністю знищити увесь рід Пршемисловичів, спонукало Кунігунду просити Оттона якнайшвидше прибути до Чехії їй на допомогу. При цьому

королева наголошувала, аби той не забував, що саме на нього її покійний чоловік покладав великі надії у справі захисту своєї країни і родини у випадку, якщо би з ним щось трапилось (20, п.1144, р. 491, п. 1145, р. 492; 21, s.292). На думку деяких істориків, вдатися до такого кроку у разі своєї загибелі Пршемисл Отакар II нібито порадив Кунігунді перед битвою на Моравському полі, адже він цілковито довіряв Оттонові V Довгому [9, s.42].

Хто ж був той муж, на підтримку якого в лиху годину так сподівалася королева Кунігунда? Бранденбурзький маркграф Оттон V Довгий походив з роду Асканіїв. Цей рід ще з 1156 р. володарював у Бранденбурзькому маркграфстві. Асканіїв були нащадками відомого завойовника і організатора походів проти полабських слов'ян Альбрехта Ведмеда (1134–1170), який отримав владу в Бранденбурзі від імператора Фрідріха I Барбаросси як винагороду за втрачене Саксонське герцогство. У XIII ст. рід Асканіїв розділився на дві гілки: йоганівську, названу так за ім'ям маркграфа Йоганна I (бл. 1213–1266), і оттонівську, засновником якої був Йоганів молодший брат Оттон III (1220–1267). До цієї Оттонівської гілки належав і Оттон V. Особливістю роду Асканіїв можна вважати те, що титул маркграфа мав не лише найстарший його представник. Цим титулом послуговувалися всі представники роду по чоловічій лінії. Тому досить заплутаним видається з'ясування приналежності окремих представників роду, позаяк не береться до уваги родова гілка (йоганівська чи оттонівська). Тобто титул маркграфа мав, так би мовити, безперервний характер. У результаті, в оттонівській лінії знаходимо Оттона III, Оттона V, тоді як Оттон IV належить до йоганівської гілки.

Слід відзначити, що Оттон IV (1266–1308), який зазвичай у літературі відомий за своїм середньовічним прізвиськом Оттон зі Стрілою (його він отримав після того, як внаслідок важкого поранення з його тіла повсякчас стирчала частина стріли), подібно до Оттона V, був у близьких стосунках із празьким двором. Оттон IV належав до прибічників Пршемисла Отакара II, під його штандартом брав участь у битві на Моравському полі.

Щодо Оттона V, то його батьком був засновник оттонівської лінії – маркграф Оттон III, а матір'ю – уже згадувана Божена, сестра Пршемисла Отакара II. Отже, Оттон V був двоюрідним братом Вацлава II. Щоправда, цей двоюрідний брат був набагато старшим, позаяк народився десь близько 1246 р. (точної дати його появи на світ не зафіксовано). В час, коли в Чеському королівстві сталися вищеокреслені події, йому, отже, було десь 32 роки.

Згідно з описами мінезінгерів, яких Оттон V щедро заохочував, він був вродливим чоловіком і придворним лицарем. У свої понад тридцять років мав уже чималий управлінський досвід, набутий у себе вдома, позаяк із

1267 р., коли помер його батько, володів Бранденбурзьким маркграфством. Маркграф Оттон V добре орієнтувався в тогочасній ситуації в Європі, знав чеське суспільство і як близький родич та важливий союзник Пршемисла Отакара II часто бував при королівському дворі у Празі. Там його знали як елегантного та галантного рицаря. Щоправда, Оттон V Довгий не брав участі у битві на Моравському полі, позаяк саме тоді був змушений боронити Бранденбурзьку марку від вторгнення Великопольського князя Болеслава IV Побожного (*Boleslav Pobožnyy, Boleslav Pobožny*, 1239–1279) та герцога Померанії Мествіна (Мстивоя) II (*Mestwin, Mściwój*, 1266–1294). Та на цей раз Оттон V Довгий миттєво відреагував на прохання Кунігунди і в супроводі 400 важкоозброєних вояків прибув в осиротіле Чеське королівство [10, s.51–52; 21, s.292, 298–300].

Однак поразка і смерть Пршемисла Отакара II неабияк змінила Оттона V Довгого. Тепер у Празі він поводився як зажерливий суверен і аж ніяк не міг бути запорукою надійного захисту королівства. Празький град зайняли підрозділи знахабнілих бранденбурзьких вояків. Їхня манера поведінки викликала незадоволення з боку місцевого люду й набияк насторожувала Кунігунду. Тож королева-вдова вирішила за краще перебратися зі своїм придворним оточенням у Старе Місто. Згодом у листі до угорського короля Ласла IV Кумана (1272–1288), точну дату написання якого не встановлено, вона зізнавалася, що запросила маркграфа Оттона V Довгого, бо була переконана в його особистій порядності (20, n.1200, p.520)

Про свої опікунські права заявив ще один родич Пршемисловиців: вроцлавський князь Генрик IV Пробус (польськ. *Henryk IV Probus*, 1257/1258–1290). Він був сином вроцлавського князя Генрика III Білого, який помер у 1266 р., коли його спадкоємець мав десь 8 років. З чеськими володарями Генрик IV Пробус перебував у родинних стосунках через свою бабусю Анну, дружину вроцлавського князя Генрика II Побожного, яка була донькою Пршемисла Отакара I [2, с.286; 9, s.48]. Тож рано втративши батька, Генрик IV Пробус виростав при дворі чеського короля й, подібно до Оттона V Довгого, належав до союзників Пршемисла Отакара II та брав активну участь у битві на Моравському полі. Як відзначає Йозеф Шуста, Генрик IV Пробус, покликаючись на те, що покійний король йому також доручив взяти під захист свого сина, спирався на якісь невідомі нам спадкові домовленості з Пршемислом Отакаром II, згідно з якими висунув претензії на Кладський край [21, s.294].

Десь наприкінці вересня 1278 р. Генрик IV Пробус вступив зі своїм військом на терени Чеського королівства з наміром взяти опіку над Вацлавом II, а на період його малолітства стати управителем країни. До таких дій його активно спонукала стурбована Кунігунда, яка на той час вже

встигла розчаруватися в особі Оттона V Довгого. За регентство між обома претендентами точилася боротьба. На межі вересня-жовтня 1278 р. війська опонентів, які були підсилені угрупованнями чеської шляхти, стали перед Прагою, готуючись до битви. Та в останній момент Оттона V Довгого рішуче підтримав німецький патриціат у Празі, тож Генрик IV Пробус був змушений відступити [10, s.48; 21, s.293–294, 25, s.209].

З огляду на неспокійну ситуацію у Празі, король Рудольф Габсбург з частиною війська попрямував з Моравії в Чехію й отаборився на Чаславщині, неподалік села Габри. При цьому вояки німецького володаря утримувалися за рахунок володінь Вілемовського та Седлецького монастирів. Звідти Рудольф I Габсбург звернувся до чеської шляхти та містян з маніфестом, в якому наголошував, що земля чеська як вільне імперське лено знаходиться в його руках. Тож Рудольф Габсбург закликав чеську шляхту (до лідерів якої, згідно з повідомленням “Збраславської хроніки”, відрядив послів) й представників міст прибути до нього в табір і там, подібно до мораван, виявити йому належну шану [10, s.49; 16, p.15; 20, n.1152, p.494–495; 21, s.294–295; 22, s.366; 24, s.41].

На зміну ситуації миттєво відреагувала королева-вдова Кунігунда, яку, очевидно, підкупила запевнення Рудольфа I Габсбурга про те, що дітям Пршемисла Отакара II він гарантує “милосердя, захист і безпеку” [12, s.48]. До того ж, вона відразу усвідомила, що лише німецький володар зможе вигнати з країни військо бранденбурзького маркграфа. На думку чеського дослідника В. Ванічка, задля цього Кунігунда готова була укласти угоду і навіть підтримати Рудольфа Габсбурга, але за умови, що той визнає Генрика IV Пробуса татором (опікуном, з лат. *tutor* – захисник) спадкоємця трону Вацлава II. Для того, аби схилити німецького короля підтримати її рішення, Кунігунда мала ще один шлюбний політичний козир – свою другу доньку Анежку (Агнес, 1269–1296), яка була незарученою [22, s.366].

Ініціатором перемовин між Рудольфом I Габсбургом і Кунігундою став, очевидно, “великий прецептор” Ордену іоанітів “*per Boemie et Dacie regna, nec non Austrie, Moraviwue et Polonie partes*” Герман фон Браунсгорн (*Hermann von Braunshorn, Heřman z Braunshornu*). Йому королева-вдова підтвердила привілей чеського князя Собеслава II для іоанітів. Тож 16 жовтня 1278 р. у Седлецькому монастирі Кунігунда, з якою були також її діти, зустрілася з Рудольфом I Габсбургом. Тут вона вела перемовини про повернення тіла свого загиблого чоловіка, останки якого все ще знаходилися у Відні, і одночасно попросила в Рудольфа I Габсбурга допомоги у вирішенні заплутаної ситуації, що склалася в Чехії.

Під час зустрічі між Рудольфом I Габсбургом і Кунігундою було домовлено про її матеріальне забезпечення як вдови Пршемисла Отакара II.

Для Кунігунди, зокрема, було встановлено виплату в розмірі 3000 марок з деяких чеських товарів та маєтків в Опавському краї. В Седлеці було також підтверджено домовленість щодо укладання шлюбу між Вацлавом II та донькою Рудольфа I Габсбурга, на який батьки погодилися 1276 р., тобто ще за життя Пршемисла Отакара II. Але тут уперше було чітко сказано, що Вацлавою майбутньою дружиною стане наймолодша донька Рудольфа I Габсбурга – Гута (1271–1297). Крім того, німецький король уклав у Седлеці угоду про одруження свого сина Рудольфа Габсбурга Молодшого (1270–1290) з донькою Пршемисла Отакара II й Кунігунди – Анежкой [10, s.49; 21, s.296; 22, s.366–367]. Як відзначає В.Ванічек, результатом переговорів було фактичне укладання остаточного “мирного договору” між двома династіями і налагодження співпраці у нових умовах [22, s.366].

Такий перебіг подій аж ніяк не налякав Оттона V Довгого, який разом зі своїми чеськими спільниками прибув до Коліна (Kolín, місто в Середньочеському краї, на березі річки Лаби, нім. назва якої Ельба) і перекрив Рудольфові I Габсбургові шлях на Прагу. Подальше протистояння загрожувало перерости у нову сутичку [25.s.209]. Тому врегулювати чеське питання німецький король запропонував шляхом мирних перемовин. Для цього було створено п’ятичленну комісію, яку очолив Зальцбурзький архієпископ Фрідріх фон Валхен (*Fridrich von Walchen, Fridrich z Walchenu*). Крім нього, до її складу увійшли нюрнберзький бургграф Фрідріх Гогенцолерн, тирольський граф Менгарт II, які боронили інтереси Рудольфа I Габсбурга, а також Оломоуцький єпископ Бруно і маркграф Оттон IV Бранденбурзький (Оттон зі Стрліоу), що відстоювали позиції Оттона V Довгого [21, s.295; 22, s.366].

Врешті-решт обидві сторони досягли згоди. Управителем Чехії та опікуном Вацлава II на найближчі п’ять років став маркграф Оттон V Довгий, тоді як Моравія на такий самий термін дісталася Рудольфові I Габсбургу. Вроцлавський князь Генрик IV Пробус отримав на невизначений термін у володіння Кладський край [10, s.49; 13, s. 138–139; 18, p.333; 21, s.296; 22, s.366–367]. Через п’ять років Чеське королівство мало бути відновлене під владою Вацлава II. В Седлеці було домовлено про ще один шлюб. Намагаючись прихилити на свій бік усе ще вороже налаштованого Оттона V Довгого, Рудольф I Габсбург запропонував укласти так званий подружній союз між своєю донькою Ядвигою (пом.1286 р.) та молодшим братом нового управителя Чехії Оттоном VI (бл.1255–1303) [10, s.49; 22, s.366–367]. В листі з Рудольфового формуляру король інформує свою дружину про заручини двох своїх доньок відповідно з Вацлавом II та з Оттоном VI, братом Оттона V Довгого [20, n.1164, p.499].

Отже, Чеське королівство виявилось розділеним між кількома можновладцями. Та, як справедливо відзначає історик В.Ванічек, це аж

ніж не означало кінець Чеської державності (*finis Bohemiae*), адже Оттон V Довгий не став володарем усіх чеських земель [22, s.367]. Празький аналіст наголошує, що він володів лише Празьким градом і більшою частиною Чехії (...*Branburiensis marchio obtinuit Pragense castrum cum maiori parte Bohemiae...*) [18, p.333]. Незалежне становище зберегла також шляхта, позаяк імперські князі заволоділи лише частиною королівських міст, замків (градів) тощо. Завдяки могутнім Асканіям і позиції чеської шляхти становище Рудольфа I Габсбурга в Центральній Європі було обмежено. Щоправда, невпинно зростав його авторитет у цьому регіоні. І навіть Генрик IV Пробус приніс німецькому королю ленну присягу [22, s.367–368].

Королева Кунігунда хоча й отримала від Рудольфа I Габсбурга як володаря Моравії права на Опавський край, однак стала заручницею Вацлавового опікуна Оттона V Довгого. Сам Рудольф Габсбург після завершення перемовин повернувся в Моравію для вирішення низки адміністративних справ. Щоправда, в Моравії він довго не затримався. Управління краєм німецький володар розділив між двома довіреними особами. Південну частину Моравії було передано під опіку Базельського єпископа Генріха, а її північний регіон Рудольф I Габсбург довірив досвіченому оломоуцькому єпископові Бруно, який у грамоті від 26 листопада 1279 р. титулується як "*Olmucensis et Preroviensis prouinciarum vicedominus*" [4, n. CLXX, p.231; 10, s.50; 14, s.100]. Це дає підстави В.Ванічкови стверджувати, що єпископ Бруно здійснював управління "провінції оломоуцької і пршеровської" [Ванічек]. Після смерті в 1281 р. єпископа Бруно Рудольф I Габсбург призначив намісником у Моравії свого зятя – Саксонського герцога Альбрехта II (1260–1296) [14, s.100]. Владнавши в такий спосіб питання управління Моравією, Рудольф I Габсбург перебрався з військом у Австрію, яка на деякий час стала місцем його перебування [10, s.50].

Намір зміцнити родинні зв'язки між Пршемисловичами і Габсбургами не полишав і Кунігунду, яка вбачала в особі Рудольфа I свого захисника. Через деякий час дві королівські родини зустрілися, аби закріпити домовлені шлюбні союзи. У джерелах немає одностайності з приводу того, як відбулася ця подія. На думку дослідниці К.Харватової, це могло бути в листопаді 1278 р. або в січні 1279 р. в Їглові, або ж у Чаславі. Відкритим, як вважає К.Харватова, залишається також питання про те, чи там ішлося про заручини чи про так зв. дитячий шлюб, який уклали майбутній чеський король з Гутою, з одного боку, і Рудольф Габсбург Молодший з чеською принцесою Анежкою – з боку іншого. У Середньовіччі для укладання дитячого шлюбу рубіжним порогом вважався вік, коли претендентам виповнилося 7 років. Саме такий вік мали Вацлав і Гута. Натомість Рудольф Габсбург Молодший мав вісім років. Але найстаршою з цієї четвірки була чеська принцеса

Анежка, яка наближалася до свого десятиліття. В такому разі, наголошує К.Харватова, між представниками двох династій уже могла бути укладена якась попередня подружня обітниця, домовленість про майбутній шлюб. З правової точки зору укладений таким чином шлюб вважався чинним, однак реальної сили набував тоді, коли обидва претенденти досягали повноліття. При цьому, для дівчини повноліттям вважалось дванадцять, а для хлопця – чотирнадцять років. Розходження у свідченнях тогочасних джерел не дозволяє, як вважає К.Харватова, достеменно з'ясувати, чи у 1279 р. відбулися заручини Вацлава з Гутою, чи було укладено дитячий шлюб. Якщо взяти до уваги, наголошує дослідниця, повідомлення “Збраславської хроніки” про так зване Вацлавове весілля, яке відбулося у 1285 р. в Егері (нині – місто Хеб у Чехії) і мало формальний характер, то можна стверджувати, що в 1278-ому чи в 1279 році йдеться про дитячий шлюб [10, s.50–51].

Згідно з оповідями хроніки Отокара Штирійського, які, однак, є очевидною ідеалізацією, а не реальним описом тих урочистостей, родинне зібрання в Їглаві чи у Чаславі слід сприймати як встановлення пршемислівсько-габсбурзького примирення. Кожний рицар сидів між двома представницями знаті. Королевич Вацлав тут зустрівся з Гутою, яка познайомила його зі своїми фрейлінами. Обличчя королеви Кунігунди було прикрито вуаллю, але на прохання Рудольфа I Габсбурга вона її погодилася зняти. Про злагоду між двома родинами свідчать і наведені Отокаром Штирійським слова Рудольфа I Габсбурга: „Після страшної ворожнечі торжествує примирення” [5, v. 17859, p. 237–240; 10, s.51; 22, s.68].

Про примирення двох династій та укладання шлюбу між дітьми Пршемисла Отакара II й Рудольфа I Габсбурга пишуть і такі чеські дослідники, як Й.Шуста та В.Ванічек. Однак Й.Шуста не деталізує, між ким саме було укладено подружній союз, а також вважає, що події відбувалися в десь у січні 1279 р. в Чаславі або Їглаві [21, s.304]. Натомість В.Ванічек стверджує, що йдеться про дитячий шлюб принцеси Анежки з Рудольфом Габсбургом молодшим, а саме дійство проходило, очевидно, в Їглаві [22, s.368].

Як володар Оттон V Довгий не зміг проявити себе в чеських землях. Спочатку він робив спроби відновити центральну владу, намагаючись розібратися у сплетінні інтересів угруповань, які тоді панували в чеському суспільстві, але не досяг успіху. Не здобув бранденбурзький маркграф достатнього авторитету і серед чеської шляхти. Не вистачало йому, мабуть, і політичної розсудливості, позаяк уже в перші тижні свого володарювання він розпочав суперечку з Кунігундою і навіть налаштував проти себе чеську церкву.

Так, 21 жовтня 1278р., майже через два місяці після загибелі Пршемисла Отакара II, помер празький єпископ Ян III. Він очолював празьку дієцезію

упродовж двадцяти років (1258–1278) і з покійним правителем його пов'язувала тривала співпраця. Таким чином, чехи упродовж короткого часу втратили ще одного впливового достойника своєї країни. Новим празьким єпископом став представник чільного шляхетського роду Бенешовичів – Тобіаш (1278–1296), якого часто хибно називають Тобіашем із Бехіне. З огляду на неспокійну ситуацію в чеських землях, новообраний владика попросив у свого ієрарха – Майнцького архієпископа – дозволу не їхати до нього на хіротонію, а отримати єпископські свячення від оломоуцького єпископа Бруно. Коли жаданий дозвіл було отримано, то Тобіаш вирушив у Моравію і 26 лютого 1279 р. був урочисто висвячений в Оломоуці [6, s. 151–156; 10, s.52–53; 18, p.333–335; 22, s.373–374; 23, p.335–339].

За період відсутності Тобіаша маркграф Оттон V Довгий розпорядився обшукати храм св.Віта, звідки його вояки винесли чимало скарбів. При цьому було вчинено наругу і над могилою св. Вацлава. Коли ж єпископ повернувся до Праги, то Оттон відмовився впустити його у Празький град і не дозволив йому служити урочисту месу в кафедральному храмі св.Віта. Через це Тобіаш відправив месу в Страгові в антисаксонській атмосфері. І надалі регент чинив єпископові серйозні перешкоди. Празький кафедральний храм св.Віта було дозволено відвідувати лише окремим членам капітулу. Для більшості церковних ієрархів доступ туди був заборонений. Майже символічно, немовби хотіли продемонструвати хворобливий стан королівства, дзвони храму св.Віта замовкли на два роки [6, s. 159–164, 210–211, 220; 10, s.52–53; 18, p. 340–341, 343–346; 22, s.374].

Так само, як у церковній сфері, Оттон V Довгий не зумів завоювати прихильність і в середовищі чеської шляхти. Непопулярні жорсткі заходи, які мали забезпечити його міцну владу, не викликали великих симпатій. Тривалий час поганими залишалися його стосунки з королевою Кунігундою, яка через це й надалі вважала за доцільне перебувати зі своїми дітьми та придворними за межами Празького граду. Вона проживала десь у середмісті Праги, очевидно, неподалік монастиря св. Франциска. Таким чином, у Празі існували два осідки. Один у Празькому граді, який належав Оттонові V Довгому, інший – у місті, де жила королівська родина і де поки що перебував також Вацлав. Королівською родиною опікувалися самі містяни.

Отже, Оттон V Довгий виявився кепським управителем Чеського королівства. Зважаючи на обставину, що його авторитет залежав лише від опікунства, Оттон V Довгий, як повідомляє “Збраславська хроніка”, підкупив містян тим, що віддав їм якісь королівські маєтки і за це ті погодилися віддати йому Вацлава [16, p.15; 24, s.41]. Тож 21 січня 1279 р. Вацлава було доставлено у Празький град і передано під опіку Ржегоржа з Дражиць (*Řehoři z Dražic*, батько майбутнього єпископа Яна IV з Дражиць) [8, s.63; 22, s.369].

Однак уже 4 лютого 1279 р. за наказом бранденбурзького маркграфа Вацлава було відвезено в замок Бездеж (на півночі Чехії), який звів упродовж 1264 – 1278 рр. Пршемисл Отакар II [6, s.164; 9, s.46; 22, s.369; 23, p.346]. Учений Й. Шуста з цього приводу відзначив, що, очевидно, цей віддалений замок, яким опікувався бранденбурзький бургграф Герман, здавався Оттонові V Довгому більш безпечним пристанищем, ніж надто просторий Празький град [21, s.305]

На думку медієвіста В.Ванічека, королева Кунігунда або залишилася на короткий час у Празі, або сюди ще раз повернулася, а вже потім також опинилася в замку Бездеж [22, s.369]. Як повідомляє празький хроніст, у Бездежі королева Кунігунда та її син Вацлав опинилися “під вартою пружорстоких німців-чужоземців, які перекрили повністю усім чехам доступ до них... І від тієї доби розпорошилися і двір пані королеви, і челядь, яка зросла перед тим до великого числа знатних юнаків і дівчат та інших рицарів, слуг і урядовців” (...*sub custodia alienigenarum saevissimorum Theutonicorum, omnibus Bohemis ad ipsos introitum pentius denegando... Et ex illa hora curia dominae reginae et familia eius, quae ad magnam numerositatem creverat tam in domicellis nobilium quam in domicellabus et aliorum militum servorum officialium, imminuta est et dispersa*) [6, s.165; 23, p.347].

Щоправда, як свідчить цей же автор, Кунігунда отримала від бургграфа Германа дозвіл покидати Бездеж і відвідувати навколишні костели й монастирі [6, s.165–166; 23, p.347 – 348]. Королевичем Вацлавом, очевидно, безпосередньо опікувалася його няня Елішка (*Elizabeth*), як це було заведено в аристократичних родинах. Коли вже Вацлав підріс і не потребував доглядальниці, то 24 жовтня 1283 р. видав грамоту, якою подарував Елішці село Радлице (*Rodlicz*, сьогодні – це частина празького Сміхова) [9, s.46; 20, n.2364, p.1026; 22, s.372].

У лютому 1279 р. “*marchio Brandenburgensis, tutor domini Wenzeslavi illustris principis regni Boemie generalis*” Оттон V Довгий відвідав Відень. Там він долучився до обряду заручин свого молодшого брата Оттона VI з Рудольфовою донькою Ядвігою. Обидва правителі при цьому обговорювали становище Вацлава та Кунігунди [21, s.305; 22, s.372].

Долею Вацлава переймалася і чеська шляхта, яка наполягала на його поверненні до Праги. Як повідомляє празький аналіст, десь наприкінці зими – на початку весни 1279 р. Оттон V Довгий зібрав чеську шляхту і став вимагати від неї присягу на вірність. І хоча клятву вірності маркграфові склали лише окремі представники знаті, він був змушений погодитися піти на певні поступки. Так, шляхта домоглася обіцянки маркграфа привезти “пані королеву та її сина назад з Бездежу і поселити їх у Празькому граді, де є визнаний осідок чеського короля і всього королівства і де також юний

королевич народився і був вихований. Позаяк діти мають більшу втіху з того, коли проживають на своїй батьківщині” (*quatenus dominam reginam cum filio suo reductos de Bezdyez castro, locaret eos in urbe Pragensi, ubi sedes regis Bohemorum et totius regni esse non dubitatur; ubi etiam puer ducellus natus est et edukatus. Maiori enim solatio pueri gaudent in loco nativitatis suae commorantes*) [6, s.165; 23, p.347]. Та як свідчить подальший перебіг подій, Оттон V Довгий не поспішав виконувати своє слово.

У квітні 1279 р. відбулося перенесення останків короля Пршемисла Отакара II з Відня до Знойма, де їх було тимчасово поміщено у династичному об'єднаному монастирі мінеритів і кларисок. Королева Кунігунда отримала дозвіл вклонитися праху свого чоловіка. Проте вона, як відзначає празький аналіст, “спрямувала свій шлях у Опаву і так хитро й розумно вирвалася з туги й утисків, яких зазнавала від німців” (*divertit gressus suos in Opaviam, et sic astute et sapienter angustias et molestias, quas patiebatur ex parte Theutonicorum, evasit*) [6, s. 166; 23, s.348]. Спираючись на це повідомлення, чимало дослідників наголошують, що Кунігунда використала можливість побувати біля тлінних останків Пршемисла Отакара II як привід покинути Бездеж і назад уже не повернулася. Однак К.Харватова піддає сумніву таке пояснення цього вчинку. Адже, наголошує дослідниця, на відміну від королевича Вацлава, який насправді не смів покинути замок, його матір ніхто насильно тут не тримав. Ув'язнення з сином Кунігунда ділила добровільно. У замку Бездеж витримала два чи три місяці, після чого й вирішила покинути сина. Звичайно, вважає К.Харватова, що Вацлавове ув'язнення її принижувало, особливо, коли матеріальне становище королівської родини не було на тому рівні, до якого Кунігунда звикла і яке прагнула забезпечити своєму синові. Тож королева, скоріш за все, покидала Бездеж з почуттям, що принесе Вацлавові більше користі, якщо зовні домагатиметься його звільнення [10,s.54].

На початку осені 1279 р. Оттон V Довгий призначив своїм представником у чеських землях бренденбурзького єпископа Гебгарта, а сам виїхав у Бранденбург. Згідно з повідомленням празького хроніста, єпископ Гебгарт не мав жодного інтересу у встановленні миру в чеських землях. Для нього важливішим було розширення своєї прямої влади і збільшення прибутків. З ерою Гебгарта пов'язується наростання кризи і безладу в країні. [6, s. 166; 22, s.375; 23, p.348]. У Празький град було заборонено пропускати каноніків, які вважалися прибічниками Кунігунди. Саму ж королеву-вдову Гебгарт вважав політичним противником маркграфа [6, s.167; 22, s.375; 23, p.349].

Після того, як Кунігунда подалася у свої володіння в Моравії, королевич Вацлав був змушений миритися зі своїм становищем. У Бездежі він пробув менше року. В листопаді 1279 р. Оттон V Довгий відвіз Вацлава

до Бранденбурга. Їхній шлях до Бранденбурга пролягав через Житаву, яке тоді було найпівнічнішим чеським містом. Там вони затрималися на деякий час. В Житаві королевич Вацлав жив у вежі над Згоржелецькою брамою. Із Житави маркграф Оттон V Довгий і Вацлав попрямували до Берліна, а звідти – до найближчого замку Шпандау, куди прибули наприкінці грудня 1279 р. [9, s.49; 10, s.55–56; 21, s.309–310; 22, s.373].

Слід відзначити, що найбільш детальним розповідним джерелом про життя Вацлава є “Збраславська хроніка”. В ній у сугестивній формі перелічено страждання, які довелося пережити Вацлаву під опікою Оттона V Довгого. При цьому наголошується, що королевича морили постами й голодом, він ходив у потертому одязі, подертих черевиках і под [16; p.16; 24, s.42]. Яким насправді було життя Вацлава у Бранденбурзі – сказати важко. Адже “Збраславська хроніка” з’явилася вже після Вацлавової смерті, він не був знайомий з її текстом, а отже, не міг нічого заперечити. На думку медієвіста К.Харватової, якщо взяти до уваги міста, де Вацлав в дитячому віці було ув’язнено, виявляється, що після досить добре облаштованого Бездежу, маркграф Оттон V Довгий відвіз чеського королевича у свій улюблений родовий замок Шпандау. Представники Оттонівської гілки Асканіїв на той час ще не мали постійної резиденції і саме Шпандау належав до числа кількох замків, де Оттон V Довгий та його родичі регулярно перебували. З усіх своїх маєтків Оттон V Довгий бував найчастіше саме в Шпандау [10, s.58].

У своїх судженнях К.Харватова солідарна з іншою сучасною чеською дослідницею – Даною Дворачковою-Малою. Чи не вперше серед чеських медієвістів Д.Дворачкова-Мала наголосила, що життя Вацлава в бранденбурзькій неволі не мало бути таким суворим, як це зображує “Збраславська хроніка”, що намагається створити образ короля-мученика. Адже в період, коли в Шпандау жив Вацлав, там регулярно збиралися Асканії. Тобто йдеться про замок, який часто відвідували і в якому час від часу вирувало насичене світське життя. Тож уявлення про те, що Асканії залишали Вацлава голодним і в подертому взутті, тоді як самі сиділи б на гучних бенкетах у пишному вбранні, виглядає, як казка про Попелюшку. Інша справа, якщо порівняти розкішне і вишукане життя празького двору, яке Вацлаву було добре відоме з раннього дитинства, і набагато скромніше середовище бранденбурзьких замків.

Про те, що в Бранденбурзі з Вацлавом не могли поводитися надто суворо, свідчить ще кілька фактів. Так, коли він досяг зрілого віку, то підтримував дружні стосунки з Оттоном V Довгим, а відтак і з його сином Германом. У той час ще жила і Вацлавова тітка Божена Пршемислівна, мати Оттона V Довгого, яка навряд чи дозволила б негідно поводитися з племінником. У 1292 р. Вацлав прийняв від свого двоюрідного брата рицарський

пояс. Однак, вважає Д.Дворачкова-Мала, як би не було, в жодному разі не слід відкидати ще один фактор – психічний стан чеського королевича, на який суттєво могло вплинути те, що в семилітньому віці він втратив батька, а відтак його було відірвано від родини, розлучено з матір'ю, сестрами, нянею Елішкою. Будь-яке добре ставлення не перекриють усього, пережитого Вацлавом у дитячих лихоліттях [7, s.328–329; 13, s.133–135].

Під час антропологічних досліджень Вацлавових останків на щелепі й кістках у нього було виявлено сліди рахіту, викликаного поганим харчуванням і нестачею в дитинстві вітаміну Д. Втім, мабуть, так і не вдасться з'ясувати, чи такий стан був спричинений занедбаною опікою, чи йшлося про хворобливий організм королевича від народження [1, s.27; 10, s.58].

За час відсутності Вацлава ситуація в Чехії дедалі погіршувалася. Влада Оттона V Довгого трималася завдяки військовим підрозділам з Бранденбурга та інших німецьких регіонів, які жорстоко поводитися з місцевими населенням. Так, празький хроніст занотував, що “земля чеська була тоді ще в жахливому становищі, часто тут траплялися спустошення, грабунки і підпали” (*...enim terra Bohemiae eo tempore in malo statu erat, turbabatur spoliis, rapinis et incendiis...*)[6, s.160; 23, p.343]. Доповнює картину повідомлення Прибіка з Раденіна, який характеризує добу регентського урядування Оттона V Довгого такими словами: „Під час його опікунства Чехією управляли й керували дуже погано. Незліченний люд з його землі, тобто з маркграфства Бранденбурзького, саксонці та інші німці постійно і нещадно завдавали населенню того королівства численних збитків, бід і втрат грабунками, пожежами, убивствами, наживою рухомого й нерухомого майна і маєтків. Нападали на землі королівства Чеського всюди так, що його населення та жителі покинули свої власні домівки й маєтки і ховалися в густих лісах у вигнанні та у віддалених місцях у гаях і горах, причому переховувалися самі, переховували своїх дітей і худобу, якщо таку хтось мав попри ці постійні напади ворогів” [17, p.165–166; 19, s.374].

Небезпеку становили не лише чужинці. Деякі чеські вельможі поспішили скористатися з послаблення центральної влади для того, аби збагатитися за рахунок слабших, і навіть стали захоплювати королівські маєтки, а також нападати на церковні володіння. В результаті, як пише вчений В.Томек, почалися чвари між чехами й німцями, між панами й королівськими містами, між чиновниками в королівських замках та духовенством, яке було наділене майном і привілеями [3, с.232].

Налякана загрозливою ситуацією, чеська шляхта зібралася в травні 1281 р. на сейм у Празі і тут уперше виступила на захист інтересів Чеського королівства, взявши на себе відповідальність за його подальший розвиток. Вона пообіцяла повернути захоплені маєтки короні, покласти край грабун-

кам і розпочала переговори з бранденбурзьким маркграфом про повернення короля [9, s.53–54; 10, s. 66–69].

Аж весною 1283 р. представники чеської шляхти на чолі з празьким єпископом Тобіашем та Пуркартом з Яновиць зуміли остаточно домовитися з бранденбурзьким маркграфом щодо винагороди за опіку над Вацлавом II. Загальна сума, яку запросив Оттон V, сягнула 35 тис. гривень срібла. Однак чеські пани стільки грошей не мали і пристали на те, що за опіку над чеським королевичем та його виховання бранденбурзький маркграф отримає під заставу частину північної Чехії з такими містами, як Житава, Дечін, Мост та Усті над Лабем, а також замками Бездеж, Острим, Ронов, Сваров на Лабі. Все це мало відповідати сумі в розмірі 20 тис. гривень. Решту ж належало виплатити готівкою. Вдаючись до такого кроку, Оттон V плевав надії на тривале володіння цими територіями, а відтак і на їх приєднання до володінь Бранденбурзького маркграфства. Лише після того, як Оттон V отримав обумовлену суму і заставний лист на окреслені північночеські землі, відпустив Вацлава II додому [10, 69–70; 13, 140–143].

У травні 1283 р. Вацлав II нарешті повернувся в Прагу. На той час йому було 12 років, а тому він все ще не мав прав на самостійне правління. Найважливіші посади поділили між собою представники угруповання шляхти, які доклали чимало зусиль для звільнення свого короля. Невдовзі ці нові урядовці звернулися до Рудольфа I Габсбурга зі скаргою на правомірність отримання Оттоном V Довгим під заставу територій на півночі Чехії. Позаяк справа стосувалася безпосередньо його майбутнього зятя, то на імперському з'їзді, який відбувся 23 серпня 1283 р. у Фрейбурзі (Швейцарія), німецький король анулював територіальні поступки Вацлава II бранденбурзькому маркграфові. Своє рішення Рудольф I Габсбург мотивував тим, що 1278 р. Оттон V отримав в управління Чехію безкорисливо. В результаті, північночеські міста та замки було повернуто до складу Чеського королівства [9, s.56; 10, s.74].

Регентство Оттона V Довгого над спадкоємцем чеського трону Вацлавом II, яке тривало майже п'ять років, завершилося. Однак Вацлавові II довелося докласти ще чимало зусиль для того, аби стати повновладним правителем Чеського королівства.

Список використаних джерел:

1. *Лесны И. О недугах сильных мира сего (властелины мира глазами невролога) / Иван Лесны. – Прага : Графит, 1990. – 184 с.*
2. *Ліхтей І. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пришемісла Отакара I*

- (1197–1230) : моногр. / Ігор Ліхтей. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2011. – 336 с.
3. Tomek V. *Исторія Чешскаго королевства*/В.Томек ; пер. съ чешскаго подъ редакціею В.Яковлева. – С.-Петербургъ : Изданіе книгопродавца С.В.Звонарева, 1868. – 843 с.
 4. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tomus IV, 1268–1293 / studio et opera Antonii Bozcek. – Olomoucii : Skarnitzl, 1845. – 412 s.*
 5. *Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters / Nach den Abschriften Franz Lichtensteins herausgegeben von Joseph Seemüller. – Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1893. – Tomus V. Pars II. Ottokars Österreichische Reimchronik. – S. 722–1439. – (Monumenta Germaniae Historica).*
 6. *Druhé pokračování Kosmovy kroniky // Pokračovatelé Kosmovi / [Z lat. rukopisů] přel. Karel Hrdina, V.V. Tomek a Marie Bláhová; Úvod: M. Bláhová a Zdeněk Fiala; Doslov: Pokračovatelé Kosmovi, pozn. a vysvětl. naps., rejstřík jmen a míst sest. M. Bláhová. – I. vyd. –Praha : Svoboda, 1974. – S. 75–191*
 7. *Dvořáčková-Malá D. Václav II. / Dana Dvořáčková-Malá // Přemyslovci. Budování Českého státu / Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička, eds. ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným. – Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009. – S. 328–331.*
 8. *František Pražský. Kronika / Překlad Marie Bláhová // Kroniky doby Karla IV. – Praha : Svoboda, 1987. – S. 55–172.*
 9. *Hádek C. Konec Přemyslovců v Čechách / Cyril Hádek. – Praha : Akropolis, 2006. – 208 s.*
 10. *Charvátová K. Václav II. Král český a polský / Kateřina Charvátová. – Praha : Vyšehrad, 2007. – 352 s. – (Edice Velké postavy českých dějin / svazek 7).*
 11. *Charvátová K. Václav II. / Kateřina Charvátová // Čeští králove / Ed. Marie Ryantová, Petr Vorel. – Praha–Litomyšl : Paseka 2008. – S. 117–129.*
 12. *Krieger K.-F. Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Fridricha III. (1415–1493) / Karl-Friedrich Krieger. – Praha : Argo, 2003. – 256 s. – (Edice dějiny Evropy / svazek 4).*
 13. *Malá-Dvořáčková D. Braniboři v Čechách a zjetí Václava II. (česko-braniborské vztahy ve 13.století) / Dana Malá-Dvořáčková // Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze / Uspořádaly Lenka Bobková, Jana Konvičná. – Praha, 2005. – S. 129–158.*
 14. *Medek V. Osudy moravské cirkve do konce 14. věku : I. díl Dějin olomoucké arcidiecéze / Václav Medek. – Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1971. – 193 s.*
 15. *Palacký F. Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenu / František Palacký. – Praha: Nakladatel V.Kočí, 1921. – 1280+XVI s.*
 16. *Petra Žitavského kronika Zbraslavská // Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péči “Spolku historického v Praze”, pořádním Josefa Emlera. – Praha : Nákladem nadání Františka Palackého, 1884. – Díl IV. Kronika Zbraslavská. Výpisy z rozličných kronik s několika zápisy Zbraslavskými.*

- Kronika Františka Pražského. Kronika Beneše Krabice z Weitmile / K vydání upravil Josef Emler. – P. 3–337.*
17. *Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon bohemiae (Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká) / Vydali Josef Emler a Jan Gebauer // Fontes rerum bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péčí “Spolku historického v Praze”, pořádáním Josefa Emlera. – Praha : Nákladem Nadání Františka Palackého, 1893. – Tom V. Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon bohemiae; Laurentii de Brzezowa Historia hussitica; Excerpta ex Historia Laurentii de Brzezowa; Laurentii de Brzezowa Carmen de victoria bohemorum apud Domazlitz; Chronicon univesitatis pragensis; Chronicon Bartossek de Drahonicz; Addimentum ad Chronicon Bartossek de Drahonicz (Díl V. Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká; Kronika Vavřince z Březové; Výtah z Kroniky Vavřince z Březové; Vavřince z Březové Píseň o vítězství u Domažlic; Tak zvaná Kronika University pražské; Kronika Bartoška z Drahonic; Příkladek Kroniky Bartoška z Drahonic / Vydali Josef Emler a Jan Gebauer, Jaroslav Goll). – P. 1–326.*
 18. *Příběhy krále Přemysla Otakara II. // Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého. – Praha : Nákladem musea Království Českého, 1874. – Tom II. (Díl II). – Fasc. 1. (Svazek 1). Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. – P. 308–335.*
 19. *Přibík z Radenína, řečený Pulkava. Kronika česká / Překlad Marie Bláhová // Kroniky doby Karla IV. – Praha : Svoboda, 1987. – S. 269–444.*
 20. *Regesta Bohemiae et Moraviae: diplomatica nec non epistolaria / opera Josephi Emler. – Praha : Tiskárna Grégerianis, 1882. – Pars 2, 1253–1310. – 1488 p.*
 21. *Šusta J. České dějiny. – Praha : Jan Laichter, 1935. – Dílu II. Část 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. – 803 s.*
 22. *Vaniček V. Velké dějiny zemi Koruny české / Vratislav Vaniček. – Praha–Litomyšl : Paseka, 2002. – Svazek III. 1250–1310. – 760 s.*
 23. *Wyprawowani o złych létech po smrti krále Přemysla Otakara II. // Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého. – Praha : Nákladem musea Království Českého, 1874. – Tom II. (Díl II). – Fasc. 1. (Svazek 1). Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladatel Václav Tomek. – P. 335–366.*
 24. *Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae / Překlad František Heřmanský, verše přeložil Rudolf Mertlík, historická revise Zdeněk Fiala, spolupráce Marie Bláhová. – 2. opravené vydání. – Praha : Svoboda, 1976. – 598 s.*
 25. *Žemlička J. Století posledních Přemyslovců / Josef Žemlička; [úvod Dušan Třeštík]. – Druhé přepracované vydání, v Melantrichu první. – Praha : Melantrich, 1998. – 416 s. – (Edice historia Bohemica).*
 26. *Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků / Josef Žemlička. – Praha : Lidové noviny, 2011. – 752 s. – (Edice Česká historia, sv.25).*

Ярослав Андрусак,
аспірант,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЛЬ ЧЕСЬКОГО ДВОРЯНСТВА У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ МІЖ ВЛАДИСЛАВОМ II ЯГЕЛЛОНОМ ТА МАТЯШЕМ КОРВІНОМ У 1471–1475 РР.

Протягом 1471 – 1475 рр. відбувалася військово-політична боротьба за чеські землі між королями Владиславом II Ягеллоном і Матяшем Корвіном. Чимала роль у цьому протистоянні належала впливовому чеському дворянству. Після низки з'їздів був досягнутий компроміс і встановлено довгоочікуване перемир'я. Владислав II, як спадкоємець чеського трону мав виплатити 400 тисяч дукатів Матяшу Корвіну чи його нащадкам за Моравію, Силезію та обидві Лужиці.

Ключові слова: Владислав II Ягеллон, Матяш Корвін, чеське дворянство, чеські землі, Моравія.

У зарубіжній історіографії ця проблема розглядається в контексті висвітлення зовнішньо та внутрішньополітичних подій. Вивченням займалися такі дослідники, як *Ф.Палацький* [16], *Й.Мацек* [14; 15], *П.Чорней*, *М.Бартлова* [20] та інші. Що ж стосується ролі дворянства в цьому питанні, то воно потребує висвітлення. Відмітимо, що в українській історичній науці практично відсутні дослідження з даної проблеми.

Станом на 1471 р. Чеське королівство включало в себе територію Чехії та частини Моравії. Щодо Силезії, обох Лужиць (Верхньої і Нижньої), а також іншої частини Моравії, то вони входили до складу Угорського королівства на чолі з королем Матяшем Корвіном (1458–1490).

Смерть короля Їржі з Подебрад (1458–1471) призвела до боротьби за чеський престол. Після тривалих переговорних процесів 27 травня 1471 р. чеське дворянство обрало королем Владислава II Ягеллона [1, с.130; 2, с.336; 3, с.128; 4, с.226; 5, с.195; 6, с.159].

Політична нестабільність, постійні заворушення і війни, важка економічна ситуація, змусила чеське дворянство відреагувати. Йшлося про об'єднання всіх чеських земель під владою династії Ягеллонів. Високі збори податків викликали серед панів, рицарів та духовенства (Силезії, Лужиць і Моравії) невдоволення королем Матяшем Корвіном. Також, вищі стани по-

винні були забезпечувати Матяша Корвіна коштами для ведення війн. Проблему ускладнювали і постійні набіги турків з південної частини Угорщини.

Рух дворян проти Матяша Корвіна очолив Ян Вітез (1408–1471) – архієпископ Естергомський. Він провів переговори з імператором Фрідріхом IV (1440–1493) і польським королем Казимиром IV (1447–1492) з метою підписання угоди про війну з Матяшем Корвіном і вигнання останнього з чеських та угорських земель. Більшість панів і рицарів підтримали пропозицію Яна Вітеза і виразили бажання, щоб на угорський трон був запрошений син польського короля Казимира IV, а саме Казимир Святий (1458–1484) [16, s.44-45; 7, s.298].

Казимир IV погодився підтримати ініціативу Яна Вітеза і 20 вересня 1471 р. видав маніфест в якому Матяша Корвіна було звинувачено в узурпації та оголошено йому війну. В похід на Угорське королівство було організовано 12 тисячне військо, очолене Казимиром Святим, До цієї армії з Чехії приєдналося ще 3 тис. вояків, якими командував Павол Ясенскі. Військові дії тривали до грудня 1471 р. Після ряду невдач поляків 19 грудня 1471 р. між Матяшем Корвіном і Яном Вітезом відбулися переговори в Естергомі. В результаті, було укладено угоду, згідно з якою Ян Вітез зобов'язувався допомогти у вигнанні поляків. Відмітимо, що польське військо до січня 1472 р. покинуло територію Угорського королівства. Свідченням цього є лист короля Матяш Корвіна найвищому гетьманові Моравії Зденекові з Штернберка (1420–1476) [11, s.179-180; 12, s.49; 16, s.46].

Важливий факт, що Матяша Корвіна підтримував Папа Римський, який вбачав у ньому силу здатну зупинити просування турків углиб Європи та протистояти чашникам [16, s.46].

Слід відзначити, що з 16 вересня 1471 р. по 20 травня 1472 р. в Празі відбулися з'їзди чеських станів, але про їх перебіг повідомлень фактично нема. Цікавим є документ, в якому король Владислав II закликає представників міста Градіште на з'їзд до Праги. Відомо, що на одному з таких з'їздів було підготовлено письмові відповіді Папі Римському і Матяшу Корвіну. В них зазначалося, що чеське дворянство не хоче бачити королем Матяша Корвіна і т.д. [16, s.47–48].

Ватикан, занепокоений турецькими набігами, проводив політику примирення всіх королів Європи з метою створення антитурецької коаліції. Для цієї місії було призначено чотирьох папських легатів. Один із легатів Маркус Барбов був відправлений до Угорщини [16, s.52-53].

Про перебування легата в Угорщині, Польщі та Чехії відомостей мало. Його діяльність була спрямована на проведення переговорів. Так, на з'їзді в Німецькому Броді 10 червня 1472 р. було встановлено, що на всіх чеських землях мають бути призначені уповноважені особи від королів

Владислава II та Матяша Корвіна, які мають у майбутньому розв'язувати всі спірні питання, що виникатимуть між угорськими та чеськими станами (угода мала дію до 1 травня 1473 р.). Подальші питання мали бути вирішені 15 червня 1473 р. на з'їзді у Празі. Відмітимо, що Владислав II 8 червня 1473 р. підписав документ з'їзду, а щодо Матяша Корвіна, то він висловив невдоволення і стверджував, що його королівські вповноваження в повній мірі недотримані [16, s.54–55; 17, s.10].

Також, легатові за сприяння чеського дворянства, вдалося домовитись про з'їзд призначений на 29 вересня 1473 р. у м. Ніса. На Ніському з'їзді було запропоновано Казимирові IV і Владиславу II видати Матяшеві Корвіну за дружину доньку Казимира IV Ядвігу Ягеллон (1457–1502). Натомість у випадку смерті Матяша Корвіна землі Силезії, Моравії і Лужиць за певну виплату будуть повернуті під владу чеського короля. Зауважимо, що підписана угода була двосторонньою, але не зовсім виражала інтереси чеського дворянства [16, s.59–60; 17, s.10].

Наступний Бенешовський з'їзд розпочався 28 травня 1473 р. і проходив в умова епідемії мору [15, s.319]. Саме тому учасники з'їзду роз'їхалися 9 червня 1473 р., підписавши лише декілька домовленостей. На цьому з'їзді вдалося офіційно встановити перемир'я до 28 вересня 1474 р. і підтвердити рішення Ніського з'їзду [17, s.10; 19, s.231; 22, s.460-470].

На з'їзд Опавський, що проходив 13 вересня 1473 р. Матяш Корвін не прибув [8, s.125]. Свідченням цього є документ з якого випливає, що у війську Матяша Корвіна були проблеми, а саме з виплатою коштів за службу. З'їзд відбувався більше в суперечках, ніж в переговорах. Фактично 27 вересня 1473 р. переговори завершилися. Рішення Ніського з'їзду було розірвано і невизнано. Щодо рішення з'їзду Бенешовського, то ніхто гарантій перемир'я не давав [17, s.11].

Слід звернути увагу і на більш локальні проблеми. Зі встановленням земських керівників, територія (Осецку та містечко Духцов) якою стала керувати королева Йоганна з Рожміталя (1432–1475) замість свого малолітнього сина, була передана князям Саксонським. На ці дії вроцлавські князі 11 грудня 1473 р. уклали угоду з угорцями за якою обіцяли визнати Матяша Корвіна королем та курфюрстом Чехії, як тільки отримають лист зі згодою імператора [16, s.67].

Імператор Фрідріх IV вимагав, щоб як Казимир IV так і Владислав II стали його союзниками у боротьбі проти Матяша Корвіна. Нарешті з 11 по 13 березня 1474 р. було підписано договір про співпрацю і спільні військові дії, а Владислава II визнано за короля і курфюрста Чехії [10, s.206; 17, s.11].

Незабаром почалися міжусобиці між панами Силезії. Одних підтримав Матяш Корвін, інших Казимир IV. Також виникали суперечки між при-

хильниками Владислава II. Військові дії розпочалися влітку 1474 р. Матяш Корвін вторгся з військом в Моравію. У зв'язку з цим у Петркове чеське дворянство зібрало з'їзд з метою отримання коштів від Владислава II у розмірі 24 тис. золотих для війни з Матяшем Корвіном [13, s.354].

Той факт, що війна ведена Матяшем Корвіном в Моравії та Чехії не була підтримана чеськими панамі послаблювала його позиції. Зауважимо, що на боці Владислава II виступила королева Йоганна. Вона листом повідомила про це Арношта та Альбрехта Саксонських і просила їх підтримати Владислава II. Відмітимо, що Матяш Корвін на цей час мав дуже мало війська, тому погоджувався на переговори з Казимиром IV. Матяш Корвін обіцяв відмовитись від земель Чеської корони, натомість заміж за нього мали видати Ядвігу [16, s.70; 20, s.410-415].

У цій вигідній для себе ситуації чеські та польські військово-начальники не зуміли ані здобути нових міст на чужій території, ані нових союзників. Щодо Казимира IV і Владислава II, то вони виявились слабкими стратегами. Матяш Корвін маючи мале військо, але добре озброєне і оплачене (це були найманці так звана «чорна рота») воювало ліпше.

Польське військо 26 листопада 1474 р. перейшовши границю Силезії захопило і спалило м. Росенберк. У єдиній битві на полі біля Жвановіц 12 жовтня 1474 р. військо Матяша Корвіна при нерівних силах зазнало поразки і відступило до Вроцлава. Матяш Корвін 6 листопада 1474 р. погодився на переговори. Три королі (Матяш Корвін, Казимир IV та Владислав II) з своїми радами і підлеглими зібралися 16 листопада 1474 р. на полі біля великого Мухобору. Відомо, що 19 листопада 1474 р. чесько-польські війська почали відступ, також є повідомлення, що Матяш Корвін 30 листопада та 4 грудня 1474 р. написав листи панам Будейовським і Хебським про підписання перемир'я [6, s.159; 9, s.121-130; 16, s.71-75].

Запис Вратиславського з'їзду містить 26 розділів. В них зазначалося: перемир'я встановлено з 8 грудня 1474 р. по 25 травня 1477 р.; імператор Фрідріх IV мав на протязі 13 тижнів приєднатися до цього договору; домовленості мали дію і між Казимиром IV та Матяшем Корвіном; всім полоненим оголошувалася амністія; на 15 січня 1475 р. призначено з'їзд у Празі для обрання земських керівників і обговорення питання про повернення замків захоплених під час військових дій; сторони мають визначити шкоди, які завдали і які було їм завдано у ході війни; відразу після з'їзду чотирьом панам Зденеків з Штернберка, Вацлавові з Босковіц, Вілемові Рабському та Петрові Кдулінцові має бути повідомлено про призначення у Силезію 15 осіб від короля Владислава II та 5 осіб від Матяша Корвіна; всі укріплення протягом 14 днів мають бути знищені, а старі замки в цей період не мають права бути відбудовані; якщо хтось порушить угоду то всі сторони мають

виступити проти порушника; на території Чехії та Моравії встановлять ще по 2 земських керівника; всі стани зобов'язані підписати ці домовленості до 20 січня 1474 р.; згідно Бенешовського з'їзду має бути встановлено 2 гетьмани у Чехії (з обох сторін по одному); ці домовленості не мають перешкоджати старим угодам між Угорським та Польським королівствами [14, s.201–205; 16, s.78; 20, s.415–418].

За 8 розділом король Матяш Корвін призначив 5-ьох, а Владислав II 15-ть уповноважених осіб для управління чеськими землями. Імператор Фрідріх IV письмовою згодою приєднався до цього перемир'я.

Великий з'їзд призначений до Праги на 15 січня 1475 р. не почався вчасно. Єдині відомості про цей з'їзд подає історик Ян Длугош [18, s.223–224]. На з'їзді було встановлено, що Владиславу II Ягеллону мають належати Чехія, обидві Лужиці і два князівства в Силезії, а саме Свідницьке і Яворське, щодо Матяша Корвіна, то йому перейде вся Моравія з іншою частиною Силезії. На випадок смерті Матяша Корвіна без законного спадкоємця все має перейти Владиславу II. В разі появи кровного спадкоємця, Владислав II має виплатити за ці землі 200 тис. золотих. Якщо ж помре Владислав II, то договір матиме зворотню дію на користь Матяша Корвіна з єдиним винятком, а саме єпископство Оломоуцьке має залишатися під владою чеського короля [16, s.79-80; 20, s.418-421; 21, s.153].

Отже, був досягнутий компроміс і встановлено довгоочікуване перемир'я. На цьому військово-політичні протистояння між Владиславом II і Матяшем Корвіном завершилися. Офіційні відносини між королем Матяшем Корвіном та Владиславом II були встановлені 24 червня 1478 р. підписанням Оломоуцького мирного договору. Згідно з угодою, Владислав II як спадкоємець чеського трону мав виплатити 400 тисяч дукатів Матяшу Корвіну чи його нащадкам за Моравію, Силезію та обидві Лужиці. Чимала роль у підписанні угоди належала чеському дворянству, яке насамперед відстоювало власні інтереси і рухалося до встановлення на чеських землях станової монархії.

Список використаних джерел:

1. Андрусак Я. Польсько-Угорське протистояння на Кутногорському з'їзді 1471 року та позиція чеського дворянства // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / Я. Андрусак. – Тернопіль, 2009. – Вип. 1. – С.125-131.
2. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К., 2005. – 494 с.
3. История Венгрии / Под ред. В. П. Шушарина, Р. А. Авербух, Т. М. Исламов, Ю. А. Писарев, М. М. Смирин. - М., 1956. – Т. I. - 643 с.

4. *История Польши / Под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. - М., 1954. - Т. I. - 577 с.*
5. *История Чехословакии / Под ред. Г. Э. Санчука, П. Н. Третьякова. - М., 1956. - Т. I. - 411 с.*
6. *Československé dějiny v datech. - Praha, 1986. - 714 s.*
7. *Československá vlastivěda. Dějiny / Bohumil Janda. - Praha, 1932. - Díl IV. - 638 s.*
8. *Chaloupecký V. Středověké listy ze Slovenska: sbírka listů a listin psaných jazykem národním z let 1426 – 1490 / V. Chaloupecký. - Praha, 1937. - 266 s.*
9. *Denis A. Konec samostatnosti České / A. Denis. - Praha, 1932. - Díl I. - 301 s.*
10. *Haas A. Archiv České koruny 1158 – 1935 / Katalog listin z let 1438 – 1526. - Praha, 1961. - 424 s.*
11. *Kniha kral'ov. Panovníci v dejínách Slovenska a Slovakov / Zost. V. Segeš. - Bratislava, 1998. - 300 s.*
12. *Král Matiaš Zdenkowi ze Šternberka: správu dává, kterak wojsko Polské u Nitry z králowstwi wybyto bylo, nestatečně se chowawši. 1472, 18 ledna (u Lubiny) / Palacký F. (Edice pramenů (dani ed.)) Psaní česká krále Matiaše Uherského // Archiv český 6 (dani AČ). - Praha, 1872. - S. 49.*
13. *Král'ová Johanna Jindřichowi z Rosenberka: že swoluje, aby lide probošta Drkolenskiého na rukojně propuštění byli. Na Mělníku, 24 jun. 1474 / Palacký F. (ed.) Psaní rozličných osob 1471 – 1490 // AČ 5. - Praha, 1862. - S. 354.*
14. *Macek J. Československá vlastivěda / J. Macek. - Praha, 1963. - Díl II. - 647 s.*
15. *Macek J. Jagellonský věk v českých zemích (1471 – 1526) / J. Macek. - Praha, 1992. - Díl I. - 561 s.*
16. *Palacký F. Děje národu českého v Čechách a na Moravě / F. Palacký. - Praha, 1930. - Díl V. - 576 s.*
17. *Pošvář J. Politický vývoj ve Slezsku v letech 1471 – 1526 / J. Pošvář. - Opava, 1960. - 30 s.*
18. *Przedziecki A. Jan Dlugosz, Historiae Polonicae XII, V / A. Przedziecki. - Kraków, 1877.*
19. *Tomek V. Děje národu českého v Čechách a na Moravě do r. 1609 / V. Tomek. - Praha, 1885. - Díl I – XII. - 480 s. 370 s.*
20. *Velké dějiny zemí Koruny České (1437 - 1526) / P. Čornej, M. Bartlová. - Praha: Paseka, 2007. - Svazek VI. - 839 s.*
21. *Wiesiołowski J. W. Wielko Polsce w dyplomaacji Jagellonów / J. Wiesiołowski. - Wroslaw – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976. - 200 s.*
22. *Zápis sjezdu Nisského (1473, 24 Mart. - 25 Apr.) o prodlaužení přiměři a řaduw pokojných mezi kralowstwimi Českým, Uherským a Polským / Palacký F. (ed.) Akta werejna i snémowní w králowstwi Českém // AČ 4. - Praha, 1846. - S. 460-470.*

ОБРАННЯ ФЕРДИНАНДА I ГАБСБУРГА ЧЕСЬКИМ КОРОЛЕМ

В статті зроблено аналіз ключових подій, пов'язаних з процесом обрання Фердинанда I Габсбурга чеським королем. При цьому основний наголос зроблено на характеристиці тих моментів, які відіграли вагому роль у здобутті Фердинандом I Габсбургом чеської корони.

Ключові слова: Фердинанд I Габсбург, Чеське королівство, Корона святого Вацлава, виборний капітулярій, чесько-угорська персональна унія.

Багатонаціональна державна система, яку Габсбурги заходилися будувати на теренах Центральної Європи, мала низку особливостей. Насамперед, це зв'язок зі Священною Римською імперією – Фердинанд став імператором у 1556 р. – який одночасно був джерелом як сили, так і конфліктів. Аби зберегти позиції в імперії, Габсбурги змушені були посилити свою базу в Центральній Європі.

Оскільки Габсбурги були втягнуті в європейські проблеми, їм подекуди доводилося ігнорувати інтереси власних королівств: Угорщина мала нести головний тягар прикордонної боротьби, бюджет Чехії змілів унаслідок постійних воєн. Але така позиція аванпосту чи бастиону в боротьбі проти турків принесла певну користь, в першу чергу Угорщині. Героїчна оборона Сигетвара Міклошем Зрині піднесла незалежний дух, особливо, в комітатах серед дрібної шляхти, і посилила опір Габсбургам. Тому, прагнучи консолідувати сили Габсбурги намагалися зробити спадковими Корони святого Вацлава й святого Стефана [1, с. 88-89].

Смерть угорського монарха звільнила угорський та чеський престол, а, разом з тим, спричинила і розпад чесько-угорської персональної унії. Звістка про смерть Людовіка Ягеллона дійшла до чеських земель із тривалим запізненням, окрім цього в Чехії стало відомо й про загибель більшої частини чеської та моравської знаті. В середині жовтня 1526 р., коли офіційно було підтверджено звістку про смерть короля розпочалися поховальні церемонії та одночасно активізувалося вирішення питання, яке мало пряме відношення до успадкування королівського престолу, оскільки Людовік Ягеллон помер молодим та бездітним [2, с. 21].

Перші реакції у дипломатичному просторі тогочасної Європи були доволі відмінними, але у будь-якому випадку всі схилилися на бік того кандидата, якого підтримували. Тому в тогочасних джерелах збереглися імена чотирьох реальних претендентів на Корону святого Вацлава, всі вони були вправними політиками й тому максимально намагалися схилити виборців на свій бік.

Першим кандидатом на чеський престол виявився князь Карл Мінстерберзький, онук чеського короля Іржі з Подебрад, який на час смерті Людовіка Ягеллона виконував функції найвищого придворного міністра Чеського королівства (силезієць за походженням).

Ще одним силезійцем, який також претендував на чеську корону був князь Фрідріх Лехніцький, представник польської династії П'ястів. До речі, йому також належала значна частина Силезії.

Окрім цього на чеську корону претендували ще два кандидати: Зденек Лев, чеський вельможа з Рожмітано (Південна Чехія) та Войтех з Пернштейну (Східна Чехія).

Але в силу тих чи інших обставин, що склалися значна частина європейських правлячих династій так чи інакше намагалися бути причетними до виборів чеського короля, але найсприятливішою ситуація виявилася для австрійського ерцгерцога Фердинанда I Габсбурга [3, s. 14].

Відомо, що інтерес Габсбургів щодо земель Центральної Європи посилюється ще в часи, коли династія зуміла утвердити свої позиції на австрійських землях. Так, першим представником цього роду на угорському престолі був Альбрехт Габсбург (1437-1439 рр.), після правління якого Габсбурги так чи інакше проявляли свої права на чеські та угорські землі [4, s. 13].

Відтак, наймолодший онук імператора Максиміліана Габсбурга – Фердинанд, який розпочав самостійно правити у 1521 р., за п'ять років проявив себе як мудрий та виважений правитель, а у більшості випадків його дії завжди зводилися до централізації управління.

Народився Фердинанд Габсбург 10 березня 1503 р. у кастильському містечку Алкала де Генарес. Батьками Фердинанда були Філіп Красивий та Хуанна Кастильська. Названий був на честь діда Фердинанда Арагонського, який бачив в онукові свого наступника на іспанському у троні. Все його дитинство пройшло на Піренеях. Фердинанда з раннього дитинства привчали до суворого католицького життя і поваги до ідеї предків Габсбургів. На думку Еразма це дійсно справило величезне значення для формування особистості Фердинанда [5, s.15].

Німецький король (з 1531 р.), імператор Священної Римської імперії (з 1556 р.), чеський і угорський король (з 1526 р.) свою політичну кар'єру розпочав як австрійський ерцгерцог. Дружиною Фердинанда була чеська

та угорська принцеса Анна Ягеллон. У них було п'ятнадцять дітей, в тому числі наступник Фердинанда Максиміліан II.

Варто зазначити, що тривалий час серед дослідників побутувала думка, що значну роль у обранні Фердинанда I Габсбурга чеським королем, в першу чергу зіграли два аргументи:

1. чеські вельможі сподівалися на матеріальну допомогу Фердинанда;
2. наступальні дії турків – після битви під Могачем турки рушили на Моравію.

Але це є не досить аргументованим, так як у порівнянні з угорськими та австрійськими землями чеські, у цьому плані, мали набагато більше військового та матеріального потенціалу.

Відтак, найважливішим аргументом, який першочергово зіграв на користь Фердинанда це безперечно був родинний зв'язок – його дружина Анна залишилася єдиною представницею чесько-угорської гілки Ягеллонів [3, s. 16].

Як відомо, Віденський з'їзд 1515 р. ліквідував династичне суперництво Ягеллонів і Габсбургів, яблуком розбрату між якими були чеські, словацькі та угорські землі. Підписання братиславо-віденської шлюбної угоди вважається одним з найбільших успіхів габсбурзької політики та дипломатії [6, s. 19].

До речі, суперечливим є визначення дати підписання даної угоди. Частина дослідників (Я.Голотік, Я.Тібенський та ін.) дотримуються думки, що рік підписання угоди – 1490. Але, беручи до уваги факт, що угоду Владислав підписував у Прешпорку вже як чеський та угорський король, ми підтримуємо думку тих істориків (Д.Ковач, П.Чорней, М.Бартлова), які твердять, що угода була підписана восени 1491 р. Реалізація цієї угоди відбулася у 1515 р.

Так, згідно з матримоніальним пактом, підписаним у Відні, відбулося об'єднання двох династій, зокрема представники більш давньої династії мали успадкувати Угорщину та Чехію, а діти Ягеллонів та Габсбургів мали поборатися [7, s. 17].

Дев'ятирічний Людовік II Ягеллон узяв шлюб з десятирічною Марією Габсбурзькою, а Фердинанд Габсбург – з сестрою Людовіка Анною [8, s. 190]. Це був яскравий приклад мудрої політики Габсбургів, про яку сучасник сказав „*Bella gerunt alii, tu felix Austria, nube*” – „Коли інші воюють, ти, щаслива Австріє, береш шлюб” [9, s. 10].

Відтак у результаті тривалої та наполегливої боротьби давній рід Габсбургів здобув великі територіальні володіння та право на титул імператора Священної Римської імперії німецької нації. Кордони Священної Римської імперії на північному заході охоплювали територію сучасних Нідерландів,

на південному заході простягалися до берегів Рони, а на півдні до складу імперії входили сучасна Швейцарія та частина Верхньої Італії до самого Арно. На півночі німецькі володіння сягали до Ейдеру, а на сході – трохи переходили Одер [10, с. 3].

Для подальшого розвитку чеських земель, дуже важливим стало питання, яким способом Фердинанд буде обраний чеським королем. У випадку виборів чеські вельможі могли підтримати або не підтримати Фердинанда (так званий виборний капітулярій). Тому Фердинанд одразу ж на початку жовтня 1526 р. доклав чималих зусиль аби цього уникнути.

Перше, що він зробив це звернувся до свого брата Карла V Габсбурга з проханням дарувати Чеське королівство як лен Священної Римської імперії, що звільнився після смерті Людовіка Ягеллона як представника правлячої династії. Цим кроком він трохи підірвав свій авторитет серед чеської знаті. Карл відповів, що не може цього зробити оскільки Чеське королівство не належить до земель Священної Римської імперії.

До речі, як би це Фердинанду вдалося, в майбутньому це могло б стати доволі значним юридичним прецедентом, так як у подальшому в подібних випадках нового чеського короля обирав би імператор Священної Римської імперії, а не представники чеської знаті.

Фердинанд I Габсбург спробував обійти вибори іншим способом. Претендуючи на чеський престол як чоловік Анни, він просить чеських вельмож, щоб його визнали чеським королем як наступника своєї дружини. З династичного погляду це був логічний крок, до якого чеські вельможі не могли мати б зауважень. Тобто Фердинанд всіяко намагався уникнути вільних виборів. Чеська знать відкинула право Фердинанда на чеську корону як чоловіка Анни, посилаючись на лист Владислава від 1510 р. в якому мова йде про те, що у подібній ситуації корона має перейти безпосередньо до Анни.

Таким чином, спроби Фердинанда уникнути виборів не вдалися, а відверто кажучи такого ходу подій він не чекав, так як був ще зайнятий й спробами отримати корону Святого Стефана [3, s. 22-23].

На цьому етапі, з'являється ще один кандидат на чеську корону – Сигізмунд Ягеллон. Варто зазначити той факт, що Сигізмунд можливо мав би певні шанси бути обраним королем Богемії та Угорщини, як би він висунув свою кандидатуру одразу ж як того, як довідався про Могацьку катастрофу. Але він зробив це занадто пізно. І до того ж, не цілком певно [11, с.].

Крім того реальними кандидатами могли бути й запеклі вороги Габсбургів – баварські Вігельсбахи, фактично це була єдина альтернатива Габсбургам [12, s. 37].

Відтак, спроби Фердинанда уникнути виборів були невдалими, тому після тривалих переговорів була створена спеціальна комісія – 3 стани

представлені 8 особами від кожного і 23 жовтня 1526 р. на позачерговому з'їзді Фердинанда було обрано чеським королем. До речі Зденек Лев із Рожмітано говорить про 11 кандидатів на чеську корону, але їх імена невідомі. Як король Чехії Фердинанд I Габсбург був коронований 24 лютого 1527 р. [3, s. 41].

Таким чином, в результаті розглянутих подій 1526 року Фердинанд I Габсбург здобув Корону святого Вацлава та Корону святого Стефана. Як правитель Фердинанд Габсбург проявив себе чи не як з найкращих сторін. Саме за його правління австро-чесько-угорська монархія почала перетворюватися з персональної унії на централізовану абсолютну монархію.

Помер Фердинанд I Габсбург 25 липня 1564 р. у Відні і був похований в церкві св. Віта у Празі, поруч з дружиною. Після смерті його країна була розділена між синами Максиміліаном, Фердинандом та Карлом.

Список використаних джерел:

1. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / Пётр Вандич. – К. : Критика, 2004. – 462 с.
2. *Dejiny Slovenska II. (1526-1848) / [zost. V. Matula, J. Vozar, J. Szabo, K. Králova, D. Škvarna, H. Bakaljarová, L. Borodač, R. Bunčák, M. Červeňanský, P. Firak, O. Gažová]. – Bratislava : Veda, 1987. – 856 s.*
3. *Vorel P. Velké dějiny země Koruny české. Sv. VII. 1526-1618 / Petr Vorel. – Praha : Paseka, 2005. – 639 s.*
4. *Österreichische Geschichte. 1400-1522: das Jahrhundert der Mitte: an der Wende vom Mittelalter zur neuzeit. – Wien: Ueberreuter, 1996. –*
5. *Baďurik J. Osobitosti Habsburskej politiky Ferdinanda I. v čase po Moháči v Uhorsku / J. Baďurik // Slovensko v habsburskej monarchii 1526 – 1918 / Jozef Baďurik – P. Kónya. – Bratislava, 2000. – S. 25-35.*
6. *Veselý Z. Přehled dějin českého státu / Zdenek Veselý – Praha, 1999. – 335 s.*
7. *Kalous A. Volba uherského krále po smrti Matyáša Korvína / A. Kalous // Dejiny a súčasnosť. – Praha, 2002. – Číslo 3. – S. 10-17.*
8. *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenská a Slovákov / [zost. V. Segeš]. – Bratislava : Kleio, 1998. – 300 s.*
9. *Hora-Horejš P. Toulky českou minulostí. Díl. 3 / Petr Hora-Horejš. – Praha : Baronet, 1994. – 239 s.*
10. *Егер О. Всемирная история. В 4 т. Новая история / Оскар Егер. – [3-е изд.]. – М. : АСТ; СПб. : Полигон, 2002. – Т. 3. – 2002. – 560 с.*
11. *Дворник Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Френсіс Дворник. – К. : Дух і літера, 2005. – 494 с.*
12. *Míka A. Stoletý sapsas o character českého státu. 1526-1627 / A. Míka. – Praha, 1976. – 189 s.*

СЕЙМ 1608 Р. В КОРОНІ СВ. ВАЦЛАВА ЯК ПРИКЛАД МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Сформовані на початок XVII ст. стани різних земель корони св. Вацлава брали участь у вирішенні загальнодержавних питань. Але кожен сейм мав свої особливості – чи то причини збору чи сама процедура засідання. Так, 1608 р. був одним з тих, де проявилася воля делегатів – були сформульовані артикули-прохання до короля, але компромісне розв'язання не було справою двох тижнів.

Ключові слова: *чеські землі, чеські стани, сейм, Рудольф II Габсбург.*

На початку XVII ст. чеське королівство перебувало у складі спадкових володінь династії Габсбургів, і тому на сеймах розглядалися не тільки питання спадкування корони св. Вацлава, яка була кроком на шляху до імперського трону, а й місцеві особливі проблеми, скажімо, специфічна ситуація з двома легальними конфесіями – католицизм та утравкізм.

У династії Габсбургів суперечка між братами Рудольфом II та Матіашом призвела до збройного конфлікту. В. Славата з Хлуму і Кошмберга – бургграф Карлштейну [1, 177] – у своєму щоденнику зазначав, що «*J.M.C. Rudolf měl nedostatek zdraví svého (Його Милість Цісарська Рудольф мав ваду у своєму здоров'ї)*» [2, 132]. Тож можна стверджувати, що з точки зору управителя Карлового граду вступ військ на територію королівства Чеського мав під собою підґрунтя.

Загальне зібрання станів у Празькому граді, про характер якого говорить наступна цитата, планувалося на 19 травня 1608 р. – «*císař rozepsal obecní sněm k 19. dni máje*» [3, 89]. Тобто сейм набирив ознак надзвичайного за аналогією до верхньоавстрійського сейму та загального ландтагу. Також у хроніках зазначався інший вид – «*generalný sněm (генеральний сейм)*» [3, 83], який мав збиратися раз на два роки, проте з черговості видно, що такий з'їзд відбувався через один-три роки.

Загалом, процедура зібрання була дотримана, оскільки король розіслав по територіях копії мандату, після виголошення яких почався приїзд делегатів зі своїм почтом до Праги. Варто сказати, що територія тодішньої корони св. Вацлава була у півтора рази більша за сучасну Чеську республіку [4, 79], проте надзвичайний сейм мав бути у повному складі уже за 9 днів.

За аналогією до надзвичайних сеймів Речі Посполитої час засідання делегатів був два тижні. У даному випадку сейм тривав до 3 червня 1608 р.. такі висновки можна зробити з дати припису до мандату Рудольфа II – «*у neděli po památce sv. Lukáše Evangelisty Páně, léta od narození Syna Božího tisícího šestistého osmého (у неділю після дня св. Лукаша Євангеліста, року від народження Сина Божого тисяча шестисот восьмого)*» [5, 182-183].

Павел Скала ж зазначає, що вже 2 червня мав закінчитися сейм, оскільки останній запит Матіаша – коментар на резолюцію короля Рудольфа II – до Чеської канцелярії надійшов 30 травня [3, 104], після чого мала вже бути готова сеймова постанова. До того ж, «*druhého dne června kommissaři arciknížecí odjeli z Prahy do Brodu k arcikněžeti s resoluce (другого дня червня комісари ерцгерцога відіхали з Праги до Броду до ерцгерцога з резолюцією)*» [3, 105]. Тож можна зробити висновок, що сейм тривав близько 14 днів.

Перш за все, на самому сеймі від імені короля був зачитаний порядок денний. Сам же Рудольф II у цей час знаходився у своїй резиденції у Празі, але може бути, що це не Празький град, оскільки на аудієнцію до монарха делегати ішли ще містом.

Пізніше до основного складу та групи осіб від короля долучилися посли від Матіаша – «*vyslení arciknížecí i sjednocení poslové na hrad Pražský (вислані ерцгерцогом і об'єднані посли у Празький град)*» [3, 92]. Серед них можна назвати таких як Валентин Ліпес – єпископ Веспримський, Карел старший з Жеротину – пробст Рабський, а також інші австрійські, угорські та моравські пани. До того ж, останній був активним учасником обговорень на сеймі, бо ще Вацлав Славата зазначав, що пан виступав на зібранні протягом двох годин [2, 153]. Варто зазначити, що були представники як панського, так і лицарського станів, при чому пан Ян Езебіус мав допис біля ім'я – «*svobodný pán... a jiní z rániův (вільний чоловік...та інші з панів)*» [3, 92], що теоретично мав відноситися до другого стану, «вільних людей».

Таким чином, протягом функціонування сейму були присутні дві групи представників Габсбургів, а також сформувалися кілька груп серед самих делегатів. Таке виокремлення не можна назвати політично орієнтований, оскільки групи поділилися не за підтримкою того чи іншого Габсбурга. В основі було віросповідання, а точніше категорія правових можливостей певної релігійної групи на сеймі. Термін релігійна група, на мою думку, можна використати, оскільки у джерелах постійно повторюється поняття «*náboženství (релігія чи віросповідання)*» [6, 168].

Тож на сеймі 1608 р. були присутні «*strany pod jednou a pod obojí způsobou (групи одного та обох способів)*» [2, 151]. Відштовхуючись від самого формулювання, можна говорити про групи, відмінність між якими була базована на різних віросповіданнях. Так, скажімо, поняття «*pod oběma způsobama chleba a*

vína (níd oboma vidami – хліба та вина)» [7, 63] використовується для позначення гуситської віри, на противагу католицькій релігії, яка являла собою причащення всіх мирян під одним видом – хлібом. Таким чином, можна стверджувати, що під даними термінами розумілися католики та гусити або ж утраквісти.

Проте, поряд з відокремленням гуситів від католиків, постає питання про протестантські вчення. Оскільки окремого узагальнюючого поняття, яке б окреслювало вчення Лютера та Кальвіна, у досліджуваних джерелах не зустрічається, то можна говорити про другу групу осіб саме «чеської конфесії». Так, скажімо, у тексті мемуарів Павла Скали можна знайти приклади віри євангелістської – «*...jim jevanglickým v náboženství (ім євангелікам у вірі)»* [2, 153], у той час інший хроніст Вацлав Славата також фіксує «*stav z strany evangelické (стан від групи євангелістської)»* [3, 90]. Тож можна припустити, що таке поняття могло характеризувати швидше протестантів і гуситської віри як однієї з видів.

Проте є ще один випадок, коли сам автор на початку опису 1608 р. зазначає ситуацію в королівстві Чеському як поживлення серед станів за прирівняння в правах утраквістів з католиками, оскільки «*k tomu máestatu mezi těmi pod jednou a pod obojí učiněnému porovnání znáti a akommodovati nechťeli (до того маєстату прирівняти знать під одним та під обома способами не хотіли)»* [2, 151]. Тоді ж автор наголошує на нерівності знаті і його серед них, при чому своє віросповідання окреслює як «*nam evangelickým v náboženství (нам євангелікам у вірі)»* [2, 150].

Варто звернути увагу на ще одне позначення гуситської віри. Так, П. Скала у своїй «Історії чеській...» не виокремлює одного поняття, але дотримується межі pod obojí – husite. Але коли автор наводить основний зміст документу 24 артикулів-прохань до Рудольфа II, позначає як «*...při té konfessi české (kterouž někteří Augšpurskou jmenují)... (стани тієї конфесії чеської, яку деякі називають Аугсбурзькою)»* [3, 92]. Віросповідання королівства Чеського було умовно підтвержене також і Аугсбурзьким миром 1555 р., який став результатом закінчення війн зі Шмалькальденською лігою. Таким чином, така назва є нейтральною і узагальненою, оскільки немає прив'язки до тієї чи іншої різниці між обрядами.

Вацлав з Будова – коморник суду двірського – виступає як опонент Стефану Їржі з Штернберга – у кінці сейму обраний Найвищим бургграфом Празьким, а саме у перші три дні сейму коли делегати обговорювали пункти листа-звернення. У результаті чого, перший був автором основного змісту [2, 154]. Так от, саме відштовхуючись від цього, можна говорити, що текст, переказаний П. Скалою, можна вкладати в уста Вацлава з Будова.

У першому артикулі зазначається, що сеймом 1575 р. Максиміліан II – король Богемії 1564-1576 рр., прирівняв вірних – «*na sněmě obecném leta*

1575 sepsané, při tom mezi sebou strany pod obojí porovnáni (на загальному сеймі 1575 р. записано, при тому прирівняні між собою групи під обома видами)» [3, 92]. Таким чином, можна стверджувати, що гуситське віросповідання не чітко відокремлювалося від інших протестантських вчень, оскільки паралельне вживання різних термінів говорить про мимовільне уподібнення всіх протестантів. Проте, особливість утраквітсів виходить з окреслення їхніх прав щодо управління, тобто участі у сеймовому засіданні.

Не однозначно використовується поняття «strana», яке може означати групу осіб у середовищі сейму чи то сукупність привілейованих людей у межах королівства. У першу чергу, варто звернути увагу на те, що у хроніках дійсно більшість слів вживається як «*strana pod obojí*» [8, 156]. Без контексту у даному випадку можна потрактувати як групу осіб Чеської конфесії. Але не можна обмежуватися лише одним формулюванням, оскільки по тексту можна знайти й інші варіації. Так, скажімо, у «Історії чеській...» Павла Скали знаходимо: «*aby strana pod obojí při tom opatření a majestatu, kteréž se od někdy krále Vladislava stavům strany náboženství stalo, byla zstavena (якби утраквісти при такій мірі і величі, які були дані деяким королем Владиславом станам цього віросповідання, були залишені)*» [3, 90]. Тобто прив'язка до станів значно розширює саме значення. Така неуніфікована система застосування понять може виключити тлумачення як певного інституту серед «чеських некаатоликів». Але у той же час, у листі-артикулах до Рудольфа II від чеських станів «strana» позначає окремі інституції влади. Наприклад, «*strany ouřadův vyšších i nižších (уряди вищі та нижчі)*» [8, 157].

Девід Зденек взагалі наводить три приклади з випадків історіографії, які по-різному пояснюють суть церкви утраквістів у Маєстаті-листі Рудольфа II 1608 р.. Так, скажімо, Вацлав Томек пише про «...*the Utraquist party*», у той час як Каміл Крофта зазначає вже як низку інститутів – «*the Utraquist institutions*». Найбільш категоричним є дані про дослідження Зікмунда Вінтера [9]. Останній зазначає, що до 1609 р.: «*Utraquists have by this time almost entirely become [Lutheran] Protestants*» [9, 173]. У будь-якому випадку однозначно приймати такі теорії без розгляду основних завдань досліджень цих істориків не варто.

Отже, керуючись саме джерельними матеріалами можна припустити, що все-таки на сеймі делегати розділилися відповідно до постановки питання, а саме: група осіб, які дотримувалися принципу рівності прав католиків та утраквістів, а також їх опоненти.

Звісно, такий поділ, в основі якого був принцип віросповідання, також не був універсальним. Скажімо, серед групи, прихильників утраквістів, були особи традиційної релігії, такі як: Стефан Їржі зі Штрєнберга та Вацлав з Будова. Проте, як зазначає у своїх коментарях канцелярист В.

Славата, що Вацлав з Будова «*v svem náboženství kalvainskem život svůj dokonal (у вірі кальвіністській скінчив своє життя)*» [2, 154], а також що серед «*strany pod jednou*» був Йоган Ондржей Шлік – «*pán nebyl husitem ani z jednoty bratské, obliboval sobě učení Martina Luthera (нан не був ні зуситом, ні з братства одного виду, він обрав собі вчення Мартина Лютера)*» [2, 160].

Загалом, сейм проходив у кілька етапів, а точніше мав ознаки діалогу, який в результаті призвів до компромісу. Так, скажімо, протягом перших трьох днів збору делегатів – 19, 22 та 23 травня 1608 р. – відбулися виголошення промов щодо прав подобоїв, а саме: «*rozmluva o mandátu kr. Vladislavově (бесіда про мандат короля Владислава)*» [5, V]. Після чого були сформульовані 24 артикули – перший документ-звернення до короля Рудольфа II, який окреслив вимоги сейму. Санкцією за невиконання їх був саморозпуск сейму.

Від другого «слухання» – «*shledání (зібрання)*» – після промови Стефана Їржі з Штернберга окреслилася теза того, що новий привілей мав базуватися на основі «Маєстату» Владислава II Ягелона 1510 р. досить не раціонально. Так, скажімо, маєстат Владислава являв собою перелік умов, якими новообраний король регулює відносини релігійних общин, у даному випадку найчисельнішої групи чеських подобоїв. Проте даний документ хоч і був зафіксований у земських дошках, але саме джерело не збереглося. Так зазначав сам доповідач: «*že jest vejpíru toho majestátu krále Vladislava až posavad dostati nemohl (що запис того маєстату короля Владислава є, але на даний момент дістати його він не зміг)*» [2, 154].

Таким чином, першим пунктом артикулів була окреслена «чеська конфесія» та її правове підґрунтя, але базувалося воно на сеймовій постанові 1575 р. часів Максиміліана II. З практичної точки зору на той момент Вацлав з Будова був готовий показати делегатам сам документ, оскільки останній мав доступ до двірського суду. У результаті чого, у 24 артикулах більше трьох разів згадується сеймова постанова 1575 р.. Основна ж її суть була сформульована як підтвердження земських привілеїв подобоям, а також доповнення щодо їх порівняння з католиками.

Тож проблема визначення документу, на який мали б опиратися вимоги делегатів, покликала за собою наступний пункт про запис майбутнього привілею у земські дошки. Скажімо, тоді можна було визначити категорії цих прав і привілеїв. Наприклад, стани цієї віри Корони Чеської були визначені як «*vyšší a svobodní stavové, i města a městečka (вищі та вільні стани, і міста та містечка)*» [8, 156]. Вони мали право безперешкодно будувати храми, а також вживати мову як німецьку, так і чеську залежно від ступеню володіння нею. Саме згадка про мову передбачає, що використання чеської, очевидно, що не було масовим особливо серед привілейованих станів. До того ж, можливість

делегатів висловлюватися на сеймі мовою, яка була ними краще опанована, не може бути підставою говорити, що вона стала офіційною мовою від 1608 р., як це зазначає Пітер Берк у своїх додатках до дослідження [10, VI].

Що важливо, то стани подобоїв допускалися як кандидати до лав вищих та нижчих урядів, земських судів, а також ради короля. Загалом, таке формулювання повторювало попередні привілеї, а тому не викликало особливих спротивів з боку прогабсбурзької опозиції. Цікавою була формула, яка описувала роль Найвищого бургграфа – від нього залежав король та управління всіх прилеглих земель [8, 157]. Тому коли бургграфа празького чергово обирали, королівство могло нормально існувати у період його відсутності, а з цього добре користувалися найвищі урядники, які за традицією могли призначати осіб нижчого рангу без додаткового розгляду. Таким чином, автори у пунктах намагалися розширити повноваження сейму і його делегатів.

«Ouřednik nejvyšší stavu pánského a rytířského aby podle způsobu starobylého bez překážky všelijaké mohl svého naříditi a ustanoviti (урядник найвищий панського та лицарського стану якби за старим звичаєм без будь-якої поради міг поставити свого)» [8, 157] – з цього пункту видно, що вищі привілеї були зосереджені в руках перших двох станів, про що говорилося у першому розділі. На 1608 р. питання набувало іншого характеру – чи мали стани утравкістів таке право. У цьому випадку автор артикулів апелює до земської постанови 1549 р., у якій регулювалися земські привілеї учасників сейму, в тому числі і права бургграфа празького. Про зміст висновків сейму часів короля Карла V можна дізнатися зі справи сейму 1618 р.. Так, при описі зібрання дослідник Котов Георгій наводить саме з'їзд станів 1549 р. як попередній прецедент для вирішення завдань 20-х рр. XVII ст. [11, 121].

Загалом, варіант запиту Вацлава з Будова підписали представники усіх трьох станів. Як зазначає Вацлав Славата: *«stavu pánského přes 200 a rytířského přes 300 osob, i vyslani z měst králoských všickni, kromě Plzeňští, Budějovství a Kadanství, se podepsali (стану панського 200 та лицарського 300 осіб, і делеговані зі всіх міст королівських підписали, крім пльзенців, будейовіців та каданців)»* [2, 155]. Варто зазначити, що цей лист підписували ті, хто на третьому зібранні сейму були присутніми у Зеленій залі, а саме «strana pod obojí».

В одному з пунктів документу мова йде про архієпископа Празького. Як відомо, що після гуситських воєн XV ст. католики втратили свою позицію, але вже за Фердинанда I єзуїти потрапили до Праги з метою поширення католицьких проповідей на противагу гуситам. У 1561 р. було відновлене Празьке архієпископство. Але в самому документі говориться ж про сейм 1459 р., коли архієпископ був посаджений на град Празький у період правління Фердинанда, а підтверджений Максиміліаном II у 1575 р.. Що важливо для делегатів, то та умова, що на духовний уряд *«Čechové přirození*

dosazovaní býti mají (чехи звісно посаджені мають бути)» [8, 157]. Так, за джерелом, справами чеськими мали займатися не чужоземці.

Таким чином, керуючись порушенням проблеми присутності іноземців серед вищих урядів, можна прослідкувати тенденцію пропливу католицького духовенства та шляхти, тобто так називалися привілейовані стани у Чеському королівстві - «šlechta». Можна припустити, що католицька реформа Рудольфа II в австрійських землях почала давати свої плоди. Так, Медведєва Катерина зазначає, що саме у першому десятилітті XVII ст. питання некатоліків все частіше піднімалося на сеймових засіданнях [12, 64], що було результатом планомірного притиску останніх урядом Рудольфа II. Хоча австрійські католики потрапляли до категорії чужоземців, які не мала права втручатися у чеські справи. Так, у пункті XIII артикулів стосовно чеських урядів «*cizozemci aby s českými věcmi nic mítí neměli (чужоземці якби з чеськими справами нічого не мали)»* [8, 159].

Також на сеймі піднімалося питання езуїтів, то у результаті делегати притримувалися позиції заборони ордену купляти чи утримувати майно без дозволу короля і сейму, тобто згоди усіх трьох станів. Щодо інших варіантів гуситського віросповідання, то у положеннях документу Вацлава з Будови говорилося про скасування заборон, які були запроваджені Рудольфом II у 1602. А саме: «*ten celý artikl v dotčeném snětu aby v nic obrycen byl (той артикул згаданого сейму повністю був скасований)»* [8, 157], що можливо стосувалося відновлення монархом дії «Владиславського мандату» від 1508 р., який декларував переслідування вчення «Громади чеських братів» у володіннях короля та магнатів. Тож скажімо, у «24 артикулах...» була окреслена позиція найбільших релігійних громад, які населяли Корону св. Вацлава на початку XVII ст..

23 травня 1608 р. серед делегатів-подобоїв була утворена група людей, яка мала передати та представити «24 артикули...» Рудольфу II та отримати від нього відповідь. За настійливим проханням монарха делегація мала складатися з кожного стану по 12 осіб, проте людей було більше. Критерієм відбору було знання німецької, оскільки звернення та сам лист мали бути оформлені відповідно до стандартів. Тож, до складу ввійшов і «*Joachim Ondřej Šlik – J.M.C. radda soudu dvorského s kotorního (радник двірського і коморного суду)»* [2, 160], який знав добре німецьку і міг донести основні пункти. Хоча, як зазначає Вацлав Славата, він був причетний до продажу церковних земель та змов між станами Корони св. Вацлава та прилеглих земель. Так, він був «*spisovatelem těch smluv a sjednocení mezi stavy (записувачем тих змови та об'єднання між станами)»* [2, 160].

Рудольф II дав свою відповідь лише 29 травня того ж року, до того ж, документ являв собою коментар до пунктів листа делегатів. Як вище зазна-

чалось, відповідь стосувалася підданих короля, які причащалися під обома видами – утраквістів. Таким чином, звернення окреслювало три стани швидше самого королівства Чеського, оскільки говорилося *«král český při stavích všech třech království pod obojí přijímajících (король чеський усіх трьох станів королівства, які причащаються під обома видами)»* [13, 163].

Умовно даний документ можна розглядати з точки зору пунктів, які були прийняті і тих, які були кореговані згідно з умовами самого монархами. Так, скажімо, структура документу являє собою дослівний переказ артикулу з зазначенням згоди Його Милості – *«J.M.S. řáčil»*. Більш цікавою є саме друга група положень, коли висувалися нові умови.

Якщо розглядати привілеї як поступки короля станам, то монарх давав згоду на участь утраквістів в урядах і судах – земських, двірських та коморних, на рівних засадах з католиками, тобто тими, хто причащається під одним видом. При цьому визнавав усі три стани чехів-утраквістів і відповідні курії на сеймі, а саме: панська, лицарська та міська [13, 164].

У відповіді ж на пункт III про повноваження бургграфа, то у даному випадку було відхилене прохання делегатів. Так, з боку короля було відмовлено призначати і звільняти членів вищих урядів та земських суддів за відсутності бургграфа – *«aby ouřady bez vyalyšení a rozoznání nebyly odnaty (якби уряди без попереднього слухання і обговорення не були зняті)»* [13, 164]. Але у той же час давав дозвіл на призначення членів нижчих урядів окремих земель чи країв.

Також цікавим є формулювання пункту про архієпископа Празького, оскільки в загальному монарх підтвердив право першочерговості кандидатів чехів за походженням. Так, *«čechové rození přede všemi jinými národy (чехи від народження перед всіма іншими народами)»* [13, 164], але за умови наявності гідних кандидатів. Таким чином, був створений люфт для можливості призначити архієпископом іноземця, можна припустити, що переважно вихідців з ерцгерцогства Австрія чи Іспанії.

Основною умовою був запис цих привілеїв до земських дощок, бо в усній формі наступний король міг і не визнати їх, керуючись досвідом другої половини XVI ст.. Тож, запис був відкладений до наступного сейму, дату якого буде повідомлено у «Резолюції...» від червня 1608 р.. Більше того, запис міг здійснитися лише за наявності королівського мандату, саме до нього Рудольф II апелював коментуючи пункт про юридичне оформлення прав та привілеїв делегатів. Так, тому що коли записи у земських дошках здійснені на основі документу, їх можна використовувати у земських судах, при цьому в ідеальному випадку треба додавати сам документ [13, 165-166].

Подібну обставину можна прослідкувати і в інших документах, скажімо, в окремому витязі про віросповідання. Так, *«Artikul o náboženství*

z sněmu l 1608» [6, 168] був оформлений для того, щоб додати до сеймової постанови, таким чином мав бути записаним до земських дощок. Основний зміст документу був зроблений на основі відповідного листа Рудольфа II, тобто з урахуванням діалогу між делегатами та . Але в самому артикулі зберігалось формулювання про те, що делегати нічого нового не вносили порівняно з сеймовою постановою 1575 р. за Максиміліана II. А саме: «*nic nového stavové nevyhledávají, než to, co jím ve sněmě léta 1575 dané od J.M.C. Maximilliana (нічого нового стани не шукали, крім того, що їм на сеймі 1575 р. дане було від Його Милості Королівської Максиміліана)*» [6, 169].

Зовсім інших характер мав документ, який мав владнати відносини між Рудольфом II та Матіашем. Так, про відносини між братами дому Габсбургів можна судити з наступу молодшого ерцгерцога, а ця резолюція мала вирішити питання з моравськими станами, які підтримали Матіаша. Мовою документу, «*Mandát J.M.C. Rudolfa II a J.M.C. Mathiáše*» була дана для мирного існування підданих, а що само собою являло хороші відносини з Матіашем [1, 171].

Звісно, вагомим аргументом були турки, а точніше їх відносини з мадярами. Так, заслугою Матіаша був мир 23 вересня 1606 р. [1, 172], нам відомий як Житвораторська угода з турками. Проте перш за все, умовний спокій мав забезпечити черговий генеральний сейм. Його дата була зазначена, а тому сейм мав зібратися «*na hradě pražském v sobotu po slavnosti těla Božího léta tohoto 1608 (на граді Празькому у суботу після славлення тіла Божого того ж року 1608)*» [1, 171]. Таким чином, стала відома дата підтвердження привілеїв делегатів, в тому числі їх запис до земських дощок. А саме витяг з дощок тоді означав загальновідому подію, яку не потрібно було спеціально повідомляти.

Друга частина мандату не випадково стосувалася моравських станів, тому що Моравія була центром скупчення населення багатьох конфесій. Такі релігійні та територіальні особливості мораван призводили до того, що Габсбурги намагалися уніфікувати сеймову систему за зразком королівства Чеського, проте щораз справа закінчувалася виступами – 1539 та 1550 рр. [12, 66].

Важливо, що монархів хвилювали кордони, оскільки у мандаті чітко говорилося, що межа між Коронами Угорською та Чеською мала залишитися попередньою, з урахуванням характеру земель та замків прикордонної території [1, 172]. Проте участь станів маркграфства Моравія вирішилася наступним чином. Обов'язково моравським сеймом мав відати хтось з роду очевидно Габсбургів – «*...z slavného domu Našého Rakouského (зі славного дому Нашого Австрійського)*» [1, 172]. Але умовою було відділення від Чеської канцелярії.

Таким чином, можна припустити, що справами моравських станів тепер мав відати брат Матіаш, проте зберігаючи їхні особливості та традиції. До того ж, стани Моравії можуть добровільно з'єднатися з чеськими делегатами на спільному сеймі.

Також важливим епізодом було питання єпископства в Оломоуці. На початку XVII ст. це було місце, де зосереджувалося вище католицьке духовенство Моравії, яке мало перманентні домовленості з Рудольфом II відповідно до його прокатолицької політики. Від 1599 р. єпископом оломоуцьким був Франтишек Дітріхштейн, який був вихований у душі іспанських дворян та пов'язаний родинними зв'язками [12, 67-68]. Тож, даному осередку католицизму були дані широкі права, які пізніше поширювалися і на справи поза сферою духовенства. А також у разі позову на єпископство, його очільник мав право суду чеськими установами, до того ж, гарантувався захист чеським королем [1, 175]. Таким чином, можна прослідкувати лояльність з боку Рудольфа II щодо католицьких осередків у Моравії, де можна було зустріти утраквістів, лютеран, кальвіністів, цвінгліанців чи баптистів [14, 117].

Можна підсумувати, що вирішення питання підтвердження прав та привілеїв утраквістів було перенесене до чергового генерального сейму, який пізніше відбувся 27 січня 1609 р.. Проте, були документально оформлені артикули делегатів, автором якого був Вацлав з Будова, та відповідь на прохання – резолюція Рудольфа II. Варто зазначити, що після сейму 1608 р. були врегульовані на короткий час відносини монарха з його братом Матіашем, який з союзниками ввів військо на чеські території.

Список використаних джерел:

1. *Mandát J.M.C. Rudolfa II a J.M.C. Mathiáše, 6. září leta 1608 // Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – S. 170-177.*
2. *Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – 352 s.*
3. *Skála ze Zhoře P. Historie česká od r. 1602 do r. 1623 // k vyd. upravil K. Tiefertunk. D. II. – Praha, 1866. – 384 s.*
4. *Povstání českých stavů, Albrecht z Valdštejna a Třicetiletá válka // Český stát a střední Evropa. Od Velké Moravy k NATO. – Praha, 2002. - S. 79.*
5. *Přípis mandátu Jeho Milosti Cís., kterýmž Jeho Mil. sněm předešlým sněmem k svatému Martinu terminovaný z některých příčin odkládati ráčí až do outerého po svatém Pavlu na víru obráčení léta 1609 // Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – S. 180-183.*
6. *Artikul o náboženství z sněmu I 1608 // Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – S. 168-170.*

7. *Oficiální formulace 4 artikulí pražských jako základního programu různých směrů husitského hnutí. 1420, 8. červenec // Minulost v dokumentech – Praha, Svoboda, 1971. – S. 62-65.*
8. *Poznamenání artiklů, které všickni tři stavové království českého při J.M.C. králi a panů všech nejmilostivějším // Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – S. 156-159.*
9. *Zdeněk V. A Cohabitation of Convenience: The Utraquists and the Lutherans Under the Letter of Majesty, 1609-1620. – Washington. – S. 173-214.*
10. *Berk P. Languages and Communities in early Modern Europe. – Cambridge, University Press, 2004. – 200 s.*
11. *Котов Г. Сословная оппозиция на чешском земском сейме 1617 г. // Петербургские славянские и балканские исследования. – 2008, № 1 (3) январь-июнь. – С. 115-122.*
12. *Медведева К. Венгерская коронация Матиаса II Габсбурга. Коронация после государственного переворота // Священное тело короля. Ритуалы и мифология власти. – М., Наука, 2006. – С. 162-175.*
13. *Odpověď J.M.C. na 24 artikulův, kteréž stavové pod obojí při sněmě podali // Slavata V. Paměti nejvyššího kanceláře království českého Vilema hraběte Slavaty etc. // K vyd. Upravil J. Jireček. D II. – Praha, 1868. – S. 162-166.*
14. *Peterka O. Rechtsgeschichte der böhmischen Ländern. – Reichenberg, 1928. – 279 s.*

СТАНОВИЩЕ І СТАТУС ШЛЯХТИ ЧЕХІЇ ЗА ТИТУЛАТУРОЮ ДО І ПІСЛЯ БІЛОЇ ГОРИ

Білогорська битва відноситься до тих подій, що змінюють подальший хід історії держави, виступає переломним етапом у становищі та статусі досліджуваної у роботі шляхти, що знаходить своє відображення у титулатурі. Будучи до Білої гори найпривілейованішою незамкнутою верствою з великою кількістю політичних прав та значними статками вона втрачає свої позиції у зв'язку із перетворенням виборного престолу на спадкове володіння Габсбургів, внаслідок чого участь шляхти у політичному житті обмежується. Розмежування всередині шляхетського середовища також посилюється, усталений розподіл на панів та лицарів поглиблюється, що пов'язано із виокремленням титулованої аристократії. Для XVII ст. характерна диференціація шляхти із врахуванням старшинства роду та майнового статусу на вищу шляхту - магнатів та вільних панів і нижчу - лицарів, як перехідна ланка між двома шляхетськими прошарками, та нетитуловану шляхту, яка виступала зазвичай земельною аристократією. У роботі також розглянута відповідність титулатури нововведеної королем ієрархії та статусу.

Ключові слова: *Чеське королівство, чеські стани, битва на Білій Горі, Габсбурги*

Привілейовані верстви справляють великий вплив на перебіг подій. Знать залежить від сюзерена, що визначає її статус. Розгляньмо цей взаємозв'язок на прикладі шляхти Королівства Чехії у другій пол. XVI й першій пол. XVII ст., що відображається у наданих правах та титулатурі до битви на Білій Горі та їх зміна після неї. Битва 1620 року змінила подальшу історію, як переламний етап у чехів, завершила заміну протестантської шляхти на католицьку, руйнування старої структури відносин всередині стану зі зміною його статусу. Це відбили надані королем права, посади в уряді й титули. Метою роботи є простежити зміну становища і статусу шляхти та ставлення короля з наданням привілеїв та титулів. Відповідно до мети постають завдання показати шляхту добілогорської доби і після поразки; висвітлити відносини в стані та взаємини з королем; дослідити як титулатура відбила статус, співвідношення титулів і посад.

Дослідники дійшли згоди, що для чехів розгром на Білій Горі означав національну катастрофу¹, що веде витoki від половини XVI ст. Протистояння католицизму з протестантизмом на чеських теренах загострилось на зламі сторіч. Релігійний та феодальний конфлікт католиків і гуситів переріс площину етнічної сварки німців з чехами. Зараз багато дослідників згодні з трактуванням кризи XVII ст. чеським істориком Й. Полішенським, а Пьотр Вандич зазначив, що «це кульмінація внутрішніх конфліктів, котрі дедалі поглиблювались всередині певного суспільства та призвели до раптового колапсу наявних економічних, соціальних та політичних відносин, наслідком чого стали регресія, регіональна чи загальна, або культурний крок уперед у розвитку цього суспільства» [1, с.102–103].

Можна події 1620 року розцінювати двояко: що стосується питання чеської нації, це звичайно криза, внаслідок якої виникає питання подальшого існування нації, а в економічному плані та державного управління це крок вперед.

Наслідком поразки чехів у Білогорській битві стала втрата національної свідомості. Мешканців країни вже не єднає характерне для добілогорської доби усвідомлення приналежності до єдиного народу, а виключно територіальний фактор. Такий перебіг подій, в свою чергу, призвів до браку патріотизму, що ми спостерігатимемо наступні три століття. Відбувся розрив між елітою та іншими верствами суспільства, внаслідок чого нація втрачає лідера. Також вперше була порушена традиція державної неперервності в чеській історії.

Цей час названо добою мороку (*time of darkness, doba temna*) [9, p.89]. У виданому Рудольфом II «Маєстаті» заборонено всі некатолицькі віросповідання, і єдиною проголошеною вірою є католицизм [7, p.198]. Протестантська шляхта за царським наказом була позбавлена маєтків і багатств, почалось примусове навернення в католицизм, конфлікти з католицькою шляхтою і єзуїтами [10, p.29–30]. Каміл Крофта з більшістю дослідників каже, що у білогорський період почалася національна катастрофа, що тривала триста років. Полягала вона у зміні конституційного статусу, перевазі німців над чехами, інтелектуальному зuboжінні [11, s.8].

Шляхта була найбільш привілейованим станом королівства, окрім неї ще сформувались клір (*prelátský stáv*) і міщани (*místě*). В шляхетському

¹ Критеріями терміну «нація» тут виступають «спільне походження, політична лояльність та територія». Пьотр Вандич наводить твердження Єроніма Празького, котрий наголошував, що націю складають спільна віра, кров та мова. В тогочасних трактуваннях нація була обмеженою – «шляхетною» або «політичною», без входження простолюду. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально – Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – Київ, 2004. – С. 35.

середовищі існував певний розподіл на вищу шляхту – панів (*panský stáv*) і нижчу – рицарів (*rytířský*, або *vladyský stáv*). Вважається, що в той час цього поділу офіційно не існувало, і термін «*vyšší a nižší šlechta*» створено згодом істориками [5, s.12]. Утворення стану панів і лицарів має передісторію. Появу корпорації шляхти XV ст. зумовив вступ нових членів до вищого стану. Виокремлення панів від решти шляхти у документах пов'язане з вимогою самостійного прийняття до стану шляхтичів [18, s.20]. Це ще не свідчить про замкнутість стану, оскільки не видавалось новоприйнятим жодного привілею, не було затверджено належності до шляхти. Хоча відбувається поділ шляхти на панів та лицарів, і вступ до шляхетського стану був рухомим, що показують випадки переходу з вищої шляхти до нижчої і навпаки. У судових документах згадано пониження Якоба Єронима Шіллка з Лазан із панського роду до владицького. Після чого шляхтич звернувся до суду, представив «*list z majestátem*», в якому надано попереднім зверхником свободи і права. Проте державний суд визнав, що ці привілеї не відповідали положенню шляхтича, не вживались предками: «*ky škodě svobod a práv v králevství českého kterež jsú starši a pravnější nežli jich obdarování... ani předkové ani kralove čeští, té svobodu jsú ne uživali. ...*» [17, s.9]. Крім пониження у шляхетстві бувало в добілогорську добу переведення до вищого стану – підвищення Матяша Литвина і Вацлава Прибрамського наприкінці XVI ст. цісарем Рудольфом II до лицарського стану. Надання лицарям прав, залучення в адміністрацію, суди і військо переміщало у шляхетський стан, офіційне станове виокремлення 1564 року часто дослідники вважали створенням «нової» шляхти в генетичному розумінні: «Йдеться про перетворення лицарів на шляхтичів-господарів» [1, с.81]. Щодо їхньої чисельності, то в добілогорську добу їх було значно менше в порівнянні з гуситською, оскільки багато дрібних родів внаслідок зубожіння втратили шляхетство².

Можливість обіймання посади залежала від походження і старшинства роду: «*mají sedati po letech páni roduov starých a pod nimi páni roduov nových ..a pak starých pod nimi páni rýtiřstvo...maji se bráti do soudu roudov starých...*» [17, s.7]. Це яскраво помітно із засідань рад, в ухваленні рішень державного і шляхетського суду. Побутували винагороди за заслуги перед королем чи державою наданням привілею від монарха для заохочення [14, s.16]. Такі випадки частіше трапляються наприкінці XVI і в XVII ст. – вислуга за службу у війні із турками чи підтримка протидії під час повстань станів. На практиці винагорода створювала подальшу можливість з

² Каміл Крофта стверджує, що на поч. ст. в Чехії було 250 панських родів та 1130 рицарських; Krofta K. *Bílá hora: kurs šestipřednáškový...* – S. 53-54.

відданої служби отримати найвищу військову посаду – *hodnost kapitánská*. Прикладом може слугувати Альбрехт Валштейн. Він 1604 року залагодив конфлікт Ладислава Берки зі станами Моравії; оборона маркграфства виявилась успішною. З поверненням до двору родину Альбрехта Валштейна переведено до стану магнатів, надано право карбування власної монети, будівництва замків та винагороджено особливим титулом [2, с.73]. Він брав участь у діях під час Білогорської битви проти чехів, а вдячний Фердинанд II сприяв купівлі ним значної частини конфіскованих земель за символічну ціну [8, р.202]. Альбрехт Валштейн став власником найбільших володінь в Чехії, отримав багато привілеїв [8, р.74].

Невдоволення привілейованого стану спричинила ситуація з державними податками, оскільки поновлення воєнних дій з турками вимагало додаткових коштів. Внаслідок оподаткування власників 1593 року, вони мусили платити за майно кріпаків. Війна з турками спонукала об'єднання шляхти, протистояння внутрішньо-станове перейшло у боротьбу проти спільного ворога.

За Фердинанда I (1526 – 1564) шляхтичі висували вимоги надати їм право при нагальній необхідності (у випадку відсутності короля) збирати сейм без його волі. До наданих шляхті прав у добілогорську добу входить *pravo volíti krale* (елекційність короля). Це повноваження залежало від того, чи трон короля виборний а чи спадковий. Фердинанд I прийшов до влади радше з обрання, ніж з визнання правдивості спадкування [11, s.74]. Від 1547 року габсбурзький трон був спадковий, від батька передавався до сина, проте це не означало, що шляхта вже не мала жодного впливу на обрання. Практикою повторного визнання на сеймі підкреслювалось, що короля прийняли стани. Також скликався сейм в разі обрання наступника за життя короля³. При вступі на трон Фердинанда II у 1617 році шляхта не лише затверджувала вже прийнятого короля, а обирала, що показує зміцнення її позицій. Можна припустити, що дальші шляхетські амбіції у вимогах до короля про надання ширшого кола прав, переросли у повстання станів. Проте ця боротьба між станами та королем знайшла і позитивне відбиття в еволюції формування системи здійснення політики у сеймах [1, с.72].

³ Обставини обрання королів показують, що участь шляхти в цьому була велика. Каміл Крофта в своїй праці зазначає, що у 1549 році Максиміліанові на сеймі добровільно за присутності батька Фердинанда I був наданий королівський титул, таким же способом був прийнятий Рудольф II. За ерцгерцогом Матіашем був закріплений – «*títul česance (kandidáta) českeho trůnu*». Наступник Фердинанда II за правління ерцгерцога Матіяша Корвіна був коронований в 1617 році. Важливо, що тут велику роль відігравала співпраця зі станами, їхнє офіційне визнання. Krofta K. *Bílá hora: kurs šestipřednáškový... – S.74-75.*

Засадничі соціальні й політичні перетворення в шляхетському середовищі відбулись одразу після 1620 року, стосувалися творення католицької еліти, римо-католицької ієрархії, нової бюрократії [6, s.7]. Передумовами та причинами є репресії, вигнання, конфіскації, нові власники з імперських офіцерів. Зміни явно помітні під час порівняння базових збірників документів: «Zřízení zemská Království Českého XVI věku» і «Obnovene Právo a Zřízení zemské dědičného království Českého 1627 roku». Для кращого усвідомлення становища шляхти протестантів після Білої Гори слід зазначити, що приблизно половина маєтків змінила власника, перейшла «нової аристократії»⁴. Загостилося протистояння католиків з протестантами, «конфесіоналізації політичної ідентичності» [13, p.85–86].

Документ 1627 року закріпив спадкове володіння трону Габсбурзькою династією, єдиною дозволеною релігією оголосив католицизм, зрівняв німецьку мову з чеською, позбавив стани права планування та збирання податків. Посади надавались лише монархом. Фердинанд II у передмові до видання «Obnovene Právo a Zřízení zemské...» пояснив обмеження шляхти прагненням забезпечити порядок у королівстві, уникнути практик минулого – повстань станів і воєнних дій [6, s.11]. Що стосується змін в ієрархії, то клір утверджено як перший стан, наступне місце за шляхтою – пани відповідно на другому місці, а лицарі на третьому. Четвертим станом вважались королівські міста. Становище кліру суттєво покращало, колишню конфіскацію майна замінено на невідчужуваність монастирських земель [15, s.36 - 38]. Шляхті надано приватні права (pravo soukroma), право видавати закони та публічне право (pravo veřejne).

Документ «O nobilitati a listech herbovnych» зазначив причину переведення до шляхетського стану: «jeho věrné služby aneb za jinými příčinami, vnově nobilitován a jistým erbem obdaren bude...» [6, s.16]. Титул «Urozenému vládyce» надає король до третього покоління з правом володіння родовим гербом [6, s.24].

Усі права закріплювались за родом і передавались спадково. Часто важко простежити генеалогію родів, помилкова зміна імені окремого шляхтича при переписуванні документів веде до втрати можливості дослідити протяжність роду. Відтак не можна визначити місце в ієрархії, але генеалогія та геральдика частини родів міститься в «Liste Henealogické a Geraldické Společnosti...», що надає змогу визначити приналежність їхню до erbovnych або vládyckých станів.

⁴ Старих чеських родів залишалось 30, 2 %, а «нової аристократії», заміненої Габсбургами, відповідно 68, 8 %. Виділяються такі роди як Буко, Піколоміні, Колоредо своїм лояльним ставленням до правлячої династії. Вандич П. Ціна свободи... – С. 106; Evans R. The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700... – P. 200 – 201.

Особлива цінність даного джерела полягає в тому, що воно містить інформацію про прийняття перед 1620 роком роду до лицарського стану чи збереження у гербовому. Прикладом можуть слугувати такі роди як рід Матяша Літвіна у 1592 році підвищений Рудольфом II до лицарського стану, з правом вживати додаток «z Poleczka». У 1600 році Вацлава Прибрамського переведено у vladyský стан, надано герб і додаток «z Milmštatu». Родом, що змінив станову належність є чеський рід, що заснував міщанин Йозеф Кадеравський, котрому Рудольф II «udělil erbovní list z níže popsaným vladyský znamením...» [12, s.15]. Останній приклад показує, що були випадки підвищення королем міщан до лицарського стану, а не маючи шляхетської честі та прав представник стану ставав erbovním měšťanem, залишався в міському стані, хоча мав власний герб, котрий спадково передано [16, s.23]. В таких випадках роль відігравав майновий чинник, проте знатність роду і надалі залишалась визначальною [12,s.15]. Щодо володіння землею, король був єдиним її власником у державі, лише він міг дарувати наділи і надавати землю в тимчасове користування (лише шляхтичам). Лише із скликанням сейму бувало вирішено питання відчуження землі, маєтку чи замку, навіть король не міг позбавити даного привілею без обговорення [17, s.151–155]. Та видано певні обмеження і для шляхтичів, щоб уникнути інцидентів з майном: не продавати, закладати чи переписувати міста, землю, маєтки іноземцям чи особам нешляхетного роду. Порушник втрачав шляхетство, званий «psanec a zhaubce království českého» [17, s.157]. Ці закони збереглися в Богемії до 1848 року і змінили позиції чеської шляхти [18, s.19].

У багатьох працях чеських істориків досліджено відносини шляхти з іншими станами, та не менш важлива ситуація всередині самого шляхетського середовища. Часто виникали конфлікти між вищою та нижчою шляхтою, що пов'язано з наданими королем правами та зловживання ними. Саме конфліктні ситуації, причини, що їх спровокували містяться в судових книгах, котрі нам, на жаль, не доступні. Проте можна розглянути закріплені на державному рівні права, що вочевидь викликали невдоволення представників шляхетських родів у зв'язку з наданням їхніх прав іншому прошаркові або стану. Це, в свою чергу, показує зміну взаємин з королем, найбільш виявлену після битви на Білій Горі.

Перші конфлікти 1435 року стосувались участі в засіданнях земського суду; наприкінці 1497 року документ ліквідував два шляхетські стани. Шляхта домоглась обмеження вступу до стану. Шляхтичами були представники роду, прийняті доти. Також є випадки прийняття родів, чий три покоління вирізнялися відданою службою державі⁵.

⁵ У Владиславському мандаті розглядалися 47 таких родів.

Король значною мірою залежав від згоди шляхти, що спостерігається на засіданнях королівської ради, де обговорювались основні внутрішні питання [17, s.10]. Простежити відносини всередині шляхетського стану і взаємини з королем та його ставлення до привілейованого стану можна при розгляді прав, наданих на сеймах. Засідали в Чехії три стани – панський, рицарський та міський. Шляхта мала суттєві переваги на сеймі в порівнянні з міщанами. Певних утисків стан зазнав в голосуванні після 1627 року, бо висловлював позицію одним голосом, а шляхтичі нарізно і окремо висловлювали свою волю. Вирішувалися питання спільною згодою⁶. Міщани були у порівнянні з привілейованим прошарком залежні суттєво від короля.

До Білої Гори взаємини з королем можна розглянути, виходячи із прав наданих шляхтичам Фердинандом I. Це простежується в обранні осіб на певні посади, в мотивації короля при «осажденні» уряду. Щодо державного суду, то посади було надано дванадцятьом представникам панського стану та вісьмом лицарям. Окремо зазначено внесені зміни, які би зберегли назавжди наявний шляхетський поділ, а остаточно це затвердив «Маєстат» короля Владислава з «доброї волі» панів та лицарів [17, s.139]. При засіданнях суду приділялась увага і місцю зайнятому шляхтичем. Найвпливовішими були пани з Рожемберків, і перші місця надано їм, далі державні урядовці, потім решта Рожемберків з іншими панями; окремі місця надавались князям Імперії, що перебували в королівстві⁷.

Приділення великої уваги праву голосу при обранні короля підтверджує, що воля шляхти XVI ст. була вирішальною. У привілеї наданому шляхетському стану наголошено на давності традиції обрання короля, впливовості позиції шляхти, особливо бургграфа празького, котрому дано право тимчасово правити державою, коли король помер, а наступника ще не обрано. Важливо, що пани і рицарі мали допомагати в цьому бургграфові (*purgrabě*), а якщо противились його волі, то втрачали шляхетство. До уряду бургграфа входив пан і його помічник, чиновник лицарського стану, що в разі смерті намісника отримує привілеї попередника, а що найважливіше «*dva purgrabové, pán i z tytiřtva, titule purgrabství Karlštajského užívajte*» [17, s.167–168]. Найвищу посаду бургграфа Карлштейна скасовано документом «*Obnovene Právo a Zřizeni zemské ...*» [8, p.198].

⁶ Для кращого розуміння ситуації варто зазначити, що шляхетських родин з вільними маєтками було в передбілогорську добу близько 1400, а королівських міст 40, а відправлялось на сейм представників від 100 до 300. Очевидно, що міський стан значного впливу на прийняття рішення не мав. Krofta, K. *Bílá hora: kurs šestipřednáškovy...* – S. 72.

⁷ Скоріш за все йдеться про князівські роди з інших теренів імперії, котрі мали маєтки в Чехії, як наприклад згадані у роботі князі з Плавна. Наприклад фон Плауен.

Після Білої Гори міцніла залежність шляхти від монарха, виникла потреба поступок задля вищого статусу та посад. У зв'язку з обмеженням можливості не католиків просуватись по службовій драбині чимало протестантів міняли свою віру, особливо між австрійської знаті, проте навернення чеської шляхти теж практикувалось. Яскраві приклади – граф Адам Штербершторф, кардинал Мельхіор Клесль, що став найближчим радником ерцгерцога Матіаса, а пізніше міністром-президентом Таємної Імперської ради, князь Еггенберг – міністр Фердинанда II, князі Лінхштейни – брати Карл, Максиміліан і Гундакер, котрі зробили політичну, воєнну і дипломатичну кар'єру при дворі трьох імператорів – Рудольфа II, Матіаса II та Фердинанда II. Всі члени Таємної Імперської ради були католиками, а четверта частина – протестанти, що взяли католицицтво [2, s.60]. Позичці «іспанської партії» теж міцніли в Моравії та Чехії на зламі XVI-XVII ст. з придбання земель католиками зі створенням «мережі» сімейних і політичних зв'язків. Ладислав Берка змінив віру і 1603 отримав посаду гетьмана Моравії.

Наслідком майнової диференціації є виділення титулованої аристократії Чехії, котра характеризувалась високою політичною та соціальною важливістю. Натомість, у взаємозв'язку із таким розшаруванням становище дрібної шляхти гіршає, а після Тридцятилітньої війни, як стверджує Пьотр Вандич, призводить до зникнення лицарства як «незалежного політичного фактора» [2, s.105]. Іншими важливими змінами у 1620-х роках є ухвалення рішень на сеймових радах. Щодо голосування, порівняно з XVI ст. (кожен стан мав один голос), право голосу мали духовенство, пани і лицарство, міщани голосували не окремо. Урядовці вже не склали присяги станам, лише королю. Стани позбавлено прав прийняття до шляхетства, бо це від 1627 року в компетенції правителя.

Отже, відносини всередині шляхетства і з королем виділились у нашому дослідженні як своєрідна система взаємозалежності шляхти, решти станів і монарха. З посиленням впливу одного стану зазнають утисків інші два, що було і всередині шляхти, визначене правовою базою, яку створив король. В обранні на престол король залежав від шляхти до 1627 року, після чого закріплено спадковість трону, що понижує шляхетські позиції. Сеймові ради формально збережені, проте вже не ухвалюють важливих рішень. Клір набув голос у сеймі; міщани лише зберегли колективний голос. В побігоську добу з накопичення маєтків окремих шляхтичів виокремилась титулована аристократія. Становище дрібної шляхти гіршало. Вона і міський стан стали залежними від магнатів. Сильнішало протистояння старих шляхетських родів з «новими» магнатськими.

Влада розподілялась між правителем і привілейованими верствами, які спільно з ним мали право вирішення частини державних справ. Реа-

лізацію ми спостерігаємо у співвідношенні титулу і посади, що закріплено за шляхтичем. Король надавав титули указами і привілеями окремим представникам. Гостро поставало питання титулатури нижчої шляхти. До лицарського стану входив кожен шляхтич, що тримав маєток (*byl držitelem nějakého deskového statku*)⁸.

Отримати шляхетський титул та герб XVI-XVII ст., як і привілейоване становище, можна було у спадок або за особливим привілеєм короля. Процес підвищення до стану шляхти прописано в «*O nobilitati a listech erbovních*» [6,s.16], а в разі прийняття до шляхетства особи, вона та трое нащадків не відноситимуться *Slavutnému panoši* (паничеві), як старовинні лицарські роди, якими вони не є, а надаватиметься титул, відповідний до їх становища. Останнім за ступенем аристократичності тогочасним зверненням до вищої шляхти вважався «*rán*» [17,s.145].

Документ «*Obnovene Právo...*» окремим привілеєм виділив найвпливовіші роди в королівстві. Додаток *Výsoce urozený* стосувався магнатів – графа Максиміліана z Trautmansdorffu, граф Вілема Славати, пана Адама z Valdštejna, графа Ярослава Баржіта z Martinic. Король виокремив згаданих графів закріпивши за ними почесні місця на сеймах, судах і радах одразу після імперських князів. За ними розташовувались пани, що займали найвищі уряди держави. Спадковість посад забезпечувала безперервність роду [15, s.40].

Окрім привілеїв кільком представникам шляхетського стану були особові привілеї. Вілема Славату ерцгерцог Матіаш вшанував щитом, гербом і титулом «*hrabě a vladař domu Hrabeckeho u Chlumy a Kušumbergka*» [15, s.40]. Даний титул передавався старшому сину, а на радах він посідав найперше місце після князів. Нові панські роди посідали в ієрархії нижче місце, аніж давні [15, s.42].

Титули нижчої шляхти великою мірою залежали від старшинства роду. Поділялись представники еліти на стани: *starý rytířský*, *rytířský*, *starý vladýcký*, *vladýcký*, *prostý šlechtický*, *erbovnictví*⁹. Відповідно такої внутрішньо-станової ієрархії надавались посади і права. В XVI ст. за нижчою шляхтою закріпились титули *Urozený a statečný rytíř*, *Urozený vladýka*, *Slovutný panoš* [5,s.12]. Затверджувалась приналежність до кожної з верств видан-

⁸ Бути власником *deskového statku*, себто володіти чітко визначеними маєтками, зафіксованими в записах, земських книгах.

⁹ Такі офіційні відповідники загальноавстрійським: *starý rytířský* („*Altritterstand*“), *rytířský* („*Ritterstand*“), *starý vladýcký* („*Altvladyckenstand*“), *vladýcký* („*Wladycken-stand*“), *prostý šlechtický* („*Adelstand*“) a *erbovnictví* („*Wappenbrief*“). Vldimír Březina. *Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku / Rod Bukůvků z Bukůvky od středověku do 20.století*. - České Budějovice, 2008. - S. 15 – 16.

ням нобілітаційної грамоти, що містила аргументи підтвердження походження, привілей на даний титул і атрибут шляхетства – герб. Прийнятими до панського стану могли бути четверо шляхетських нащадків за чоловічою лінією і четверо за жіночою.

Цікаво, що в порівнянні зі ситуацією в інших ранньо-модерних державах, до Білогорської битви, крім панських і лицарських титулів не визнавалися інші ступені шляхти. Стани виступали проти впровадження інших титулів в Богемії. Князям із Плавна (фон Плауен), котрі мали маєтки у Богемії, було дозволено лише спеціальними резолюціями вживати князівський титул в Чехії, проте вони мусили не вважатись за окремих стан, а належати до панського. На практиці це правило виконувалось, і навіть впливові пани з Рожемберка (княжого роду) володіли значною частиною державних земель, але ніколи не носили інший титул ніж *«pán»*. У перших десятиліттях XVII ст. більшала диференціація стану шляхти, офіційно виділились магнати, яким надано титули графів, згодом запозичилась практика виділення принців. Проте їхні права до 1620-х рр. не відрізнялись від інших представників стану панського [11,s.53]. Більше розрізняв майновий чинник, магнати чеських земель поділялись на *knížat* і *hrabat*.

Король не оголошував прийняття до шляхетського стану, вручення гербу не означало зарахувань. До лицарського стану приймали лицарі, до панського відповідно пани. Приналежність реєстрували двірські або земські книги [11,s.53].

Щодо відповідності посад титулам шляхти, суперечки королів з станами точилися від середини XVI ст. Право обіймати посади в уряді демонструвало привілейованість. Вищі посади мали пани – верховних гетьмана, підкоморія (*komorník*) і державного судді. Іншим особам рицарського стану належали посади бургграфу (*najvyšší purkrabie*), гофмістра (*hofmistr*), маршалка (*maršalka*), підкоморія, судді (*sudí dvorského*) та канцлера (*kancleř*). Цьому приділяли багато уваги, король висловив правило визначення посади радою панів (постійна рада короля) [17, s.148]. На сеймі ухвалено, що найвищі державні посади будуть *«nesesaditelni»*, сталі. Король Ян Люксембург ухвалив, що уряди в Чехії можуть посідати лише чехи, з заборонаю для іноземців [17, s.151]. Чиновники складали присягу королю, станам і громадянам з відповідальністю перед усіма.

Під вплив станів підлягали судді, посади надавалися в державних судах станам панським та рицарським від короля, а вирішувалось питання відповідно на радах. В документі *«Zřízení zemská...»* зазначено впливових шляхтичів, яким надавалися урядові посади. Верховний гетьман призначав особу панського роду радником контролювати суди [17,s.67]. Найвищим урядовцем Праги (*nejvyšší purkkrabie Pražský*) правою рукою

короля, призначався *rán z Rožmberka*. Це перша особа після короля, в обов'язки якої входило управління державою, функції начальника стану. В разі відсутності короля виступав *kralům přijemny*.

Наступним в ієрархії державного управління розташовувались *nejvyšši hofmistr*, *nejvyšši maršálek*, *nejvyšši komorník*, *nejvyšši sudí zemský* [17,s.3]. Посаду коморника отримав Puotha z Rýžmberga a Švihova, а судді Jan z Raupova [17,s.5]. Верховний канцлер королівської канцелярії *nejvyšši kanclěř* від імені короля видавав документи, що стосувалися усіх земель держави. Зміцніли позиції цієї посади з перенесенням двору з Відня до Праги [4,p.36]. Канцлер стає однією з найвпливовіших осіб [6, s.7]. З 1599 року і до чеського повстання 1618 р. цю посаду обіймав Zdenek z Lobkovic [11, s.67]. Уряд лицарського стану складався з *hofmistra*, *podkomořního a nejvyššího zemského písaře*. Посадовці були знатного роду, що показує тісний взаємозв'язок ієрархії та титулу з місцем в урядовій драбині.

Розглянута система була чинна до 1620 року. Після битви на Білій горі стару шляхту позбавлено прав привілейованого стану відповідно титулів. Більша частина еліти протестантів заради збереження титулатури і маєтку переходить на католицизм. Вірних своїй вірі штучно замінено на німців та іншу імперську шляхту, часто із збереженням титулу. Стара структура ієрархії була зруйнована, а нова (більшою мірою запозичена) не зовсім пристосована до суспільства. Важливо, що нововведені звання і титули інших держав механічно накладено на шляхетське середовище. Цей відповідник загальноімперській титулатурі вороже сприймала стара чеська шляхта (*nobilitační grahe*), проте він залишався незмінним протягом XVII та XVIII ст.

Аристократія стала більш замкнутою, потрапити до неї від XVII ст. майже неможливо, лише родинні зв'язки визначають статус. Відтоді шлюбна політика актуальна для статусу і титулу. Яскравим прикладом успіху є Карел з Ліхтенштейна, що перейшов у католицизм наприкінці XVI ст., одружився із дочкою Шембери з Босковиць, останнього нащадка відомого моравського роду, став гетьманом у Моравії, вже у 1608 році отримує титул князя, а у 1614 році стає воєводою Опавським [3,s.15]. З білогорської доби, особливо у XIX ст. врахування визначального чинника належності до вищої шляхти бездоганного походження, сприяло зосередженню великої уваги принципу «*govnoroděho*» шлюбу [19].

Після Білої Гори встановлено нову ієрархію чеської шляхти, відповідно і змінена система титулів більше диференційована та структурована. До титулів нової шляхти панівної *panující* належали *kniže*, *hrabe* і «*svobodný rán*» (*Freiherr*), титули нижчої шляхти поділено на «*grytíř*» та «*prosté šlechtictví*» [19]. Вважається, що «*vyšší vrstva dryhou společnosti*», тобто шляхтичі з «*grytířským titulem*», була перехідною між вищою та нижчою шляхтою,

без великих обмежень в правах, оскільки аристократичність була високою, проте перебувала нижче в ієрархії через менші володіння. Щодо рицарського стану, це не пани, не володіли такими ж правами і не виконували робіт підданців та не мали повинностей [5, s. 12].

Якщо рицарі були швидше перехідною ланкою, то до «*služebné*» (нижчої, служилої) шляхти входили інші привілейовані роди, «*prosté šlechtictví*», котрі часто вели спосіб життя старої земельної аристократії, а досить великі маєтки були одним із визначальних показників привілейованого становища, тоді як для вищої шляхти це не мало особливої ваги. Натомість для «*ranější šlechty*» було важливим підтвердження їхнього становища, оскільки усі члени князівських родів належали до вищої знаті; їх була обмежена кількість.

Що стосується магнатських родів, привілей поширювався лише на голову роду. Спочатку не визначеною лишалась належність інших членів магнатської родини. Коли було вирішено віднести усі магнатські роди до вищої шляхти, то з метою виокремлення голів роду їм надали титул *princů, princezen* [5, s. 15]. Це в свою чергу спричинило відокремлення окремих гілок від роду¹⁰.

Формування ієрархії чеської шляхти та надання титулів здійснювалось із врахуванням загальноімперської практики, бралась до уваги структура держав Західної Європи. Дідичний «*Vévodský*» титул (герцог) мав аналоги *dědičných princů, dědičných hrabat, landkrabat, markrabat*. Титул «*hrabě*» надавався нащадкам старих панських родів, і в порівнянні з князівським титулом родовід їх не був бездоганим. Привілейоване становище шляхтичі могли отримати у винагороду за службу. Після успішної оборони маркграфства Моравії Альбрехт Валштейн повернувся до двору у 1606 – 1607 роках і отримав титул, сім'ю було переведено в стан магнатів і до нього зверталися «*Hoch-Und Wohlgeboren*» [2, s. 75]. Виділявся серед вищої шляхти «*svobodný pánu*», зазвичай чиновники, офіцери, генерали, поміщики. Титул втратив позиції на поч. XVII ст.

Отже, битва 1620 року стала поворотним пунктом у чеській історії, зокрема для шляхти, що виявилось у зміні її становища та статусу. Розвиток подій у Чехії є закономірним, зважаючи на тогочасні зміни в Європі, тобто відбулись останні релігійні війни та загальноєвропейський перехід від станового державного ладу до абсолютизму¹¹. До поразки на Білій Горі шляхта виступає найпривілейованішою верствою, має найбільше прав, соціальної та політичної позиції. Визначальним критерієм XVI ст. при поділі шлях-

¹⁰ Наприклад *mělnická pošlost Lobcowiczu, orlická Schwarsenbergů*.

¹¹ Це Тридцятилітня війна, Громадянська в Англії та Визвольна війна в Україні.

ти є аристократичність і старшинство роду, багатство відіграє велику роль після 1620 року. У добілогорську добу стан поділяється на панів і лицарів, брак розмежування всередині кожної верстви пов'язаний з засадою шляхетської рівності. Привілейований стан не був замкнений, багато випадків підвищення до панства та прийняття з інших станів до шляхти. Натомість ієрархія XVII ст. стійка, існує велика розрізненість, виділяється титулована аристократія, дрібна шляхта зазнає утисків. Магнатські роди виокремлюються внаслідок набуття маєтків, вдалої шлюбної політики або завдяки заслугам перед королем. Йому було вигідно здобувати прихильність магнатів, задля здійснення державної влади доводилось опиратись на аристократичні роди. Після Білої Гори шляхта позбавлена права вибору короля з закріпленням трону за династією Габсбургів як спадкового. Ці обмеження у документах обгрунтовано прагненням стабільності, уникнення повстань станів при наданні прав та відсутності контролю з боку монарха.

До кінця XVI ст. затверджено поділ на лицарів та панів. Введення нових титулів не практикувалось, шляхта виступала проти змін у титулатурі. У XVII ст. розподіл здійснювався із врахування старшинства роду і майнового статусу на вищу шляхту – магнатів (*knížata, hrabata*) і вільних панів (*svobodný pán*) та нижчу – рицарів (*rytíř*), котрих часто відносять до перехідної ланки між двох прошарків, і нетитуловану шляхту. Задля виокремлення голів магнатських родів відгалужуються окремі гілки з наданим титулом принців. Нововведена титулатура не зовсім відповідає статусу чеської шляхти, запозичується, накладається на привілейовану верству. Постає питання чи це середовище було пристосоване до розрізненості за короткий проміжок часу¹², чи вистачало критеріїв диференціації. Щодо співвідношення титулів шляхти і посад, простежується відповідність місця в урядовій драбині титулу, оскільки ним визначалась впливовість у шляхетському середовищі.

Список використаних джерел:

1. *Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально – Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – Київ, 2004.*
2. *Медведева К. Австрійские Габсбурги и сословия в начале XVII века. – М.: Ин-дрик, 2004. – 280 с.*

¹² Йдеться про проміжок від Білої гори 1620 року до змін за документом «*Obpovene Právo a Zřízení zemské...*». Накладена королем титулатура на шляхетське середовище формувалась в Європі та Імперії протягом кількох століть, тому були вироблені критерії диференціації привілейованої верстви, що, можна припустити, не зовсім властиво чеській шляхті.

3. Arnošt D. *Čechy po Bílé Hoře*. – Praha, 1904.
4. Bireley R. *Confessional Absolutism in the Habsburg Lands in the Seventeenth Century // State and Society in Early Modern Austria*. – Oxford, 1994.
5. Březina V. *Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku / Rod Bukůvků z Bukůvky od středověku do 20.století*. – České Budějovice, 2008.
6. *Enemies, Neighbors, Friends*. – Oxford University Press, 1996.
7. *Dokumenty k novověkým českým dějinám (1621–1791) / Ondřej Felcman. Historický ústav FF UHK*. – Hradec Králové, 2010.
8. Evans R. *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation*. – Oxford: Clarendon Press, 1984.
9. Janson L. *Breaking Bohemia's Back: The Battle of White Mountain, 1620 // Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends*. – Oxford University Press, 1996.
10. Kerner R. *The Czechoslovacs from the Battle of White Mountain to the World War // Czechoslovakia*. – London, 1940.
11. Krofta K. *Bílá hora: kurs šestipřednáškový // Sbirka přednášek a rozprav*. – Praha, 1913.
12. *Liste Heneologické a Geraldické Společnosti v Praze...* – S. 15.
13. MacHardy K. *Constructing Confessional Political Identities in Bohemia and Austria before the Thirty Years War // Berichte und Beiträge GWZO*. – 2006. – № 2.
14. *O nobilitati a listech erbovních // Dokumenty k novověkým českým dějinám (1621–1791) / Ondřej Felcman. Historický ústav FF UHK*. – Hradec Králové, 2010.
15. *Obnovene Právo a Zřízení zemské dědičného království Českého 1627 roku / K vydání uprávil Hermanegild Jireček*. – Praha, 1888. – S. 36–38.
16. Těmín T. *Idea Revoluce roku 1618 // Sborník Jednoty starých českých rodů v Praze*. – Ročnic. – 1938. – № 9. – S. 23.
17. *Zřízení zemská Království Českého XVI věku / vydání zpořídili Josef Jireček i Hermenegild Jireček*. – Praha : Nákladem Všebrda, 1882. – 703 s.
18. Županič J. *Nížši šlechta dědičných zemí a uherska // Nová šlechta rakouského císařství*. – Praha, 2006.
19. Županič J. *Šlechtická hierarchie // Šlechtická hierarchie Nová šlechta v českých zemích a podunajské monarchii / Elektronický zdroj: <http://www.novanobilitas.eu/slechta-ceskych-zemi-a-rakouske-monarchie/> navštívil 23. 05. 2013*

Надія Керецман,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В ЧЕХІЇ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В статті на основі багатого фактичного матеріалу розглядаються українсько-чеські зв'язки у галузі музичного мистецтва на етапі завершення формування національних культур. Йдеться про репрезентацію українства в Чехії засобами музичного мистецтва. Головну увагу звернуто на вивчення, популяризацію української пісні, діяльність аматорських колективів для пропаганди українського музичного мистецтва (товариство «Боян», студентські наукові товариства Відня, Праги, Пишбрама), гастрольні поїздки представників української вокальної школи. Розглядається і така форма музичних зв'язків як звернення чеських музикантів до української тематики. Наведені приклади особистих контактів музикантів, розкрито їх значення.

Ключові слова: культурні взаємини, музичне мистецтво, взаємовпливи, професійна і аматорська форми культури.

Українська культура впродовж усього свого існування розвивалася у нерозривному зв'язку із слов'янським коренем. Уже аксіоматичними стали твердження, що інтегративні функції культури найяскравіше проявляються у генетично близьких народів, якими, власне, і є слов'яни. Їм була притаманна мовна, духовна, культурна спорідненість, територіальна близькість, спільність історичної долі як недержавних народів. Звідси випливала подібність завдань, які стояли перед ними у боротьбі за збереження і розвиток національної культури. Зв'язок із слов'янством мав величезне значення ще й тому, що саме завдяки йому українська культура утверджувалася у Європі та й у світі.

XIX – початок ХХ ст. були часом національно-культурного пробудження (відродження), часом творення новітньої української професійної культури. Остання, саме як національна «могла розвиватися тільки за умов синтезу світового досвіду, тобто участі у творенні світової – і на рівні світової – культури з належним сприйняттям чужого і віддачею свого» [1]. Осягнення культурних надбань інших народів мало порятувати українську культуру від загрози провінційності і національної обмеженості.

Традиційно в українській історіографії трактування українсько-чеських культурних зв'язків відбувалося у дусі ідей слов'янської єдності, братерства слов'ян. Більше того, часто українські радянські історики прагнули підкреслити позитивний, прогресивний вплив українських революціонерів-демократів, до яких відносили в першу чергу І.Франка, на культурний поступ чехів. Від такого волюнтаризму в свій час застерігала колега чеська дослідниця З.Геник-Березовська [2].

Від найнебезпечніших помилок «безрозбірного вихваляння своєї народності в теперішньому і минулому», протиставленні свого чужому із знаком плюс застерігав у свій час ще М.Драгоманов [3]. «Присвоїти нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям» постійно прагнув І.Франко, що зумів об'єднати і скерувати духовні зусилля нації на вирішення глобальних проблем культури.

Репрезентувати себе у колі слов'янських народів, зрештою, в світі Україна, що не мала власної державності, повністю структурованого суспільства, могла тільки культурними здобутками. Це чітко усвідомлював І.Франко, коли писав: «...я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді нашим добром, нашим надбанням; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром...» [4]. У відомій статті «Чи справді Т.Шевченко написав вірш «Слов'янам»?» Франко так характеризує відношення до слов'ян Кобзаря, висловлюючи тим самим і власну точку зору: «Шевченко не любив слов'ян за те, що вони слов'яни, не бачив ані жодного містичного значення в їх назві, не впускався в туманні міркування про світлу будучину слов'янської раси на тій самотній основі, що «захід» гине, а слов'яни здорові, непочаті, не вірив ні в які окремі принципи майбутньої слов'янської культури. З минувшини слов'ян він підносив тільки такі моменти, де слов'яни ... вносили свої вклади в скарбівню загальнолюдської цивілізації» [5]. Звідси інтерес Франка до тих явищ культури слов'ян, які могли збагатити українську культуру, до тієї практики культурного будівництва, яка могла послужити прикладом до наслідування. Саме цим пояснюється інтерес до Чехії, яка виділялася з-поміж інших слов'ян «високим розвинутих інтенсивним культурним життям» [6].

Неабияке значення мав інтерес до українських культурних змагань з боку чехів. З одного боку, він служив моральною підтримкою для діячів культури України. З іншого - свідчив про правильність обраного ними шляху, бо як лакмусовий папір проявляв ті культурні досягнення, які засвідчували спроможність української культури. Саме працею, культурними здобутками, як пророче відмітив І.Франко, була цікава Україна сусідам

слов'янам. Як тонко відмітив у листі до В.Гнатюка від 10 грудня 1896 р. Ф.Главачек – перекладач, активний пропагандист української літератури, дописувач про українські справи в багатьох періодичних виданнях Чехії – «замітки про декілька номерів «Житте і слова» (К.Н. – йдеться про журнал (1894-1897))... дають більше, ніж проста згадка про утиски, чинимі русинам», бо на чеську громадськість «більше враження робить, якщо можна вказати на працю чи то політичну, чи культурну тих, до кого хочемо викликати симпатію» [7].

Репрезентації українства певною мірою служила музика. Українсько-чеські музичні зв'язки мають глибокі традиції. Надзвичайно плідний період в їх розвитку наступив в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст. Він відрізнявся особливою інтенсивністю, різноманітністю форм і напрямків. Певною мірою ріст взаємного інтересу був викликаний завершенням формування національних шкіл у професійній музиці. У Чехії ці процеси засвідчила творчість класиків Б.Сметани і А.Дворжака, в Україні – М.Лисенка.

Що стосується української музики в Чехії, то традиційно найбільшим залишався інтерес до народної пісенної творчості, що, можливо, найповніше відтворила історичну національну закованість народу. Вивченням української пісні в першу чергу займалися чеські музиканти в Україні. Прагматир'ю всіх слов'янських пісень вважав коломийку викладач музики у Львові чех М.Конопасек [8]. На помилковість такого твердження вказували уже сучасники. Вони ж, в особі кореспондентів української преси, справедливо зауважили, що інтерес до такої різновидності української пісенної творчості спонукає і представників галицької наукової громадськості до більш уважного відношення до власної культурної спадщини [9].

Чехів взагалі відрізняв інтерес до української народної пісні. Глибокі традиції в її вивченні були закладені ще П.Шафариком, Я.Челаковським, К.Ербеном, К.Запом та ін. В 70-ті рр. ХІХ ст. українській пісні присвячували свої статті в чеській науковій періодиці, проголошували публічні лекції в товаристві «Umělecké Beseda» Й.Голл, К.Худоба, Й.Гебауер та ін. [10]. В Чехії уважно слідували за новими працями українських вчених, присвячених народній пісенній творчості. Дослідження в цій галузі О.Потебні, Ю.Яворського, М.Січинського, І.Франка регулярно рецензувалися в чеських наукових виданнях [11].

Представники передової чеської громадськості були зацікавлені в розповсюдженні української народної пісні в Чехії. Про це свідчить переписка редактора журналу «Dalibor» Я.Прохазки з М.Лисенком. В 1873 р. він звернувся до українського композитора з проханням прислати для публікації його аранжування українських народних пісень [12]. В Празі все ще пам'ятали

успішний гастролі студента Лейпцігської консерваторії М.Лисенка з хором О.Арсен'єва-Слов'янського в грудні 1867 р. В концерті 26 грудня він виступив з власною обробкою українських народних пісень. Уже тоді чеська критика відмітила великі композиторські здібності музиканта і привітала його бажання опублікувати збірник українських народних пісень [13].

Згодом цей збірник, а також видання українських пісень О.Рубця, С.Гулака-Артемівського, З.Радченка, О.Коципинського, М.Венгарда були використані глибоким знаком і популяризатором української пісні в Чехії етнографом, фольклористом і художником Л.Кубою (1863-1956) для підготовки фундаментальної праці «Слов'янство в своїх піснях» («Slovanstvo ve svých spěvach») [14]. Перша книга четвертого тому цього дослідження була присвячена українській пісні і з'явилася друком у 1895 р. В неї увійшло 130 пісень і 11 інструментальних танців. Особливу цінність книги представляли 40 оригінальних записів ученого, які він здійснив під час подорожі по Чернігівщині і Полтавщині у 1886 та 1887 рр. [15]. Ще 12 багатоголосих українських хорів були надруковані Л.Кубою в статті «Південноруський робітничий хор» у журналі «Časopis Českého Musea» [16].

Багато уваги приділив дослідник під час своїх подорожей по Україні вивченню творчості лірників і кобзарів. Цим «народним рапсодам, творцям і хранителям дум, епічних пісень» він присвятив дві статті із нотами, виконуваних ними творів [17].

Слід відмітити, що на час появи цих статей Л.Куби в Чехії уже було відоме ім'я і творчість знаменитого українського кобзаря О.Вересая. Ще у 1875 році стаття про живого Гомера, носія живого епосу України з'явилася на сторінках журналу «Světozor». Автором її був чеський етнограф Й.Гавелка, що в середині 70-х рр. подорожував по Україні і мав змогу почути спів кобзаря [18]. Як писав І.Франко, слава кобзарів, виконуваних ними дум була настільки великою, що кожний, хто відвідував Україну, так само як Лаврські печери, Софіївський собор у Києві, могилу Шевченка, прагнув побачити і почути О.Вересая [19]. Унікальність такого культурного явища як кобзарство, інтерес до нього добре усвідомлювали українські культурні діячі. Вони активно залучали до участі у всіляких культурних акціях лірників і кобзарів, тим більше, коли була нагода репрезентувати їх творчість перед представниками інших народів. Наприклад, під час III Археологічного з'їзду в Києві в 1874 р. М.Старицький організував у себе вдома концерт, на який були запрошені і чеські делегати. В його програмі звучали українські пісні у виконанні хору М.Лисенка і думи О.Вересая [20]. Якщо проведення в Києві з'їзду послужило на думку його учасника О.Терлецького блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства [21], то культурна програма мала тільки їх посилити.

Активними популяризаторами української народної пісні в обробці українських композиторів були чисельні хорові колективи. В першу чергу мова йде про студентські музичні колективи, які виникали в містах навчання українського студентства – Відні, Празі, Пшибрамі. Особливо старанно українськими «академіками» готувалися березневі Шевченківські вечори, на які традиційно запрошувалися члени усіх слов'янських земляцтв. Вивчення архіву українського студентського товариства «Січ» у Відні, що був важливим центром спільного навчання слов'янської молоді, колекції програм Шевченківських вечорів НТШ у Львові, матеріалів української преси, дозволяють простежити твори яких українських авторів найчастіше виконувалися на подібних зустрічах. Тут окрім народних звучали пісні, хори М.Вербицького, М.Лисенка, А.Вахнянина, О.Нищинського, О.Нижанківського, І.Воробкевича [22]. Особливий захват чеської публіки викликало виконання чоловічого хору «Ян Гус», створеного на тексти Т.Шевченка М.Лисенком [23]. Духом народних мелодій були наповнені такі відомі і популярні в кінці минулого століття композиції як «Ой, чого ж ти почорніло, зелене поле» І.Воробкевича та хор О.Нищинського із «Вечорниць» до «Назара Стодолі» «Закувала та сива зозуленька», що був включений до репертуару співацького товариства, яке об'єднувало віденську студентську молодь із слов'янських земель *Slovanský spřevacký spolěk*» (створений у середині 60-х рр.) [24].

Шевченківські вечори зазвичай перетворювалися в яскраві маніфестації. Їх організатори, складаючи програму, підбираючи учасників, прагнули як найближче познайомити чехів з культурними надбаннями українців. Свідченням цього – самі програми. Наприклад, в Шевченківському вечорі 5 березня 1900 в Пшибрамі, де українські студенти навчалися гірничій справі, зі вступним словом виступив професор Празького німецького університету, засновник чеської школи фізіології І.Горбачевський, реферат про творчість Кобзаря підготував чех Дудка, твори українських композиторів виконав соліст оперного театру у Празі Є.Гушалевич, українські народні пісні та окремі твори Лисенка прозвучали у виконанні чеського хору під дерегуванням Тайрера [25].

Розповсюдженню української музичної культури в Чехії сприяло і товариство «Боян», організоване у Львові в 1890-1891 рр. Із його хором пов'язаний справжній початок культивування української професійної і народної музичної творчості, пропоганди українського музичного мистецтва. Перші гастролі щойноствореного хорового колективу відбулися у Празі в 1891 р. під час проведення чеської етнографічної виставки. 24 учасники хору входили до складу чисельної української делегації. Для виступу хору була надана сцена Національного театру. На концерті, що відбувся 22 лип-

ня прозвучали твори як українських так і чеських композиторів В.Матюка, О.Нижанківського, Б.Сметани, А.Дворжака [26]. Згодом, колектив відвідав і народногосподарську виставку в Празі в 1895 р., де знову мав можливість в серії концертів представити чеським слухачам зразки пісенної творчості свого народу [27].

Важливою формою музичних взаємин між Україною та Чехією були взаємні гастрольні поїздки майстрів музичної культури. Дякуючи їм, чеські слухачі мали можливість познайомитися із творчістю провідних українських співаків, що через відсутність української оперної сцени вимушені були виступати за кордоном. У 1887 р. 11, 14, 18 червня в операх Дж.Верді «Трубадур», Ж.Бізе «Кармен», Ш.-Ф.Гуно «Фауст» в Національній опері в Празі показав чеській публіці свою майстерність видатний український співак тенор О.Мишуга. Празька періодика із захватом сприйняла його виступи, відмічаючи прекрасний голос та високу художню та сценічну культуру виконавця. «Národní Listy» назвали його «кращим оперним співаком взагалі» [28]. Слід зауважити, що в репертуарі музиканта знаходився і твір класика чеської музичної культури Б.Сметани хор «Odrodilec» («Ренегат»). В фонді «Консерваторія» рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка зберігається, видана в Празі в 1860 р. партитура хору, що належала співаку з його чисельними помітками [29].

Чеський слухач мав можливість познайомитися і із виконавською майстерністю відомого українського співака В.Флоринського, що працював у Чеській національній опері. В театрах Праги, Брно в кінці століття з успіхом виступав Є.Гошовський [30]. Лунали в чеській пресі голоси на користь організації гастролей в Празі відомого українського тенора, соліста Львівського оперного театру – М.Менцінського [31].

З чеськими музичними колами була зв'язана і творча доля легендарної української співачки С.Крушельницької. Відомому чеському письменнику, критику, громадському і культурному діячу, директору Національного театру в Празі Ф.Шуберту вона завдячувала підтримкою в період важкого для неї першого ангажемента в Львівському міському польському театрі Скарбака. Молода співачка знемагала від закулісних інтриг, нерозуміння, несприйняття її новаторської творчості колегами, дирекцією, польською критикою, але вимушена була відпрацювати контракт через нагальну потребу в коштах для лікування тяжко хворого брата. Шуберт прослухав Крушельницьку у вердівському «Трубадурі» і пророче зауважив у ній величезний творчий потенціал та можливості. В листі до М.Павлика від 27 липня 1894 р. співачка сповіщала: «В театрі дуже багато поправилося в мою користь через Шуберта. Він був на «Трубадурі» і так висказався про мене, що мовляв, аж наші директори отямилися, що мене треба пошанувати як силу артистичну» [32].

Скоріш за все, саме тоді з'явилася ідея про виступ співачки у Празі. Її реалізації всіляко сприяв, на прохання і за рекомендаціями М.Павлика, чеський етнограф Ф.Ржегорж. Останній був щиро зацікавлений у тому, щоб «така велика артистка... що вийшла із найбільш пісенного народу, поділилася своїм умінням із чеським народом» [33]. На жаль, ці гастролі не відбулися – Крушельницька поїхала на навчання до Мілану.

В 1896 р. була здійснена чергова спроба організувати виступ української оперної зірки в Празі. Для залагодження справи до Ф.Ржегоржа на прохання М.Павлика приєднався Ф.Главачек тоді ще студент, перекладач на чеську творів І.Франка, активний дописувач про справи українські у чеські періодичні видання [34]. Він щиро прагнув приїзду Крушельницької до Праги, особливо після того, як відвідав у Кракові її триумфальні виступи в опері С.Монюшко «Галька».

Соломії Крушельницькій так і не довелося виступити на кращій чеській сцені - Národní divadlo в Празі. Все ж в Чехії знали про українську приму свідченням чого стали чисельні звернення до неї з пропозиціями про ангажемент.

Однією із форм музичних зв'язків було звернення чеських музикантів композиторів до української тематики. Ось перелік виявлених нами прикладів. В 1879 р. чеський диригент композитор В.Главач (1849-1911), що із 1871 р. працював в Росії написав хор на чотири голоси на російський переклад О.Плещеева поезії Кобзаря «Протопала стежечку» («Проторила я тропинку») [35]. На вірш Т.Г.Шевченка «В саду» («Na zahradi») написав в 1898 р. музику чоловічого хору відомий чеський композитор і диригент Е.Направнік. Останній використав українські мотиви і в своїй п'есі для фортепіано «Малоруський козачок». Про це, а також про видання попури для скрипки і фортепіано № 9 «Мазепа» чеського скрипаля професора Петербурзької консерваторії Ф.Лаубе сповіщав читачів львівський журнал «Зоря» в 1992 р. [36].

Традиційним був у Чехії інтерес до українських мотивів у творчості М.Гоголя. В Празі 14 липня 1903 р. з великим успіхом пройшла прем'єра опери К.Моора «Вій», лібретто до якої за однойменною повістю М.Гоголя написав Ф.Кгол [37].

Представником молодшої генерації чеської композиторської школи В.Амбросом на початку ХХ ст. була створена опера по мотивам кращого драматичного твору І.Франка «Украдене щастя». Лібретто до неї написала чеська поетеса К Заградникова-Крапкова. Чеські театри впродовж декількох років здійснювали постановку опери [38]. Пізніше арії і дуети із неї часто виконувалися як окремі концертні номери в ювілеї та річниці смерті великого українського поета, що відмічалися в Чехії.

Такий взаємний інтерес серед представників творчої інтелігенції та й загалом широкої громадськості до музичного мистецтва, підтримка, прагнення вивчити, при необхідності використати кращий досвід, досягнути духовні змагання один одного стали важливою складовою формування і розвитку чеської та української національних культур.

Список використаних джерел:

1. *Вервес Г. Українці на рандеву з Європою.* – К., 1996. – С.45.
2. *Genyk-Berezovská Z. Ivan Franko a česká literatura // Slavica.* – Praha, 1986. – Roč. 55. – Č. 3.- S. 300.
3. *Цит. за: Вервес Г. Вказ праця.* – С.48.
4. *Франко І.Я. Промова на 25-літньому ювілеї // Франко І.Я. Зібрання творів. У 50 т.* – Т.31. – К., 1981. – С.308-309.
5. *Там само* – С.25.
6. *Франко І. З гостювання у Празі // Там само.* – Т.46. – Кн.2. - К., 1985. – С.231.
7. *Біганський Р., Гуменюк С. Сторінка з історії чесько-українських зв'язків: Листи Ф.Главачека до В.Гнатюка // Радянське літературознавство.* – 1971. - № 7. – С.72.
8. *Československá Vlastivěda. Umění.* – Praha, 1935. – Dil. 8. – S. 437.
9. *Зоря.* – 1880. - № 5. – С. 73.
10. *Неділя.* – 1912. - № 45.
11. *Sto-padesát let česko-ukrajinských literárních stiků. 1814-1964. Vědecko-bibliografický sborník.* – Praha, 1968. – S. 198-200.
12. *Булат Т.П. М.В.Лисенко і слов'янство. (До історії українсько-слов'янських музичних зв'язків) // Славістичний збірник.* – К., 1963. – С. 431-431.
13. *ЛНБ. – Відділ рукописів. – Ф. 1. – Оп. 1.- Од. зб. 560. – Арк. 225-225а; Правда – 1868. - № 1. – С. 12.*
14. *Маркл Я. Людвіг Куба на Україні // Народна творчість та етнографія.* – 1958. - № 3. – С.66.
15. *Взагалі слід відмітити, що окрім серйозних наукових досліджен, присвячених українському пісенному фольклору, тільки за період 1869-1904 рр. тексти українських пісень 98 разів публікувалися в різних періодичних виданнях Чехії (див.: Sto-padesát let... - S. 138-139.).*
16. *Ці статті під назвою “Лірник”, “Співуча Україна” видрукувані в збірнику: Людвік Куба про Україну.* – К., 1963.
17. *Нудьга Л. Наша пісня, наша дума...// Наука і культура. Щорічник.* – К., 1985. – Вип. 19. – С. 291.
18. *Kurjer Lwowski.* – 1890. - № 147.
19. *Кобилянський Л. Вказ. стаття.* – С. 226-227.
20. *Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд у Києві.* – Б.м., б.р. – С.38.

21. ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 128-130, 132; Ф. 834. – Оп. 1. – Од. зб. 65; Діло. – 1882. - № 17.
22. ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 130. – Арк. 7(зв.).
23. Там же. – Од. зб. 128. – Арк. 7; Діло. – 1881. - № 24.
24. Білоус М. 7 днів в Чехах. Записки із подорожі на ювілейну виставку в Празі 1891. – Коломия, 1891. – С. 80.
25. Молода Україна. – 1900. - № 5. – С. 197-198.
26. Білоус М. Вказана робота. – С. 80.
27. Пам'ять про зустріч української делегації на чеській землі зберіг для майбутнього чеський етнограф Ф.Ржегорж. Він зібрав велику кількість статей і заміток із чеської періодики, в яких висвітлювався приїзд і прийом українських представників і подарував їх НТШ. Тепер цей альбом із вклеєними газетними і журнальними вирізками зберігається в відділі славістики ЛНБ ім. В. Стефаніка.
28. Олександр Мищуга (1853-1922). Спогади. Матеріали. Листи. – К., 1971. – С. 444.
29. ЛНБ. – Відділ рукописів. – Ф. 163. – Оп. 1. – Од. зб. 84/33. – Арк. 7.
30. Діло. – 1896. - № 270; Українська радянська енциклопедія. – К., 1979. – Т. 3. – С. 224.
31. *Slovanský přehled*. – 1906. - Roč. 8. – Č. 7. – S.341.
32. Соломія Крушельницька. Матеріали. Листування. – К., 1979. – Ч. 2. – С. 239.
33. Там же. – С. 258.
34. Моторний В.А., Мороз Д.Н. Із листування М.Павлика з Ф.Главачком // Українське літературознавство. – Львів, 1969. – Вип. 6. – С. 134.
35. Мольнар М. Про чеських знайомих тараса Шевченка // Мольнар М. Зустрічі культур: З чехословацько-українських взаємовідносин. – Братіслава, 1980. – С. 173.
36. Зоря. – 1892. - № 11. – С. 220
37. *Prochazka J. Soupis repertoáru ruských a oper s ruskými náměty na českých scénách // Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních stiků*. – Praha, 1968. – Díl. 1. - S. 188.
38. Главачек Ф. Мій учитель і друг // Жовтень. – 1956. - № 9. – С. 175.

*Михайло Кірсенко,
доктор історичних наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

ТОМАШ ҐАРИК МАСАРИК І ПЕРША ЧЕХОСЛОВАЦЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ

Чеські діячі не бажали руйнувати Австро-Угорщину, вважаючи її захисним буфером від небезпеки поглинення німцями або росіянами. Перша Світова війна змінила це, бо стало ясно, що дуалістична монархія не виживе в будь-якому разі. Професор Томаш Ґарик Масарик і доктор Едвард Бенеш заснували Чехословацьку Національну раду в Парижі з філіями інде. Розвідувальна мережа Мафії постачала Антанту стратегічними відомостями про її ворогів. Було сформовано добровольчі легіони у Франції, Італії, Україні. Після Брестського миру Чехословацький корпус у відступі через Сибір на схід відіграв роль у громадянській війні в Росії. Масарик висунув привабливу концепцію захисту прав малих націй метою Антанти. Бенеш на Паризькій конференції досяг більшості територіальних вимог Чехословацької республіки, хоч на неї чигали багато конфліктів. Досвід став вартісним прикладом для політемігрантів зі Східно-Центральної Європи в Світових і Холодній війнах.

***Ключові слова:** Томаш Ґарик Масарик, Едвард Бенеш, Антанта, Австро-Угорщина, Чехословацька Національна рада в Парижі.*

Трудова еміграція з Польщі, Словаччини, Угорщини, України, Чеських Земель і решти Східно-Центральної Європи на Захід налічує понад двісті років. З політичних причин туди вирушили Вчитель народів Ян Амос Коменський, князь-ватажок куруців Ференц Ракоці Другий, наступник Івана Мазепи гетьман Пилип Орлик, граф Василь Капніст, Герой двох світів Тадеуш Косцюшко, патріоти-композитори Міхал Огінський і Фредерик Шопен, вождь Великої еміграції Адам Чарторийський, керівник революційної Угорщини Лайош Кошут, поет Адам Міцкевич, поляк з України Францишек Духінський, командувач легіонів Генрик і генерал Комуни Ярослав Домбровські, й більшість цих романтиків дожила віку на вигнанні. Копіткі зусилля поколінь Національного Відродження не минули марно.

Після поразки відчайдушних повстань мадяри здобули оптимально досягну самобутність завдяки компромісові в дуалізмі Австро-Угорщини. Поляки в складі трьох імперій вдалися до Органічної праці в господарстві й

просвіті. Ідеолог австрославізму, прозваний Батьком Нації історик Франтішек Палацький казав, що якби Австрії не існувало, треба було її винайти на захист від пангерманізму і російського панславізму, але чехи жили до Австрії житимуть і після. Економічно міцна Україна зазнавала в Росії національного визиску, а в габсбурзькій монархії потерпала з перенаселеності й браку ґрунтів, але мала змогу будувати суспільно-політичну інфраструктуру, за винятком Закарпаття. Галичани розуміли переваги порівняно з українцями і поляками в Росії. Балканізація Південно-Східної Європи здолала османську загрозу і позбавило мультінаціональну Дунайську монархію сенсу буття. Та попри сварки в Рейхсраті, її перманентна криза була меншою, ніж здавалось. За винятком декількох сепаратистів, ніхто не бажав дезінтеграції.

Відень вбачав змогу балансування в ролі неупередженого арбітра етнічних чвар партикуляризму. Адже німці Австрії заздро позирали на потужний Берлін. Чехи плекали сентименти слов'янофілів лише до відвідин Москви і Петербургу. На межі сторіч жевріли різноманітні проекти триалізму (з чехами, південними слов'янами, поляками). Чехія, Моравія і Австрійська Силезія панували у фінансах і економіці Цислейтанії (офіційно: Королівства і Землі, представлені в Імперській Раді), мали зиск з ринків і ресурсів. Професор-філософ Томаш Гарик Масарик від космополіта піднісся до патріота і протидівав шовінізмові [7]. Колишній младочех, засновник і єдиний депутат Народної партії (реалістів), він прагнув федералізації Австро-Угорщини. Масарик знав Івана Франка, захищав українців у дебатах про стосунки з поляками в Галичині. Соціолог-франкофіл Едуард Бенеш у дисертації в Діжоні доводив неподільність і корисність Дунайської монархії.

Світова війна змінила ситуацію. Вірнопідданча лояльність, страх репресій за підозри зі шпигунства і сподівання на вигідну кон'юнктуру контрактів вщухли. Дедалі ясніше стала безвихідь, адже переможна Німеччина підпорядкувала б або анексувала союзницю, а в разі поразки Австро-Угорщину розшарпала б Антанта. Масарик зрозумів це і готував ґрунт опору на зустрічах з колегами у нейтральних Нідерландах. Публіцист Генрі Вікгем Стід і професор-шотландець Роберт Сітон-Ватсон у Лондоні, професор-гугенот Ернест Дені в Парижі допомогли налагодити контакти в урядових колах Заходу. На батьківщині Масарик заснував розгалужену мережу чеської Мафії, яку очолив його друг, а згодом канцлер Пршемисл Шамал. Ця агентура на всіх рівнях в Австро-Угорщині без жодного провалу через поштові скриньки в Швейцарії та інде постачала британців, французів і американців відомостями про стан і наміри Почвірного (Четверного) Союзу [16]. Контррозвідник-чех Емануел Воска ефективно протидівав диверсіям німців у Сполучених Штатах.

Вийшовши в Париж, Масарик заснував і очолив Чехословацьку Національну Раду з осередком на вулиці Бонапарта. Незабаром її Генераль-

ним секретарем став Бенеш. Прилучився словак-астроном і французький військовик Мілан Ростислав Штефаник. Філії в країнах Європи і потойбіч океану залучили місцевих чехів і словаків. Адже підданців ворожої Австро-Угорщини могло спіткати інтернування та інші прикроці, а борцям проти неї Захід симпатизував. Заможні краяни щедро дали кошти і вели агітацію в пресі, клубах, університетах, на мітингах. Вітрини на майданах пропагували мапи майбутньої держави. Незвичні обриси охопили також населене тоді німцями прикордоння Чехії та Моравії, Горішні Угри зі словаками і мадярами, сорбів Лужиці в Саксонії й Пруссії, Тешин з поляками, Угорську Русь з українцями. В Америці Масарик уклав угоду зі Словацькою Лігою, а правник Григорій Жагкович провів там референдум русинів на користь злуки Закарпаття з Чехословаччиною на засадах автономії. Масарик висунув привабливі гасла мети Антанти з захисту малих націй Європи. Він доводив, що Світова війна демократії проти автократії точиться в одвічному двобої свободи і варварства з античності [8; 14].

Доки тривала війна, вирішальну роль відігравала наявність боєздатної армії. На Волині та інде в Російській імперії були чехи-колоністи. Вони утворили в Києві добровольчу Дружину святого Вацлава на традиціях Яна Гуса. Розпорошені вздовж фронту, дружинники ночами з небезпекою для життя повзли до австро-угорських траншей і схилили чехів і словаків на бік Росії. Царат не довіряв цим перебіжчикам і ув'язнив у Мурманську і Туркестані, де бранці вмирали на важкий клімат і брак харчування. Після Лютневої революції в Росії 1917 року Тимчасовий уряд дозволив добровольцям з полону формувати бригаду, що при Зборові почала звияжний шлях чехословацького війська [19;21]. Національна Рада з Парижу мала філію в Петрограді, а в Києві на Підвальной вулиці (нині Ярославів Вал) військова канцелярія формувала корпус у таборі в Дарниці [18]. Замість мрій про незалежне королівство мітинг легіонерів, бранців і місцевих чехів на подвір'ї університету святого Володимира за участю прибулого Масарика висунув вимогу республіки.

Професор вважав кращою перспективою для України автономію в складі демократичної Росії, домовлявся з Центральною Радою Михайла Грушевського, а після укладення в Брест-Литовську миру з Центральними Державами оголосив корпус частиною збройних сил Франції. Легіонери пильнували лад у Києві, дали відсіч німцям біля Бахмача [20]. Ухвала про репатріацію через Волгу, Далекий Схід і три океани наразилась на перешкоди. Зволікання і провокації на Уралі та в Сибіру спонукали виступ корпусу проти більшовиків й затримали репатріацію. Під його захистом гуртувався антикомуністичний опір у Росії, що незабаром очолили незграби-генерали. У Франції чехи і словаки створили бригаду в Коньяку і бились у Шампані. Дві сформовані в Італії

дивізії не встигли вступити в бій до кінця війни [6; 17]. Масарик в Америці ремствував, що вважається за приватну особу, а легіон контролює половину Росії. Професор узгодив текст Декларації незалежності Чехословаччини з Державним секретарем США Робертом Лансингом [22].

Австро-Угорщина зазнала поразки на Балканах і в Італії. Забрало харчів і сировини. Дезертири творили збройні загони. Страйкували залізниці. Згода цесаря Карла на федералізацію запізнила. Депутати парламенту у Відні наввипередки декларували розрив своїх націй з габсбурзько-лотаринзькою династією. На фронті розлючені вояки могли звернути багнети проти уряду. Міністр закордонних справ граф Дюла Андраші благав Вільсона про перемир'я на будь-яких умовах. З Праги голова створеного чеськими партіями координаційного Національного Комітету Карел Крамарж вирушив до Женеви обговорити становище з Бенешем. Телеграф з Праги приніс звістку про безкровний переворот. Масарика обрано президентом. Незабаром нова республіка здобула міжнародне визнання, а легіонери придушили кволу спробу сепаратизму в населених німцями прикордонних районах.

Чехи згадали проект короля Юрія (Іржі) з Подебрад у листі королю Франції Людовикові XI в половині XV сторіччя про згоду монархів-християн. Президент Сполучених Штатів Вудро Вільсон виклав Чотирнадцятьма Пунктами засади далекосяжного врегулювання і безпеки під егідою Ліги Націй. Масарик в Америці готував угоду Середньоевропейської Унії; з українців були Мирослав Січинський і Лонгін Цегельський. На Паризькій мирній конференції міністр закордонних справ Бенеш спритно користався з необізнаності Заходу, аби сполучити історичні кордони Чехії й Моравії з етнічним і стратегічним розмежуванням. Республіка здобула Чеські Землі, Словаччину, Підкарпатську (Угорську) Русь, більшість Тешинської Силезії [5]. Певен час жевріла ідея конфедерації з Галичиною. Соціал-демократ Яромир Нечас радив зважати на Україну. Дехто мріяв про місто Відень, сполучну смугу Бургенланду до Югославії, навіть про колонії в Азії й Африці.

У вирішальну мить здоровий глузд взаємодії переміг фракційні заздрощі. Чехам пощастило запобігти ексцесам і цивілізовано створити найдемократичнішу і водночас найбільш озброєну державу Східно-Центральної Європи. Ідею безпеки втілено в договори і конвенції Малої Антанти, Санітарний Кордон проти загрози з Німеччини і більшовицької Росії [9; 10; 11; 12; 13; 15]. Масарик фінансував Український Вільний університет, Вищий педагогічний інститут імені Драгоманова в Празі, Українську господарчу академію в Подебрадах [1; 2; 3; 4]. Разом з майбутнім президентом Сполучених Штатів Гербертом Гувером він скликав у Празі перший конгрес з менеджменту, на засадах якого реорганізовано компанії Дюпон і Дженерал Моторс. Максимум набутоків чаїв напругу, пагони конфліктів і поневірянь.

Деяких соратників спіткала трагічна доля за влади нацистів, а потім комуністів. Та надихав вірець напрочуд ефективної чинності. Чехословацька еміграція вжила важелі пропаганди, зброї, розвідки, фінансів, дипломатії. Приклад наслідували естонці, латиші, литовці, македонці, поляки, серби, словаки, румуни, українці, хорвати та інші в Світових і Холодній війнах. Автор цих рядків бачив на перехресті шляхів Моравії карбовані на брилі слова: „Свобода є живою силою, яку відчуваємо в собі й навколо себе. Її гідна нація згуртована, статечна, освічена і працьовита, 1918-1968”.

Список використаних джерел:

1. Віднянський С. В. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип.. 4.
2. Віднянський С. В. Україна в житті Т. Г. Масарика // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29–30
3. Свєсенко І. Снівробітництво Т. Г. Масарика з Центральною Радою // Хроніка 2000. – К., 1999. – Вип. 29–30.
4. Худанич В. І. Т. Масарик і Україна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія „Історія”. – Ужгород, – 2002. – № 7.
5. Beneš, Edvard. Světová válka a naše revoluce. – Praha: Čin a Orbis. – 1928. – Sv.I-III.
6. Československá legie ve Francii. První sborník francouzských legionářů k 10. výročí samostatnosti Československé republiky. – Praha: Kruh francouzských legionářů, 1928.
7. Houška, Vítězslav. T.G. Masaryk Myslitel a státník. – Karviná: Paris, 2005.
8. Masaryk, Tomáš Garrigue. Problém malých národů a evropská krise. – Londýn 1915 (angl.), Berlín 1922 (něm.), Praha 1926.
9. Masaryk, Tomáš Garrigue. The New Europe. – London 1918.
10. Masaryk, Tomáš Garrigue. Nová Evropa: Stanovisko slovanské. – Praha 1920 (online).
11. Masaryk, Tomáš Garrigue. O bolševictví. – Praha 1921.
12. Masaryk, Tomáš Garrigue. The Slavs after the War. – London 1922;
13. Masaryk, Tomáš Garrigue. Slované po válce. – Praha 1923.
14. Masaryk, Tomáš Garrigue. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918. – Praha 1925 (online), 1930, 1936, 1938; ÚTGM/MÚAV ČR, Praha 2004. – ISBN 80-86142-17-5 / ISBN 80-86495-27-2.
15. Masaryk, Tomáš Garrigue. Rusko a Evropa I. – III., ÚTGM, Praha 1995–96 (rev. vyd., 3. díl 1. vyd.
16. Paulová, Milada. Dějiny Maffie: odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918. – Díl I-II. Praha: Československá Grafická Unie. – 1937.
17. Pichlík, Karel; Klípa, Bohumír; Zabloudilová, Jitka. Českoslovenští legionáři (1914–1920). – Praha: Mladá fronta, 1996.
18. Polák, Stanislav. Za ideálem a Pravdou. – Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2000–2006.
19. Preclík Vratislav. Zborov a T.G. Masaryk. // ČAS., časopis Masarykova demokratického hnutí, číslo 53, str.9-11, ročník XI., červenec 2003.

20. Preclík, Vratislav. *Masaryk a bitva u Bachmače*. // ČAS, číslo 68, str:8-11, roč. XIII., listopad 2005.
21. Preclík, Vratislav. *Bitva u Zborova ovlivnila jednání T.G. Masaryka o naší republice*. // ČAS, číslo 77, str:3-7, ročník XV., červen 2007.
22. Radan Hain. *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka (překlad Stanislav Kučera)*. – Praha: Karolinum, 2006.

*Олена Полянська,
студентка магістерської програми «Історія»
Національний Університет «Києво-Могилянська академія»*

ПОГЛЯДИ ЕДВАРДА БЕНЕША НА ЗАСАДНИЧІ ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІГИ НАЦІЙ

У статті здійснено аналіз поглядів Едварда Бенеша на діяльність Ліги Націй: причини її появи та принципи функціонування, що є актуальною темою для дослідження в контексті вивчення різноманітних аспектів зовнішньої політики Чехословаччини міжвоєнного періоду. На основі праць чехословацького діяча висвітлено еволюцію його політичних уявлень в галузі колективної безпеки та визначено відмінності у концепціях та проектах 20-х-30-х рр. Як висновок, стверджується, що Ліга Націй, з точки зору Едварда Бенеша, виступала, з одного боку, гарантом його зовнішньополітичних інтересів, а з іншого – демократичним форумом для ефективної співпраці на міжнародному рівні.

***Ключові слова:** Едвард Бенеш, Ліга Націй, колективна безпека, міжнародні відносини, роззброєння, мирне вирішення міжнародних конфліктів*

Завершення Першої світової війни, котра позначилася кардинальними змінами у економічному, соціальному та політичному житті, змусило державних керманців розпочати розробку нових концепцій ведення зовнішньої політики. Збройне вирішення конфліктів у контексті міжнародних відносин стало все більш неприйнятним. А нові держави Центрально-Східної Європи, які сформувалися після розпаду Австро-Угорщини, опинилися у складному становищі, яке потребувало продуманих рішень й майстерних дипломатичних кроків на шляху до збереження державності й гарантування безпеки.

Едвард Бенеш, один із лідерів «Чеської мафії», міністр закордонних справ, а згодом й президент Чехословаччини визначав принципи ведення зовнішньої політики новоствореної держави протягом міжвоєнного періоду. В основу своїх концепцій він поклав ідею колективної безпеки, яка у теоретичних розробках політиків і філософів існувала ще задовго до трагічних подій Першої світової війни, а практично втілилась з ініціативи президента США Вудро Вільсона у якості світової міжнародної організації Ліги Націй.

В українській та зарубіжній історіографії питанню зовнішньої політики Чехословаччини й дипломатії Едварда Бенеша присвячені ґрунтовні дослідження, які порушують різноманітні аспекти міжнародних відносин. Тим

не менше, аналіз поглядів Едварда Бенеша на ідею колективної безпеки, все ще є актуальною темою для дослідження, адже це питання лише побіжно згадується у контексті біографічних розвідок або у контексті історії дипломатії.

Погляди Едварда Бенеша на природу Ліги Націй, її теоретичні засади та причини появи не були однозначними. Тому їх варто розглядати радше як процес розмірковування над питаннями, що стосувалися зовнішньої політики Чехословаччини, в основі якої лежала ідея колективної безпеки. Бенеш був не просто теоретиком або філософом, йому довелося стати відомим політиком свого часу, від його рішень та особистих поглядів могло залежати майбутнє новоствореної держави. Саме тому текстам Бенеша притаманний самоаналіз: спроби зрозуміти, які рішення були правильними, а які потребували більшої зваженості.

У 1919 р. Бенеш був переконаний, що внутрішня політика новоствореної Чехословаччини буде залежати і визначатися зовнішніми пріоритетами. Зважаючи на це, зовнішня політика була спрямована, з одного боку, на досягнення безпеки, шляхом укладання міжсторонніх договорів, в тому числі і регіональних, з іншого — лобіюванням загальної схеми арбітражу та мирного врегулювання міжнародних суперечок. Інструментом досягнення вищезазначених планів стала Ліга Націй, політичний престиж якої Бенеш намагався активно підтримувати. Шість разів міністр закордонних справ Чехословаччини був головою Ради Ліги й одного разу — головою Асамблеї [1; с.181].

Більше того, як зазначає дослідник Пол Зіннер, Бенеш був прихильником так званої «персональної дипломатії», а тому усі питання намагався вирішувати особисто, не залучаючи інших представників Міністерства закордонних справ. Женева, відповідно, стала ще одним альтернативним «місцем роботи» чехословацького політика. Саме Бенеш став автором чехословацької моделі міжнародних відносин, засадничим принципом якої мало бути майстерне поєднання державних інтересів та загальнолюдських цінностей [2; с.107].

У своїй першій промові 30 вересня 1919 р. після повернення з Паризької мирної конференції Бенеш проінформував парламент про головні цілі зовнішньої політики. Зокрема, він мав намір продовжувати союзницькі відносини із країнами Антанти, особливо із Францією, яка так багато зробила для Чехословаччини в інтересах європейської політики та регіональної безпеки. Окрім того, Бенеш вважав за необхідне мати коректні та лояльні відносини із сусідніми країнами через те, що ситуація у Європі все ще була нестабільною [3; с.59].

Період з 1919 до 1926 рр. був, з точки зору Бенеша, найбільш ефективним та найбільш оптимістичним у питаннях досягнення миру. У цей

час чехословацький політик меншою мірою цікавився теоретичними питаннями функціонування Ліги Націй. Для нього важливими були проблеми досягнення компромісу між британською та французькою стороною щодо гарантійного пакту в галузі колективної безпеки, ухвалення Женевського протоколу про мирне розв'язання міжнародних суперечок, а також питання вступу Німеччини до Ліги. Тобто Бенеша цікавили практичні питання міжнародної ситуації у Європі й укладання регіональних договорів.

Однак саме в цей час чехословацький політик говорить про «моральне роззброєння», яке допоможе досягти миру [4; с.195]. Можна погодитися із думкою дослідника Карлоса Райнена про те, що поняття «моральної сили» впливало із пацифізму та інтернаціоналізму, який був покладений в основу Чехословаччини її творцями: не лише Бенешем, а й першим президентом новоствореної держави Томашем Масариком і його близьким другом письменником Карелом Чапеком. [5; с.182]. Тобто, на думку автора, незважаючи на те, що Бенеш у своїх зовнішньополітичних програмах не називав Чехословаччину нейтральною країною, все ж загальна ідеологія чехословацької політики базувалася на основі пацифізму й нейтралітету, звідки й впливали ідеї Бенеша про моральну демократію, моральне роззброєння або ж моральну силу у міжнародній політиці.

На початку 30-х Бенеш мав доволі оптимістичний погляд на десятирічну діяльність Ліги Націй, яка була, на його думку, «невід'ємною частиною міжнародного життя» [6; с.212]. У своїй статті він робить спроби підсумувати пройдений шлях та наголосити на труднощах, які довелося пережити, аби ідеалістична схема розвитку міжнародних відносин, яку запропонував свого часу президент США Вудро Вільсон, взяла гору серед державних діячів. Важливою складовою є й питання системи колективної безпеки та співпраці, але дані судження є доволі узагальненими й не стосуються реальних подій, що мали місце під час першого десятиліття функціонування Ліги.

У 1932 р. вийшла стаття Бенеша, присвячена перемогам та поразкам Ліги Націй. Це була своєрідна відповідь критикам, котрі наголошували на неспроможності нової міжнародної організації вирішувати політичні проблеми та непорозуміння, які виникали у міжнародній спільноті на тлі світової економічної кризи. У цій же статті Бенеш сформулював декілька положень, які стосувалися причин появи Ліги. У першу чергу, це моральні, матеріальні та людські втрати під час Першої світової війни, котрі змусили задуматися над доцільністю застосування бойових дій, як засобу вирішення міжнародних конфліктів [7; с.66].

Це в цілому відповідало загальним тенденціям кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. у розмірковуванні над причинами появи та призначенням Ліги Націй. Зокрема, Чарльз Елліс у своїй праці, вперше виданій ще у

1929 р., зазначав, що поява нової міжнародної організації була зумовлена тяжкими військовими діями і насильством під час Першої світової війни, а також появою цілої низки незалежних держав, які були створені на основі національної ідеї. Однак їхня життєздатність була можлива лише за умови міжнародної співпраці та мирного вирішення конфліктів у галузі економіки, фінансів, охорони здоров'я та інших не менш важливих питань [8; с.36].

Війна підштовхнула людство до розмірковування над необхідністю зміни застарілого політичного механізму на демократію та соціальну справедливість [7; с.67]. Бенеш називав цю тезу новим «принципом» міжнародної політики, пояснюючи, що її прийняття в жодному разі не означатиме відмову від військової чи економічної переваги однієї країни над іншою, «вирівнювання» військової сили та матеріальних надбань за рахунок насильства, секретних договорів чи озброєного миру. Таким чином Бенеш намагався пояснити, що міжнародна організація, спрямована на досягнення миру у світі, практично впливає з ідеї національного самовизначення та державного суверенітету.

Згадуючи вступні слова із Статуту Ліги Націй, Бенеш зазначає, що метою нової організації є «сприяння міжнародній співпраці та гарантування миру й безпеки» [7; с.66]. Цікаво, що сам Бенеш не брав участі у його розробці під час Паризької мирної конференції [9; с.18], тим не менше, він був натхненним захисником принципів, затверджених у Статуті. На думку дослідника Їржі Деймека, головні положення, які було погоджено під час мирної конференції й пізніше закріплено у Статуті Ліги, не гарантували миру та безпеки у світі. А діяльність нової організації мала формальний характер, адже головні «виконавчі» посади надавалися представникам новостворених держав, в тому числі й Бенешу, котрий реально не міг впливати на політичну ситуацію у світі [10; с.155].

Тим не менше, Бенеш був лояльний до тексту Статуту Ліги Націй. Так, він вважав, що в документі затверджено три важливі положення, котрі гарантують кожній державі мир та безпеку. Це – відмова від застосування війни як інструменту досягнення своїх цілей, мирне вирішення конфліктів шляхом укладання договорів і необхідність поважати суверенітет та територіальну недоторканність усіх країн-членів міжнародної організації. Тобто Ліга в жодному разі не претендувала на статус наддержави, однак для досягнення поставлених цілей важливою була однастайність у прийнятті рішень [7; с.68].

На думку Бенеша, Ліга Націй не була ані проявом утопічної ідеї, ані спробою створити потужну інституцію, яка б вирішувала питання миру в світі. Ліга – це радше «логічна система нових міжнародних відносин» [11; с.114], а також «смілива спроба забезпечити мир та створити основу для співпраці на міжнародному рівні» [7; с.68]. По-перше, Бенеш вважав, що ідея

створення міжнародної організації такого типу базувалася на демократичній філософії та моралі. По-друге, Ліга була інституцією із визначеною системою управління, мета якої пропагувати політичну та соціальну філософію у міжнародній політиці. З одного боку, теоретичні концепції, покладені в основу створення організації, на думку автора, мали бути інтелектуально довершеними та «ідеальними», сама ж організація та її повсякденна діяльність не могла відрізнятися досконалістю, а тому була приречена на помилки.

Бенеш згадує концепцію нового політичного устрою, що була покладена в основу створення Ліги Націй. Тут автор порівнює цінність індивіда та його права із цінністю держави. Якщо індивід є найвищою соціальною цінністю, є рівний поряд з іншими індивідами, жоден «соціальний клас» не живе за рахунок іншого, то й жодна держава не може бути інструментом у досягненні цілей своїх сусідів, адже усі є морально та юридично рівними. Так як людство має сприйматися єдиною «сім'єю», так і держави мають вибудовувати рівноправно партнерські відносини. А це означає, що усі конфлікти можуть бути вирішені у формі дискусії або за допомогою договору із врахуванням інтересів кожної із сторін. У суспільстві, що організоване таким чином, не може бути війни [11; с.115]. Хоча події 1938 р. показали, наскільки хиткими є переконання про права індивідів та держав. Дослідник Марк Мазоуер показав це на прикладі проблеми німецької національної меншини на території Чехословаччини, зазначаючи, що у скрутні для Чехословаччини часи, Бенеш намагався переконати світову спільноту, що має на увазі не національну, а загальнолюдську демократичну рівність [12; с.115].

З іншого боку, теоретичні концепції включали й практичну складову, а саме інституалізовану організацію зі своєю структурою, яка б сприяла дискусіям, переговорам та мирному вирішенню конфліктів. Демократичні принципи, покладені в основу Ліги Націй, передбачали свободу держави, обмежену лише такою ж свободою іншої держави. Аналогічно, гарантувалася свобода слова для усіх політичних та соціальних груп, держав та націй, обмежена хіба що правом на висловлення своєї думки іншими групами. Відповідно, усю структуру Ліги, на думку Бенеша, було побудовано на основі саме демократичної концепції індивідуалізму.

Запропоновану 1924 р. у Парижі прем'єр-міністром Франції Едуардом Ерріо формулу «Арбітраж-Безпека-Роззброєння» також було покладено в основу функціонування Ліги Націй. Бенеш мав пряме відношення до даної концепції, адже саме він був призначений головою підкомісії з розробки проекту Протоколу про мирне розв'язання міжнародних суперечок (Женевського протоколу). Дослідник Міклош Лойко зазначає, що відповідно до розробленого проекту, «агресія» з боку суб'єкта міжнародних відносин можлива лише у разі відмови звернутися до арбітражу або відмови при-

йняти результати арбітражу, що тягне за собою застосування санкцій з боку міжнародної спільноти [1; с.182].

Логіку цієї схеми Бенеш вбачав у тому, щоб Рада Ліги Націй могла вирішувати усі конфлікти за допомогою договору, арбітражу або делегування повноважень Постійній палаті міжнародного правосуддя у Гаазі. Ця інституція, на думку Бенеша, втілювала б в реальність ідеал перманентного миру. Прийняття і застосування договірної або ж арбітражного механізму у вирішенні конфліктів мало б сприяти міжнародній безпеці. А це означає досягнення спільної міжнародної «довіри». За таких обставин можна було сподіватися на скорочення озброєнь на міжнародному рівні. Але, на думку Бенеша, частина озброєнь мала б залишитися для потреб кожної окремої держави.

Формула «Арбітраж-Безпека-Роззброєння» означала б також відмову держав від застосування війни як засобу вирішення політичних та ідеологічних конфліктів. У разі порушення даної умови, проти держави мали бути застосовані економічні або військові санкції. Це, на думку Бенеша, складало основу колективної безпеки, котра допускала застосування зброї, тоді як прийняття пакту про роззброєння могло б призвести до колапсу усієї міжнародної системи. Сам Бенеш зазначав, що, з одного боку, Чехословаччина завжди буде діяти в інтересах миру, але з іншого – існує необхідність сформулювати чіткі гарантії дотримання колективної безпеки та посилити вплив Ліги Націй, що не виключає можливу збройну оборону у разі виникнення конфлікту [13; с.25].

Дослідник Карлос Райнен вважає, що Ліга Націй у політичному дискурсі, сформованому Масариком та Бенешем, була радше втіленням «моральної сили» [5; с.123]. Створення та функціонування Ліги ідеологічно і стратегічно відповідало основним цілям та напрямам зовнішньої політики Чехословаччини. Але існував і певний парадокс, що полягав у розмежування теоретичної та практичної складової. Ідея скорочення озброєнь та мирного вирішення міжнародних конфліктів, безперечно, була важливим елементом зовнішньополітичних концепцій Бенеша, однак незалежність Чехословаччини була б неможливою без Чехословацького корпусу на сході та й, врешті, без самої війни.

Окрім того Бенеш вбачав у Лізі Націй «середовище для демократизації соціального та політичного життя» [13; с.27], а також один із способів перенесення принципів демократії із внутрішнього життя держави на міжнародний рівень [7; с.69]. На його думку, Ліга мала б стати інституцією «Світової Демократії». Станом на 1939 р. вже цілком відчутний критичний погляд Бенеша, адже він усвідомлював, що не Ліга є причиною та умовою демократизації світу, а навпаки «міжнародна демократія» є умовою успішного функціонування Ліги. Відповідно, падіння демократії, поява тоталітарних режимів,

безсумнівно, призведе до колапсу системи міжнародної співпраці. Саме так Бенеш змалював «взаємодію» демократії та функціонування Ліги і це цілком відповідало подіям, котрі мали місце у 30-х рр. ХХ ст, а саме прихід до влади Адольфа Гітлера і вихід Німеччини із Ліги Націй, що й призвело до недієздатності міжнародної організації.

У своїх мемуарах Бенеш писав, що він очікував можливі агресивні дії з боку Німеччини та не мав жодних ілюзій щодо політичних реалій приходу нацистів до влади. Тим не менше, на його думку, фундаментальним принципом зовнішньої політики лишався мир та ідея колективної безпеки у тому значенні, в якому вона представлена в Статуті Ліги. Бенеш вбачав у міжнародній організації нову політичну силу, котра мала на меті узгодження інтересів та співпрацю на міжнародному рівні [13; с.27].

Отже, погляди Бенеша на засадничі принципи функціонування Ліги Націй впливали із його власного розуміння понять демократії, моралі, пацифізму та інтернаціоналізму. Для чехословацького політика Ліга стала, з одного боку, гарантією прагматичних інтересів у питаннях захисту кордонів Чехословаччини, а з іншого – демократичним полем для співпраці та «персональної дипломатії» на міжнародному рівні. У принципах, покладених в основу функціонування Ліги, Бенеш вбачав особливу моральну складову, яка б змусила б попередити збройні конфлікти у майбутньому та пропагувала б заборону навмисного й свідомого вбивства заради егоїстичних політичних інтересів європейських керманичів. Якщо на початку 30-х Бенеш все ще був впевнений у реалістичності ідеї колективної безпеки, то кінець 40-х років характеризується більшим песимізмом та намагання перекласти відповідальність за поразку Ліги на тоталітарні режими, які знівельовали демократичне середовище Європи – умову ефективного функціонування міжнародної організації.

Список використаних джерел:

1. *Lojko M. Meddling in Middle Europe: Britain and the 'Lands Between, 1919-1925.* – Budapest: Central European University Press, 2006. – 377 p.
2. *The diplomats 1919-1939 / Edited by G. A. Craig, F. Gilbert.* – Princeton: Princeton University Press, 1994. – 700 p.
3. *Zeman Z. Klimek A. The life of Edvard Beneš (1884-1948). Czechoslovakia in Peace and War.* – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 283 p.
4. *Beneš E. After Locarno: the Problem of Security Today // Foreign Affairs.* – 1926. – №1. – P. 195-210.
5. *Neutrality in Twentieth-Century Europe: Intersections of Science, Culture, and Politics after the First World War / Edited by Lettevall R., Somsen G., Widmalm S.* – New York: Routledge, 2012. – 352 p.

6. Beneš E. *Ten Years of the League // Foreign Affairs.* – 1930. – №1. – P. 212-224.
7. Beneš E. *The League of Nations: Successes and Failures // Foreign Affairs.* – 1932. – №10. – P. 66-80.
8. Ellis C.H. *The origin, structure and working of the League of Nations.* – New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd, 2004. – 528 p.
9. Edward Beneš. *Essays and Reflections Presented on the Occasion of his Sixtieth Birthday / Edited by J. Opočenský.* – London: George Allen and Unwin Limited, 1945. – 191 p.
10. Mníchov 1938. *Sedmdesát let poté. Sborník textů / Upoř. Dejmek J., Loužek M.* – Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. – 229 s.
11. Beneš E. *Democracy Today and Tomorrow.* – New York: The Macmillan company, 1939. – 244 p.
12. Mazower M. *The strange triumph of human rights // The Historical Journal.* – 2004. – №47(2). – P. 379-398.
13. Beneš E. *My War Memories.* – New York: Arno Press, 1971. – 512 p.

Ігор Шніцер,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗАКОН ПРО ФЕДЕРАЛІЗАЦІЮ ЧССР ВІД 1968 РОКУ ЯК СПРОБА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ПРОТИРІЧ У ДЕРЖАВІ

У статті розглянуті головні причини наростання чесько-словацьких протиріч напередодні «Празької весни» 1968 року та спроби їх врегулювання шляхом прийняття закону про чехословацьку федерацію. Зокрема проаналізовано головні положення закону та показано як його реалізація вплинула на взаємовідносини чехів і словаків.

Ключові слова: чехи, словаки, Чехословацька соціалістична республіка, закон про чехословацьку федерацію.

Чехословацька держава виникла та тривалий час базувалась на політичній фікції наявності «чехословацької нації». Цій ідеологічній конструкції протистояв, однак, глибоко укорінений реальний чехословацький дуалізм з політичним, економічним, культурним та релігійним вимірами. Він корінився у різному історичному розвитку обох націй понад тисячу років у двох різних державних утвореннях перед появою Чехословаччини. Такий дуалізм ніколи всерйоз не розглядався чехословацькими політиками, а відтак подолати його не вдалося за всі роки спільного життя чехів і словаків в одній державі. Зусилля з конституційних реформ у Першій Республіці та після Другої світової війни внаслідок несприятливих політичних умов не мали успіху. Як наслідок, державний лад Чехословаччини не відображав наявність двох народів, що вело до наростання проблем і протиріч у чесько-словацьких відносинах та стало на заваді зближенню ціннісних систем їх національних товариств і еліт.

Напередодні «Празької весни» 1968 р. чесько-словацькі протиріччя зводились головним чином до наступних проблем: по-перше, хоча Конституція від 11 липня 1960 р. й проголошувала Чехословацьку республіку державою двох рівноправних народів – чехів і словаків, вона значно обмежувала повноваження і компетенцію словацьких національних органів влади [1, s.521-524]. Корпус уповноважених був об'єднаний зі Словацькою національною радою, виконавчим органом якого став президіум. Іншими словами, положення Основного закону 1960 р. наочно демонстрували тен-

денцію до унітаризму та централізму в державі, що, зрозуміло, не відповідало національним інтересам словаків, адже уся словацька адміністрація була підпорядкована безпосередньо Празі.

Тим не менше, президент Чехословаччини А.Новотний вважав, що прийняття Конституції 1960 р. означає не тільки перемогу соціалізму в Чехословаччині, але є і новим, по справжньому марксистсько-ленінським вирішенням питання про рівноправність двох народів – чехів і словаків. В 1968 р. під час інтерв'ю журналісту й письменнику Р.Чернему він заявив, що Конституція 1960 р. була своєрідним захистом чехословацької держави від дій словацьких сепаратистів [2, s.46]. На думку політика, автономне становище Словаччини було першим кроком до відновлення словацької держави, тому всебічне зміцнення централізму А.Новотний вважав необхідним заходом для збереження єдності Чехословаччини.

Іншою важливою проблемою у чесько-словацьких відносинах була та, що ліквідація словацького самоуправління супроводжувалася настійливими зусиллями комуністичної влади втілити в життя ідею «зближення» чехів і словаків, яка була специфічним комуністичним трактуванням політичного «чехословакізму» з міжвоєнного періоду. Після лютневого державного перевороту 1948 р. ортодоксальний «чехословакізм» цілковито не зник з суспільно-політичного життя держави, а поступово трансформувався в ідею «зближення чехів і словаків», реалізація якої й стала генеральною лінією Комуністичної партії Чехословаччини у вирішенні словацького питання в Чехословаччині. Ініціатором «зближення» народів виступав СРСР, керівництво якого вважало, що в комуністичному суспільстві народи будуть поступово зливатися воедино. Празька влада, виходячи з того, що чехи і словаки є близькими народами, розраховувала на їх швидке та безболісне «зближення». Це підтверджують наступні слова президента А.Новотного: «Це не моя ідея (ідея про «зближення» - автор), її запропонував ще на початку 20-х рр. Т.Г. Масарик, а потім запозичив Е.Бенеш, погоджувалися з нею К.Готвальд та А.Запотоцький. Ніхто з нас ніколи не думав про чехізація словацького народу, ми думали про чехословакізм» [2, s.48]. Варто відзначити, що А.Новотний щиро вірив у здатність політики «зближення» народів вирішити чесько-словацькі проблеми. Якось він навіть публічно заявив: «Ми були одним народом і знову ним станемо!» [3, s.21].

Третьою проблемою, яка мала місце у чесько-словацьких відносинах була нерівномірність в економічному розвитку чеських та словацьких земель. Нерівноправне становище словацького народу та його органів влади після лютого 1948 р. в Чехословаччині, серед іншого, мало негативний вплив і на економічний розвиток краю. Відсутність глибоко продуманої наукової концепції розвитку Словаччини в період індустріалізації, політизація

економіки, нездатність планової системи до ефективних дій у конкретних ситуаціях, призвели до кризових явищ в економічному розвитку Словаччини [4, с.56]. Як наслідок, частка Словаччини в промисловому виробництві республіки в 1967 році становила лише 22,44%, а в національному доході країни – 25,7%. [5, s.502].

Наявними також були проблеми в культурній та релігійній сферах. Відтак не дивно, що органом реформаторських поглядів став тижневик «Культурне життя», який від критики спрощеного уявлення про «соціалістичний реалізм» і ознайомлення читачів з ідейними течіями на Заході перейшов до дискусій про неминучість реформування економіки та статусу громадянина. Приводом до критики Конституції 1960 р. стала дискусія про Словацьке національне повстання 1944 р., яке уособлювало зневажання унітаризму та централізму. Формально історична дискусія породила вимогу повернення до повстанської концепції «рівний з рівним» та федералізації держави.

Ідея федералізації ЧССР стала ключовою в розгортанні демократичних перетворень у Словаччині під час «Празької весни» 1968 р. Як зазначалося в резолюції пленуму Центрального комітету Комуністичної партії Словаччини за підсумками роботи позачергового з'їзду, що проходив в Братиславі з 26 по 29 серпня 1968 р., найкращим варіантом врегулювання чесько-словацьких протиріч є «соціалістичний розвиток в єдиній федеративній державі чехів і словаків» [6, s.477]. Водночас, у документі зазначалося, що «федеративний устрій повинен базуватися на принципах рівноправності чехів і словаків» [6, s.477].

Показово, що ідея федералізації Чехословаччини мала більшу підтримку зі сторони словацького населення держави. В липні 1968 р. на її підтримку в Словаччині висловились 63% опитаних, тоді як в Чехії (без Моравії та Сілезії) тільки 42% [7, с.18]. Більше того, частина чехів у вимозі федералізації Чехословаччини вбачала прагнення окремих громадян і політичних сил розколоти республіку [8].

27 жовтня 1968 р. Національні збори схвалити конституційний закон про чехословацьку федерацію за № 143. Відповідно до ч.1 ст.1 Чехословацька соціалістична республіка проголошувалася «федеративною державою двох рівноправних братніх народів – чехів і словаків» [9, s.535]. Формулювалося також, що в основі федерації лежить добровільний союз рівноправних національних держав чеського і словацького народів, заснованих на праві на самовизначення кожного з них [9, s.536].

Конституційний закон також містив низку положень, які регулювали розподіл компетенції між федерацією та її суб'єктами. Зовнішня політика, оборона, фінанси і федеральне законодавство перебували у віданні федерації, а республіки отримували виняткові компетенції у сфері охорони

здоров'я, культури та освіти. Всі інші сфери суспільного життя (сільське господарство, промисловість, зовнішня торгівля, транспорт, зв'язок і телекомунікації, соціальна політика, державна безпека та ін.) перебували у спільній компетенції федерації і республік [9, s.537].

З утворенням федерації зазнала істотних змін організація державної влади в республіках – суб'єктах ЧССР. Зокрема в обох були засновані національні ради, які проголошувалися на відповідній території «представниками національного суверенітету, самобутності і вищими органами державної влади» [9, s.546]. Одночасно Національні ради виступали єдиними законодавчими органами в республіках. Чеська національна рада складалася з 200 депутатів, а Словацька національна рада – з 150 депутатів. Уряди в республіках призначалися та звільнялися Президіями їх національних рад. Відносини між урядами республік і національними радами подібні до відносин між Урядом ЧССР і Федеральними зборами [9, s.549].

Як відзначає правознавець В.Лемак, закон про чехословацьку федерацію від 1968 р. став лише першим (хоч і основним) кроком до створення правової системи ЧССР як федеративної держави [10, с.43]. Відтак не дивно, що вже впродовж 1970 – 1980-х років приймалися нові нормативні акти, які врегульовували діяльність окремих інституцій ЧССР. Після свого утворення та інституалізації ЧССР стала однією з соціалістичних федерацій, поряд з Союзом РСР та СФРЮ. Тому її основні характеристики засвідчують як про прояв закономірностей складних за територіальним устроєм держав з комуністичними системами, так і про істотну специфіку.

Що стосується питання про можливість закону про чехословацьку федерацію врегулювати чесько-словацькі протиріччя в державі, то відповідь на нього не однозначна. З однієї сторони даний закон започаткував новий етап у відносинах між чеським і словацьким народами. Адже в основі Конституційного закону 1968 р. був закладений національний принцип, який при певному збігу обставин, міг би перетворити чехословацьку федерацію в дуалістичну, тим більше, що ст. 142 передбачала надалі розробку і прийняття конституцій кожної національної республіки. Таким чином, федералізація держави в 1968 р. могла створити конституційні можливості для реалізації у відносинах між чеським і словацьким народами принципу «рівний з рівним».

Проблема однак полягала в тому, що подальші заходи в Чехословаччині цей принцип в значній мірі деформували і негативно позначилися на формуванні чеської та словацької державності з формально-правової та інституційної точок зору. Не дотримувались необхідні демократичні заходи для реалізації дійсної моделі федеративного устрою: були відсутні вільні вибори, не були створені політичні можливості для втілення на практиці

громадянської та національної принципів. Водночас реалізація закону про чехословацьку федерацію проходила в несприятливих для реалізації закладених в ньому принципів умовах. Реальна федералізація чехословацької держави перебувала в прямій залежності від загальнополітичної ситуації в країні. Комуністичній партії Чехословаччини не вдалося провести реформування в дусі «соціалізму з людським обличчям» і під натиском з боку Радянського Союзу та інших країн Варшавського договору довелося відмовитися практично від усіх розпочатих перетворень [7, с.17]. Недарма Перший секретар ЦК КПЧ Г.Гусак після придушення «Празької весни» неодноразово підкреслював необхідність розвитку і поглиблення чесько-словацьких відносин і контактів та єдності держави. Поступово федерація в умовах радянської окупації і триваючого комуністичного централізму втратила свій реальний зміст. Централізована бюрократична система, домінуюча в правлячій комуністичній партії, по суті й далі продовжувала забезпечувати функціонування асиметричної моделі держави. Відтак не дивно, що Конституційний закон про чехословацьку федерацію з часом став існувати лише на папері. У політичній реальності, при так званій «нормалізації» сімдесятих років всі компетенції щодо прийняття рішень знову були сконцентровані в центральних партійних і державних органах в Празі.

Своєрідною «компенсацією» словакам за відхід від Конституційного закону 1968 р. стали певні успіхи, досягнуті в першій половині 1970-х років в словацькій економіці. Зокрема в цей час швидкими темпами зростала словацька індустрія: у 1971 – 1975 роках обсяг промислової продукції в Словаччині виріс на 55%, в той час як в цілому по країні на 37,5% [7, с.20]. Відчутно піднявся загальний освітній і культурний рівень населення Словаччини, зміцнилися і підвищили свою професійну підготовку у всіх сферах державно-політичного та економічного управління її національні кадри. XV і XVI з'їзди Комуністичної партії Чехословаччини констатували у своїх документах, що великі відмінності в рівнях розвитку економічної, політичного і культурного життя народів і окремих областей ЧССР, що існували раніше, нині вже подолані [7, с.20].

Таким чином, конституційний закон про чехословацьку федерацію 1968 р. не вирішував усіх проблем та протиріч у чесько-словацьких відносинах. Попри певні успіхи, факт прагнення словацького народу до емансипації, до рівноправності й надалі був слабо відображений у чехословацькому державному ладі. Як наслідок, словаки в недостатній мірі ідентифікували себе з Чехословаччиною. Відтак не дивно, що їх подальша емансипація неминуче вела до розпаду Чехословаччини та утворення двох нових незалежних держав – Чеської та Словацької Республік.

Список використаних джерел:

1. *Ústavný zákon číslo 100 z 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky (11. júla 1960) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S. 517 – 524.*
2. *Černý R. Antonín Novotný: Pozdní obhajoba. – Praha: Kiežler Publisher, 1992. – 123 s.*
3. *Sikora S. Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. – Bratislava, 2008. – 229 s.*
4. *Шумило В.П. Проблеми в індустріалізації Словаччини у 50-х роках ХХ сторіччя // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія 74-76.2004. – С.53 – 56.*
5. *SNA. – Fond UV KSS. Zasadnutia plen 21. – 22.12. r. 1968. Karton 1883. Zakladne podkladove materialy pre rokovanie plena UV KSS. Ar.j. 96. Listov 257. Základne ukazovatele národného hospodárstva k 31.12.1967. – S. 502.*
6. *SNA. – Fond UV KSS. Krabica 69. – Inv. č. 292. Uznesenie plena Ustredneho vyboru KSS. – S. 477.*
7. *Щербакова Ю.А. Чехи и Словаки: вместе и врозь (опыт новой государственности). – М., 2006. – 48 с.*
8. *SNA. – Fond UV KSS. Karton 1208 (I). Č. krabice 1208. Predsednictvo UV KSS. Zasadnutia predsednictva. Jun – Jul r. 1968. – Inv. č. 197. Zapis z 13. schoze predsednictva UV KSS 1.7.1968.*
9. *Ústavný zákon číslo 143 o československej federácii // Dokumenty slovenskej narodnej identity a statnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S. 534 – 555.*
10. *Лемак В. Конституційні основи «федералізації» ЧСРСР (до проблеми взаємовпливу політичного режиму і територіального устрою) // Регіональні студії. – Вип. 1. – С. 39 – 46.*

Степан Віднянський,
доктор історичних наук,
Інститут історії України НАН України

ЧЕХИ В УКРАЇНІ
(МАТЕРІАЛИ З «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»:
У 10 Т. – ТТ. 9,10. – К., 2012-2013)

У статті розглянуто найголовніші осередки чеської національної меншини в Україні. Наведено статистичний матеріал, проаналізовано діяльність культурно-освітніх товариств чехів, які діють у Києві, Львові, Мелітополі, Сімферополі, Одесі, Луцьку, Ужгороді, охарактеризовано окремі досягнення вчених Ужгородського національного університету на ниві богемістики.

Ключові слова: чехи, чеські колоністи, Україна, Підкарпатська Русь, Закарпаття, громадські організації чехів, культурно-освітні товариства чехів.

За переписом населення 2001, в Україні проживало 5917 чехів (у 1989 – 9,1 тис. чол.). У 1992-1993 роках у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, наслідки якої торкнулися чеських поселень на Волині, Україну покинуло 1800 чехів. Найбільше чехів проживало в Житомирській обл. – 839 осіб, Запорізькій обл. – 808 осіб, Криму – 749 осіб і Одеській обл. – 503 особи. Компактні поселення чехів: м. Львів, с. Богемка Врадівського р-ну Миколаївської обл., с. Новогородовка (колишня колонія Чехоград) Мелітопольського р-ну Запорізької обл., с. Веселинівка Березівського р-ну Одеської обл., с. Мала Зубівщина Коростенського р-ну Житомирської обл., с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл. В Криму найбільше чехів в Сімферополі і у Джанкої, а також в селах Лобанове Джанкойського р-ну і Олександрівка Красногвардійського р-ну. Незначна кількість чехів проживає в Закарпатті, зокрема в Ужгороді. Під час останнього перепису населення 20,1% чехів в Україні назвали рідною мовою чеську, 42,3% - українську, 36,2% - російську.

Перші згадки про чеські поселення на Русі-Україні належать до XIII ст. Зокрема, у польських хроніках згадується, що під час голоду в Чехії 1281-1282 деяке число чехів оселилося в Галицькому князівстві. Вихідці з Чехії, Моравії і Сілезії були і серед оточення Юрія II Болеслава та Володислава Опольчика, а також серед галицької та волинської шляхти (родини

Хотко, Врани). Були чехи і серед римо-католицького духовенства на руських землях, в тому числі дехто з єпископів. Згодом у польському війську перебували чеські наймані «роти», що виконували переважно охоронну службу на польсько-молдавському кордоні над Дністром (рота Кани в кінці ХУ – поч. ХУІ ст.). Експедицією на Молдавію 1509 командував Ян Чернін. В Україні й Литві чехи були відомі як гармаші в польських залогах і замках. Індивідуально селилися чехи в Перемишлі, Коломиї, Холмі, а головним чином у Львові, який з ХV ст. став містом, яке через своє торговельно-господарське значення притягало колоністів з чеських і німецьких земель. Серед львівських міщан на той час були вже декілька прізвищ з додатком «Чех», «Чеський» тощо. Один з них – Ніколас Богемус побудував каплицю на честь чеських святих Віта, Вацлава і Прокопа, а Альберт Чех Тучампський був війтом Львова. У наслідку релігійних війн у Чехії, зокрема після Білогорської битви 1620 і втрати Чехією незалежності, на західноукраїнських землях селилися втікачі з чесько-братської спільноти. Наприклад, діяч цієї спільноти Ян Брож разом із своїми однодумцями в 1630-х роках поселився на Підляшші у Володаві; тут 1634 відбувся з'їзд представників чесько-братських громад Польщі й Литви, в якому брав участь Я. А. Коменський. Чехи були пов'язані з українським козацтвом. На думку деяких істориків, серед організаторів козацтва був чеський князь Фрідріх Острозький. Окремі козацькі родини мали чеське походження. З козацьких старшин, наприклад, відомий рід Орликів (гетьман Пилип Орлик), який веде свій початок від чехів. Чеські впливи (таборитів) помітні в термінології козацького війська, організації табору, військовій тактиці. Одним із генералів Петра І був Ян Бернар Вейсбах, який брав участь у Полтавській битві, а 1735 став київським губернатором и одержав від царя великі посілости, що належали гетьману І. Мазепі та його старшині. На цих землях Вейсбах розвинув активну господарську діяльність, зокрема в текстильній промисловості.

Масове переселення чехів з Австрійської імперії на територію України почалося в першій половині ХVІІІ ст., коли Катерина ІІ заселяла Крим і заохочувала до переселення на півострів європейців, обіцяючи виділити їм землю. Тоді 170 чеських сімей зважилися поміняти місце проживання. Зокрема, з цього часу на українських землях були відомі чеські музиканти, які своїми капелами мандрували від міста до міста: цією діяльністю славилися Ян Богумір Прач, А. Єдлічка, Я. Ландвара. Постійно приїжджали в Україну купці, ремісники, а до Галичини і Буковини – австрійські службовці чеського походження. Популярними на українських землях були чеські броварі. Наступний етап чеської колонізації України розпочався в другій половині ХІХ ст. Після відміни кріпосного права, впродовж 1860-70-х років виникли перші чеські колонії (переважно хліборобські), зокрема на Воли-

ні, Поділлі, Криму. У 1868-1870 на Волині оселились 946 чеських родин, які одержали 17,5 тис. десятин землі. У Рівному було створено спеціальну комісію для поселення чехів, які на вигідних умовах купували поміщицьку землю, переважно у Дубенському, згодом Луцькому, Острозькому, Житомирському та Володимирському повітах, а також на Херсонщині, в Таврії і на Кубані. Головними поселеннями чехів були села: Людгардівка (1863) на Волині, Чехівка на Поділлі, а в Криму – Табір, Царевич, а поблизу Мелітополя с. Чехоград. З 1870 чеським переселенцям було дозволено приймати російське підданство і вони отримували право організовувати окремі общини та волості, на свободу віросповідання, а також звільнялися на п'ять років від будь-яких платежів і податей та військової служби. Було утворено чотири чеські волості: Рівненську, Лубенську, Луцьку і Купічевську. Інші чеські поселення належали до українських волостей Житомирського, Овручського, Новоград-Волинського повітів. 1870-1871 вихідці з Богемії закупили у поміщиків 20 тис. десятин землі в центральній частині Кримського півострова, що стало початком заснування тут і на прилеглих землях невеликих чеських колоній. Так, у Таврійській губернії з'явилася Новгородка, а в Херсонській – с. Богемка. З 1874 потік чеських переселенців в Україну зменшується через ускладнення процесу придбання землі та розповсюдження на них військового обов'язку. На початок ХХ ст. усіх чеських поселень в Україні було близько 130, а число чехів доходило до 65 тис. чол.

Прибулі чехи були умілими господарями, займались переважно сільським господарством, були добрими землеробами. Завдяки новітньої сільськогосподарській техніці, що завозилася ними з Чехії, і прогресивним методам хліборобства вони ставали заможними селянами, мали свої школи, пресу, товариства і кооперативи. Зокрема, у кожній чеській колонії був духовий оркестр, а кожний вчитель повинен був знати музичну грамоту. Незважаючи на часткове злиття з українською культурою, чеські переселенці все ж трималися осібно і компактно мешкали у своїх селах. Більшість чехів належали до католицької церкви і протестантської громади «Чеських братів», частина з них прийняли православ'я. Вони дружньо ставилися до українських сусідів, позитивно впливали на них своєю організацією праці до дозвілля.

Чимало чехів – ремісників, будівельників, пивоварів тощо оселилися в містах України – Львові, Києві, Житомирі та ін., своєю ініціативною працею сприяючи розвитку передового промислового виробництва. Наприклад, львівська чеська громада, що налічувала на початку ХХ ст. близько 1000 осіб, приймала активну участь в господарському житті міста і регіону: з 1874 по 1920 роки у Львові діяла філія чеського банку «Славія», а фірма «Кох-і-Нур Гартмутг 2» виробляла олівці 17 видів твердості. Культурні

потреби львівських чехів задовольняло товариство «Чеська бесіда» (1867-1939), що видавало свою газету і мало бібліотеку. У Києві, на Шулявці, перебувала колонія чехів, які переважно працювали на заводі Гретера і Криванека (колишній завод «Більшовик»). Наприкінці XIX – на початку XX ст. на київському Хрещатику працював великий магазин «Депо музичних інструментів Г.І. Інджишека», при якому у 1909 було відкрито студію звукозапису, а 1911 на Шулявці побудовано фабрику грамплатівок, яка була зареєстрована під назвою «Екстрафон». 1915 на фабриці працювало близько 40 робітників і службовців, більшість з яких була чехами. В цьому ж році на території фабрики грамплатівок було відкрито виробництво підвод для потреб російської армії – «Чеська обозна фабрика», або «Возовка», на якій навесні 1916 працювало до 300 робітників, переважно з числа чехів - колишніх військовополонених австрійської армії.

В кінці 1990-х років з ініціативи Чеського благодійного і просвітнього товариства імені Яна Амоса Коменського, яке діяло в Києві в 1907-1918 роках на чолі з «некоронованим королем російських чехів» Генріхом (Йіндржихом) Інджишеком і об'єднувало близько 500 осіб чеської національності, на Шулявці був влаштований парк «Стромовка», в якому проходили народні гуляння, виступали духовий і струнний оркестри, давалися спектаклі самодіяльного Чеського театру. Поблизу парку з ініціативи чеських національно-культурних організацій була побудована й відкрита 1907 Київська чеська школа (у 1910 в ній навчалося 86 дітей з чеських родин, директор – Ярослав Боучек), яка діяла до 1934. У Києві виходили чеські газети: «Cesky pravoslavny kalendar» (1888, ред. Ф. Яреш), «Rusky Cech» (1906-1908, ред. В. Вондрак), «Cechoslovan» (1911-1914, 1916-1918, ред. В. Швіговський і В. Хорват), «Ceskoslovensky Dennik», «Ceskoslovensky Vojak» і «Svoboda» (1917-1918), які в роки Першої світової війни пропагували програму національно-визвольного руху чехів і словаків та створення незалежної Чехословацької держави. В серпні 1914 в Києві з місцевих чехів був організований батальйон російської армії – «Чеська дружина» (понад 1000 чол.), до якої згодом приєдналися військовополонені чехи і словаки з австрійської армії і який став першоосновою *Чехословацького корпусу (легіону) в Росії*, сформованого в Києві у вересні 1917 загальною чисельністю понад 40 тис. чол. В Києві знаходилося відділення *Чехословацької національної ради* на чолі з В. Чермаком, яке підтримувало приязні взаємини з Українською Центральною Радою, а також діяли Комітет громадян Чехословацької республіки і Товариство з імпорту сільськогосподарської продукції, в Одесі – Чехословацька торговельна палата. В Українській Народній Республіці за чеською меншиною визнавалися права згідно з законом про національно-персональну автономію. У лютому-березні 1918 певна частина українських чехів від'їхали

з відступаючими частинами Чехословацького легіону на схід Росії, до Владивостока і далі до Франції. Чимало чеських офіцерів були в Галицькій армії Західноукраїнської Народної Республіки.

За Ризьким мирним договором 1921 близько 20 тис. західноукраїнських чехів (понад 70% від тих, що мешкали в межах сучасної України) опинилися в складі Польщі. Водночас, в силу різних обставин чехи мігрували і оселялися в радянській Україні, зокрема на Одещині, Донбасі. Загалом на території України в міжвоєнні роки статистикою зафіксована наступна чисельність чехів: 1924 – 9137 чол., 1927 – 12500 чол., 1930 – 15905 чол., що становило 0,05% всього населення республіки. А в УСРР і Кримській АСРР 1926 жило 17500 чехів. Чеських колоністів – власників великих підприємств, дрібних підприємців, інженерно-технічних й сільськогосподарських робітників, уряд ЧСР розглядав у міжвоєнний період як «піонерів чехословацького народногосподарського і культурного життя» та посередників у чехословацько-українських господарських взаєминах і надавав їм всіляку підтримку.

Значною групою чехів, що жили на українських землях у міжвоєнні роки, були чеські службовці, військові, торгівці, підприємці й колоністи на Закарпатті. Вони масово заселяли цей край після приєднання Підкарпатської Русі (Закарпаття) до Чехословацької республіки 1919: якщо 1921 їх було тут 2 тис. осіб, то 1930 – вже 21 тис., а 1938 – понад 30 тис. осіб. Наявність в Закарпатті значної кількості чехів з вищою, ніж у місцевого населення освітою, фаховою підготовкою і позицією «панівної нації» забезпечувало їм упривілейоване становище. Наприклад, керівний урядовий апарат краю в центрі і на місцях на 80% складався з чеських службовців. У містах (Ужгороді, Мукачевому, Чопі) розбудовувалися окремі квартали для чеських мешканців, впроваджувалося чеське шкільництво (1935 в Закарпатті було 3 чеські гімназії, учительська семінарія, 23 горожанських і 182 початкові школи), поряд з місцевими партіями діяли філії чехословацьких партій, виходила чисельна чеська преса тощо, що сприяло поступовій чехізації краю. В часи автономної Карпато-української держави (жовтень 1938 – березень 1939) чисельність чехів в краї дещо зменшилася, а після окупації Закарпаття Угорщиною чехи практично повністю залишили його.

Напередодні Другої світової війни 1939 в Україні мешкало 52 тис. чехів. Під час війни українські чехи, зокрема волинські, підтримали заходи із створення чехословацької військової частини, вступивши 1944 до Чехословацької військової бригади на чолі з Л. Свободою, яка приймала участь у визволенні ряду міст й населених пунктів України. Після війни, на підставі чехословацько-радянської угоди про обмін населення 1945, досить значна частина чехів виїхала з України на батьківщину: у 1959 їх в Україні зали-

шилося лише 14,5 тис. чол. Незважаючи на малочисельність у порівнянні з іншими національними меншинами в Україні, чеські громади мають свої товариства в багатьох регіонах країни. У Києві, наприклад, діють національно-просвітне товариство імені Я.А. Коменського і «Вишеград», Львові – «Чеська бесіда», Житомирі – Товариство волинських чехів, Мелітополі – «Богемія», Сімферополі – «Кримські чехи». 1993 було засновано Кримське культурно-просвітницьке товариство «Влтава», 2000 – національно-культурне товариство «Чеська родина» в Одесі. Створені культурні товариства чехів на Волині, Закарпатті та Донбасі. Чеське товариство Донбасу, наприклад, об'єднало не тільки етнічних чехів Донецької області, а окремих людей, які проживають в інших областях України. А Ужгородське товариство чеської культури Я.А. Коменського і Клуб Т.Г. Масарика в Ужгороді були серед ініціаторів відкриття 2002 в обласному центрі Закарпатської області пам'ятника почесному громадянину Ужгорода, першому президенту Чехословацької республіки Томашу Г. Масарику. Останніми роками з ініціативи чеських товариств в Україні проводиться Всеукраїнський фольклорний фестиваль чеської культури «Чехи України», який вже проходив у Києві, Одесі, Джанкої, Луцьку.

2. СУЧАСНІСТЬ ТА МАЙБУТНЄ: СОЦІУМ, ПРАВО, ПОЛІТИКА, ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

*Василь Лемак,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРАВОВА РЕФОРМА В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена особливостям проведення правової реформи в Чеській Республіці. Особлива увага приділяється ролі реформи конституції. Зроблено висновки щодо можливих уроків для проведення правової реформи в Україні.

Ключові слова: Чеська Республіка, правова реформа, конституція

Розвиток Чеської Республіки після здобуття незалежності в 1993 р. засвідчив високу ефективність і результативність правових перетворень, визнанням чого стала прийняття держави в Європейський Союз в 2004 р. Після вступу до ЄС національний правопорядок держави й надалі інтенсивно розвивався у взаємодії з європейським правопорядком.

Передумови правової реформи. По-перше, необхідно вказати на істотно м'якшу модель тоталітаризму в соціалістичні часи. Слід відзначити, що всього в ЧССР від лютого 1948 до листопада 1989 р. майже 270 тисяч чоловік було засуджено за ідеологічними мотивами, з них від 100 до 130 тисяч відбули покарання у вигляді позбавлення волі. Проте більша частина цих репресій припадала на кінець 1940-х і в 1950-і роки. У 1970-80-і роки кримінальна політика ЧССР все ж стала м'якшою. Із близько 40 тисяч в'язнів формально 1238 чоловік відбували покарання за вчинення злочинів, пов'язаних з антидержавною діяльністю (злочини проти держави, розпалювання міжнаціональної і міжрелігійної ворожнечі, злочини проти економічної системи, військові злочини). Окремо відзначимо, що за злочи-

ни, передбачені першою главою особливої частини Кримінального кодексу ЧССР (“Злочини проти республіки”), крім статті 109 (незаконний перетин державного кордону), відбували покарання лише 77 осіб. У 1987 р. в країні нараховувалося 27 політичних в’язнів [1, С.17]. Політичний режим у ЧССР характеризувався ліберальнішим ставленням до проявів публічної опозиції, котра де-факто існувала від середини 1970-х років, а також нижчим рівнем закритості суспільства, ніж у СРСР, та функціонуванням деяких інститутів громадянського суспільства. Це виражалося, зокрема, в масових масштабах еміграції громадян до сусідніх демократичних держав. Досить сказати, що лише внаслідок “нормалізації”, через побоювання репресій за кордон виїхало 130-140 тисяч осіб [2, С. 252]. Додамо до цього, ступінь плюралізації суспільства, вираженої різноманітністю громадських інституцій, у ЧССР був набагато вищий, ніж у інших соціалістичних країнах.

По-друге, уже *перші кроки суспільних реформ* відзначалися комплексністю та глибиною. Прихід до владних повноважень нових політичних сил ще не призводив до інституційних змін, проте вже протягом листопада 1989 – лютого 1990 р. були створені належні політико-правові передумови до проведення правової реформи. Перші конституційні зміни (щодо керівної ролі КПЧ та сутності Національного фронту) та персональне оновлення законодавчих органів (федерального і двох республіканських) уможливлювали високі темпи та якість правових перетворень у різних сферах, передовсім – в інституційній сфері правової системи. Основною такою передумовою стало формування органів публічної влади на основі вільних виборів, які були проведені практично через півроку після початку революції. Суспільство отримало владний інструмент для проведення правової реформи.

По-третє, в Чеській Республіці уже в 1990-1991 роках було приділено належну увагу питанню *цілеспрямованого формування нової управлінської еліти*. Закон про люстрацію був схвалений у 1991 р. в рамках чехословацької федерації, проте насправді «люстрація» державного апарату була проведена переважно в Чеській Республіці й відзначалася передовсім профілактичним характером – більшість державних службовців із числа тих, які підпадали під дію «люстраційного» закону, самостійно залишали свої посади або ж не претендували на визначені посади. Узагальнені дані щодо застосування правил люстрації подало Міністерство внутрішніх справ Чеської Республіки у зв’язку з розглядом у 2001 р. у Конституційному суді ЧР справи про конституційність двох законів: про люстрацію № 451/1991 р. та так званого “малого люстраційного закону” № 279/1992 р. В довідці, наданій суду, містилися такі цифри: МВС Чеської Республіки видало з 1991 до 5 листопада 2001 р. цілком 366 980 “люстраційних довідок”, з них “позитивних” (тобто з підтвердженням підпадання громадян під “люстраційні”

умови) – 3, 45 %. Отримавши “позитивні” довідки, 692 громадян не погодилися з ними й подали скарги, причому в 117 випадках вони добилися їх перегляду [3]. Це означало, що протягом десяти років понад 12,5 тисяч осіб не були допущені до державної служби та інших керівних посад у державних органах і установах або були звільнені з них за підставами, визначеними люстраційним законодавством.

Цілеспрямоване формування нової еліти, як і в інших центральноєвропейських країнах, мало незаперечний вплив на напрями, послідовність і темпи правової реформи в Чеській Республіці. По-перше, за кілька років була сформована нова управлінська еліта, не пов’язана з минулим і, головне, між собою неофіційними відносинами. Нове покоління політиків і державних службовців (з відносно молодим середнім віком) не знало досвіду роботи в попередній системі, керувалось іншими цінностями і це не могло не вплинути на інтенсивність реформи. По-друге, сама комуністична партія, хоч і зберегла у Чеській Республіці свою назву (з 1990 р. вона називається “Комуністична партія Чехії і Моравії”), зазнала значних внутрішніх перетворень. По-третє, Чехословаччина (пізніше Чеська Республіка) уникла політико-управлінської кризи. Політична еліта сконсолідувалася навколо пріоритетів державної політики, в основі яких – досягнення приєднання до Європейського Союзу, становлення громадянського суспільства і правової держави західного зразка. По-четверте, через прийняття цього законодавчого акту було вирішено ще одну проблему – захист прав осіб, яких він стосується. Ці особи були захищені від протиправного використання архівних матеріалів щодо них, від можливого використання компрометуючої їх інформації та внаслідок цього – маніпулювання ними.

У пострадянських країнах, де була відсутньою державна політика щодо формування нової еліти, колишня еліта не лише збереглася, а й контролює ключові посади в політичній, адміністративній та господарських системах нових країн, а отже керує процесом реформування. За даними вітчизняної дослідниці Г. Зеленько, в пострадянських країнах 75% політичної еліти і 61% бізнесової є вихідцями з радянської еліти [4, С. 15].

Можна навести також приклад Словачької Республіки, де “люстрація” фактично не проводилася до 1993 р., а після поділу ЧСФР – й формально. Дослідниця з цієї країни С. Шомолянйй відзначає з цього приводу: “Компаративне дослідження формування еліти в Словаччині (емпіричний підрахунок станом на 1993 р.) засвідчує, що колишні комуністи з огляду на 12-відсоткове представництво членів КП в складі населення (до 1989 р.) надмірно представлені в групах політичної еліти – до 40 відсотків. Причому 16 відсотків з них займали посади й у 1988 р. У Чеській Республіці така пропорція становила 22, 64 %, а з них лише 1, 2 % продовжували займати

посади” [5, С. 440]. Різниця в інтенсивності та якості суспільних перетворень в двох частинах федерації, пізніше в двох країнах засвідчують важливість цього фактору для реформ.

Особливості правової реформи. Вказані передумови зумовили специфічні характеристики змісту і технології проведення правової реформи в Чеській Республіці.

1. Пріоритетним напрямом правової реформи виступала *конституційна реформа*. В країні, котра досліджується, нова політична еліта не ставила під сумнів пріоритетність і першочерговість цього напрямку суспільних перетворень порівняно, наприклад, із соціально-економічними реформами. Результатом такого підходу було підготовка і схвалення 16 грудня 1992 р. (ще до проголошення незалежності) Конституції Чеської Республіки, у найближчі роки – вибудова ефективного конституційного правопорядку.

2. З самого початку права реформа в Чеській Республіці *відзначається високим рівнем інтенсивності*. Останнє проявлялося в значній кількості організаційно-правових заходів, проведених за короткий проміжок часу. Лише протягом 1990 р. було створено і апробовано нову виборчу систему, прийнято нові закони щодо перебудови всієї системи органів державної влади, створені правові основи для відновлення прав людини, становлення таких інститутів громадянського суспільства як неприбуткові організації, політичні партії, релігійні організації, недержавні ЗМІ, були вчинені перші кроки щодо проведення реформи федерації. У 1991 р. правова реформа впроваджувалася ще активніше, зокрема, було засновано орган конституційної юрисдикції, схвалено Хартію основних прав і свобод, реформовано судову систему тощо.

Якщо порівнювати з Україною, то в нашій країні аналогічні названим організаційно-правові заходи були проведені протягом десятиліття, а деякі з них так і залишилися нереалізованими на початок ХХІ століття. Головне, на перших порах реформи був конституційно закріплений *механізм прийняття політичних рішень*, який є звичним для західних парламентських демократій, проте все ще виступає рідкісним у пострадянських країнах. Такий механізм складається з наступних логічно пов'язаних між собою *компонентів*: положення про реформу знаходить своє відображення в передвиборчій програмі політичної партії; через вибори політична партія приходить до парламенту і бере участь (самостійно чи разом з іншими партіями) у формуванні уряду; положення реформи знаходять своє відображення в програмі діяльності уряду, котра затверджується парламентом; одночасно ця програма є і програмою законодавчої діяльності парламенту; положення реформи знаходять своє відображення у законах, які приймаються парламентом; відповідно до законів, які закріплюють положення про реформу,

приймаються нормативні акти уряду, котрими проводяться в життя положення відповідних законів.

3. Процес державотворення в країні відбувався на основі Конституції ЧР 1992 р., через її реалізацію на законодавчому та інституційному рівні. Форма державного правління в Чеській Республіці є парламентською республікою з властивими їй засобами «стримувань і противаг». Жодної концентрації ресурсів публічної влади в одному з інститутів не відбувалося. Масштабна конституційна реформа в Чеській Республіці, проведена в 2000-2001 рр., була покликана вирішити таке завдання як адаптацію влади та правової системи загалом до вступу країни до НАТО та процесу підготовки до вступу до Європейського союзу, зокрема: врегулювання механізму перенесення частини суверенітету країни на міжнародні організації, участь країни у колективній системі безпеки в рамках НАТО, дія міжнародних договорів на її території тощо.

4. Зважаючи на високу роль політичних партій у вибудові і функціонуванні демократичних механізмів, модель взаємовідносин між державою і ними в Чеській Республіці характеризувалася намаганням демократичної держави не лише створити належні правові основи для участі партій у виборах та інших формах народовладдя, а й також комплексом організаційно-правових заходів щодо: а) гарантій для їх організаційної діяльності, в тому числі виключно судовий порядок заборони та можливість перевірки відповідного рішення Верховного суду Конституційним судом; б) диверсифікація фінансових джерел у діяльності політичних партій шляхом обмеження максимального розміру членського внеску з боку однієї особи та встановлення вимоги письмового оформлення пожертвувань у розмірі понад 50 тисяч корун. Мета таких законодавчих положень – відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп; в) державна фінансова допомога політичним партіям за наслідками парламентських і крайових виборів з тією ж метою – забезпечити їх незалежність від великого бізнесу. Чеська модель правового регулювання функціонування політичних партій, на нашу думку, сприяє також недопущенню надмірної фрагментації партійної системи цієї країни, зміцненню найбільш впливових політичних суб'єктів.

5. Реформа публічного управління в Чеській Республіці цінна для законодавця в Україні. По-перше, у Чеській Республіці не вживають поняття “адміністративної реформи”, справедливо вважаючи, що реформу публічного управління слід розуміти ширше – як процес визначення нової ролі держави у відносинах із суспільством. По-друге, модель публічного управління на рівні самоврядного краю характеризується тим, що виконавчим органом в краї з питань його самостійних повноважень виступає рада, голова і члени якої обираються крайовим представництвом та є відповідальними перед ним. По-третє, на рівні

округу після проведення реформи: а) відсутні органи самоврядування, зокрема представницькі органи; б) на «перехідний період» реформи публічного управління, тобто до листопаду 2002 р., було вирішено зберегти на цьому рівні органи державної влади – окружні управління. Ці державні органи очолювалися главою, котрий призначався і звільнявся Урядом Чеської Республіки за поданням міністра внутрішніх справ. Відповідне подання міністр внутрішніх справ подає на особу, котра перемогла в конкурсному відборі на цю посаду. Правилами щодо несумісності визначалося, що глава окружного управління міг бути членом партії, проте не міг займати посади в ній. Повноваження окружного управління зводилися до нагляду за законністю нормотворчої і організаційної діяльності муніципалітетів, здійснення контролю за ними та усунення недоліків. Після 2002 р. окружні управління були ліквідовані.

6. Реформа судової системи і органів, які сприяють правосуддю, інтенсивно проводилася в руслі адаптації правосуддя до стандартів Європейського Союзу. Правоохоронна система Чеської Республіки внаслідок системних перетворень на початку ХХІ століття не лише відповідає критеріям ефективної протидії новим формам злочинності, а й новому змісту сучасної демократичної держави.

Достатньо сказати, у Чеській Республіці, на відміну від цілого ряду країн пострадянського простору, ще в 1993 р. відмовилися від соціалістичної моделі прокурорської системи з її загальнонаглядовими функціями, слідчими підрозділами та правом прокурорів давати санкції на арешт та інші процесуальні дії. Передовсім, це сталося з причини неможливості імплементації такої моделі до демократичної конституційної системи, котра базується на основі принципу поділу влади та на авторитеті судової влади. Система органів державного представництва не виступає суворо централізованою системою, оскільки державні представники не призначаються на посади вищестоящими посадовими особами. Крім того, державні представники мають невизначений термін повноважень і користуються імунітетом від кримінального переслідування, що забезпечує їх реальну процесуальну незалежність. З іншого боку, «слабкість» такої моделі є умовною. Попри функціонування в структурі іншого відомства (міністерства юстиції) та обмеженості повноважень, державне представництво ефективно здійснює свої повноваження із-за сильних позицій його посадових осіб, спосіб призначення (звільнення), невизначений термін повноважень та право недоторканості яких спрямовані на забезпечення таких позицій.

7. Після успішного вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу 1 травня 2004 р. було вибудовано механізм взаємодії національного правопорядку (і владної системи) держави з правопорядком Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. *Charta 77. 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace / Usp. V. Prečan. – Bratislava, Archa, 1990. – 252 s.*
2. *Đurica M. Dejiny Slovenska a Slovakov. – Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. – 288 s.*
3. *Nalez Ústavního soudu České republiky ze dne 5. prosince 2001 o návrhu skupiny 44 poslanců na zrušení zákona č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve statních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky, ve znění pozdějších předpisů... // Sb. zákonů č. 35/2001. – S.616-636.*
4. *Зеленько Г. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 2001. – 22 с.*
5. *Szomolányi S. November '89. Otvorenie prechodu a jeho aktéri na Slovensku // Soudobé dejiny, č. 4/1999. – S.421-442.*

Наталія Марадик,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Визначено вплив чинників політико-культурного характеру на формування органів публічної влади в Чеській Республіці. З'ясовано, що рівень політичної культури чеського суспільства є високим. Упродовж постсоціалістичного періоду у Чехії усталилося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими даними участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур.

Ключові слова: *громадянське суспільство, політична культура, публічна влада, Чеська Республіка.*

Після перемоги «оксамитової революції» і персонального оновлення вищих владних інституцій у Чехословаччині склалися сприятливі умови для початку широкомасштабних демократичних реформ. Політичний процес в Чеській Республіці (ЧР) вступив у нову фазу – демократизацію, основним завданням якої стало формування демократичного конституційного ладу. Слід зауважити, що вибір конституційних норм є критичним для держав, які здійснюють перехід до демократії, оскільки вони визначають змістовне наповнення основних політико-публічних інститутів суспільства. Процес інституціоналізації демократії в Чеській Республіці відрізнявся швидкими темпами і значною ефективністю.

Стрімке падіння соціалістичного ладу призвело до того, що в Чехословаччині після «оксамитової революції» практично не було періоду так званого владного вакууму, який супроводжується тривалою боротьбою за повноваження між новоствореними структурами влади і призводить до появи організованої злочинності, корупції та клієнтелізму. Це сприяло у свою чергу приходу до влади нової демократичної політичної еліти та оформленню типових для демократії політичних інститутів.

Можна стверджувати, що у 80-х роках ХХ століття відбулося своєрідне «пробудження» чехословацького суспільства, яке мало прояв, на-

самперед, в його активному включенні в соціально-політичні процеси і як наслідок відбулося поступове розширення форм політичної та громадської участі.

Успішність цього процесу була пов'язана у першу чергу з політико-культурними чинниками. Адже для чехів лібералізм, плюралізм і демократія були звичними явищами починаючи з Австро-Угорської імперії і до початку Другої світової війни і, звісно, залишили відповідний відбиток на традиціях громадянської взаємодії. Саме тому у 1990-х роках в цій країні не стояло питання щодо заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її.

За результатами соціологічних досліджень, проведеними чеськими суспільствознавцями на початку 2010-х років, можемо констатувати, що в чеському соціумі домінував змішаний тип політичної культури, однак в його складі переважали активістські настрої; водночас, поширеним був парохіяльний тип мислення, причому відсутніми були суттєві регіональні відмінності у політичних орієнтаціях. Отримані результати, а саме про переважання активістського типу політичних орієнтацій, пояснювалися соціологами не лише поширенням демократичних взірців поведінки, а також традиціями формалізованої участі у період соціалізму [1].

Можна з впевненістю стверджувати, що чехи незважаючи на всі недоліки демократії прихильно ставляться до цього суспільно-політичного ладу. Підтвердженням цьому є дані наступних соціологічних опитувань. Так, у 2001 році 70,1 % респондентів вважали демократію найкращою формою політичного устрою з-поміж існуючих, водночас, частка осіб, які вважали, що країна розвивається після соціалізму краще, ніж вони очікували, зменшилася, у порівнянні з 1990 роком, з 11,1 % до 5,5 %. Навпаки, частка тих, очікування яких після падіння соціалізму не справдилися, зросла з 32,8 % до 51,3 %. У 2006 році відсоток громадян, які вважали демократію оптимальною системою для ЧР, складав 62 %, що означає зменшення прихильників цього режиму на 9 %. Пояснення цього явища можна знайти, аналізуючи інші дані: якщо у 1990 році 53,2 % громадян вважали, що при демократії управління здійснюється в інтересах усіх, то через одинадцять років їх частка зменшилася до 24,3 %. Зріс відсоток скептиків, які вважали, що нова система задовольняє, насамперед, групи інтересів – з 46,8 % до 75,7 % [2].

Водночас, частка громадян, які вважали, що демократія в країні функціонує дуже добре або, в цілому, непогано, зросла з 1996 до 2006 року з 45,8 % до 64,4 %. Навпаки, відсоток критиків зменшився з 49 % до 35,8 %. У 2006 році 62 % респондентів (дві третини населення) цілком або скоріше погоджувалися, що демократія є найкращим політичним режимом для ЧР [3]. Тобто ми можемо цілковито погодитися із М.Лендзел, котра стверджує,

що «незважаючи на певну ностальгію за соціалістичним минулим, розчаруванням у можливостях демократичного врядування представляти та репрезентувати запити усіх громадян, чехи вважали її оптимальним устроєм, який достатньо добре функціонує в їх країні» [4, с.450].

У Чеській Республіці, як і в країнах центральноєвропейського регіону, політична та громадська участь реалізується шляхом участі громадян у виборах, місцевих та загальнонаціональних референдумах, членства у політичних та громадських об'єднаннях, поданні петицій, скарг до органів влади усіх рівнів. Найпоширенішими формами політичної участі є електоральна участь, членство у неурядових організаціях, профспілках та політичних партіях.

Варто відзначити, що для чеського суспільства основною формою громадянської участі є саме участь у виборах. Засвідчують це дані дослідження, проведеного в 1995 році, згідно з яким 92,8 % чехів вважали пріоритетним політичним завданням саме участь у виборах, а не підписання різних петицій та участь в акціях протесту. На користь дискурсивної моделі політичної участі вказує і позитивна оцінка громадянами ролі консультацій з владою (84,6 %) [5].

Проаналізувавши електоральну участь громадян ЧР можемо стверджувати, що найбільшу активність чеське суспільство демонструє під час парламентських виборів до Палати депутатів. Для ілюстрації цього факту наведено дані про участь у виборах до цієї інституції: 1996р.– 76,41%, 1998р. – 74,03%, 2002р.– 58%, 2006р. – 64,47%, 2010р. – 62,6% . Таку політичну зацікавленість чехів, зокрема на фоні апатії північних сусідів, М.Лендзел пов'язує з низкою факторів [4]. Основним поясненням цього явища є нестача досвіду участі чехів упродовж 1970-1980-х років, на відміну від поляків, що привело до ефекту акумуляції соціальної та політичної енергії, яка й була використана восени 1989 року і упродовж наступного періоду. Окрім того, громадяни ЧР перебували у більшій ейфорії від перспектив демократизації, що, знову ж таки, можна пояснити їх політичною «невинністю» після падіння тоталітарно-авторитарного режиму, що склався у країні після придушення «Празької весни» 1968 року. Також чинником впливу на рівень активності громадян можна вважати формування власного «нечехословацького» парламенту – Чеської Народної Ради (1990, 1992 роки), – що стимулювало їх прийти на виборчі дільниці, а також дискусійне поле, що склалося з приводу майбутнього Чехословаччини [7, р.1].

Можемо констатувати і високий рівень довіри чехів до органів публічної влади. Однак, якщо до президента та уряду рівень довіри упродовж 1990-х років зменшувався, щодо парламенту залишався стабільним, то органи місцевого самоврядування у 1999 році користувалися більшою

підтримкою аніж у 1995 році – 65,2 % супроти 57,4 %. Зауважимо, що вищим показником довіри був лише до президента В. Гавела у першій половині 1990-х років (в межах 73-75 %) [6, р.56]. Це пояснюється насамперед трансформацією в орієнтаціях громадян, які почали усвідомлювати, що щоденні проблеми належать до сфери компетенції саме локальних властей і більшість проблем життєдіяльності повинні вирішуватися саме на муніципальному, а не національному рівнях.

Довірі чеських громадян до інституту самоврядування, насамперед, сприяв високий рівень підтримки місцевих представників, що сформувався вже на початковому етапі постсоціалістичних перетворень. У 1993 році їм довіряли (усім, більшості, деяким) 64,2 % опитаних, не довіряли – 9,6 %, а 26 % – не могли відповісти на це запитання, оскільки не спілкувалися з депутатами [5].

Наступною, за ознакою функціональності, формою безпосередньої демократії є місцеві референдуми. Починаючи з 1992 і включно до 2000 року, усі місцеві референдуми стосувалися питання розподілу громад, і їх нараховувалося близько 490 випадків, однак вже упродовж наступного десятиліття опитування з цього питання були вже поодинокими. У 2000 році було проведено 13 референдумів, з них 12 – стосувалися поділу громад, 1 – екологічної тематики. У 2001 році серед 10 проведених референдумів, вже 6 стосувалися екологічних проблем, у 2002 році – з 2-х – 1, у 2003 році – з 7-и – 6, у 2004 році – з 32-х – 25, а у 2005 році – з 18-и – 11 [4, с.419]. Тобто, якщо узагальнити ці дані, з 82-х проведених опитувань 49 були ініційовані з проблематики довірили, а якщо аналізувати проблематику успішних референдумів, то у період 2000-2005 років такими були 41 екологічний референдум, 11 – щодо поділу громад, 4 – з інших питань [8, р.417-419].

Для всіх без винятку постсоціалістичних країн величезне значення, з точки зору розбудови демократії, є формування та забезпечення сталості громадянського суспільства. При цьому слід пам'ятати специфіку становлення громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах: тут воно «виростає з демократії». Тобто у цьому випадку механізми демократії водночас є інструментами становлення громадянського суспільства. І від того, які саме конфігурації державної влади, форми політичної та громадської участі будуть інституціоналізовані державою, великою мірою залежать процеси становлення повноцінного громадянського суспільства.

На сучасному етапі в Чехії зареєстровано близько 100 політичних партій. Проте, незважаючи на велику кількість політичних партій, впливовими є 4-8 (зазвичай це парламентські партії). Причому для Чеської Республіки, як і для інших країн окресленого регіону, характерне завищення реальної кількості членів партій. Довіра до політичних партій в Чехії значно менша, ніж до інших публічних інститутів (лише 1 громадянин з 8 довіряє партіям).

Недержавні, неприбуткові об'єднання громадян та організації є не менш важливою, ніж політичні партії, структурною частиною громадянського суспільства. У постсоціалістичних країнах перш за все неурядові організації формують основи громадянського суспільства.

Важливу роль у зародженні громадських організацій в країнах Вишеградської групи відіграли західні фонди та міжнародні громадські організації, які на початку 1990-х років сконцентрували свою увагу в основному на неурядових організаціях. Підтримувалися насамперед правозахисні, екологічні організації, групи, які займалися моніторингом виборів, об'єднання, які займалися правовою освітою громадян, ЗМІ. Поступово неурядові організації були витіснені з політичної сфери у сферу соціальних послуг, що є цілком логічним, оскільки вони тим самим стали виконувати органічні функції, звільнивши від їх виконання державу.

На даному етапі в Чеській Республіці наявна широка мережа неурядових організацій, які діють у різних суспільних сферах. Однак суттєвим є те, що наявна різниця між офіційно зареєстрованими неурядовими організаціями та реально діючими. На практиці число реально діючих громадських організацій в декілька разів менша від офіційно зареєстрованих. Нерівномірним є й покриття громадськими організаціями, які зареєстровані насамперед у столиці та великих містах і майже відсутні у периферії [9, с.127].

Варто відзначити і те, що чеські законодавці поки що не створили ефективної моделі правового регулювання діяльності неурядових організацій. Насамперед це стосується непрозорого механізму фінансування та недосконалої податкової політики щодо неурядових організацій.

27 березня 1990 року Федеральними зборами був прийнятий Закон «Про об'єднання громадян», який з рядом змін і доповнень діє до цього часу. Він юридично закріпив законне місце добровільних співтовариств мешканців країни, які отримали назву «громадські організації». Закон декларував, що «громадяни мають право на вільне об'єднання», причому «для здійснення цього права не потрібно дозволу державного органу»(ст.1). У ньому ж зауважено, що його норми не діють щодо політичних партій, прибуткових і релігійних організацій. Відповідно до ст.2 цього Закону «громадяни можуть засновувати спілки, товариства, союзи, клуби та інші громадські організації, а також професійні асоціації та об'єднуватися в них» [10].

Можна з впевненістю стверджувати, що чеський неурядовий сектор пройшов шлях від одиничних ініціатив до масового громадського руху. У 1993 році у ЧР було зареєстровано 22765 неурядових організацій (для порівняння у 1938 році їх було 9115), в 1998 році – 39408, а в 2003 році – 47874. Станом на 2008 рік їх число становить 52687. З них 32665 – це громадські об'єднання (60% усіх неурядових організацій), 12118 – професійні

асоціації, профспілки, 5654 – релігійні об'єднання, 1001 – суспільно важливі організації, 889 – фонди фондів і 360 – фонди [11].

Що ж стосується професійних асоціацій, то спостерігається тенденція до зменшення кількості членів профспілок. Так якщо в 1990 році до їх числа належало 62% громадян старших 15 років, то в 1994 році – уже 38%, а в 2008 році – лише 14%. Профспілки збереглися перш за все на великих (державних і приватних) підприємствах та в бюджетній сфері. У приватному секторі вони фактично не представлені [12].

У Чеській Республіці законодавство виокремлює спеціальну категорію неурядових організацій, які «реалізують суспільний інтерес». Їх завдання – надавати допомогу різним прошаркам населення у розв'язанні соціальних проблем, а державі – у виконанні соціальних функцій. Наразі чисельність цих організацій є надзвичайно низькою. Теж саме стосується фондів та звичайних фондів.

Оцінюючи кількісні параметри чеського «третього сектору», треба мати на увазі поширеність псевдо- або тіньових неурядових організацій. Значна їх частина діє досить короткий строк – до трьох років, існує чимало «сплячих» організацій, які мають нульову активність. У той же час є чимало незареєстрованих організацій, які ведуть активну діяльність. Тому статистичні дані виявляються вельми недосконалими і значної уваги заслуговує якісна оцінка «третього сектору», заснована на аналізі діяльності активних неурядових організацій.

Основу сектора становлять організації, що існують уже досить довгий час: 56 % активно працюючих організацій – більше 10 років, 77 % – більше 5 років. Це говорить про організаційну усталеність чеського громадського сектору і, в той же час, дає право на більш категоричну оцінку його активності та ролі в суспільних процесах [11].

Слід відзначити, що чеські неурядові організації досить нерівномірно розподілені по території республіки як кількісно, так і якісно. Переважна більшість неурядових організацій зосереджена в Празі, Центральночеському краї та краї Височіна. Вірогідно, що територіальний аспект розвитку «третього сектору» багато в чому пов'язаний з інвестиційною політикою іноземних інституцій в цій сфері. Крім того, громадські організації тяжіють до великих населених пунктів, де сконцентрована більшість населення, ближче влада, більш освічене і активне населення, свідоме в плані самоорганізації й засвоєння демократичних ідей. Що ж стосується малої провінції, то вони представлені, як правило, невеликим набором регіональних відділень товариств за спільним інтересом. Найменша кількість неурядових організацій зареєстрована в Моравосілезькому та Злінському краях.

Необхідно відзначити і низку факторів, які перешкоджають ефективній діяльності чеських неурядових організацій. Тут і недостатня відкритість самих владних структур, бюрократична тяганина, і традиційна недовіра до діяльності цих організацій, і низька оцінка професійності робітників «третього сектора». Причому представники неурядових організацій також достатньо самокритичні – 42-45 % самих активістів відзначають низьку професійність і активність неурядових організацій в якості однієї з головних перепон для нормальної роботи з владою [13, s.65]. Адже інколи неурядові організації не в змозі представити конструктивні та обмірковані пропозиції з вирішення тієї чи іншої проблеми.

Громадяни Чеської Республіки з прихильністю ставляться до процесу розвитку громадянського суспільства. Даний факт підтверджують статистичні дані: у 1993 році 18% населення задекларували позитивне ставлення до філософії та інститутів громадянського суспільства, у 1998 році – 29%, а у 2003 році – вже 56%. У 2008 році ця цифра майже не змінилася – 59% [11].

У цілому в Чеській Республіці прослідковуються позитивні тенденції у розвитку «третього сектору», високими є і потенційні можливості для консолідації громадянського суспільства. Однак наскільки цей потенціал буде затребуваний залежить від варіантів розвитку держави і соціально-політичної системи Чеської Республіки, включаючи як державну політику стосовно структур громадянського суспільства, так і позиції основних гравців серед самих цих структур. Варто пам'ятати і те, що становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року і потребує перевірки часом.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що упродовж постсоціалістичного періоду у ЧР утвердилося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими даними участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур.

Список використаних джерел:

1. Stachová J. *Politická kultura české populace v regionálním rozměru* / J. Stachová, Z. Vaidová // *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. – 2005. – V. 41. – №. 5. – S. 881-901.
2. Mansfeldová Z. *Democracy in the Czech Republic An Assessment of Attitudes towards Democratic Values of the Czech population 1990-2001* / Z. Mansfeldová / *Working Papers of the Research Centre for East European Studies*. – 2003. – № 44. – 30 p.
3. *Role of the Government (ISSP 2006)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gesis.org/en/services/data/survey-data/issp/modules-study-overview/role-of-government/2006>. – Назва з екрану.

4. Лендьел М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: Монографія [Текст] / Мирослава Лендьел. - Ужгород: Мистецька лінія, 2011. – 688 с.
5. Attitudes towards Environment and Local Politics (ISSP 1993) – Czech Republic, Institute of sociology, Czech Academy of Sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archiv.soc.cas.cz/data/0010/0010.htm>. – Назва з екрану
6. Borecký J. Public Perception of Local Government in the Czech Republic / J. Borecký, L. Prydký // *Public Perception of Local Governments*; ed. P. Swianiewicz. – Budapest : OSI/LGI, 2001. – P. 41–114.
7. *Local Communities and Post-Communist Transformation : Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia*; ed. S. Smith. – London : RoutledgeCurzon, 2003. – 223 p.
8. Smith M.L. Cesty k efektivní přímé demokracii: česká místní referenda v regionálním srovnání / Michael L. Smith // *Politologický Casopis*. – 2006. – № 4. – S. 399–422.
9. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Наталія Марадик. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО. – 174 с.
10. Zákon o združování občanů // *Sb. zak. č. 83/1990*. – S.365-378.
11. Wagnerová G. Spor o participační demokracie na české politické scéně po roce 1989 [Електронний ресурс] / Gabriela Wagnerová // *E-Polis*. – 2008. – 25. únor. – Режим доступу до журналу : www.e-polis.cz/politicketeorie/234-spor-o-participacni-demokracie-na-ceske-politicke-scene-po-roce-1989.html
12. Blažková M. Občanská společnost: Spory mezi generalisty, maximalisty a minimalisty [Електронний ресурс] / Martina Blažková // *E-Polis*. – 2008. – 25. únor. – Режим доступу до журналу : www.e-polis.cz/politicketeorie/233-obcanska-spolecnost-spory-mez-generalisty-maximalisty-a-minimalisty.html
13. Vajdová T. Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje. Zpráva z projektu CIVICUS Civil Society Index pro Českou republiku / Tereza Vajdová. – Praha: Panoráma dějin, 2005. – 120 s.

*Анатолій Ключкович,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано партійно-політичну конфігурацію у сучасній Чехії та Словаччині, виокремлено особливості та основні тенденції розвитку партійних систем, які намітилися в контексті останніх загальнонаціональних парламентських виборів. Зроблено висновки про те, що результати парламентських виборів 2010, 2012 рр. призвели до реорганізації партійних систем Чехії та Словаччини, змінивши склад і політичний вплив їх суб'єктів.

Ключові слова: Чехія, Словаччина, партійна система, парламентські вибори, коаліція.

Чехія і Словаччина, поряд з особливостями самостійного державного розвитку, демонструють на сучасному етапі чимало подібностей на рівні партійно-політичного життя, що створює предметне поле для порівняльного аналізу. Аналогії, зокрема, зафіксували парламентські вибори 2010 року, які майже одночасно відбулися в обох країнах (в Словаччині до Національної Ради, в Чехії до Палати депутатів). Вибори 2010 р. зафіксували схожість електоральної мотивації, політичних гасел, актуальних тем, ідеологічних преференцій, домінуючих трендів партійного розвитку [див. 1]. Деякі аналітики говорили навіть про реалізацію т.зв. «чеського сценарію» в Словаччині. Але політичний ефект виборів 2010 р. у Словацькій Республіці (СР) був нетривалий, оскільки внаслідок парламентсько-урядової кризи в березні 2012 року відбулися позачергові вибори, які по-новому окреслили контури партійної системи.

Загалом парламентські вибори 2010, 2012 рр. у Чехії і Словаччині означаються дослідниками як етапні, що суттєво вплинули на реструктуризацію партійних систем [2, s.44; 3].

В рамках даної статті аналізується партійно-політична конфігурація в сучасній Чехії та Словаччині, виокремлюються особливості та основні тенденції розвитку партійних систем, які намітилися в контексті останніх загальнонаціональних парламентських виборів 2010 та 2012 років.

Інституційний дизайн, процес прийняття рішень в умовах чеської і словацької парламентських демократій зумовлюють ключову роль партій у політичному процесі та представництві інтересів громадян. Кількісно і якісно партійний ландшафт Чехії і Словаччини є багатоманітний, у ньому позиціонуються партії різних частин ідеологічного спектру. Станом на 25 червня 2013 Міністерством внутрішніх справ ЧР зареєстровано 159 політичних партій і рухів [4], в Словаччині офіційно зареєстровано та діє 63 політичні партії [5].

Однак здатними конкурувати за місця в парламенті і тим більше брати на себе урядову відповідальність можуть лише кілька політичних сил. До загальнонаціональної партійної системи ми включаємо лише ті політичні сили, що отримали представництво в національних парламентах, тобто мають можливість трансформувати інтереси виборців у рішення владних органів в умовах парламентської демократії.

Партійна система – це динамічний інститут, контури якого можуть змінюватися від виборів до виборів. Тому важливе значення має визначення структурного ядра партійної системи, яке фіксує стабільне парламентське представництво партій впродовж кількох електоральних циклів.

В Чехії – це три політичні сили: Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП), Громадянська демократична партія (ГДП), Комуністична партія Чехії та Моравії (КПЧМ). Структурне ядро сучасної партійної системи Словаччини формують також три політичні сили: Напря́м-Соціально́ демократія (Напря́м-СД), Словацький демократичний та християнський союз / Демократична партія (СДХС/ДП), Християнсько-демократичний рух (ХДР).

В сучасній партійній системі Словаччини є очевидний лідер – це ліво-орієнтована партія «Напря́м-СД» на чолі Р.Фіцо. Тенденція зростання електорального потенціалу партії Фіцо простежувалася від виборів до виборів. Безпрецедентним, хоча й очікуваним, був її успіх на виборах 2012 р., коли вперше за час проведення вільних виборів у СР одна партія зуміла здобути більше половини місць у парламенті (83) і самостійно сформувати уряд [6].

У минулому до такого результату був найбільш близьким РЗДС на чолі В.Мечіаром, який на парламентських виборах 1992 р. зумів здобути 37% голосів і майже половину депутатських мандатів (74 мандати з 150 мандатів). Але однопартійний уряд В.Мечіару сформувати не вдалося.

В партійній системі ЧР очевидного домінуючого суб'єкта немає, але основна конкуренція вже два десятиліття відбувається між двома головними репрезентантами лівого і правого спектру – ЧСДП і ГДП – з почерговими успіхами в формуванні урядових коаліцій. ЧСДП і ГДП претендують на статус т.зв. «народних партій», займаючи домінуючі електоральні позиції, які, однак, не достатні для того, щоб у Чехії сформувалася двопартійна сис-

тема. Навіть у свої кращі минулі часи, ці партії не були настільки потужними, щоб без підтримки інших суб'єктів сформувати уряд, а в контексті парламентських виборів 2010 р. їх електоральний потенціал ще більше ослаб. Далася взнаки непродумана виборча кампанія соціал-демократів на чолі з І.Пароубеком, а для ГДП – зростання конкуренції за ліберально-орієнтований сегмент виборців, посилення внутріпартійної конфліктності та резонанс корупційних партійних скандалів. Але попри все, в 2010 р. громадянські демократи очолили урядову коаліцію.

В результаті виборів 2010, 2012 рр. досить сильні позиції в парламентах обох країн здобули нові партії. Хоча стосовно деяких політичних суб'єктів важко навіть застосувати поняття «політична партія», оскільки це скоріше виборчі проекти, засновані в контексті актуальних електоральних циклів.

Вперше в історії Чехії в парламенті з 2010 р. представлені відразу дві нові партії – консервативна партія «ТВП 09» (Традиція. Відповідальність. Процвітання) і ліберальна «Справи громадські», які спромоглися разом отримати четверту частину голосів виборців (26%) [7].

Подібно в Словаччині також дві нові політичні сили – ліберальна «Свобода і Солідарність» і угорсько-орієнтований «Міст» – отримали разом 20% голосів на виборах до парламенту 2010 р. На позачергових виборах 2012 р. не тільки підтвердилося представництво партій Сіс і Міст, але й розширився спектр нових партій через вступ до парламенту такого партійного утворення як «Звичайні люди і Незалежні особистості» (ЗЛіНО).

І в Чехії, і в Словаччині нові парламентські суб'єкти – представники правого-правоцентристського спектру, які, попри свою «юність», відразу ж були залучені до урядових коаліцій в 2010 р.

В контексті аналізу причин успіху нових партій, слід відмітити ту особливість, що вибори 2010, 2012 рр. проходили в умовах світової економічної кризи та валютних негараздів у країнах «зони євро». Ця обставина доволі специфічно позначилася на результатах волевиявлення: виборці проголосували не за лівоорієнтовані партії з лозунгами об'ємних соціальних програм, а за правоцентристські сили, незважаючи на їх плани щодо жорсткої економії державних коштів.

Нові партії орієнтувалися на гетерогенний електорат: як тих, хто володіє визначеними партійно-політичними пріоритетами, але розчарувалися в політиці традиційних партій, так і тих, хто просто хотів бачити нові обличчя в політиці. Популістське гасло «Геть політичних динозаврів!» виявилось дієвим з огляду на те, що за результатами виборів 2010 р. третю частину чеського парламенту склали нові політики. Технологічно нові партії робили акцент на молоде, прогресивне покоління із залученням Інтернет-комунікацій у виборчій кампанії.

Вступ до парламенту нових партій вносить до партійних систем Чехії і Словаччини елемент волатильності, на противагу стабілізаційним тенденціям, що привносять традиційні партії.

Співвідношення політичних сил в ідеологічному спектрі в обох країнах відрізняється. Для партійної системи Словаччини характерна фрагментація правоцентристського табору та асиметрія партійно-політичного ландшафту на користь лівоцентристського суб'єкта. Одна лівоцентристська партія (Напря-СД) отримала на виборах 2012 р. більше голосів, ніж ліберально-консервативний табір разом (СДХС-ДП, ХДР, Міст, СіС, ЗЛіНО). Особливо відчутною є асиметрія з огляду на те, що Напря-СД є відносно згуртованим одиничним політичним суб'єктом, тоді як правоцентристський табір, по-перше, втратив свого лідера – СДХС, а по-друге, залишається фрагментованим.

Однак, попри фрагментацію правоцентристського табору та асиметрію партійно-політичного ландшафту, на думку Г.Месежнікова, ідеологічні вподобання словацьких виборців у межах «ліво-правий» шкали залишилися й надалі збалансованими і стабільними, враховуючи також результати інших учасників виборів 2012 р. [8].

Аналізуючи співвідношення в ідеологічному спектрі партійної системи ЧР, ми спостерігаємо більшу збалансованість представництва партій на ліво-правій шкалі. Зокрема, в парламенті представлені ліві, лівоцентристи, правоцентристи та праві партії. Як і в Словаччині, чеський правий спектр є більш фрагментований, ніж лівий, але й лівому спектру «не загрожує» інтеграція, оскільки на практиці коаліційний союз між соціал-демократами та комуністами не можливий (відкидається, насамперед, соціал-демократами). Комуністична партія грає роль своєрідного детонатора, що критикує будь-яку владу, збуджуючи увагу громадськості.

На відміну від Чехії важливе місце в політичному житті Словаччини займають етнічно-орієнтовані (націонал-радикальні) партії, хоча в контексті парламентських виборів 2010, 2012 рр. позиції націонал-радикалів значно послабилися.

Словацька національна партія (СНП), яка відзначається вираженою націоналістичною риторикою і антиугорськими випадками, на виборах 2010 р. ледве пододала 5 %-вий бар'єр (5,07% голосів) і втратила у порівнянні з попередніми виборами більше половини виборців (в 2006 р. – 11,7%). Технологічна ставка на т.зв. «угорську карту» не спрацювала на словацькому електоральному полі, незважаючи на напруженість відносин між Будапештом та Братиславою. Антиугорська риторика мала відносний успіх для СНП тільки на півночі Словаччини (зокрема у Жилінському краї – 9,07% голосів, у Тренчинському краї – 7,11% голосів [9]), де частина населення ще не втомилася

від спекуляції на словацько-угорських проблемах. На виборах 2012 р. СНП з результатом 4,55% не пододала виборчий бар'єр, але її електоральний потенціал порівняно з виборами 2010 р. послабився не суттєво – на 0,52%.

Інша національно-орієнтована партія, що має чимало прихильників в Словаччині, – Партія угорської коаліції (ПУК), яка раніше стояла на більш поміркованих позиціях захисту інтересів угорської меншини. Електоральний ресурс ПУК у 2010 р. послабився внаслідок агресивної націоналістичної виборчої кампанії, яка, подібно до технологічної лінії СНП, була орієнтована на розпалювання міжетнічного напруження. В цьому контексті політолог М.Горски говорить про поразку політики «орбанізму» (від прізвища угорського політика В.Орбана), якої дотримувалася ПУК [10]. Таким чином словацькі угорці висловилися за зменшення напруги, надавши перевагу менш радикальному представнику інтересів угорської національної меншини партії «Міст». У 2012 р. угорсько-орієнтована ПУК знову не пройшла до парламенту, але не багато втратила у порівнянні з 2010 р. – 4,28% і 4,33% відповідно.

Результати СНП та ПУК засвідчили наступне: по-перше, національне питання не було пріоритетним для виборців у 2012 р.; по-друге, ці партії мають стабільне електоральне поле, яке можуть активізувати у разі загострення національного питання.

Потужний націоналістичний аналог СНП у чеській партійній системі відсутній, оскільки іншим є зміст міжнаціональних відносин. Але, якщо глянути в протилежну частину ідеологічного спектру, то фіксуються досить сильні позиції суб'єкта лівого полюсу. Зокрема в партійній системі Чехії присутній такий посткомуністичний феномен як Комуністична партія Чехії і Моравії (КПЧМ).

Діяльність КПЧМ неодноразово привертала увагу Міністерства внутрішніх справ ЧР, створювались спеціальні комісії, що розглядали питання про можливість розпуск партії. Водночас визначити КПЧМ як екстремістську організацію важко, оскільки програмно партія функціонує в межах демократичних стандартів, але виступи членів партії часто відзначаються радикальною протестною риторикою.

Партія має стабільну електоральну базу в межах 12-13%, яка, попри дію біологічного циклу щодо літніх виборців, демонструє унікальну здатність до свого оновлення і поповнення. Результат КПЧМ в 2010 р., порівняно з виборами 2006 р., практично не змінився – 11,27% (2006 р. – 12,81%). Потенціал партії навіть зростає, враховуючи результати останні регіональних виборів та виборів до Сенату.

Однак коаліційний потенціал партії є мінімальним. Участь КПЧМ у формуванні парламентської більшості є традиційно неприйнятною для інших партій, які розглядають комуністів як антидемократичну силу, що

уперто не відмовляється від комуністичних принципів і деструктивно критикує будь-який уряд в країні.

Посткомуністи в Словаччині на сучасному етапі таких сильних позицій не мають. Наприклад, Комуністична партія Словаччини здобула на виборах 2012 р. всього 0,72%.

В контексті визначення структурних властивостей партійних систем, окреслення їх конфігурації та тенденцій розвитку доцільним є застосування кількісних методик виміру. Окремі емпіричні заміри щодо конфігурації партійної системи Словаччини за результатами виборів 2012 р. фіксують тенденцію до її стабілізації та концентрації. Зокрема т.зв. «індекс ефективної кількості партій» (М. Лааксо, Р. Таагапера) [11], що фіксує рівень фрагментації партійної системи та кількість релевантних партій, за результатами виборів 2012 р. становив найнижчий показник за всю історію парламентських виборів в Словаччині – 2,8 (до прикладу, у 2010 р. – 4). Індекс агрегації (Л.Майер), який вимірює концентрованість партійної системи, фіксуючи співвідношення наймогутнішої партії та інших партій в парламенті, у 2012 р. становив показник 9,3 (до прикладу, у 2010 р. – 6,9), що є найвищим в рамках електоральних циклів в СР з 1990 р.

Емпіричні заміри щодо конфігурації партійної системи ЧР за результатами виборів 2010 р. фіксують зворотню словацькій тенденцію, але в межах допустимого в стабільних партійних системах. Індекс ефективної кількості партій зріс з 3,1 в 2006 р. до 4,5 в 2010 р., а індекс агрегації знизився з 7,1 у 2006 до 4,4 у 2010 р.

Насамкінець, спробуємо типологізувати партійні системи Чехії і Словаччини в рамках класичних підходів Дж.Сарторі [12] та Ж.Блонделя [13].

Незважаючи на те, що в словацькому парламенті представлено шість партій, незначне їх оновлення у порівнянні з минулими виборами, відсутність у парламенті антисистемних ліво-право-радикальних партій, а також помірний характер партійної конкуренції свідчить про те, що сучасна партійна система є ближчою до поміркованого, аніж до поляризованого плюралізму за типологією Дж. Сарторі. В Палаті депутатів ЧР представлено п'ять партій, але їх значне оновлення у порівнянні з минулими виборами, а також наявність у парламенті лівої партії (що коливається в «системних–антисистемних» межах) свідчить про те, що тип поміркованого плюралізму може застосуватися з певними застереженнями.

Якщо ж глянути на партійні системи Чехії і Словаччини через методологічну призму Ж. Блонделя, то можна зафіксувати наступні характеристики: в Словаччині прослідковується тенденція до формування багато-партійної системи з домінуючою партією в лівій частині спектру, але для усталення даного типу необхідна перевірка щонайменше наступними ви-

борами; Чехія в контексті останніх парламентських виборів відійшла від двоблокової системи до багатопартійної системи без домінуючої партії.

Таким чином в порівняльному контексті зафіксовано ряд аналогій та особливостей у розвитку партійних систем Чехії та Словаччини. Очевидним є те, що результати парламентських виборів 2010, 2012 рр. призвели не тільки до зміни урядових коаліцій, а й значною мірою зумовили реорганізацію партійних систем, змінивши склад і політичний вплив їх суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Ключкович А. Парламентські вибори 2010 р. в Чеській республіці та Словаччині: аналогії та особливості / Анатолій Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 15. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. – С. 76-81.
2. Červenka J. Stranický systém v restrukturalizaci? Volby 2010 v kontextu percepcie politiky a politických stran českou veřejností / Jan Červenka // Naše společnost. – 2011. – № 2. – С. 44-59.
3. Mesežnikov G. Stranický systém po volbách 2012 – zmeny a kontinuita [Електронний ресурс] / Grigorij Mesežnikov. – Режим доступу : <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/analyzy/1331900479.txt>
4. Seznam politických stran a hnutí. Ministerstvo vnitra České republiky [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aplikace.mvcr.cz/seznam-politickych-stran/SearchResult.aspx?type=0&status=1>
5. Register politických strán. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, sekcia verejnej správy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.ives.sk/registre/zoznamPS.do?action=azza>
6. Volby do Národnej rady Slovenskej republiky (2012, 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://app.statistics.sk/nrsr2012/>; http://app.statistics.sk/nrsr_2010/index.jsp
7. Český statistický úřad [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volby.cz/>
8. Mesežnikov G. Stranický systém po volbách 2012 – zmeny a kontinuita [Електронний ресурс] / Grigorij Mesežnikov. – Режим доступу : <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/analyzy/1331900479.txt>
9. Počet a podiel platných hlasov odovzdaných pre politické strany podľa obvodov a krajov [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volbysr.sk/>
10. Politológovia vítajú výsledky volieb, hovoria o prekvapeniach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volby2010.tvnoviny.sk/clanok-530105-politologovia-vitaju-vysledky-volieb-hovoria-o-prekvapeniach>
11. Laakso M. Effective Number of Parties : A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – vol. 12. – № 3. – P. 3-27.
12. Sartory G. Parties and Party Systems : A Framework for Analysis / G. Sartory. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 204 p.
13. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies / J. Blondel– Canadian Journal of Political Science. – 1968. – vol. 1. – № 2. – P. 180-203.

*Антоніна Стряпко,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПЕРШІ ПРЯМІ ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ 2013 РОКУ ТА АНАЛІЗ ПЕРШИХ 100 ДНІВ ПРЕЗИДЕНТСТВА МІЛОША ЗЕМАНА

У статті проаналізовано перебіг та результати президентської кампанії в Чеській Республіці, що відбулася на початку 2013 року, та закінчилася перемогою лівого політика Мілоша Земана. Визначено основні проблеми внутрішньополітичного становища Чеської Республіки. Окреслено найважливіші аспекти співпраці Чехії та ЄС в контексті політичних змін в ČR.

Ключові слова: президентські вибори, Чеська Республіка, ЄС.

26 січня 2013 року в Чеській Республіці відбувся другий тур президентських виборів, який завершився перемогою Мілоша Земана, представника партії громадянських прав «Земанівці». Він змінив на посаді Президента Вацлава Клауса з Громадянської Демократичної Партії. Ці президентські вибори вперше в історії сучасної Чеської республіки відбулися шляхом прямого народного голосування. Відзначимо, що загалом в Президентській кампанії приймало участь 9 кандидатів.

Довідково: Функції глави держави в основному представницькі, справжня влада належить прем'єр-міністру, який, у свою чергу, політично відповідальний перед парламентом – нижньою палатою депутатів. Проте президент має великий авторитет, що впливає на інші гілки влади, зокрема, на визначення персонального складу Конституційного і Верховного судів і всього суддівського корпусу, персональний склад управління Центральним банком, і, що особливо важливо, на зовнішню політику.

Перші прямі вибори поляризували інтелігенцію та суспільство в цілому, мобілізоване на підтримку двох основних кандидатів – Мілоша Земана та Карела Шварценберга.

Довідково: Мілош Земан, 1944 р.н. – засновник соціал-демократичної партії Чехії, яку очолював з 1993 по 2001 рік. Під його керівництвом ця партія перетворилася на потужного та конкурентноспроможного гравця на політичній арені Чеської Республіки. Вийшов з партії після того, як представники ЧСДП не підтримали його кандидатуру на президентських виборах 2003 року. Після неуспішної участі в президентських виборах 2003 року Мілош Земан на сім років припинив брати участь у політичному житті країни. У березні 2010 року став головою нової лівоцентричної партії «Земанівці». Вийшов у відставку з цієї посади після парламентських виборів 2010 року, коли його партія не потрапила до парламенту, набравши лише 4,33 %.

Вибір Мілоша Земана можна трактувати як вотум суспільної недовіри правоцентричному уряду Петра Нечаса.

Дуже важливою в контексті виборів є можлива трансформація політичної системи Чеської Республіки. Наразі ЧР – це парламентська республіка і основними владними повноваженнями наділені Парламент та Уряд, які є безпосередньо пов'язаними один з одним. Принцип прямих президентських виборів актуалізує питання виникнення ще одного центру влади. Контент-аналіз виступів Мілоша Земана демонструє його зацікавленість брати активнішу роль в житті Парламенту та Уряду. Можливості Президента більше впливати на політичний процес в державі прописані в Конституції. Зокрема, Президент Республіки має право брати участь у засіданнях обох палат Парламенту, їх комітетів і комісій. На його прохання в будь-який момент йому надається слово для виступу. Саме цим буде користуватися Мілош Земан, як зазначають чеські експерти. Тому, можливою є трансформація ЧР в напівпрезидентську (*semipresidential*) республіку. Це може значно ускладнити роботу правоцентристського уряду Петра Нечаса.

Як передбачають чеські аналітики, на наступних парламентських виборах (2014 р.) мають шанси перемогти ліві сили. Але навряд така політична зміна полегшить відносини між Президентом та Урядом, враховуючі відносини Мілоша Земана з соціал-демократами.

Можна констатувати політичну заангажованість соціологів та медіа-експертів, які у всіх своїх передвиборчих прогнозах віддавали перемогу в першому турі Мілошу Земану та Яну Фішеру, навіть не розглядаючи Карела Шварценберга як можливого суперника Мілоша Земана. Результати 2 туру також стали несподіваними саме в плані процентного співвідношення: очікувалися результати значно ближчі один до одого – 51% та 49%, а в результаті відбив склав майже 10% – 54,8% (М. Земан) та 45,19% (К. Шварценберг).

Результат Їржі Дінстбіра-мол., який був висуванцем соціал-демократів, склав 16,12%. Це є серйозною заявкою на майбутні парламентські (2014 р.) та президентські (2018 р.) вибори. Особливо це важливо в контексті загального політичного процесу в Чеській Республіці – непопулярного правоцентристського уряду правлячої партії ODS (Громадянська демократична партія), та заяви Мілоша Земана про те, що він виступає за проведення дострокових парламентських виборів.

Можна окреслити розкол чеського суспільства під час виборів по декільком лініям:

1) *по лінії інтелігенції*. Особливо творча інтелігенція розійшлася у вподобаннях, перетворивши публічні виступи на користь Мілоша Земана та Карела Шварценберга на взаємні образи та звинувачення;

2) *за віковою ознакою*. Старша вікова категорія людей голосувала за Мілоша Земана. Молодь, особливо урбанізована, голосувала переважно за Карела Шварценберга;

3) *за адміністративним поділом*. Сільське населення, жителі окраїн Чеської Республіки голосували за Мілоша Земана. З регіональних центрів Мілош Земан переміг тільки в Усті над Лабем, Пардубіце, Їглава, Оломоуці та Остраві. Карела Шварценберга обирали жителі столиці – Праги, центру Моравії – Брно, на заході – в Пльзені і на півдні – в Чеських Будейовицях.

Одним з найбільш обговорюваних в суспільстві стало питання націоналізму, зокрема питання виселення судетських німців в 1945 році. Проте чеські аналітики вважають це питання частиною стратегії Мілоша Земана, навмисне штучно актуалізованим та таким, що в буденному житті не відповідає дійсності. Карел Шварценберг висловлювався проти таких кардинальних дій. Це викликало велику кількість заперечень серед інших кандидатів, зокрема Мілоша Земана, а також серед суспільства. Особливо слід відмітити, що Мілош Земан піднімав питання повернення власності німцям на чеських землях, що викликало занепокоєння серед населення західних регіонів Чеської Республіки. До того ж, однією з причин непідтримки Карела Шварценберга чеські експерти називають його німецьке походження.

Довідково: дружина Президента Вацлава Клауса публічно (як і сам В. Клаус) виступила на підтримку Мілоша Земана, не зважаючи на довгу історію суперництва між Мілошем Земаном та Вацлавом Клаусом у минулому. На попередніх виборах Президента Республіки Мілош Земан був опонентом Вацлава Клауса та програв. Пані Клаус аргументувала свою підтримку тим, що не хоче, аби після неї, перша леді Республіки говорила виключно німецькою.

Виборці пов'язували своє ставлення до німецькомовного світу – Судетської області, Швейцарії, Німеччини, Австрії, – із постаттю Карела Шварценберга та екстраполювали своє ставлення до німців на нього. Мілош Земан, в свою чергу, вже має історію гострих висловлювань по відношенню до німців – в 2002 році він назвав судетських німців «п'ятою колоною Гітлера», що призвело до скасування візиту Герхарда Шрьодера в Прагу. Слід також відмітити, що «націоналістична карта» 70-річної давнини перекрила собою значно нагальніші питання економіки, соціальної сфери, європейської політики для Чехії протягом Президентської кампанії.

Актуалізувалося питання поділу політичних діячів на «правих та лівих» за ідеологічним спектром. Мілош Земан порівнював ситуацію в Чехії з президентськими виборами 2012 року у Франції, переможцем яких, як відомо, став соціаліст Франсуа Олланд. Мілош Земан у всіх публічних дебатах підкреслював, що він відверто лівий політик. Зокрема, ці вибори можна вважати поразкою чеської правиці. Пржемісл Сobotка, представник правлячої Громадянської демократичної партії, отримав в першому колі лише 2,46 % голосів. Натомість Карел Шварценберг позиціонував себе більше як особистість, ніж як політик правого спрямування.

Питання євроінтеграції протягом кампанії не розділяло обох основних конкурентів. Серед всіх 9 учасників президентських перегонів лише Яна Бобошкіова, голова партії «Суверенітет», чітко артикулювала антиєвропейські ідеї, на кшталт «*stop диктату Брюсселя*». Відповідно, слід очікувати пожвавлення відносин в межах ЄС, введення євро та інших зобов'язань, які відклалися через євроскептицизм Вацлава Клауса.

Що стосується російського фактору в чеській політиці, то слід зазначити, що Мілош Земан офіційно підтверджував, що його Президентська кампанія мала одним з фінансових джерел гроші російської компанії «Лукойл» та її офіційного представника в Чехії Івана Піліпа. До того ж, найближчим співробітником Земана є Мартін Неєдли – один з директорів компанії Lukoil Aviation Czech. Проте, слід відмітити, що опитування чеських громадян та експертів показало, що вони не вбачають в цьому проблеми, тобто це питання не викликає відкритої поляризації, як це зазвичай відбувається в Україні. Варто нагадати, що Президента Вацлава Клауса, не без підстав, вважали проросійським політичним діячем. Враховуючи орієнтацію нового Президента на внутрішню політику, навряд чи слід очікувати якихось кардинальних змін у зовнішній політиці Чеської Республіки, зокрема по відношенню до Росії.

Що ж стосується аналізу перших місяців президентства Мілоша Земана, то слід зазначити, що вони означені, в першу чергу, парламентською кризою. 20 серпня 2013 року нижня палата Чеського парламенту проголо-

сувала за саморозпуск. Ініціаторами рішення виступили соціал-демократи, комуністи та представники консервативної партії TOP-09. В сукупності рішення про саморозпуск набрало 140 голосів з 200. 28 серпня 2013 року парламент було офіційно розпущено Президентом Мілошем Земаном. Нові позачергові парламентські вибори в Чеській Республіці відбудуться 25 та 26 жовтня 2013 року.

Передумовою саморозпуску парламенту була політична криза, яка пов'язується офіційними ЗМІ з корупційними скандалами навколо колишнього прем'єр-міністра Петра Нечаса, який подав у відставку в липні цього року.

Проте, зазначимо, що криза була «запрограмована» з самого моменту обрання Мілоша Земана Президентом на перших прямих президентських виборах в січні 2013 року. *По-перше*, позиціонуючи себе як лівого політика та використовуючи у полеміці та агітації штучний розподіл за політичним спектром, Мілош Земан після інаугурації 8 березня 2013 року повинен був працювати з урядом та прем'єр-міністром, сформованим правими силами. Це створювало напругу та ускладнювало чітке узгодження рішень. Нові парламентські вибори, оголошені Мілошем Земаном, мають потенційно привести до перемоги соціал-демократів, а отже і до формування лівого, лояльного Президенту, уряду. Аналіз також показує, що лівий політичний табір є значно консолідованішим за правий. Попри позитивні прогнози для неоліберально-консервативної партії TOP-09, що на президентських виборах висувала К. Шварценберга, в майбутньому парламенті праві в сукупності не матимуть більше 30 відсотків. До того ж, всі партії також презентували своїх кандидатів та списки на наступні позачергові вибори, а праві втратили час, відтермінувавши презентації майже на півтора тижні. *По-друге*, як зазначали аналітики, сама система прямих президентських виборів містить в собі потенціал до посилення президентської влади та перетворення парламентської республіки на напівпрезидентську (*semi-presidential*). Призначення після відставки Петра Нечаса прем'єр-міністром Їржі Руснока, який не отримав підтримки парламенту, стало демонстрацією політичних прагнень Мілоша Земана збільшити контроль за політичною владою в ЧР. В умовах відсутності легітимного прем'єр-міністра та функціонального парламенту, щонайменше протягом двох-трьох місяців вся влада буде зосереджена в руках Президента. За словами чеських політологів, мова йде не про урядову кризу, а про кризу урядування (*governance-crisis*), тобто про кризу, яка може бути вирішена лише президентом. Саморозпуск парламенту – не найкращий та не найефективніший вихід з кризи, проте саме такий сценарій посилює роль Президента в умовах формального існування парламентської республіки. Мілош Земан, як і очікувалося, широко

трактує свої конституційні повноваження для того, щоб бути домінуючим актором в сучасній ситуації.

Політичні зміни в ЧР матимуть вплив і на формування державного бюджету, через те, що розглядати його проект буде вже новообрана нижня палата парламенту, що в часових рамках переносить це на грудень поточного року.

Довідково: Представники тріумвірату, тобто роботодавців, профспілок і уряду обговорять державний бюджет на 2014 рік 20 вересня, повідомив Чеському інформагенству ЧТК президент Союзу промисловості та транспорту ЧР Ярослав Ганак. Згідно з першим проектом держбюджету, висунутим міністром фінансів у відставці Яном Фішером, дефіцит бюджету має скласти 3,5 млрд. євро (110 млрд. крон), що на 5 млрд. крон більше, ніж припускав проект попереднього уряду на чолі з прем'єром Петром Нечасом.

Політична криза в ЧР отримала реакцію у міжнародному середовищі. Зокрема, за ініціативи Угорщини було відмінено заплановану на 24 серпня 2013 року зустріч прем'єр-міністрів Вишеградської Четвірки. Також слід очікувати охолодження відносин між ЧР та США, першим підтвердженням чого слід вважати заяву Президента Мілоша Земана проти початку військової операції в Сирії.

Що стосується відносин між ЧР та Україною, то в контексті політичної кризи не слід очікувати їх поживалення. По-перше, в чесько-українських відносинах накопичено критичну масу взаємних протиріч – це перебування на території Чеської Республіки з січня 2010 року з офіційним наданням статусу політичного притулку экс-міністра кабінету міністрів Ю.В.Тимошенко Богдана Данилишина, а також з січня 2012 року Олександра Тимошенка (чоловіка экс-прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко). По-друге, слід також зазначити, що Чеська Республіка, в рамках своєї участі у Східному партнерстві, була готова наблизити Україну до ЄС, хоча це викликало заперечення пов'язане зі станом української демократії. Після відтермінування підписання угод про асоціацію ЄС з Україною, Чеська дипломатія проявляє тенденцію підкреслювати важливість виділення питань демократії і прав людини, ніж прогресу у відновленні політичного діалогу з урядом у Києві. Чехія зацікавлена в підтримці громадянського суспільства і міжособистісних контактів в Україні. Узагальнено зовнішня політика Чеської Республіки виглядає саме як допомога людям, які перебувають у конфлікті з урядом в Україні (наприклад, Б.Данилишин та О.Тимошенко). Підтвердженням тому, є те, що питання України, стану засудженої Ю.Тимошенко та української

опозиції постають на двосторонніх зустрічах новообраного Президента ЧР М. Земана з високо посадовцями Західноєвропейських країн. Наприклад, 26 червня 2013 року на зустрічі з Президентом Німеччини Й. Гауком, крім обговорення внутрішньо чеських та загальноєвропейських питань, М. Земан чітко артикулював, що засуджує неадекватне надання медичної допомоги экс-прем'єрці Ю.Тимошенко. Німецький уряд вже давно намагається добитися переведення Ю.Тимошенко на лікування з Харкова до Німеччини.

Перші чеські прямі президентські вибори розділили чеську націю, як ніколи раніше. В першу чергу, стався розкол між міським та сільським населенням, прихильниками різних концептів нації – агресивного етноцентричного та сучаснішого політичного. Не зважаючи на брудну кампанію та актуалізацію питань націоналізму, результат Карела Шварценберга, який зумів зібрати 2,241 млн. голосів з 4, 958 млн. виборців, що прийшли на вибори в другому турі, свідчить, про те, що чехи орієнтовані на майбутнє і поступово позбавляються нав'язаних стереотипів.

Можна також констатувати, що ці вибори стали остаточним вогномом недовіри суспільства до правлячої правоцентристської Громадянської демократичної партії.

Слід очікувати зміцнення влади Президента, трансформацію політичної системи ЧР у напівпрезидентську республіку. Згідно останніх заяв Мілоша Земана, доцільними є позачергові парламентські вибори та зміна урядової коаліції.

Чеські та західні аналітики очікують більш про-європейської політики від Чехії за президентства Мілоша Земана. Проте, на тлі загальноєвропейської економічної кризи, малоімовірними виглядають перспективи кардинальної зміни зовнішньої політики Чеської Республіки. Зокрема, найактуальнішим лишається питання проведення спільної політики ЄС в умовах світової економічної кризи. Особливо критичними є питання бюджету ЄС.

Не варто очікувати активізації політичних відносин між ЧР та Україною, проте слід враховувати потенціал нового Президента та робити зустрічні кроки з українського боку.

Політична криза в Чеській Республіці, формально викликана корупційними скандалами навколо колишнього прем'єр-міністра Петра Нечаса та неформально намаганням Президента Мілоша Земана сконцентрувати владу в своїх руках, вирішиться після позачергових виборів до нижньої палати парламенту, що відбудуться 25 та 26 жовтня 2013 року. За умов прогнозованої перемоги лівих сил, політична влада в ЧР буде консолідованою та ефективніше реагуватиме на зовнішні та внутрішні виклики.

Таким чином, аналіз результатів президентських виборів в Чеській Республіці та перемога колишнього прем'єр-міністра Мілоша Земана є

дуже актуальним для України з точки зору розвитку білатеральних відносин та потребує подальшої відповідної уваги.

Список використаних джерел:

1. *Первые всеобщие выборы президента Чехии: чех-плебей против немца-аристократа* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1612805.html#ixzz2JLFh8Q6p>.
2. *Проект госбюджета триумvirат обсудит 20 сентября* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/novosti/novosti-2013-09-03#1>. – Назва з екрану
3. Стряпко А. *Перші прямі президентські вибори в Чеській Республіці. Аналітично-інформаційна довідка* / Антоніна Дмитрівна Стряпко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uz.niss.gov.ua/articles/492/>.
4. Чеканова А. *Чешский президент и премьер-министр проти военной операции в Сирии* / Ася Чеканова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/novosti/novosti-2013-08-30>.
5. Janer T. „Etwasvöllig Neues“ – Politologe Cabadazur *Selbstaufösungdes Abgeordnetenhauses/ Till Janer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/de/rubrik/politgesprach/etwas-voellig-neues-politologe-cabada-zur-selbstaufoesung-des-abgeordnetenhauses>.
6. Janicek K. *Former Prime-Minister elected new Czech President* / Karel Janicek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.yahoo.com/ex-premier-elected-czech-president-160009733.html>.
7. *Poll: Social Democrats maintain margin in new poll* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/en/news#1>.
8. *Prezident nemá být druhou vládou, řekl Zemanovi Gauck* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=783659>.
9. *Prezidentske volby* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2 тур див.: <http://www.lidovky.cz/prezidentske-volby-2013.aspx>; 1 тур див.: <http://www.lidovky.cz/prezidentske-volby-2013.aspx?r=1>.
10. *Velinger J. Analyst discusses campaigns, turning points and outcome of presidential election* / Jan Velinger [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/en/section/curraffrs/analyst-discusses-campaigns-turning-points-and-outcome-of-presidential-election>.
11. *Volba prezidenta republiky konaná ve dnech 11.01. – 12.01.2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volby.cz/pls/prez2013/pe2?xjazyk=CZ>.

Іван Стряпко,
Кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ ЧЕХІЇ

У статті досліджується проблема адміністративної реформи у Чехії. Аналізується специфіка перебігу реформи та чинники, які вплинули на неї. Розглядається можливість адаптації та використання чеського досвіду для України.

Ключові слова: адміністративна реформа в Чехії, адміністративно-територіальна реформа, місцеве самоврядування.

В зв'язку з нагальністю потреби проведення адміністративної реформи в Україні, для оптимізації управління та посилення місцевого самоврядування, актуальним для нашої країни є вивчення досвіду проведення таких реформ країнами Центральної Європи. Це дозволить підібрати оптимальну модель адміністративної реформи та уникнути помилок, які допускали центральноєвропейські країни. Варто відмітити, що традиційно в Україні найбільше уваги приділяють досвіду Польщі. Позаяк вона схожа до нашої країни територією, населенням та має трирівневу структуру управління. Досвід інших країн вивчається дуже слабо. Попри це кожна країна має свій унікальний досвід проведення реформ, який варто вивчати. До прикладу, Чехія, не зважаючи, на успіхи демократизації та проведену люстрацію, тривалий час не могла успішно завершити адміністративну реформу. Лише інтеграція до ЄС стала стимулом, який змусив чеську еліту форсувати проведення реформ.

Чимало об'єктивних та суб'єктивних чинників, які гальмували процес адміністративної реформи в Чехії є схожими до українських. Насамперед, це побоювання сепаратизму, федералізації та розпаду країни, страх втратити контроль над регіонами, посилення впливу сусідніх держав. Відтак вивчення чеського досвіду адміністративної реформи дозволить українській еліті подолати ряд фобій пов'язаних з реформою.

Проблема адміністративної реформи у Чехії вивчалася українськими науковцями. Насамперед, варто відмітити М.Лендшел [3], яка досліджувала місцеву демократію у країнах Центральної та Східної Європи, О.Новікову [4], що зосереджувалася на дослідженні досвіду адміністративної реформи Чехії. Також слід відмітити статті Р.Покрова [5] та Т.Пустовіт [6].

Перехід до демократії на перетині 80-90-х рр. у Чехословаччині ознаменував початок докорінних перетворень й у сфері місцевого самоврядування та регіонального розвитку, державно-адміністративного управління. У період панування комуністичних режимів державно-адміністративне управління зводилося до виконавчого органу рішень партії, а отже не могло претендувати на виконання ролі стратегічного планування, розробки та втілення планів регіонального розвитку, прийняття оперативних управлінських рішень, залучення громади до процесу вироблення та реалізації рішень.

Адміністративна система країн Чехословаччини була централізована, за радянським зразком, й ґрунтувалася на принципі переваги відомчих структур. Це унеможливило ведення раціональної економічної та соціальної політики всередині держави, обмежувало гнучкість системи та її можливість ефективно вирішувати поточні проблеми. До цього слід додати її бюрократизованість та підпорядкування логіці однопартійної системи. Варто зауважити, що адміністративні реформи проведені у 90-х рр. XX ст. в країнах Центральної Європи слід розглядати як складову широкого процесу зміцнення національної державності та трансформації авторитарної системи політичної влади в демократичну.

Існуючі на той час системи адміністративного управління в країнах Центральної Європи склалася, в значній мірі, під впливом процесів політичних і економічних трансформацій 90-х рр. XX ст. З певними застереженнями можемо стверджувати, що усім країнам була притаманна однотипна радянська модель політичного і державного управління, яка базувалася на принципах: єдності всієї системи державної влади і управління, демократичного централізму, керівної і спрямовуючої ролі правлячої комуністичної партії, конституційного визнання тільки соціалістичних форм власності. Відтак й реформи, що проводилися в сфері державно-адміністративного управління, мали однакову мету, загальні принципи та напрямки.

До 1990 р. чеські землі в складі Чехословаччини адміністративно поділялися на 7 областей: Західночеська, Середньочеська, Північночеська, Східночеська, Південночеська, Північноморавська, Південноморавська. Місто Прага мало статус прирівняний до статусу області. Чехословаччині, як й більшості країн соцтабору, була притаманна радянська система адміністративного поділу. Вона мала трирівневу структуру: область-район-громада. Виборчі органи – місцеві ради співіснували з місцевими адміністраціями, на які центральним урядом покладалися виконавча функція й представництво органів державної влади. По суті, існувало лише державне управління. Виборчі органи не мали права створювати власні структури, жителі майже не могли брати участь процесі вироблення та реалізації рішень, а навіть й впливати на них. Тобто адміністративна система, в першу

чергу, повинна була забезпечувати виконання рішень вищестоячих органів влади, а відтак усувала можливість розвитку місцевого самоврядування.

Після здійснення «оксамитової революції» та формування демократичної політичної системи постала проблема й реформування адміністративного устрою. Передбачалося, що адміністративна реформа дозволить реалізувати принципи місцевого самоврядування, сформувати нову структуру державного управління, створити правову та фінансову базу для розвитку місцевого самоврядування.

Протягом 1990-1993 рр. адміністративна реформа відбувалася в межах федеративної Чехословаччини. При цьому слід відмітити наростання протистояння між чеськими та словацькими політичними партіями. Останні виступали за зростання розширення прав суб'єктів федерації та органів місцевого самоврядування.

Особливостями адміністративної реформи в Чехії стали:

- по-перше, вплив відцентрових тенденцій в Словаччині та Моравії, які призвели до посилення серед частини чеського політикуму централістських тенденцій [7].

- По-друге, побоювання, що прикордонні регіони потраплять під вплив іноземних держав – Німеччини та Австрії.

- По-третє, в Чехії активно відбувався процес дроблення громад та виникнення невеликих за чисельністю громад. Так чисельність 10% громад Чехії був меншим 100 мешканців. Громади з менше ніж 500 мешканцями складають близько 60% громад Чехії [3, 218-219; 4]. Відтак адміністративна реформа в Чехії виявилася найбільш тривалою з поміж усіх Центральноєвропейських країн.

- Відсутність концепції адміністративної реформи. На відміну від Польщі у Чехії не існувало організованого опору режимові, а відтак не було сформовано концепції адміністративної реформи [3, 212-213].

Перші кроки адміністративної реформи були здійснені ще у 1990 р. коли країна відмовилася від трирівневої структури, як такої, що не відповідає традиціям самоврядування Чехії. Було скасовано області, а їх повноваження передані районам та громадам [8]. Відповідно змінилися й їх порядок формування та обсяг повноважень. Муніципалітети отримали право створювати власні виконавчі органи, формувати й розпоряджатися бюджетом, забезпечувати соціальні, економічні, культурні, комунальні потреби громадян [8].

У 1993 р. в Чехії були сформовані дві комісії, які розробляли концепцію адміністративної реформи. Фактично комісії відстоювали точки зору чеської політичної еліти щодо адміністративного устрою країни та повноважень органів місцевого самоврядування.

Громадянська демократична партія, на чолі з В.Клаусом, виступала прихильником централізованої адміністративної системи й вважала, що єдиними посередниками між органами місцевого самоврядування базового рівня і центральною владою можуть бути лише партії. Тому органи місцевого самоврядування другого рівня не потрібні. На противагу їм партія Громадянський демократичний союз ратувала за збереження органів самоврядування другого рівня та максимальне розширення прав муніципалітетів [4].

Незважаючи на це впродовж 1996-2000 рр. у країні велися постійні дискусії стосовно концепції місцевого самоврядування. Лише у грудні 1997 р. парламент Чехії затвердив новий адміністративний устрій країни. Замість 8 регіонів було створено 14 країв (*kraj*): Центральночеський, Південночеський, Пльзеньський, Карловарський, Устецький, Ліберецький. Карловоградський, Пардубіцький, Оломоуцький, Мораво-Сілезький, Південноморавський, Злінський, Край Височіна. Місто Прага отримало статус прирівняний до статусу краю. Також було створено 6242 муніципалітети (*obec*), наразі нараховується 6244 муніципалітети [8].

Мал. 1. Адміністративний устрій Чехії

Незважаючи на те, що в 1997 р. парламент Чехії схвалив закон про дворівневу структуру адміністративного поділу країни, які в межах і назвах відтворювали територіальну структуру періоду 1948 – 1960 рр., реальне запровадження нового адміністративно-територіального устрою країни

відбулося тільки в 2000 р., після прийняття законів про вибори до органів місцевого самоврядування, визначення їх статусу, повноважень і відносин з місцевою і центральною владою.

Представницьким органом управління краю є крайова ассамблея, яка складається з членів, обраних прямим голосуванням терміном на чотири роки. Цей орган контролює використання бюджету та субсидій, які надаються муніципалітетам. Він також є суб'єктом законодавчої ініціативи. До його повноважень відносяться: середня освіта, охорона здоров'я, регіональний розвиток, охорона довкілля, громадський транспорт, соціальна допомога, дороги. Виконавчий орган – крайовий комітет складається з президента, віце-президентів та інших членів, яких обирають на чотирирічний термін. Цей комітет є виконавчим органом ради регіону, якому допомагає регіональне управління громадських послуг, яке очолює директор.

Представницьким органом муніципалітетів є муніципальні ради. До їх складу входять обрані прямим голосуванням депутати строком на чотири роки. Рада із складу депутатів обирає членів виконавчого органу – муніципального комітету. Серед них мер та заступники мера. Цей виконавчий орган формує комісії. Мер обирається радою із своїх членів на чотири роки. Він очолює Муніципальний комітет, адміністрацію та представляє раду. У муніципалітетах, де муніципальний комітет має менше 15 членів, виконавча влада представлена тільки мером. Повноваження муніципальної ради: муніципальний бюджет, міське планування, житло, місцевий розвиток, водопостачання, муніципальна поліція, сільське господарство, початкова освіта, соціальна допомога.

Таким чином, лише в 2000 р. під тиском ЄС адміністративна реформа почала впроваджуватися. Відбулися вибори до сформованих країв. Формально крайові уряди почали діяти лише з 2002 р [7]. До їх компетенції були віднесені: освіта, регіональний розвиток, соціальне забезпечення, транспорт, розвиток культури, захист навколишнього середовища й здоров'я, дороги. Щоправда крайові органи не мали власного фінансового забезпечення, а отримували дотації з центрального бюджету. Таким чином, адміністративна реформа формально розширила та забезпечила права місцевого самоврядування, але реально, через відсутність фінансового забезпечення, їх повноваження були суттєво обмеженими. Остаточно адміністративна реформа була завершена лише після вступу Чехії до Європейського Союзу й під тиском останнього змушена була розширити повноваження органів місцевого самоврядування та гарантувати їх фінансову незалежність. Починаючи з 2005 р. краї та муніципалітети отримали фінансову незалежність та почали користуватися Структурними Фондами ЄС [8].

Список використаних джерел:

1. Агранофф Р. *Напрямки адміністративної реформи* / Роберт Агранофф. – Режим доступу : <http://pdp.org.ua/analytics/local-government/978-210-a5---visnyk----->
2. Баранов Н. *Административные системы стран Центральной и Восточной Европы* / Н.Баранов. – Режим доступу : http://nicbar.narod.ru/adm_sist_lekzia16.htm
3. Лендьел М.О. *Місцева демократія у країнах Центральної та Східної Європи* / Мирослава Олександрівна Лендьел. – Ужгород : Вид-во «Мистецька лінія», 2011. – 688 с.
4. Новікова О. *Політико-адміністративна система Чехії у контексті реформування публічного управління [Електронний ресурс]* / Оксана Новікова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2011_1/11nooptu.pdf
5. Покрова Р.А. *Децентралізація як основний інструмент реформування державного управління в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Словацької Республіки та Республіки Польща) [Електронний ресурс]* / Р.А.Покрова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ardup/2011_2/2-5-20.pdf
6. Пустовіт Т. *Процеси децентралізації та розвитку місцевого самоврядування у країнах Центрально-Східної Європи: досвід для України [Електронний ресурс]* / Т.Пустовіт. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Edu/2008_16_17/fail/Pustovit.pdf
7. Hoscheková D. *Reform of the Public Fdministration in the Visegrad Countries* / Dagmar Hoscheková, Eleonóra Mesíková. -
8. *Czech republic. Public administration. Country profile [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan023212.pdf>

Мирослава Лендбел,
доктор політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СПЕЦИФІКА МІСЦЕВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ЛОКАЛЬНЕ Є ПРЕКРАСНИМ!

З'ясовано сутність теоретичної дискусії щодо оптимального розміру громади для процесів управління і демократії. Визначено вплив адміністративно-територіальної структури Чеської Республіки на зміст політичних процесів та інститутів у місцевих громадах. Зроблено висновок, що малий розмір громад у цій країні не є перешкодою для функціонування місцевої демократії.

Ключові слова: Чеська Республіка, місцева громада, розмір громади.

Місцеве самоврядування, тим паче – у форматі режиму демократії, – є позірно і об'єктивно пов'язаним з локальними спільнотами (громадами) як колективами громадян, що поділяють, окрім спільної території проживання, також інтереси та цінності, та є згуртованими за допомогою мережевих зв'язків. Водночас, логічно допустити, що існування набору ознак, які характеризують місцеві громади є можливим лише у випадку великої «площі» перетину політичної і соціальної сфер, що є, гіпотетично, органічним у невеликих територіальних колективах. Це припущення можна підтвердити, чи спростувати на основі матеріалу постсоціалістичних країн Європи, де з початком демократизації піднялася хвиля захоплення гаслами локалізму, зокрема відродження громад, які існували до Другої світової війни.

Водночас, децентралізація влади та формування місцевого самоврядування на початку 1990-х років у країнах Центральної і Східної Європи (далі – ЦСЄ) викликала теоретичну дискусію про можливі негативні наслідки цього процесу, зокрема у постсоціалістичних суспільствах. Чеський соціолог М. Ілнер, наприклад, сформулював так звані «децентралізаційні міфи», які є поширеними у постсоціалістичних країнах; серед них уявлення про виняткові переваги надмірної місцевої автономії, спроможність самоврядування вирішити усі локальні проблеми, виняткову мотивацію місцевих політиків, яка компенсує їх некомпетентність, а також переваги фрагментації територіальних громад, зокрема малої чисельності населення в їх межах [10]. З огляду на ці сумніви, критичної ваги має розгляд питання про існування кореляції

між кількістю жителів територіальної громади та станом демократії чи відсутність такого зв'язку. Зауважимо, що деколи розглядається більш складна комбінація кількості та щільності населення, площі території.

Вказана проблема розглядалася вже у античній філософській думці, зокрема Платон вважав оптимальним такий тип полісу, який би був достатньо великим для виконання громадянами усіх управлінських функцій і компактним для збереження його цілісності [2, с.206]. Вже у XX столітті Р. Даль, повертаючись до досвіду афінської демократії, вважав, що ефект безпосередньої участі у політиці є можливим у полісах з чисельністю населення, що складає 40–50, щонайбільше 100 тисяч осіб, оскільки такий тип сприяє досягненню однорідності політичних інтересів громадян, дозволяє провести їх загальні збори як джерела суверенітету [6]. Водночас, в інших працях цей американський політолог зробив висновок про неможливість визначення ідеальної кількості жителів у громадах, оскільки у малих утвореннях – на противагу потенційній демократичності та позірній близькості до структур влади – зменшується якість надання урядом громадських послуг, а, отже, виникає дилема вибору між демократією та ефективністю: «участь у дуже великих одиницях стає мінімальною, а у дуже малих – тривіальною» [8]. Р. Даль також зазначав, що для функціонування місцевої демократії участь громадян не повинна обмежуватися відвідуванням загальних зборів; не менш важливим завданням є виконання ними управлінських функцій на адміністративних посадах, що вимагає підвищення їх політичної компетентності, зокрема і для контролю за діями лідерів [7, р.3-30]. Таке переосмислення позиції було пов'язаним із поглядами щодо специфіки місцевої політики, висловлених Ф. Гантером. Аналізуючи досвід м. Атланта, цей науковець зробив висновок, що влада в мегаполісі є узурпованою замкнутою елітою, що скористалася механізмом виборів, тому стверджувати про роль прямої демократії в управлінні містом не має підстав [9].

Фактографічні дослідження залежності між активністю громадян та їх кількістю у спільнотах здійснювали С. Верба та Н. Най. Використовуючи методіку обрахунку індексу активності у громаді, ці автори виявили обернено-пропорційну залежність між двома параметрами. У великих громадах складні та абстрактні відносини між громадянами мають наслідком зменшення рівня участі у місцевих справах. Навпаки, у малих спільнотах громадяни можуть простежити результати свого впливу на владу, що стимулює подальші політичні дії [13]. Більш складна концепція була запропонована Р. Кітінгом, який, вказуючи на складний характер зв'язку між кількісними характеристиками громад і ефективністю демократії, визначив, що оптимальний тип спільнот може визначатися за різними критеріями: ефективності, демократії, соціальної справедливості, розвитку [11].

Сучасні західні вчені за допомогою порівняльних досліджень, підтверджують припущення про існування залежності між кількістю громадян у місцевих спільнотах та станом демократії, однак вона не є одновимірною. Частина науковців поділяють тезу про сприятливий вплив територіальної консолідації на розвиток демократії, оскільки органи влади у великих громадах мають можливість надавати якісніші послуги, і це, гіпотетично, веде до більшої зацікавленості населення щодо участі у політиці. Інші поділяють тезу про сприятливий вплив фрагментації на розвиток демократії, зокрема, вказуючи, що у малих громадах існує більше можливостей для контактів між політиками та громадянами, а, оскільки, невеликі спільноти є більш гомогенними, з соціальної точки зору, в них легше реалізувати політику, яка відповідає інтересам більшості [12]. Консолідованими прийнято вважати системи місцевого самоврядування, де середня чисельність населення є більшою ніж 10 тис. осіб, і жодна з громад не має кількість жителів меншою ніж 1 тис. осіб, а, відповідно, фрагментованими є системи з середньою чисельністю жителів спільнот меншою ніж 5 тис. осіб, а також у яких більше ніж 20 % колективів мають менше ніж 1 тис. жителів.

Водночас, центральноєвропейські дослідники на основі даних статистичних і соціологічних досліджень у постсоціалістичних країнах, проведених всередині 2010-х років, визначили, що безпосередня залежність між кількістю населення та станом демократії є відсутня. Якщо у малих громадах жителі є краще поінформованими та демонструють вищу явку на вибори, то у більших спільнотах кращими є показники участі громадян у прийнятті політичних рішень органами влади, що пояснюється більшою ресурсною базою цих місцевих урядів, а, отже, більшою зацікавленістю жителів у втручання у процес формуванні місцевої політики [16].

Ці припущення варто перевірити на основі даних Чеської Республіки, емпірія якої є цікавою вже хоча б тому, що середній розмір громад на даний час є одним із найменших у Європі.

Нормативні рамки місцевого самоврядування у Чеській Республіці (далі – ЧР) були визначені ще восени 1990 року – у період її перебування у складі Чехословаччини – базовим законом про громади (організацію громад). Цим актом було визначено, що громада є юридичною особою, яка володіє та розпоряджається власністю, має власні джерела фінансових доходів (§ 4), повноваження, які реалізує під свою відповідальність (§ 13-14), тобто є публічною корпорацією громадян. Законом було передбачено, що його положення поширюються на існуючі територіальні громади, а також на ті, що будуть створені пізніше, визначено критерії виділення міст, статутних міст, повноваження яких були ширшими ніж в решти громад [18].

Ці положення були змістовно відображені у Конституції ЧР, яка була схвалена Чеською Народною Радою 16 грудня 1992 року. У Статті 8 її Загальних положень було надано гарантії самоврядування територіальних одиниць, а у частині VII, яка стосується виключно місцевого самоврядування, вказано, що територія держави поділяється на самоврядні одиниці, якими є територіальні громади (з 1 січня 2000 року такого статусу набули і регіони). Подібно до Конституційного закону 294/1990, у Конституції ЧР громади були визначені як «територіальні спільноти громадян, які мають право на самоврядування». З юридичної точки зору, громади сприймалися як публічні корпорації, які мають майно і ведуть господарство на підставі власного бюджету [17]. Таким чином, чеські місцеві спільноти як самоврядні одиниці мають високий рівень автономії від держави, хоча є, водночас, ланками загальної системи публічного управління.

Для ЧР, подібно до СР, є притаманним найвищий у регіоні показник територіальної фрагментації, тобто існування високої частки малих громад – таких, що нараховують незначну кількість населення. Як і в більшості сусідніх держав, ліберальний закон про муніципальний устрій, прийнятий у 1990 році, дозволив розподіл громади на нові спільноти, у випадку прийняття позитивного рішення під час місцевого референдуму у тій частині спільноти, населення якої вирішилося відділитися. Як правило, нові громади виникали шляхом відокремлення від амальгамованих одиниць, які були об'єднані упродовж 1960-1980-х років, коли в Чехословаччині здійснювалася політика адміністративного укрупнення. Вчені пояснюють, що однією з причин «хвилі муніципалізації», окрім локалізму, ейфорії, яка панувала в суспільстві після подій «оксамитової революції», був також раціональний розрахунок отримати від держави бюджетні дотації на розбудову інфраструктури нових громад, що було практикою притаманною соціалістичній системі. Можна також стверджувати, що у ЧР відбувся, насамперед, процес реконструкції традиційних поселень, які сформувалися, здебільшого, ще у XVII столітті, і їх подальша публічно-правова автономізація, тобто чеське суспільство виявилось таким, що є схильним наслідувати у побудові нових інститутів традиційні схеми, які видавалися демократичними і ефективними [1, с.139].

Якщо у 1950 році у країні нараховувалося 11459 одиниць територіальних громад, то у 1960 році – вже 8726, у 1970 році – 7511, у 1980 році – 4778. Станом на 31 грудня 1989 року, тобто у завершальний період здійснення «оксамитової революції», кількість громад становила 4104 одиниці. Однак, вже наприкінці 1990 – на початку 1991 року, тобто відразу після прийняття базового закону про самоврядування, їх кількість зросла до 5768 одиниць. У 1993 році їх число вже складало 6196 одиниць і, нарешті, стабілізувалося у 2005 році, склавши 6248 одиниці. Станом на 2011 рік у ЧР нараховувалося

6250 громади. У цілому, 90 % громад мають чисельність населення меншу ніж 2 тис. осіб, а 26,3 % від загальної кількості спільнот, взагалі, нараховують менше 200 жителів, ще 32,3 % – від 200 до 499 осіб. Враховуючи цю обставину, специфіку адміністративно-територіального устрою країни можна вважати чинником локального політичного процесу [5].

Позаяк економічний розвиток малих громад і, зокрема, надання навіть мінімального набору послуг його громадянам ускладнювався через нестачу ресурсів на їх території, то вже в першій половині 1990-х років у ЧР розпочався пошук нормативних та економічних інструментів для припинення процесу фрагментації, а в ідеалі – об'єднання малих громад у більш потужні територіальні спільноти. Для уникнення подальшого подрібнення громад було запроваджено критерій мінімальної чисельності населення, а саме 1 тис. осіб. Водночас, були сформовані правові рамки для амальгамації громад: вона могла відбутися після прийняття позитивного рішення радами усіх громад, які виявили бажання об'єднати території, консультацій з органами державної влади, та відсутності намірів у громадян оскаржувати це рішення на референдумі. Враховуючи локалістські настрої використати результативно такі інструменти було майже неможливо.

Відсутність ефекту від юридичної можливості злиття громад привело до розробки у 2005 році різних варіантів їх м'якого об'єднання, зокрема можливості формування на добровільних засадах співтовариства громад – юридичної особи, що виникає на основі укладення угоди між окремими спільнотами, з метою захисту їх спільних інтересів. Для стимулювання формування співтовариств їм надавалися державні дотації, переваги в отримання ресурсів ЄС. Також, відповідно до оновленого у 2000 році Закону про громади, було визначено, що великі спільноти могли уповноважуватися щодо надання державних послуг населенню цієї та сусідніх спільнот, звичайно, з одночасним переданням бюджетних ресурсів. Станом на 2010 рік у країні була сформована мережа із 204 громад третього рівня, де діяли уповноважені уряди з розширеними повноваженнями, які почали надавати більшість послуг, що надавалися повітами. Більшість малих громад мали повноваження лише щодо організації виборів [14].

Адміністративно-територіальна структура, що сформувалася у ЧР, а ще раніше локалістські настрої, суттєво вплинули на хід політичних процесів на рівні територіальних громад, а також на оформлення політичних інститутів. Так, ще у 1989-1990 роках за взірцем Громадянського форуму, який діяв у національному масштабі, у містах, містечках та селах були сформовані опозиційні соціальні мережі, що склалися з друзів та приятелів локальних активістів, які, за їх підтримки, були у 1990 році – під час перших демократичних комунальних виборів – обрані до місцевих представницьких структур. Існу-

вання ультрамалих чеських громад суттєво вплинуло на результати цих перегонів: позапартійні кандидати опинилися на другому місці у загальнонаціональному масштабі за кількістю отриманих мандатів (27, 0 %) – відразу після представників Громадянського форуму (32,2 %). Цей електоральний успіх був досягнутий, незважаючи на скромні 9,7 % голосів виборців у загальночеському вимірі [4]. Зауважимо, що такий високий відсоток незалежних місцевих радників був притаманний чеській місцевій політиці і упродовж наступних електоральних циклів, що пояснюється особливостями виборчого законодавства, що враховує малий розмір громад, і дозволяє формувати списки незалежних кандидатів, а також політичними орієнтаціями громадян, у центрі яких є бажання підтримати земляків, так званих «неполітиків».

Вже з початку 2000-х років можна стверджувати про існування локальних партійних систем у ЧР, беручи до уваги, що муніципалітети радикально відрізняються між собою результатами виборів (місцевих та парламентських), а також за критерієм електоральної пропозиції для громадян. Зокрема, локальні електоральні варіації зумовлені кандидуванням під час комунальних виборів незалежних кандидатів і так званих «непарламентських суб'єктів». Цей термін є зручним для означення політичних організаційних структур, які на момент проведення виборів не мають представництво у національному законодавчому органі. Зауважимо, що витоки «непарламентського» характеру політичного процесу у місцевих громадах потрібно шукати у феномені соціальних мереж, які сформувалися у період соціалізму у малих спільнотах, а також у проникненні на локальний рівень цінностей «неполітичної політики», сформульованої В. Гавелом ще наприкінці 1970-х років, а, точніше, у її органічності для муніципалітетів країни.

Можна стверджувати, що наприкінці 1990-х – у першій половині 2010-х років частка голосів завойованих позапартійними усталилася (1998 р. – 15,7 %, 2002 р. – 14,9 %, 2006 р. – 13,4 %, 2010 р. – 13,6 %). Водночас, частка місць у радах зросла (1990 р. – 27 %, 1994 р. – 47,2 %, 1998 р. – 55,4 %, 2002 р. – 54,9 %, 2006 р. – 60,1 %, 2010 р. – 60, 19 %).

Водночас, дані виборчої статистики ЧР підтверджують припущення, що підвищення значень кількісних характеристик громади негативно впливає на електоральну участь: наприклад, у 2002 році цей показник у містах – регіональних центрах – був на 10 % нижчим від середньочеського показника [15]. Навпаки, фактори сільського характеру та малої кількості жителів у громадах позитивно впливають на показники виборчої участі: так, у 1994 році у цих колективах на виборчі дільниці прийшли 68,5 % громадян, що на 5 % перевищувало відповідний середній показник по країні. Через чотири роки рівень участі у малих громадах зменшився на 2,5 %, однак тепер перевищував загальнонаціональний рівень вже на 16,6 %. А

вже у 2002 році, залишившись на колишньому, у порівнянні з попередніми виборами, рівні (68,1 %), активність громадян у малих громадах на 17,6 % перевищила середній по країні показник, і вперше стала вищою аніж рівень участі громадян під час парламентської кампанії (на 5 %). Цю тенденцію можна пояснити обставиною соціальних мереж, притаманних малочисельним територіальним спільнотам: участь у виборах легко піддається контролю (громадяни бояться осуду сусідів за неучасть у обранні політиків, тим більше, що у багатьох випадках мають внутрішню мотивацію це робити), що неможливо здійснити у більших спільнотах.

Можна погодитися з позицією, що для функціонування безпосередньої демократії більш сприятливим фоном є більша, а, точніше, достатня для самостійного соціально-економічного розвитку, кількість громадян у спільнотах, що, окрім забезпечення фінансової автономії від держави, створює умови для плюралізму інтересів, взаємного контролю між конкуруючими політичними елітами, формуванню більшого переліку кандидатів на виборні посади. На противагу, у малих громадах у відносинах між лідерами та населенням домінують міжособистісні стосунки, що не тільки не сприяє партійній структуризації спільноти, а живить такі явища як клієнтелізм та корупції (Я. Чмейрек) [4].

Є можливим підмітити і існування кореляції між типом громади та рівнем довіри до самоврядування: найвищими є показники довіри у малих громадах з чисельністю населення до 2 тис. осіб, найменшими – у містах, населення яких перевищує 100 тис. осіб. Подібно до загальноєвропейського взірця, високий рівень довіри залежав від кращої обізнаності громадян із посадовими особами самоврядування, що є притаманним малим колективам. Так, у спільнотах з чисельністю населення до 2 тис. осіб був найвищим рівень задоволення діяльністю самоврядування (до 500 осіб – 60 %, 500-2 тис. осіб – 66 %), далі цей показник знижувався, пропорційно до зростання кількості жителів у громадах, і був найнижчим у містах, де проживає понад 100 тис. осіб (37 %). Жителі найменших громад демонстрували найбільшу зацікавленість у діяльності самоврядування: у спільнотах з кількістю населення до 100 осіб такий інтерес проявляли 30-31 % громадян, до 1,5 тис. – 28,7 %, більше 1,5 тис. – 21,3 %.

При тім, як демонструють результати досліджень, здійснених чеськими суспільствознавцями на початку 2010-х років, на відміну від сусідньої Польщі, суттєві регіональні відмінності у політичних орієнтаціях чехів були відсутніми: домінував змішаний тип політичної культури, однак в його складі переважали активістські настрої; водночас, поширеним був парохіяльний тип мислення. Отримані результати, а саме про переважання активістського типу політичних орієнтацій, пояснювалися соціологами не

лише поширенням демократичних взірців поведінки, а також традиціями формалізованої участі у період соціалізму.

Таким чином, незважаючи на проблему недостатності ресурсів для соціально-економічного розвитку у малих громадах, чехи залишаються прихильниками існування територіальних спільнот, в яких органічно співіснують соціальні та політичні зв'язки, зміцнені історичними традиціями та конкуренцією з сусідніми поселеннями. Лозунг «Локальне є прекрасним!» найбільш вдало характеризує феномен чеської «корчми» – чи не основного публічного місця у селах та містечках, враховуючи низький рівень релігійності чехів. Саме тут формуються місцеві коаліції, обговорюються кандидати на посаду старости (мера). Обмежений публічний простір, однак не є занадто сприятливим для клієнтелізму та корупції: для політичної культури чехів ці явища не є органічними. Отже, малий розмір громад, при умові існування обдуманого політики держави та підтримки ЄС, не є перешкодою для зміцнення демократичних інститутів та цінностей, якщо їх не зводити до лише до списку, який використовується для характеристики феноменів, притаманних «великій політиці».

Список використаних джерел:

1. Лендъел М.О. Вибір інституційного дизайну публічної влади як фактор консолідації демократії в країнах Центральної та Східної Європи (на прикладі Чеської республіки) / М.О. Лендъел, Н.В. Петрушка // *Грані*. – 2008. – № 5 (61). – С. 135-141.
2. Платон *Государство* // *Мыслители Греции От мифа к логике : сочинения*. – М : ЭКСМО-Пресс, 1998. – С. 91-438.
3. *Český statistický úřad* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volby.cz>.
4. Čmejrek J. *Citizens' Local Political Participation in the Czech Republic : Rural-Urban Comparison* [Електронний ресурс] / Jaroslav Čmejrek / *Agric. Econ.* – Czech. – 2007. – V. 53. – № 1. – Режим доступу: <http://journals.uzpi.cz:8050/uniqueFiles/00048.pdf>.
5. Čmejrek J. *Občané v lokálním politickém procesu* [Електронний ресурс] / Jaroslav Čmejrek. – Режим доступу: <http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2028/Jaroslav%20Cmejrek.pdf>. – Назва з екрану
6. Dahl R.A. *The City in the Future of Democracy* / Robert A. Dahl // *American Political Science Review*. – 1967. – V. LXI. – Issue 4. – P. 953-970.
7. Dahl R.A. *Democracy and Its Critics* / Robert A. Dahl. – Yale University Press, 1989. – 397 p.
8. Dahl R.A. *Size and Democracy* / R.A. Dahl, E.R. Tufte. – Stanford : University Press, 1973. – 184 p.
9. Hunter F. *Community Power Structure. A Study of Decision-Makers* / Floyd Hunter. – Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1953. – 297 p.

10. Illner M. *Territorial Decentralization : An Obstacle to Democratic Reform in Central and Eastern Europe* / Michael Illner // *The Transfer of Power Decentralization in Central and Eastern Europe* ; ed. J.D. Kimbal. – P. 7-42.
11. Keating M. *Size, Efficiency and Democracy: Consolidation, Fragmentation and Public Choice* / Michael Keating // *Theories of Urban Politics* ; ed. D. Judge, G. Stoker & H. Wolman. – London : Sage, 1995. – P. 117-134.
12. Matsubayashi T. *Population Size, Local Autonomy, and Support for the Political System* / Tetsuya Matsubayashi // *Social Science Quarterly*. – 2007. – V. 88. – № 3. – P. 830– 849.
13. Nie N. *Participation in America: Political Democracy and Social Equity* / N. Nie, S. Verba. – New York : Harper and Row, 1972. – 478 p.
14. *Právní postavení a finanční situace obcí v České republice [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mvcr.cz/odbor/reforma/priloha1.pdf>. – Назва з екрану.*
15. Šaradín P. *Volební účast ve volbách do obecních zastupitelstev v ČR [Электронный ресурс] / Pavel Šaradín // Štredoevropské Politické Studie. – 2004. – V. 6. – № 2– 3. – Режим доступа: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=198>.*
16. Swianiewicz P. *Is There a Third Road Between Small Yet Ineffective and Big Yet Less Democratic ? Comparative Conclusions and Lessons Learnt* / Pawel Swianiewicz // *Consolidation or Fragmentation : The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe*. – Budapest : LGSRI – OSI, 2002. – P. 293–326.
17. 172/1991 Sb. *Zákon České národní rady ze dne 24. dubna 1991 o přechodu některých věcí z majetku České republiky do vlastnictví obcí [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lexdata.cz/lexdata/sb_free.nsf/c12571cc00341df1000000000000000/c12571cc00341df1c12566d400739e04?OpenDocument.*
18. 367/1990 Sb. *Zákon České národní rady ze dne 4. září 1990 o obcích (obecní zřízení) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lexdata.cz/web/sb_free.nsf/c12571d20046a0b2c12566d400737553?OpenDocument.*

Микола Палінчак,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

З'ясовано стан реалізації релігійних прав у Чеській республіці на сучасному етапі, що має допомогти більш глибоко зрозуміти природу відносин між такими суспільними інститутами, як держава і церква. Вивчено і узагальнено досвід постсоціалістичних країн у сфері державно-церковних відносин, а також сформульовано рекомендації щодо удосконалення законодавчої бази державно-церковних відносин, котра відповідала би властивому для українців уявленню про взаємодію громадян і світської та духовної влади, системі ціннісних орієнтацій української нації та особливій ролі в цьому виборі невід'ємного елемента громадянського суспільства – релігійних організацій.

Ключові слова: церква, держава, Чеська республіка

Узагальнюючи досвід посткомуністичних трансформацій, деякі дослідники визначають регіональні моделі, а саме: „балканську”, „центральноєвропейську” та „пострадянську” (В. Єленський). Перша передбачає конституційні преференції традиційним церквам; друга будується на конкордаті і поширена здебільшого у країнах із переважно католицьким віросповіданням; третя модель передбачає жорстке законодавче розмежування сфер впливу держави і церкви, рівності релігійних конфесій перед законом та відсутність будь-якої фінансової підтримки релігійних організацій і державного бюджету.

Аналіз посткомуністичних трансформацій країн південної, центральної та східної Європи у сфері державно-церковних відносин свідчить про наявність різноманітних моделей і типів державно-церковних відносин, де важливу роль відіграє чинник релігійно-культурної спорідненості з країнами сталої політичної системи. Останні, як правило, є взірцями для моделювання національних принципів у витворенні зв'язків державних та церковних інституцій.

Після безкровної революції Чехія розпочала системну політичну та економічну трансформацію. На початку 90-х рр. ХХ ст. було закладено основи формування нового громадянського суспільства, здійснено перехід до багатопартійної системи, законодавчо деполітизовано органи дер-

жавного управління. Прийнятий Закон про люстрації (1991 р.) заборонив колишній комуністичній номенклатурі посідати керівні посади в органах державної влади й управління. Під дію цього Закону потрапило близько 140 тис. осіб, які співпрацювали з попереднім режимом та його спецслужбами. При цьому варто зауважити, що ці обмеження не розповсюджувалися на рядових комуністів, адже членами компартії були 1,7 млн. осіб [7, с. 234-235].

Проблеми, що постали перед чеським суспільством наприкінці ХХ ст., виявилися навіть складнішими, ніж це уявляли собі, й не лише антикомуністи, а й палкі прибічники старих режимів. Чеський католицький теолог Т. Халік вказує на комплекси проблем, які, на його думку, являли головну небезпеку для внутрішньої стабільності посткомуністичних суспільств. Це, насамперед, етнічні конфлікти, зростання націоналізму, расизму і ксенофобії; різка соціально-економічна диференціація, недостатня солідарність, недооцінка соціальної політики і незначна роль профспілок; зростання масштабів злочинності, діяльність мафії, не досить послідовне “зведення рахунків із минулим, з особами, які безпосередньо винні у злочинах комуністичних режимів, а також з колабораціоністами”, і, нарешті, зростання сектантського фундаменталізму та екстремістських рухів [14, с.3-5].

“Оксамитова” революція стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави та релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви та релігійних організацій [18, с.142]. Празький кардинал Ф. Томашек відкрито заявив, що він і католицька церква стоять на боці народу [27, с.17].

Празький уряд розпочав новий етап державно-церковних взаємин з невдалих спроб створення “національної католицької церкви”, яка мала би розірвати відносини з Апостольською Столицею. Але реально урядова політика призвела до формування паралельних структур у церкві та появи священників-дисидентів, які діяли нелегально, не отримуючи ані дозволу властей, ані державного утримання, яке надавалося зареєстрованому духовенству. Наявність священників так званої “катакомбної церкви” стало проблемою, яку Ватикану не вдалося розв’язати впродовж усього десятиліття після падіння комунізму. Справі не зарадив навіть візит до Чеської Республіки папи Івана Павла II у травні 1995 р. Свого часу кілька чеських єпископів висвятили, виходячи з реальної ситуації державного пресингу, одружених мирян із порушеннями канонічного права римо-католицької церкви (целібат тощо). Лише на початку 2000 р. Конгрегація доктрини віри дала остаточну оцінку ситуації в Чехії, вказавши, що чеські католики не є членами “катакомбної церкви”, вони не переслідуються подібно до перших християн і повинні неухильно дотримуватися церковного права [30]. Про напруженість у взаєминах між Прагою та Ватиканом свідчить і такий факт.

Протягом 2000-2002 рр. представники Чеської Республіки й Апостольської Столиці підготували міжнародну угоду, яку було підписано ними в червні 2002 р. Однак палата депутатів парламенту 110 голосами проти 90 не рекомендувала уряду ратифікувати цей договір, відтермінуючи його розгляд до “більш сприятливих часів” [13, с.639-640].

Відразу ж після “оксамитової” революції було скасовано всі протицерковні статті Кримінального кодексу та законодавчу норму комуністичних часів, яка дозволяла державі втручатися у процес призначення та затвердження духовенства, проповідників і всіх служителів церкви. Цей принцип знайшов своє підтвердження і в прийнятій парламентом Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) 9 січня 1991 р. Хартії основних прав і свобод, яка стала важливою частиною конституційного порядку Чеської Республіки [6, с.486]. Дотичні до теми нашого дослідження норми і положення зазначеної Хартії заслуговують на докладніший розгляд.

Усі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах, основні права та свободи невід’ємні, невідчужувані, абсолютні та непорушні, – йдеться у статті 1 Хартії основних прав і свобод. У даній статті знайшли своє відображення ідеали свободи та людської гідності. Причому вільність і рівність людей розглядаються з позиції природних прав, тобто таких, які притаманні кожній людині з її народження та існують незалежно від діяльності держави. За таких обставин стає зрозумілою вимога Хартії, за якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Дані положення закріплюють загальновизнаний цивілізованим людством і нормами міжнародного права принцип невід’ємності від людини її прав і свобод. Наведене положення слід розглядати як принцип універсальної невідчужуваності прав і свобод, коли кожна людина не може бути позбавлена своїх прав ані будь-яким актом держави, в тому числі волею більшості суверенного народу, ані навіть своїм власним актом. Характеристика прав і свобод людини, як невідчужуваних, має у своїй основі визнання ключового значення цього інституту в побудові демократичного устрою держави і громадянського суспільства. Подібне тлумачення випливає з визнання і гарантування Хартією непорушності прав і свобод людини. Положення даної статті Хартії основних прав і свобод повністю відповідають вимогам Статуту Організації Об’єднаних Націй, який поклав на держави юридичний обов’язок дотримуватися головних прав і свобод людини, а також відповідним принципам Гельсінського заключного акта, за яким держави-учасниці беруть на себе зобов’язання постійно поважати права людини й основні свободи і докладати зусиль, включаючи співробітництво з ООН, з метою сприяння їх загальній та ефективній повазі.

Основні права та свободи гарантовані всім без будь-якої дискримінації незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання і ві-

ровизнання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, родинного або іншого становища (ст. 3, п. 1). Положення цієї статті виражають один із аспектів принципу рівності: необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків для всіх без винятку. Це означає, що всі особи мають і можуть користуватися на рівних підставах з іншими всім обсягом основних прав і свобод, які передбачені Хартією, без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами, включно з релігійними.

Хартією основних прав і свобод (статті 15, 16) гарантується свобода думки, совісті та віросповідання. Кожна людина має право змінити свої релігійні переконання або не визнавати жодної релігії. Гарантується свобода наукових досліджень і свобода творчої діяльності. Кожній людині надане право вільно сповідувати релігію як одноособово, так і разом з іншими, приватно або публічно, шляхом богослужіння, навчання, здійснення релігійних ритуалів та обрядів. Відповідним законом визначаються умови щодо релігійного навчання в державних школах. Водночас реалізація цього права підлягає обмеженням, які встановлюються законом; вони необхідні в демократичному суспільстві для охорони суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я та моралі, а також основних прав і свобод інших осіб [6, с.486].

Важливо зазначити, що на основі Хартії було прийнято Федеральний Акт № 308/1991 Sb, який визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань. Час, коли цей Акт був чинним на території Чехії (1991-2002 рр.), чеські науковці називають найбільш видатним періодом релігійної свободи в історії країни [13, с.638]. Законодавство Чеської Республіки, утвореної 1 січня 1993 р. як незалежна держава, увібрало в себе основні принципи державно-церковного права ЧСФР. Проте нове законодавство, прийняте 1 січня 2002 р., обмежило деякі права релігійних громад.

Згідно зі згаданим Законом № 308/1991 “Про релігійну свободу і статус релігійних організацій” релігійні справи вирішує Департамент церков, який функціонує при Міністерстві культури Чехії замість ліквідованого Комітету у справах релігій. Чинне законодавство передбачає, що всі конфесії, які є офіційно зареєстрованими, мають право на отримання податкових пільг і субсидій від держави. Деякі релігійні громади відмовляються від фінансової підтримки, підкреслюючи тим самим свою незалежність.

Чеською державою визнані 33 релігійні групи. Для реєстрації нової конфесії необхідно принаймні 10 тис. дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церква) є членом Світової ради церков. Держава встановила практично недосяжну вимогу для отримання легального статусу церкви для

раніше незареєстрованих релігійних організацій, незалежно від того, чи є вони світовими релігіями, такими як буддизм, іслам, чи національними (як англіканство) [23, с.1019].

Закон дозволяє діяти незареєстрованим релігійним громадам, але не допускає їхньої реєстрації як неприбуткових громадських організацій з метою управління майном. Прикладом такої діяльності слугує мусульманська громада, яка ще не має всіх підстав, щоб відповідати умовам реєстрації. У Брно тільки в липні 1998 р. було відкрито першу в країні мечеть.

Вочевидь, з огляду на досить складну процедуру юридичного визнання, офіційно зареєстровані релігійні громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, зокрема мають право на отримання державних субсидій. Фінансування розподіляється пропорційно між зареєстрованими конфесіями згідно з членством і здійснюється за рахунок адміністративних витрат [11, с.193].

У 2012 р. деномінації отримали приблизно 1,4 млрд. чеських крон (близько 70 млн. доларів США) від уряду. Останній пропорційно поділив ці кошти між 17 релігійними групами, які мають дворівневу реєстрацію і вирішили отримати державну допомогу, що визначається за кількістю духовенства в кожній групі. Приблизно 1,3 млрд. крон (близько 65 млн. доларів США) використано на виплату заробітної плати представникам духовенства. Залишок церкви спрямували на забезпечення церковного управління і на утримання церковної власності [17, с.4].

Сьогодні Чехія є однією з небагатьох країн, яка ще не має угоди зі Святим Престолом, хоча переговори з приводу її укладення розпочалися ще у квітні 2000 р. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами й не повернутого з часів “оксамитової” революції [15, с.5]. У відповідності до інформації, оприлюдненої на конференції чеських єпископів, у державній власності залишилося близько 3 тис. об’єктів власності: шкіл, ферм, лікарень, архітектурно-історичних пам’яток. Після 1998 р. було повернуто 175 будівель. Уряд Чеської Республіки вважає неможливим компенсувати всі завдані церквам збитки в період 1948-1989 рр. На думку керівництва, у цей період постраждали не тільки конфесії, а й інші організації та громадяни. А новий переділ нерухомості може призвести до порушення інтересів інших юридичних та фізичних осіб [10, с.186]. Колишній прем’єр-міністр В. Клаус із цього приводу заявив: “Церква повинна змиритися з тим, що минулого не повернути”[4, с.3]. Закон “Про реституцію” від 1994 р. стосується тільки власності, конфіскованої комуністами після 1948 р., і не поширюється на всі релігійні організації в повному обсязі. Наприкінці 1994 р. парламент вніс поправку до Закону про повернення або компенсування власності, несправедливо конфіскованої в період 1938-

1945 рр. Цією поправкою забезпечується реституція власності іудеїв, головним чином будівель, конфіскованих за нацистського режиму. Наприкінці 1990-х рр. Федерація єврейських громад поставила вимогу перед владою про першочергове повернення 202 об'єктів власності. Станом на 2000 р. іудеям було повернуто 70 об'єктів [29].

Хоча уряд повернув вірникам більшість католицьких костелів і монастирів ще в 1990 р., землі та ліси залишилися у власності держави. Це було підтверджено прийняттям в листопаді 2012 р. відповідного Закону. Закон виділяє трохи більш ніж 79% фінансової компенсації католицькій церкві й містить положення щодо поступового скорочення прямої державної підтримки релігійних груп через 17-річний період.

Церковнослужителі вважають, що після повної реституції майна держава зможе значно зменшити обсяги фінансування церкви. Крім реституції, католики бажають отримати деякі свої традиційні права, які сьогодні суперечать чеському законодавству. Серед них – право відвідувати в'язниці, не розголошувати таємницю сповіді, коли мова йде про вбивство. Перемогою для католиків та протестантів стало формування армійської пастирської служби [1, с.14].

Успішною в Чехії є діяльність деяких неоконфесій, перш за все церкви Ісуса Христа святих останніх днів (визнана в 1990 р.) та свідків Єгови (зареєстрована в 1993 р.). Законодавство країни передбачає, що іноземні місіонери повинні отримати дозвіл на довготривале проживання та працю, якщо мають намір перебувати на території Чехії більш ніж 30 днів. Члени незареєстрованих релігійних груп можуть без перешкод опубліковувати свої видання.

Державний департамент США у доповідях “Релігійна свобода у світі”, які щорічно оприлюднюються, традиційно виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехію віднесено до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії, на думку аналітиків, несправедливо визначаються як небезпечні “культи” та “секти” [12].

Далі автор вважає за необхідне розглянути діяльність греко-католицької церкви в Чехії. Після “оксамитової” революції Пряшівський єпископ монсенйор Я. Гірка заснував у 1992 р. два нові деканати – в Оставі та Ліберцях. Після поділу Чеської та Словацької Федеративної Республіки 1 січня 1993 р. на дві самостійні держави Чеська Республіка визнала правочинність Пряшівського єпархіального єпископа та ініціювала створення спільного органу управління, оскільки Пряшів був далеко і мова йшла про іншу державу. Пряшівський єпархіальний єпископ монсенйор Гірка організував у 1993 р. Єпископський вікаріат греко-католицької церкви у Чеській

Республіці і призначив єпископським вікарієм вихідця із Закарпаття – отця І. Лявинця [21, с.77]. На початку 1999 р. апостольський екзархат у Чеській Республіці нараховував 7 деканатів та 23 парафії. Духовну службу в екзархаті здійснювали 35 священників [21, с.79].

Згідно з результатами перепису населення 1991 р. понад 4 млн. осіб повідомили про свою належність до римо-католицької церкви, 204 тис. – до євангелічної церкви чеських братів, 178 тис. – до чехословацької гуситської церкви, 33 тис. – до сілезької євангелічної церкви аугсбурзького сповідання, 20 тис. – до православної церкви в чеських землях, яка входить до православної церкви Чехії та Словаччини, 7,6 тис. – до церкви адвентистів сьомого дня, 7 тис. – до греко-католицької церкви. Щотижня церкву відвідують тільки 9% чехів, раз на місяць – 4%, зовсім не відвідують – 65%. Рівень довіри до церкви в Чехії найнижчий серед країн Центрально-Східної Європи: повністю довіряють їй 10% населення, великою мірою – 18%, трохи довіряють – 37%, не довіряють – 36% опитаних [2, с.10].

Упродовж 1991-2001 рр. чисельність римо-католиків зменшилася майже на 1 млн. 300 тис. осіб, прихильників євангелічної церкви чеських братів – на 86 тис. осіб, вірників чехословацької гуситської церкви – майже вдвічі. Натомість число релігійно індиферентних та атеїстів за цей період зросло майже на 2 млн. осіб, і протягом наступного десятиріччя чисельність цієї групи продовжувала збільшуватися [13, с.632].

Результати перепису населення 2011 р. вказують на те, що лише 2,2 млн. осіб у Чехії мають релігійні переконання. Приблизно 11% населення – католики, 7% не назвали конкретної релігії, 3% дотримуються різних релігійних переконань, включаючи протестантство, іудаїзм, іслам і буддизм. Тільки 8% населення країни (менш ніж 800 тис. осіб) регулярно відвідують релігійні служби [16, с.9].

Незважаючи на ненадійність та обмеженість даних статистики, з поля зору якої ніби випадають релігійні переживання людини, інтенсивність її віри, є підстави стверджувати, що Чехію характеризує тенденція зниження офіційного членства її громадян у церквах. Ця країна є однією з найменш релігійних держав Європи: атеїзація властива свідомості 60% опитаних [5, с.65]. Якими є причини цієї тенденції?

Атеїзація в період “реального соціалізму” в Чехословаччині тривала досить довго (1948-1989 рр.), і переслідування релігійних громад у Чехословаччині були набагато сильнішими, аніж у сусідніх комуністичних державах. Школи були важливим інструментом атеїзації населення. Вчителі відігравали роль “проповідників наукового атеїзму”. Авторитет римо-католицької церкви був серйозно підірваний тим, що вона не змогла рішуче протистояти комуністичному режимові після 1948 р. Подібні настрої,

в тому числі й навіть відверто антицерковні, в чеському суспільстві (яких не було в сусідній Словаччині) уможливили ізоляцію католицької ієрархії країни від віруючих і суспільства в цілому [3, с.69].

Той факт, що відносно велике число громадян заявили про свою належність до різних церков під час перепису 1991 р. був, безперечно, неочікуваним. Зниження цього числа в наступний період чеські дослідники пояснюють, по-перше, тим, що вчителі, виховані в дусі марксизму, продовжували впливати на свідомість молоді, по-друге, тим, що в 1991 р. була більшою чисельність літніх людей, котрі отримали релігійну освіту в період Першої Республіки (1918-1939 рр.), по-третє, зростанням впливу суспільства споживання з його бездуховністю [13, с.633].

Показово, що прихожани належать до найбідніших верств чеського суспільства. Більш заможні люди, особливо ті, хто раніше належав до партійної номенклатури, не змінили свого переважно негативного ставлення до релігійних інституцій [13, с.633-634].

Тут доречно буде зауважити, що атеїзм – надзвичайно складне, неоднорідне і багатоаспектне явище, тому важко дати його однозначну дефініцію. Отже, варто приглянутися до різних дефініцій атеїзму, щоб виробити якомога цілісніший образ цього феномена і збагнути причини секуляризаційних процесів у багатьох країнах Європи. Для авторів Біблії існування Бога було настільки очевидним, що слово “атеїзм” не зустрічається в ній ні разу. Тільки псаломспівець сильно і виразно стверджує: “Каже безумний у своїм серці: “Немає Бога!”” [Пс. 14, 1: 53, 2]. А тих, хто, споглядаючи красу світу, не розпізнали Творця, натхненний Святим Духом автор називає “дурними з природи” [Муд. 13, 1]. У вченні отців церкви також немає багато згадок щодо атеїзму. На наш погляд, найбільш вичерпну дефініцію атеїзму подає в “Енциклопедії католицькій” польський богослов В. Гранат: “доктрина або екзистенцій на позиція людини, що виражає заперечення Бога; у філософському аспекті – заперечення існування Бога; в богословському аспекті – особовий розрив з Богом і відмова від довіри Йому; в релігієзнавчому аспекті – відсутність релігійного культу; у психологічному аспекті – “релігія втечі”; в соціологічному аспекті – відмирання релігійних практик і десаκραлізація людського життя” [20, с.1030]. Німецький кардинал В. Каспер зауважує, що атеїзм – це “погляд, який заперечує будь-який рід божества чи абсолюту, який аж ніяк не є ідентичним із людиною і зі світом нашого емпіричного досвіду та його внутрішніх принципів” [22, с.26]. Французький науковець М. Неш говорить, що це явище – “свідоме й мотивоване відкинення Бога” [24, с.1].

Польський релігійний мислитель Я. Палига висловлює думку про те, що “невіра – це духовний стан людини, коли вона, розуміючи, чим є віра й

чим – невіра, або що означає вірити і що – не вірити, свідомо і добровільно стверджує, що в цей момент є людиною невіруючою. Невіра в такому розумінні містить у собі два головних елементи: розуміння, тобто знання, та свідоме самовизначення, тобто рішення волі”. Богослов розрізняє три категорії невіруючих людей. Першу становлять ті, хто походить із віруючих родин, але, втративши віру, творять перше покоління осіб невіруючих. Друга категорія невіруючих – це люди з непрактикуючих або байдужих до релігії сімей. До третьої категорії невіруючих належать ті, кого було виховано у традиційно невіруючих сім’ях і хто не виявляє жодного інтересу до справ віри [25]. В інтелектуальному аспекті в рамках цієї категорії вирізняють: 1) атеїстів, тобто людей із виробленою системою мислення і певною філософією; 2) невіруючих, невіра яких випливає з життєвого досвіду або неможливості погодити власне життя з вимогами віри (наприклад, несакраментальне подружжя, образа на духовних осіб, політичне залучення тощо); 3) релігійно байдужих, які дали себе опанувати практичному матеріалізмові (найбезцеремонніша форма невіри, й тому найбільш небезпечна та найменш діалогова); 4) активних атеїстів, які намагаються по можливості поширювати свою ідеологію; 5) політичних атеїстів, яких цікавить не правда, а суто політичний аспект проблеми.

Атеїзм як теорія – це заперечення реального існування Бога; атеїзм як поведінка – це життя за принципами, які ігнорують Бога (“жити так, немовби Бога немає”) [8, с.142]. Можна припустити – і це припущення підтверджують численні публікації в чеських засобах масової інформації, – що мільйони невіруючих у Чеській Республіці, передусім молодих людей, мають схильність саме до такого типу поведінки. Моральний вибір багатьох мешканців цієї країни не є повністю підпорядкованим “логіці” релігії, а дедалі частіше здійснюється під впливом “логіки” секуляризованого життя. У суспільстві, з якого витісняють *sacrum*, виникають різні деструктивні сили, які затирають різницю між добром і злом, між тим, що дозволене людині як людині, й тим, що їй не є дозволене (критерії практичної етики). Нова спуска індивідуалізму, яку ми спостерігаємо особливо серед європейської молоді, виражається в різних формах, але спільним для неї є виключна довіра до власної здатності давати моральні оцінки, а також відкинення інституцій, які вносять дисципліну й обмеження. Наголошення на суб’єктивному аспекті екзистенції людини створює умови, в яких релігія втрачає ознаки об’єктивної дійсності, стан очевидності і певності як на рівні інституцій, так і на рівні індивідуальної свідомості. Цей процес суб’єктивізації релігії в посткомуністичному суспільстві найбільше помітний щодо моральних проблем. Значні сфери суспільного та морального життя вже не знаходять обґрунтування в релігії [9, с.116].

Підсумовуючи, слід зазначити, що державно-церковні відносини в Чеській Республіці врегульовані у відповідності до міжнародних норм права. Держава зробила чимало для того щоб ліквідувати рецидиви політики комуністичного режиму Чехословаччини по відношенню до релігії та церкви. Специфічною особливістю, яка має історичне коріння, є слабкий зв'язок релігії більшості з національним архетипом і низький відсоток віруючих. Також варто зауважити, що режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії ніколи не було. Нині держава дотримується принципу, згідно з яким вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності й автономії церков. Однак держава співпрацює з церквами у багатьох сферах. Цю модель державно-церковних відносин фахівці з церковного права називають коопераційною [28].

Список використаних джерел:

1. Вилк М. Церква у Східній Європі: володарювати чи служити / М. Вилк // *Людина і світ*. – 2000. – Червень. – С. 14.
2. Єленський В. Є. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є. Єленський // *Людина і світ*. – 1997. – Листопад-грудень. – С. 2-11. – С. 10.
3. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Є. Єленський. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 420 с. – С. 69.
4. *Истина и жизнь*. – 1993. – № 7. – С. 3.
5. Колодний А. Свобода вероисповеданий в ее обеспечении странами Европейского Союза / А. Колодний, М. Татарчук // *Релігійна свобода: Науковий щорічник*. – № 16. – К., 2011. – 309 с. – С. 52-71.
6. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К.: Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – С. 486.
7. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ ст. - початок ХХІ ст.): Навчальний посібник / М. М. Кріль. – К.: Знання, 2008. – 284 с. – С. 234-235.
8. Кишиовський З. Атеїзм / З. Кишиовський // *Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня*. – Переклад з польської Г. Теодорович. – Львів: Свічадо, 2007. – 504 с. – С. 139-156. – С. 142.
9. Маріянський Я. Суспільний характер релігії / Я. Маріянський // *Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня*. – Переклад з польської Г. Теодорович. – Львів: Свічадо, 2007. – 504 с. – С. 97-125. – С. 116.
10. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // *Мировой опыт государственно-церковных отношений: Учебное пособие / Под общ.ред. Н. А. Трофимчука*. – М.: Изд-во РАГС, 1998. – 306 с. – С. 186.

11. Палінчак М. М. Церковна політика у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини.* – Вип. 4-5. – Ужгород, 2010. – С. 193-196. – С. 193.
12. Права людини: Доповіть Держдепартаменту США // *Людина і світ.* – 2000. – Вересень. – С. 15-20.
13. Третьера И.Р. Государство и церковь в Чехии / И. Р. Третьера // *Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений)*/ Под ред. Г. Робберса. – М.: Институт Европы РАН, 2009. – 719 с. – С. 631-656. – С. 639-640.
14. Халік Т. Християни і мир у суспільстві: про нестабільність посткомуністичних суспільств / Т. Халік // *Людина і світ.* – 1998. – № 7. – С. 3-5.
15. Чехия сегодня: Ежемесячник. – Прага. – 2000. – Май. – С. 5.
16. Чехия сегодня: Ежемесячник. – Прага. – 2012. – Февраль. – С. 9
17. Чехия сегодня: Ежемесячник. – Прага. – 2013. – Февраль. – С. 4
18. Sepliková M. K niektorým aspektom právnej úpravy vzťahov štátu a náboženských organizácií na našom území po roku 1989 / M. Sepliková // *Právny obzor: Bratislava.* – 1999. – № 2. – S. 142.
19. *Encyklopedia katolicka.* – T. 1. – Lublin, 1985. – S. 99-100.
20. Granat W. Ateizm / W. Granat // *Encyklopedia katolicka.* – T. 1 / Red. F. Grydlewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski. – Lublin, 1973. – S. 1030-1040. – S. 1030.
21. *Greckokatolícký kalendár.* – Michalovce, 1999. – S. 77-79.
22. Kasper W. Bóg Jezusa Chrystusa / W. Kasper. – Wrocław, 1996. – S. 26.
23. Klark E. Church-state relations in Czech Republic: Past turmoil and present transformation / Elizabeth Klark // *Brigham Young University Law Review.* – 1996. – Vol. 1996. – Issue 4. – P. 1019.
24. Neuseh M. U źródeł współczesnego ateizmu / M. Neuseh. – Paryż, 1980. – S. 1.
25. Paliga J. Niewierzący w Kościele / J. Paliga // *Wierzę w Boga Ojca* / Red. E. Szczotok, A. Liskowacka. – Katowice, 1998. – S. 459-471.
26. Rahner K. Atheismus / K. Rahner // *Sacramentum mundi. Theologisches Lexikon für Praxis.* – Bd1/Hrsg K. Rahner, A. Darlap. – Freiburg, 1967. – S. 372-383.
27. Szostkiewicz A. Religion after Communism / A. Szostkiewicz // *Commonweal.* – 09/24/99. – Vol. 126. – Issue 16. – P. 17.
28. Tretera J. R. Church and State in the Czech Republic / J. R. Tretera // *European Journal for Church and State Research.* – Peeters, Leuven. – 2001. – Vol.8. – P. 287-294.
29. Tretera J. R. Finansowanie Kościołów w Republice Czeskiej / J. R. Tretera // *Systemy finansowania instytucji kościelnych w Europie.* – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. – P. 109-121.
30. Zenit International News Agency Daily Dispatch. – 2000. – February 14.

Маріан Токар,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЗГАЛУЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ПРОЯВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРШІЙ ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Розглянуто формування мережі громадських організацій Закарпаття часів Першої Чехословацької Республіки (1919 – 1939 рр.). Доведено їх роль у формуванні засад громадянського суспільства. Зафіксовано профільну багатоманітність різновидів громадських товариств. Акцентовується увага на популярних об'єднаннях того часу.

Ключові слова: Закарпаття, громадська організація, громадянське суспільство, демократія.

Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства після входження до складу Чехословаччини, місцеве населення Закарпаття почало створювати різноманітні політичні партії та громадські організації, які б виступали гарантами їхніх політичних, громадських, господарських, культурних та інших прав та свобод. Якщо політичні організації знаходилися під впливом урядових та антиурядових настроїв, що впливало на можливість маніпулювання громадською думкою під час виборчих процесів, то формат неполітичного спектру громадських організацій повною мірою був забезпечений вільним доступом до самозбереження громадських, освітніх, культурно-національних та професійних інтересів, що гарантувалося конституційними засадами від 1920 року [2, с. 125 – 126; 6, с. 71].

Відтак, характер мережі громадських організацій практично не мав правових обмежень. Серед найвідоміших громадських організацій того часу були Товариство «Просвіта» та «Общество ім. Олександра Духновича».

Товариство «Просвіта» – українська громадська організація культурно-освітнянського спрямування – виникла в Галичині, у Львові в 1868 році і діяла тут до 1939 року. Подібне товариство існувало у Закарпатті у міжвоєнний період (1920 – 1939). Великі надії місцевих жителів були покладені на засноване культурно-просвітнє товариство «Просвіта». Установчі збори «Просвіти» відбулися 9 травня 1920 року в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в краї. Головою товариства одногослобно було обрано Юлія Брашайка, який незмінно очолював «Просвіту». Його заступником став Августин Волошин. До

Головного Виділу ввійшли: В. Гаджега, В. Желтвай, П. Медвідь, М. Стрипський, М. Творидло, А. Штефан, М. Долинай, С. Клочурак, В. Шуба, М. Полянський, І. Чуляк, А. Товт, П. Яцко, Й. Бокшай [1, с. 123 – 125].

Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Головний Виділ створив цілий ряд комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну, музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі [7, с. 182 – 255].

Організаційні структури «Просвіти» постійно зміцнювались і на 1936 рік включали, крім централі (центрального органу), 13 філій і 234 читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та інших місцевостях. При товаристві станом на 1937 рік діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Вже у перші роки існування (1920 – 1924) товариством було проведено сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів та інших акцій культурно-освітнього характеру. У роботі Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (17 жовтня 1937 року) та в маніфестаційному поході взяло участь близько 15 тисяч закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю [8, с. 223].

Товариство проводило змістовну просвітницьку діяльність через активну видавничу діяльність. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка», «Просвіта», «Світло» та ін. При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистської Угорщини «Просвіта» була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні деякі керівники просвітянських осередків (С. Фігура, Я. Завальницький, І. Ващин, І. Грига та інші) [9, с. 266 – 267].

Упродовж свого існування товариство зуміло залучити до своїх лав найкращих національно свідомих представників краю й надалі сприяло більш згуртованій участі у суспільно-політичному житті. Громадсько-культурні діячі того часу брали активну участь у суспільно-політичних процесах. Так, головою Руської Хліборобської (Земледільської) Партії став Андрій Товт, відомий просвітянин, член головного віділу крайової «Просвіти», засновник читальні «Просвіти» в с. Дравці, що поблизу Ужгорода.

Секретарем партії обрали адвоката Юлія Бращайка, голову крайового товариства «Просвіта», а заступниками голови – Юрія Добея, Івана Деяка, Василя Джомурата, Августина Волошина. Всі вищеназвані діячі були активістами культурно-просвітньої організації «Просвіта». Це, у свою чергу, і визначило чітко направлену співпрацю партії й товариства в різних сферах діяльності [8, с. 171].

Серед членів «Просвіти» були й представники інших політичних партій, які розгорнули свою діяльність у краї – Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі, крайкому Комуністичної партії Чехословаччини, Аграрної партії. Зокрема, до керівного органу СДППР входили такі діячі-просвітяни, як Яцко Остапчук, Євген Пуза, Степан Клочурак та ін. Потрібно відзначити й те, що офіційні друковані органи партій «Руська Нива», «Свобода», «Вперед» регулярно висвітлювали на своїх шпальтах життя «Просвіти». Просвітянами проводилися масові акції, які торкалися всіх сфер суспільного життя, виступали за єдність українського народу по різні боки Карпат, відстоюючи українську мову, культуру.

Упродовж 1920 – 1930-х років Товариство «Просвіта» активно розбудовувало мережу культурних інститутів. Справжнім національно-культурним центром закарпатців став Народний дім «Просвіта» в Ужгороді. Активна діяльність Товариства «Просвіта», його осередків, філій сприяла неабиякому зрушенню в суспільній та національній свідомості краян.

Таким чином, «Просвіта» відіграла значну роль у процесі консолідації проукраїнських національних і політичних сил у культурній сфері, що мало важливе значення в тогочасних умовах. Товариство у даному випадку виступало добре організованою культурно-національною базою згаданих партій, об'єднавчим ядром українців – членів різних політичних організацій.

На фоні активності партій і товариства «Просвіта» логічним був процес пошуку шляхів консолідації проукраїнських політичних сил краю у сфері національно-політичній. Ситуація, яка склалася в краї у 1938 році, все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію, беручи за приклад «Просвіту». Проведення 17 жовтня 1937 року Величного Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню культурно-політичну лаву. Того дня чи не вперше зникли (хоч і на один день) непорозуміння між політичними партіями української орієнтації. На всепросвітянське свято спільно зійшлися, крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту», різних національних товариств та союзів, і члени та лідери ХНП, УСП, українських гілок СДППР, Аграрної та Комуністичної партій [8, с. 260 – 261].

Процес становлення та розвитку русофільської політично-культурної течії сягає XIX століття. Особливого поширення вона набула в міжвоєнний період. У цей час виникають перші громадські організації, у тому числі й найпотужніша русофільська культурно-просвітня організація Общество ім. Олександра Духновича. Впродовж свого існування її пріоритетним завданням була національно-культурна єдність руських жителів Закарпаття. Формально Общество ім. О. Духновича діяло до 1944 року.

Відправною точкою у справі створення Общества ім. О. Духновича були рішення, прийняті на партійній нараді Руської Земледільської Автономної Партії (РЗАП) 5 серпня 1922 року в Мукачеві. Саме на цьому з'їзді вперше офіційно було оголошено про створення культурно-просвітницької організації, яка б слугувала допоміжним інструментом політичної течії, але й виконувала важливі культурно-освітні функції. Учасники зібрання вирішили у майбутньому створити у краї культурно-просвітницьке товариство з іменем Будителя краю Олександра Духновича. Безпосередньо до створення товариства оргкомітет приступив 22 березня 1923 року на Руському Народному Конгресі в Мукачеві, коли 163 прихильники цього напрямку заснували «Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича» [4, с. 98]. Є. Сабов, який очолив товариство, та його однодумці, серед яких яскраво виділялися С. Фенцик, Й. Камінський, С. Сабов, М. Бескид, О. Бескид, Ю. Гаджега, були обрані до Головної ради організації. Реально товариство протиставляло себе іншій потужній у краї громадській організації – «Просвіті», яка була лідером українофільської течії.

Таким чином, у міжвоєнний період розпочалася боротьба як двох провідних течій – русофільської і українофільської, так і наймасовіших громадських культурно-просвітницьких організацій – Общество ім. О. Духновича і «Просвіта». Товариство оголосило себе продовжувачем справи «Общества св. Василя Великого». Упродовж своєї діяльності «Общество им. А. Духновича» очолювали кращі представники русофільського громадсько-політичного і культурного напрямку Є. Сабов (1923 – 1934 рр.), Й. Камінський (1934 – 1935 рр.), С. Фенцик (1934 р.), Є. Бачинський (1935 – 1937 рр.), В. Анталовський (1937 – 1938 рр.), І. Гаджега (1939 – 1941 рр.) [4, с. 98].

Основною метою товариства був культурний розвиток «русского народа», його виховання в моральному і патріотичному дусі. Структуру товариства склали секції: організаційна, науково-літературна, театральна, музична і хорова, бібліотечна, російських жінок, народних домів, санітарно-гігієнічна та спортивна. В межах громадської організації діяла також Руська народна бібліотека. Для виконання окремих цілей створювалися також тимчасові організаційні утворення. В централі та філіях працювали

активісти – місцеві русофіли та російські емігранти, а опорними пунктами в селах слугували читальні, які мали значну кількість прихильників. При сприянні товариства в регіоні також було відкрито ряд пам'ятників визначним національним діячам. Найбільш відомі з них пам'ятники О. Духновичу в Севлюші (тепер Виноградово) (1925 р.), в Ужгороді (1929 р.), в Хусті (1931 р.), в Пряшеві (1933 р.), Є. Фенцику в Ужгороді (1926 р.), О. Митраку в Мукачеві (1931 р.), О. Пушкіну в Чинадієві (1937 р.) [5, с. 280 – 281].

Общество ім. О. Духновича брало активну участь у літературному та науковому процесі в Закарпатті міжвоєнного періоду, видавало значну кількість російськомовної літератури, запроваджувало в школах російськомовні підручники, проводило щорічні літературні конкурси тощо. Товариство проводило й активну видавничу діяльність [5, с. 281].

Наукова діяльність членів товариства була зосереджена на питаннях історії, мистецтва та мови Закарпаття. Лейтмотивом цих праць були спроби довести, що Закарпаття є складовою частиною загальноросійського історичного та мовного процесу. Постійну увагу приділяло товариство й театральній та музичній роботі [4, с. 99]. Було підготовлено значну кількість вистав, в основному із репертуару російських авторів, які ставилися театральними гуртками в читальнях та російським театром під керівництвом О. Хованець та В. Свободіна.

Таким чином, створення Общества ім. О. Духновича стало логічним виявом волі частини інтелігенції та громадсько-політичних діячів русофільського спрямування, які відстоювали ідеї збереження самобутності історії, культури й мови місцевих жителів Закарпаття. Русофільські ідеї розвинулися упродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ століть і вказали на певні суперечності в суспільній думці того часу. Важливим є й те, що створення товариства мало й політичну мотивацію. Його діяльність повинна була слугувати опорою для політичних сил русофілів, його суспільно-громадським індикатором.

На початку жовтня 1938 року був затверджений склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, де головними дійовими особами стали представники русофільських політичних партій краю А. Бродій, Е. Бачинський, С. Фенцик, І. П'єщак. У вирашному становищі повинно було опинитися й Общество ім. О. Духновича, перед яким змальовувалися хороші перспективи в плані структурно-організаційної розбудови та кращих можливостей реалізації своїх завдань. Проте після розпуску першого автономного уряду на чолі з А. Бродієм діяльність русофільських організацій завмерла. Проте «Общество» продовжувало існувати де-факто і в часи угорського панування. Його останній голова І. Гаджега помер 14 жовтня 1941 року. А до 1944 року виходили щорічні календарі-альманахи товариства [4, с. 101].

Крім названих громадських організацій, які безперечно були гегемонами у вказаний період, існували й діяли структурно й кількісно менші товариства. Серед них слід назвати товариство інвалідів «Надія» (1920 р.), «Жіночий Союз» (1921 р.), «Пласт» (1921 р.), «Общество карпаторусских студентов» та ін. [3, с. 428].

Особливої уваги заслуговує і діяльність молодіжної організації «Пласт». Із перших років входження Закарпаття до Чехословаччини «Пласт» розгорнув мережу своїх структур по всьому краю. Так, лише в 1934 році в її структурі існувало 88 куренів із 3280 пластунами. «Пласт» виховував молодь в українському патріотичному дусі, на українських національних і моральних ідеалах, культурних цінностях. До його лав залучалась переважно шкільна молодь, котра отримувала світоглядний вишкіл. За час існування «Пласт» виховав тисячі активних національно-свідомих громадян і відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті краю [3, с. 428].

Мережу так званих фахових організацій найкраще представляли педагогічні товариства. Серед них варто назвати «Школьная помощь» (1919 р.), «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1920 р.), «Учительське товарищество Подкарпатської Русі» (1920 р.), «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатської Русі» (1924 р.), «Шкільна матка русинів Чехословацької Республіки» (1926 р.), «Учительська громада» (1929 р.) та ін. [5, с. 378, 411].

Існували й спортивні громадські організації «Сокіл», «Русь», «Ужгородський атлетичний клуб» та інші. Зокрема, значних успіхів досягли спортсмени першого національного спортивного клубу в Закарпатті СК «Русь» (тенісна і футбольна секції), який був утворений в Ужгороді 15 серпня 1925 року. Футбольна команда стала легендою не тільки в межах краю. Її виступи прикрашали спортивні майданчики Чехословаччини, Угорщини й Галичини. СК «Русь» – переможці чемпіонату Підкарпатської Русі і Східної Словаччини (1929 – 1933 рр.), чемпіон Словаччини серед слов'янських команд (1933 р. та 1936 р.). Саме в 1936 році СК «Русь» стали називати командою «літаючих учителів», оскільки в її складі грало багато педагогів за фахом. Тож ці організації також відіграли важливу роль у громадському житті Підкарпатської Русі [10, с. 8 – 12]. Діяли й окремі організації національних меншин, зокрема євреїв, угорців, німців тощо.

Охарактеризовані вище товариства по-різному брали участь в суспільно-політичному житті краю. Це пояснюється цілою низкою причин.

По-перше, вони мали різні фінансові можливості.

По-друге, була не однакова можливість поширення організаційної структури, агітації членів.

По-третє, кожна із них мала специфічні програмні завдання.

Незважаючи на це, громадські організації в демократичному суспільстві могли вільно конкурувати між собою й відкрито розгортати свою діяльність. Але саме дві вище наведені громадські організації яскраво лідирували серед інших у 1920 – 1930-ті роки й відіграли найпомітнішу роль у культурному пробудженні місцевого населення. Вони слугували акумулятором культурно-духовного розвитку закарпатців і залучали їх до більш активної участі в суспільно-громадському житті.

Отже, процес демократичного плюралізму в Чехословацькій Республіці носив об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень через призму участі широких верств населення у діяльності громадських організацій, піднімав на високий рівень можливості формування громадянського суспільства в тогочасних умовах.

Список використаних джерел:

1. *Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.*
2. *Ліхтей І. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 році / І. Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 124 – 127.*
3. *Ліхтей І. Діяльність громадських організацій / І. Ліхтей, В. Керецман, Н. Керецман // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. II. (1918 – 1945). – С. 413 – 429.*
4. *Магочі П. Р. Формування Національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П.Р. Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.*
5. *Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431 с.*
6. *Пушкаш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945 / А. Пушкаш. – Москва, 2006. – 560 с.*
7. *Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття / Іван Стряпко / Серія «Studia Regionalistica» / № 5; РДІ політичної регіоналістики. – Ужгород: ЗПППО, 2012. – 328 с.*
8. *Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939) / М. Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.*
9. *Токар М. Роль «Просвіти» у процесі становлення та розвитку політичних партій Закарпаття в 1920 – 1939 роках / В. Басараб, М. Токар // Carpatica – Карпатика: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – Вип. 21. – С. 260 – 269.*
10. *Федак В. Закарпаття у спортивному вимірі / В. Федак. – Ужгород: Карпати, 1994. – 150 с.*

*Любов Павлишин,
аспірант кафедри історії
Київського славістичного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ПРІОРИТЕТИ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Висвітлено особливості становлення та розвитку двосторонніх відносин Чеської Республіки у контексті її зовнішньої політики. Зроблено аналіз політики сусідства та регіональної співпраці Чеської Республіки в період після розпаду Федерації та перші роки існування вже суверенної Чеської Республіки. В контексті східного вектору зовнішньої політики та формування двосторонніх відносин Чеської Республіки розглянуто формування українсько-чеського співробітництва.

Ключові слова: Чеська Республіка, двосторонні відносини, зовнішня політика.

Дослідження питання формування двосторонніх відносин Чеської Республіки є важливою складовою системного дослідження особливостей формування зовнішньої політики Чеської Республіки. Через аналіз стратегії білатеральних відносин держави логічно розкриваються інтереси та, відповідно, зовнішня політика держави загалом.

В даному дослідженні автор аналізуватиме питання двосторонніх відносин Чеської Республіки на основі Концепції закордонної політики Чеської Республіки та так званої політики сусідства і регіональної співпраці Чеської Республіки. Автор статті розглядає дану наукову проблематику на прикладі формування чесько-словацьких, чесько-німецьких та чесько-українських відносин. До пріоритетних партнерів двосторонніх відносин з точки зору Чеської Республіки та її політики сусідства належать Словацька Республіка та Німеччина. Відносини з Україною розглядаються у контексті Східного вектора зовнішньої політики держави.

Чеська Республіка як незалежна самостійна держава виникла відносно за сприятливих умов. Жоден з її сусідів не мали і не мають територіальних претензій чи намірів на експансію і не порушують питання щодо перегляду кордонів держави. Існують звичайно взаємна конкуренція та приховані побоювання різного характеру. Якщо брати до уваги національні інтереси держави, не можна обходити ані потенціальні напруження чи спірні питання, які можуть виникнути у відносинах з сусідніми країнами.

Предметом напруження можуть стати історичний фактор, намагання використати та проявити одним із сусідніх країн свою домінуючість, етнічні проблеми, недостатня кооперація та взаємність при вирішенні спільних проблем, необґрунтована асиметрія у відносинах, зростання націоналістичних настроїв і огріхи у політичній культурі. Неабияку роль для формування двосторонніх відносин відіграють і особисті відносини між політичними представниками країн [8].

Протягом 90 років чеська дипломатія проводила свої двосторонні та багатосторонні відносини у рамках регіональної політики сусідства у декількох взаємопов'язаних напрямках: двосторонні відносини з країнами Центральної та Східної Європи, з об'єднаними Німеччиною та Австрією та багатосторонні контакти в рамках різних об'єднань країн регіону. Всі ці стратегії відносин мали свою особливу взаємозалежність із розширеними питаннями європейської інтеграції та безпеки [9] Регіон центральної Європи завжди був для чеської політики простором, в якому вона утверджувала свої бачення національної емансипації, економічного розквіту та національної безпеки. Надрегіональний вимір вона діставала в періоди історичних переворотів і, в більшості, тоді, коли шукала ширші рамки для своїх асиметричних відносин з Німеччиною та Росією (СРСР). Таким випадком була для чеської закордонної політики Мюнхенська змова, що спричинила виникнення для чеської політики так званого «Мюнхенського комплексу», коли конфронтація з нацистською агресією за ігнорування Заходу та грабіжницька позиція сусідів прозвучали для Праги як напад не лише Німеччини, але, до певної міри, і цілого регіону. В період холодної війни чеська політика стала складовою соціалістичної системи і була вузько орієнтована на Москву. Після 1989 року почався період «Повернення до Європи», який реалізувався для чеської закордонної політики посередництвом інтеграції до західних структур. Цей період відкрив перед Прагою не тільки доступ до континентальної та світової політики, а й дав можливість для відродження політики регіональної, для відновлення та формування пріоритетів своїх білатеральних відносин.

Розпад Чехословаччини спочатку негативно вплинув на розвиток регіональної політики співпраці та ускладнив вихідні умови для утвердження чеської політики як партнера в білатеральних та мультилатеральних відносинах. Проте мирний і послідовний розхід чехів і словаків та розвиток кооперативних відносин між ними подолали всі негативні аспекти розпаду Чехословаччини.

Внаслідок розподілу Чехословаччини змінилися як геополітичні умови, так і внутрішні передумови чеської закордонної політики. Чеська Республіка вступала до міжнародного співтовариства як нова держава, спираючись на історичну спадщину від часів Першої Республіки Масарика. Пер-

шими офіційним документом, який зібрав та висвітлив основні завдання та цілі зовнішньої політики суверенної новоствореної Чеської Республіки стала Концепція закордонної політики Чеської Республіки, яка була проголошена Міністром закордонних справ Й. Зеленьцем на III-у засіданні Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки 21 квітня 1993 року. Міністр зазначив: «З геополітичної точки зору Чеська Республіка відокремилась від тієї частини дунайського простору, що безпосередньо межує з нестабільними пасмами Східної та Південно-Східної Європи. Її значення збільшиться лише тоді, коли вона стане складовою частиною зони стабільності в Західній Європі» [7].

Одним з основних завдань та пріоритетів закордонної політики Чеської Республіки було визначено в даній Концепції «домагатися врівноважених, безконфліктних та партнерських стосунків із сусідніми державами Німеччиною, Польщею, Австрією а також з Угорщиною; особливу увагу при цьому надавати зв'язкам із Словацькою Республікою, створювати умови для їх стабільності та коректності, втілювати в життя норми, прийняті у міжнародних відносинах» і наступним пунктом було «стежити за розвитком у Східній та Південно-східній Європі, підтримувати зв'язки із країнами посткомуністичного світу, шукати в них можливості економічної та торгівельної співпраці і сприяти їх новій стабілізації. В наших інтересах є, щоб ситуація в Росії, в Україні і на Балканах розвивалася в злагоджений і мирний спосіб у напрямку політичної демократії та прогресу, заснованому на ринкових відносинах» [7].

Як зазначено в Концепції закордонної політики Чеської Республіки, зовнішня політика Чеської Республіки здійснюється у вигляді білатеральних та мультилатеральних зв'язків, а ставлення до сусідів належить до першорядних життєвих інтересів кожної держави. Чеської Республіки як нової держави це стосується подвійно. Необхідно шукати елементи спільних інтересів і уникати кроків, що поставили б під сумнів бажання залучення до європейського контексту. Чеська закордонна політика, навчена міжвоєнним періодом, коли зв'язки з цими країнами були погані, буде намагатися їх розвивати на основі співпраці, партнерства та дружби.

Особливу увагу Чеська Республіка приділяла зв'язкам зі Словаччиною. Адже добрі взаємовідносини є безперечним внеском у європейську стабільність і, безперечно, сприятимуть ростові довіри до Чехії. Кожне важливе оперативне рішення в закордонній політиці, котре торкається Словацької Республіки, розглядалося з точки зору довготермінових надбань та втрат. Основний напрямок зосереджений на співпрацю зі Словаччиною в тих галузях, де це буде на користь громадян обох країн і не буде суперечити інтересам Чехії. Двосторонній намір зберігати високий рівень зв'язків

був кодифікований угодою про добросусідство, дружбу та співпрацю [7]. Як зазначив Міністр закордонних справ: «Треба рахуватися з тим, що особливість взаємозв'язку між ЧР та СР, що впливає зі спільного життя у Федерації та характеризується спорідненою культурою, густою мережею особистих й родинних зв'язків та економічним простором, хоча і вигідні для інтенсивності майбутніх взаємозв'язків, здійснення норм, прийнятих у міжнародних відносинах, спочатку ускладниться. Економіки обох країн все ще взаємопов'язані набагато більше, ніж у державах Європейського співтовариства. Зменшення взаємоторгівлі, що очікується, може погано вплинути на економіки обох країн, тому треба це явище мінімізувати, тобто спробувати розкласти його наслідки по часово і тим самим здобути простір для потрібної адаптації» [7]. З точки зору швидкоплинності часу необхідно було рахуватися і з такою дивергенцією в обох республіках, що впливала з реального положення та оцінок.

Важливим питанням постфедеральних чесько-словацьких взаємин була проблема побудови функціонального, спільно обслуговуваного кордону між ЧР та СР. Як було засвідчено в Концепції закордонної політики Чеської Республіки: «Чеська Республіка підлягає небезпеці в економіці та небезпеці через нелегальну та неконтрольовану міграцію через її територію в напрямку до ФРН. При відсутності чехословацького державного кордону, у зв'язку із прийняттям у Німеччині закону про біженців, Чеській Республіці загрожує повернення та накопичення осіб, що просили там притулку і не отримали його. Не впорядкування східних кордонів могло б також негативно відбитися при вирішенні західноєвропейськими державами питань щодо наступництва Чеською Республікою безвізових угод ЧСФР. Кордон є важливим із міркувань боротьби з організованою злочинністю, тероризмом, контрабандою наркотиків, зброї тощо» [7]. Метою Чеської Республіки було досягнути європейського стандарту міграційної політики та безпеки. Стосовно Словаччини це означало домовитися про такий режим на спільному кордоні, який би з одного боку, залишив високу перепускну здатність для чеських та словацьких громадян, але котрий би, з іншого боку – обмежив переселення громадян третіх країн до Чеської Республіки. Всі суперечки щодо державного кордону вдалося примирити підписанням Договору про визначення державних кордонів в січні 1996 року між Міністрами внутрішніх справ обох республік.

Найбільшою проблемою, котра обтяжувала розвиток постфедеральних відносин зі Словацькою Республікою, була проблема майнового та фінансового порядку. Безпосередньо після створення незалежних держав для означення чесько-словацьких взаємин, у зв'язку з бажаним характером їх майбутнього розвитку, найчастіше вживалося слово «надстандартний» [9].

Проте першому чеському уряду (13. липень 1992 – 4. липень 1996) в ряді аспектів, зокрема на початковій фазі, не вдавалося достатньо наповнювати його зміст. Перший уряд Чеської Республіки передусім орієнтувався на питання пов'язані з курсом на швидку інтеграцію країни до європейських та євроатлантичних структур. І тому не мав достатньо потужності, щоб задекларований інтерес щодо пріоритетного розвитку сусідських відносин реалізувати у щоденній практиці. Тому протягом тривалого часу залишалися відкритими питання щодо поділу спільного майна та ряд інших питань щодо покращення умов життя громадян двох республік, що постраждали внаслідок розпаду ЧСФР [9].

В Уряді новоствореної Чеської Республіки головне слово мала Громадянська демократична партія та група економістів, які вітали розділення республіки з тих міркувань, що без «словацького тягаря» Чехія скоріше приєднається до розвиненішої частини Європи. Зовнішньополітичним питанням Уряд присвячував мінімум уваги, і так як представники ГДП були лібералами, то вони вірили, що як ринок керує світовою економікою, так буде і у сфері європейської та світової політики.

Головним питанням початкової стадії чесько-словацьких відносин були спроби щодо вирішення поділу маєтку федерації та завершення побудови інституційних елементів суверенних держав. Чеську закордонну політику щодо Словаччини та характер чесько-словацьких взаємин в першому десятилітті після виникнення самостійних держав найбільш впливово формували внутрішньополітичні відносини в обох республіках. Із зовнішньополітичних факторів найбільше на них впливало передусім актуальний стан обох інтеграційних процесів – європейського та євроатлантичного. З цих позицій розвиток чесько-словацьких відносин можна розділити на дві фази: постфедеральну та фазу інтенсивної кооперації. Переділом між ними був 1998 рік, в якому відбулися вибори до парламенту.

Як проголошувалося у вже згаданій Концепції закордонної політики Чеської Республіки, одним із найважливіших партнерів ЧР являлась на той час Німеччина. За словами Міністра закордонних справ Й. Зеленьца «обидві держави мають найдовший спільний кордон, а їх взаємозв'язки розвивались століттями. Німеччина після свого об'єднання увійшла до перших політичних та економічних світових супердержав і вона є також єдиним нашим сусідом-членом ЄС. В рамках ЄС вона є головним політичним, економічним і фінансовим мотором європейської інтеграції» [7]. Також Міністр наголосив на важливості орієнтуватися на майбутнє і спрямовувати відносини на проблеми, які об'єднують, а не роз'єднують дві держави. Велике значення мають, зокрема, економічні проекти, що прив'язують ЧР до європейської комунікаційної, енергетичної та транспортної мережі, проекти

оздоровлення життєвого простору та співпраця в науці і культурі. Чесько-німецькі взаємини були і залишалися на той час асиметричними. Німеччина значною мірою брала участь у чеській зовнішній торгівлі та інвестиціях у господарство. Для німців стосунки з ЧР мали часткове значення, проте набирали дедалі більше важливості. Як зазначив Міністр закордонних справ Чеської Республіки: «Якщо Чехія буде проводити виважену політику, вона не повинна боятися ні політичної, ні економічної сили свого сусіда. Навпаки, вона може повністю використати її на свою користь, як це вже багато років роблять інші держави» [7].

Міністерство закордонних справ Чеської Республіки проводило ряд переговорів з німецькою стороною щодо наступництва ЧР в Угоді про добросусідство та дружню співпрацю та в інших угодах і договорах. Одночасно велися переговори про відшкодування чеським громадянам, які постраждали за Другої світової війни. «Щодо вимог Судето-німецького земляцького об'єднання, чеський уряд не припустить змін і обмежень, визначених законом про реституцію, та можливість поселення на території ЧР іноземних громадян буде пов'язана із членством Чехії в ЄС» – зазначив міністр [7].

Чеська Республіка лояльно сприймала позицію Німеччини щодо зміни її законодавства а також німецьке прохання про співпрацю в безпеці та міграційній політиці. Обов'язковою умовою підписання з Німеччиною угоди про повернення біженців була угода про спільний кордон із Словаччиною і посилення візового режиму з країнами, що є головним джерелом міграційних потоків.

Залишалось актуальним та відкритим для формування двосторонніх чесько-німецьких відносин питання судетських німців. Жвавого обговорення набуло це питання після скандальної акції проти судетських німців в серпні 1994 року. Коментуючи ці події, Міністр закордонних справ Й.Зеленец сказав, що ці події нагадали про необхідність вирішення деяких питань чесько-німецьких відносин, оскільки юридична та політична незавершеність оцінки минулого дає екстремістам з обох боків приводи до різних інцидентів. Тільки справжнє вирішення цього питання дасть можливість отримати союзника в особі Німеччини, а з цим і членство в ЄС та НАТО. Натомість Прем'єр-міністр ЧР В.Клаус заявив, «що чесько-німецька проблема є вічною і залишиться з нами на віки-вічні, поки ми будемо з Німеччиною сусідами» [7].

Для Чеської Республіки була потрібна Німеччина демократична та процвітаюча, Німеччина європейська, що зможе допомогти трансформації чеської держави та вступу її до західних структур. З цієї точки зору Німеччина та Чехія мали близькі становища та спільні інтереси. Пошуки чеської

та німецької ідентичності могли мати зближуючий європейський вимір, однак ризик полягав в тому, що занадто сильний німецький вплив міг розчинити чеську ідентичність.

В Концепції закордонної політики ЧР важливе місце займали Польща та Угорщина. Крім історичних традицій, Чехію пов'язували з цими країнами повною мірою і спільні проблеми. Обидві ці країни зустрілися з аналогічними труднощами і мали, як і Чеська Республіка, великий шанс досить швидко та успішно дістатися до числа країн із стабільною плюралістичною демократією та ефективною ринковою економікою. Ця дійсність була разом із наміром вийти із сфери радянського впливу однією з передумов розвитку трилатеральної співпраці, котра пізніше стала відомою під назвою «Вишеградська група».

Перейдемо до Східного вектору зовнішньої політики ЧР. Посткомуністичний світ на зламі епох здригався від глибоких політичних, етнічних та економічних криз. З огляду на це, багато держав цієї області, зокрема Росія та Україна відігравали в європейських політичних та економічних зв'язках важливу та непередбачувану роль. Чеська закордонна політика усвідомлювала значення стосунків із Російською Федерацією та Україною зокрема. Взаємні зацікавлення в добрих та рівноправних зв'язках підтвердили і візити Міністрів, які відбулися на початку квітня 1993 року. Головним принципами були розважливість відношень до Росії та України. «Російська Федерація залишається для Чеської Республіки визначальним джерелом стратегічної сировини, Україна ж є важливою транзитною територією. Ми будемо підтримувати на міжнародних форумах мирний розвиток Росії, України та Білорусії в напрямку демократії та ринкової економіки» [7], було зазначено в Концепції закордонної політики Чеської Республіки.

Політичним фактором, що сприяв розвитку двосторонніх стосунків між Україною та Чеською Республікою, стало визнання Чехословаччиною незалежності України і визнання Україною Чеської Республіки, встановлення дипломатичних відносин та заснування в столицях обох країн Посольств. Чеська Республіка не вважала пріоритетним співробітництво з Україною, однак вона була змушена рахуватися з залежністю своєї економіки від східних ринків, від постачання української сировини а також зі стабілізуючою роллю України в Східній і Південній частині Європи. Все це об'єктивно спонукало Чеську Республіку посилювати свою зацікавленість у співпраці з Україною.

Основна спрямованість чесько-українських стосунків визначалася в період формування відносин в першу чергу українсько-чехословацьким Договором, який був парафований у Києві у травні 1992 року. Дві сторони готували до укладення новий договір, який мав враховувати сучасні між-

народні реалії і особливості розвитку двох країн. В червні 1993 року відбулася зустріч Посла України в Чеській Республіці Лубківського Романа з делегацією Чеської Республіки на чолі з головою Чеської національної ради Міланом Угде. Чеська сторона підкреслила зацікавленість Чехії розвивати відносини з Україною, звернувши увагу на те, що Україна була третьою країною, з якою Чехія, після проголошення незалежності встановила дипломатичні відносини [3].

16 червня 1993 року відбулася зустріч Міністрів закордонних справ України та Чеської Республіки А.М.Зленка та Й.Зеленца. Міністр закордонних справ Чехії підкреслив, що керівництво його держави розглядає взаємовідносини з Україною як «взаємовідносини політичного партнерства». Важливе значення для співробітництва двох країн має також географічна близькість їх кордонів, давні дружні зв'язки, спільність культур і традицій. Розробка рамкової угоди між обома країнами знаходилася на останній стадії розробки. Розглядалася також ініціатива президента України Л.Кравчука щодо східноєвропейської зони стабільності і безпеки. Наголошувалось, що створення зони безпеки не має на меті санітаризацію кордонів Росії, як це інтерпретувалося окремими ЗМІ Чехії. Й.Зеленец відзначив, що Україна і Чехія повинні разом шукати вихід із становища в якому опинились – з одного боку гігантською і непередбачуваною Росією, з другого – з цивілізованим Заходом, який не поспішає налагоджувати інтеграційні процеси. «Ми більше сподіваємось на підтримку Заходу в цій багатоваріантності» [5] - зазначив він. Проте згодом Міністр досить різко висловився про тогочасну ситуацію в Україні: «Україна є новою державою без традицій державності і борсається в посткомуністичній безпорадності». Він порівняв Україну із Чехословаччиною одразу після революції, коли обиралися треті шляхи і ставилась під сумнів приватизація. «Якщо до того додамо ядерну зброю, не дуже добрі стосунки з Росією та інші аспекти, цілком ймовірно, що у цій великій країні нестабільність триватиме ще досить довго» [5] - сказав Й.Зеленец.

Відносини Чеської Республіки та України набували конкретного послідовного характеру. Про це свідчили наступні міждержавні візити на офіційному рівні. 14 червня 1993 року відбулася зустріч Посла України в Чеській Республіці Р.Лубківського із завідуючим третім відділом МЗС ЧР Ю.Калашниковим. Останній підкреслив, що чеська зовнішня політика зазнає певних змін. Поступово вона позбавляється ілюзій щодо орієнтації країни лише на Захід. Приходить розуміння необхідності більш тісного співробітництва зі Сходом – з Україною і Росією. Також Ю.Калашников заявив, що українсько-чеські відносини мають добру перспективу, особливо в економічній сфері. На його думку, Україна могла б використати чеський досвід приватизації, трансформації економіки. Наголошено було на важливості розвивати

співробітництво між окремими господарськими об'єктами. Зауважив, що Україна могла б грати активну роль не лише на в Східній, але й у Центральній Європі [4]. Дана зустріч і бесіда з Ю.Калашниковим засвідчила, що в Празі відбувалася переоцінка політики щодо України. Чеське керівництво на власному досвіді пересвідчилося, що Захід не поспішає надати фінансову та іншу допомогу молодим демократіям і відкладає на невизначений термін їх прийняття до ЄС та інших структур. У зв'язку з цим Чехія змушена шукати розв'язання своїх економічних проблем у тому числі і на Сході.

У жовтні 1993 року відбулася важлива зустріч Президента України Л.М.Кравчука з прем'єр-міністром Чехії В.Клаусом, на якій було висловлено задоволення розвитком відносин між Україною і Чехією. Піднімалась проблема ядерного роззброєння в Україні у зв'язку з очікуваним візитом до Києва держсекретаря США У. Крістофера та економічного становища України [6].

Довгоочікуваний Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою було підписано 26 квітня 1995 року Президентом України Л.М.Кучмою та Президентом Чехії В.Гавелом. Даний Договір являється і на сьогодні незалежною політико-правовою базою для розбудови і поглиблення всебічних стосунків між двома державами. Практична реалізація його положень сприятиме також зміцненню атмосфери стабільності та безпеки в центрально-східноєвропейському регіоні та в Європі в цілому [2].

Отож, визначальними чинниками формування системи двостороннього співробітництва Чеської Республіки на початку 90-х рр. ХХ століття стали динамічний розвиток міждержавних стосунків, процеси регіонального інтеграційного зближення та співробітництво у загальноєвропейських структурах. Розбудовуючи білатеральні відносини враховувалися як історичні, так і політичні міркування. Чехія як одна із постсоціалістичних держав Центрально-Східної Європи, здійснивши системні суспільні перетворення і досягнувши рівня стабільності, нагромадила досвід, який становить значний інтерес для багатьох держав перехідного періоду.

Список використаних джерел:

1. ГДА МЗС. Аналітичний огляд внутрішньополітичних тем чеської преси // Огляд преси та інші інформаційні матеріали, отримані від закордонних дипломатичних представництв (1.08.-5.08.1994). Справа № 7322.
2. ГДА МЗС. До бесіди Президента України Л.Д.Кучми з Президентом ЧР Вацлавом Гавелом та головою Уряду ЧР Вацлавом Клаусом // Матеріали бесід. Перебування українських урядових делегацій МЗС за кордоном (03.04.1995). Справа 7803.

3. ГДА МЗС. Запис бесіди з головою Чеської національної ради Міланом Угде // Посольство України в ЧР 1993 рік. Матеріали бесід. Перебування українських урядових делегацій МЗС за кордоном (04.06.1993). Справа 6944.
4. ГДА МЗС. Запис бесіди з завідуючим третім відділом МЗС ЧР Ю.Калашниковим // Матеріали бесід. Перебування українських урядових делегацій МЗС за кордоном (20.05.1993). Справа 6943.
5. ГДА МЗС. Запис бесіди Міністра закордонних справ України А.М.Зленка з Міністром закордонних справ Чехії Й.Зеленцем // Посольство України в ЧР 1993 рік. Матеріали бесід. Перебування українських урядових делегацій МЗС за кордоном (16.06.1993). Справа 6944.
6. ГДА МЗС. Запис бесіди Президента України Л.М.Кравчука з прем'єр-міністром Чехії В.Клаусом // Посольство України у ФРН. Матеріали бесід. Перебування українських урядових делегацій МЗС за кордоном (27.10.1993). Справа 6946.
7. ГДА МЗС. Концепція закордонної політики ЧР, викладена Міністром закордонних справ ЧР Й.Зеленьцом на засіданні Парламенту ЧР (14.10.93) // Огляд преси та інші інформаційні матеріали, отримані від закордонних дипломатичних представництв. Справа № 6983.
8. *Ceske narodni zajmy* // *UMV Ceske republiky – Praha, 1993. – S. 25.*
9. *Pick O., Handl V. Zahranicni politika ceske republiky 1993-2004: Uspechy, problemy a perspektivy. – Praha, 2004. – S. 57.*

Сергій Волощук,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДОСВІД УЧАСТІ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАТО

У статті на основі узагальнення даних низки інформаційних джерел, мемуарної літератури аналізуються процес та наслідки вступу Чеської Республіки до НАТО. Визначено основні етапи підготовки та набуття країною членства в Альянсі. Окреслено роль окремих світових та чеських політиків у цих процесах. Приділено увагу змінам політичного та економічного характеру після 1999 р. в країні. Докладно розглядається внесок ЧР у військово-політичну діяльність блоку в межах та поза євроатлантичним простором.

Ключові слова: НАТО; перша хвиля розширення; військово-політична діяльність; модернізація; міжнародна безпека.

Майже чверть століття минуло з часу фундаментальних змін у світовій історії, символом яких стали падіння берлінської стіни, закінчення «холодної війни», розпад соціалістичного табору та СРСР. Змінилася світова геополітика, перед світовою спільнотою постали нові виклики й загрози. В регіоні Центрально-Східної Європи контури нової системи міжнародної безпеки набували нових рис завдяки масштабним трансформаційним перетворенням в Організації Північноатлантичного Договору (НАТО).

Чеська Республіка (разом з Угорщиною і Польщею) увійшли до першої групи держав колишнього соціалістичного табору, що приєдналися до НАТО завдяки історичним рішенням Мадридського саміту 1997 р. Про значення цього важливого кроку в історії країни висловився президент Чеської Республіки В. Гавел: «В історії моєї країни були болісні моменти, коли ми з особливою гостротою відчували потребу в добрих союзниках. Тож для Чеської Республіки членство в НАТО, перш за все, означає приєднання до Альянсу ... Членство в НАТО – це прояв відданості, любові до свободи, духу солідарності, готовності захищати разом спільні культурні цінності, це прояв вірності основній ідеї Альянсу, яка відповідає нормам загальнолюдської моралі» [1, с. 25].

Низка публікацій останніх років, мемуарні спогади засвідчують, що саме В.Гавел при підтримці Л.Валенси стояв біля витоків принципових рі-

шень Б.Клінтона та інших лідерів країн Альянсу про розширення НАТО на Схід як ключового чинника трансформації. Вступ Чеської Республіки в НАТО був непростим. Великими були заслуги Вацлава Клауса і дипломата Олександра Вондри, який лобював чеські інтереси серед американських політиків. Успіху сприяв відблиск слави Гавела, та, очевидно, те що Захід відчував вину за Ялту весною 1945, коли Рузвельт дав Сталіну перехитрити себе з приводу подальшого розвитку Польщі і Центральної Європи. Дієву роль також відіграла Мадлен Олбрайт, впливовий посол США в ООН і член кабінету, донька чехословацького дипломата Йозефа Корбела, який після комуністичного путчу в лютому 1948 року залишився за кордоном [2].

Основні віхи траєкторії країни на шляху до нових перспектив мали наступну хронологію. В 1989 році Чехословаччина відмовилася від соціалістичного розвитку внаслідок «оксамитової революції», що привела в 1993 році до мирного розділу країни на дві держави – Чехію і Словаччину. У тому ж році Чехія, як незалежна держава, була прийнята в Раду Північноатлантичного співробітництва. З цього часу мета приєднання до НАТО міцно вкоренилася в зовнішньополітичній стратегії Чеської Республіки. У 1994 році починається взаємодія між Чехією і НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру». У жовтні 1996 роки Б. Клінтон заявив, що у 1999 році, в рік 50-х роковин виникнення НАТО і 10-ї річниці падіння Берлінської стіни, Альянс прийме нових членів.

У грудні 1997 всі міністри закордонних справ країн-членів НАТО з своїми колегами з Чеської Республіки, Угорщини і Польщі в Брюсселі підписали перші документи.

Ще на етапі підготовки до вступу в Альянс країна вже активно працювала над розв'язанням нагальних задач. З 1995 року чеський військовий контингент вже брав участь в операції по підтримці миру в Боснії і Герцеговині, що проводилася під егідою НАТО. У цей же час Альянс проводить і публікує результати досліджень з питань можливого розширення Північноатлантичного союзу, в якому робиться висновок, що даний процес сприятиме зміцненню стабільності на євроатлантичному просторі. Вже з перших заяв Заходу про можливе розширення Північноатлантичного альянсу на схід, Чехія знаходилася в числі найвірогідніших кандидатів на вступ. Цьому сприяла активна участь МЗС і міністерства оборони Чеської республіки, які завжди оперативні, якісно і, в більшості випадків, першими серед країн-кандидатів готували відповідні документи і здійснювали всі необхідні кроки, які потрібні для вступу в НАТО. У 1996 році уряд Чехії створив робочий комітет з питань інтеграції в НАТО. У 1997 році саміт альянсу в Мадриді «дав добро» Чехії, Угорщині і Польщі на приєднання до блоку. Чеський парламент голосував про вступ в НАТО 15-го

квітня 1998 року. З 192 присутніх «за» були 154 депутати, «проти» були комуністи і члени республіканської партії. Гавел підписав документи про вступ в НАТО в Тронному залі Празького Граду 26-го лютого 1999 року. Американці організували передачу ратифікаційних документів в бібліотеці Трумена в місті Індепенденс, Міссурі, - на честь президента, під час керівництва якого виник Альянс. 12 березня 1999 року документи від міністра закордонних справ Чеської Республіки Кавана і його колег з Польщі і Угорщини прийняла М.Олбрайт. Чехія офіційно стала членом Північно-атлантичного альянсу.

Підтримка місцевим населенням рішення про вступ Чехії в НАТО яскраво відображає, в цілому, позитивні наслідки даного кроку для чеської економіки. В момент ухвалення рішення про вступ цієї країни в НАТО рівень підтримки був надзвичайно низьким (у 1997 році вступ Чеської Республіки до альянсу підтримували лише 37% населення), але через 3-4 роки він серйозно виріс. Офіційні цілі вступу Чехії до альянсу – остаточна інтеграція в європейську цивілізацію і турбота про власну безпеку.

За час поетапного наближення та повної інтеграції Чехії до НАТО були досягнуті встановлені критерії членства у внутріполітичних, правових та економічних питаннях, здійснено необхідні кроки до зміцнення демократичних інститутів та забезпечення сталого економічного зростання, розвитку громадянського суспільства, запровадження верховенства права, вирішення інших важливих завдань на шляху євроатлантичної інтеграції, у підвищенні інвестиційної привабливості країни.

У НАТО чеські військовослужбовці спеціалізуються в питаннях захисту від зброї масового знищення (ОМУ). Знаменитий елітний підрозділ чеських збройних сил – 31 бригада радіаційної, хімічної та біологічної оборони бере активну участь в різних закордонних місіях. Ще одна спеціалізація чеських військових в альянсі - це пасивне відстеження цілей в повітрі і на морі. У цій галузі Чехія має в своєму розпорядженні і промислову базу. Компанія ERA Pardubice, наприклад, випускає пасивні системи стеження VERA. Чехія також є єдиною країною НАТО, що володіє ліцензією на обслуговування радянських і російських вертольотів, які активно використовуються країнами Альянсу і їх союзниками в місії в Афганістані.

Чеські збройні сили представлені в операціях НАТО, в основному, сухопутними військами. Найвідомішими є місії чеської роти хімзахисту в іракських операціях і Афганістані. В той же час, є відомості і про участь чеського спецназу в боях в Афганістані проти ісламського руху «Талібан». Чеські військовослужбовці також знаходяться у складі сил КФОР в Косово і виконували задачі в багатонаціональному контингенті «Південний Схід» в Іраку.

За період членства Чехії в НАТО були корінним чином модернізовані військово-повітряні сили цієї країни, практично наново були відбудовані військові аеродроми в Чаславі і Намнесті-над-Ославою.

В даний час Чехія є активним членом НАТО і достатньо впливовим, перш за все, в пострадянській зоні. Вона служить прикладом вдалої інтеграції колишнього супротивника альянсу в Північноатлантичний союз, як з військової, так і з економічної точок зору [3].

Чехія в НАТО вже майже півтора десятка років. Більшість чехів задоволені.

За цей час довіра чеських громадян до Північноатлантичного союзу зросла більше, ніж до будь-якої іншої інституції. У 1999 році вступ до НАТО підтримувала лише третина громадян, у 2009 р. – 76 відсотків чехів. За останніми даними Центру вивчення громадської думки, найбільше вступ чехів до НАТО підтримують молоді люди, студенти, підприємці, а проти виступають переважно члени і прихильники компартії Чехії та старші за віком громадяни.

Останні статистичні дані свідчать, що понад 60 відсотків чехів схвалюють закордонну політику, яку проводять уряди країни. Прагматичні чехи зважили все – і віддали перевагу безпеці країни. Їржі Пеге, відомий чеський політолог, колишній радник із політичних питань першого чеського президента Вацлава Гавела, який був серед тих, хто безпосередньо й активно займався проблемою вступу Чехії до НАТО, так підсумовував перше євроатлантичне десятиріччя своєї країни. «Гадаю, що вступ Чеської Республіки до НАТО був корисним із кількох причин. По-перше, він допоміг чехам знайти безпечний причал, який виправдав себе упродовж років. Більшість чехів бачить, що цей альянс відрізняється від минулих, як, наприклад, від Варшавського пакту чи двосторонніх договорів, які для чехів закінчились скоріше катастрофою. Тобто, це успіх НАТО, якщо йдеться про захист чеських національних інтересів. По-друге, це модернізація армії, яка під керівництвом НАТО змінилась. Створено професійну армію, яка хоч і мала, та за якістю відповідає стандартам західних армій. І, врешті, те, що багато чехів сприйняли вступ до НАТО як модернізацію політичних і правових інституцій, котрі у свою чергу допомогли Чехії вступити до Європейського Союзу» [4].

Чехи задоволені модернізацією армії. Всього за два роки вона перетворилась із громіздкого 200-тисячного угруповання призовників на мобільний високопрофесійний підрозділ у цілісній структурі НАТО. Нині в чеській армії служить близько 50 тисяч професійних вояків і цивільних фахівців. Модернізовано летовища, що дало чехам нові робочі місця. Чеське військо здобуло авторитет діями своїх підрозділів протихімічної оборони.

В очах пересічного чеха авторитет армії поліпшив загальну позитивну атмосферу в країні. І, на думку фахівців, вступ Чехії до Північноатлантичного союзу підняв політичну і правову культуру в країні та відкрив чехам двері й до Європейського Союзу. Розпочалась нова ера в історії країни, яка для пересічного чеха означала захист національних інтересів, модернізацію, безпечне і повноцінне життя.

До позитивних ефектів слід віднести модернізацію політичних інституцій. Країна-член НАТО мусить співпрацювати з іншими західними демократіями, а це мало позитивний вплив на політичну культуру в країні, що матеріалізується і виявляється у щоденному житті. Країна поступово пристосовується до західних стандартів і у політичному функціонуванні держави, і в проблемах безпеки. Цілісно змінювалася атмосфера, яка непрямо впливає на конкретне життя кожного громадянина, коли люди, і не тільки у великих містах, відчувають, що живуть у країні, яка стала частиною трохи іншого цивілізаційного поля [5].

На даний час Чехія є достатньо авторитетним, послідовним та вагомим членом Альянсу, який здійснює посильний внесок у реалізацію політики блоку як на євроатлантичному просторі, так і за його межами. Побіжне знайомство з кроками країни в цьому напрямі останніх років лише підтверджує цю визначальну тенденцію.

Спільно з Хорватією, Словаччиною і США Чехія в лютому 2013 року в Брюсселі підтвердила намір брати участь у створенні міжнародного центру підготовки пілотів. Багатонаціональний авіаційний учбовий центр готуватиме пілотів вертольотів, обслуговуючий персонал і льотних інструкторів.

Проект є частиною ініціативи «Smart Defense» і припускає не будівництво Центру в одному конкретному місці, а, швидше, використання кращих учбових об'єктів, які вже існують в країнах-учасниках. Планується, що в проекті братимуть участь і інші країни Європи. В даний час йдуть переговори з Угорщиною, Латвією, Литвою і Туреччиною про можливість їх входження в проект [6].

Наймасштабніше в 2012 році навчання ОВС НАТО «Ramstein Rover 2012» (RARO12) пройшло у вересні на території Чехії із задіяванням не тільки підрозділів ВПС, але і сухопутних військ. У маневрах взяли участь 17 держав [7]. Станом на початок 2013 р. нові контури набула участь ЧР в місії в Афганістані [8].

Чеська група по відновленню провінції Логар закінчила свою роботу в Афганістані. Перехід відповідальності за безпеку в країні афганським властям дозволяє коаліційним силам зменшити свою участь в місії НАТО в Афганістані. Чеська група PRT (*provincial reconstruction team*), військово-цивільна група по відновленню знаходилася в ІРА з 19 березня 2008 року.

За цей час на базі за 10 ротаций змінилося 3400 солдатів. Ними проведено 3342 патрулі і 2580 операцій. Близько 50 цивільних фахівців брали участь в 138 проектах реконструкції і розвитку і в 107 так званих проектах з швидкою віддачею. В даний час в Афганістані знаходяться близько шестисот чеських військовослужбовців. У 2013 році їх число повинне скоротитися майже удвічі. За час операції в Ісламській Республіці загинули 5 чеських солдатів [9].

Крім того, Чехія виділить Афганістану в цілому 140 мільйонів крон в 2014-2017 роках, в т.ч. 80 мільйонів крон на реалізацію проектів, пов'язаних з розвитком країни, і 60 мільйонів крон на утримання афганських сил безпеки [10].

Обсяг чеської фінансової допомоги Афганістану залишається таким же, як і в минулі роки, міняється тільки його форма. В цілому 20 мільйонів крон щорічно спрямовуються на розвиток, така ж сума буде направлена на підтримку Афганських Національних Сил Безпеки.

Чеська військова присутність в Афганістані стає все меншою. Проте Чехія, за заявою офіційних осіб, продовжуватиме підтримувати безпеку і розвиток в Афганістані після 2014 року [11].

Досвід, набутий в Афганістані, Чехія готова практично застосувати в інших напрямках. Чехія послала в Малі повітряний десант, що недавно повернувся з Афганістану. Комітет з оборони парламенту Чехії підтримав пропозицію уряду про розгортання в Малі до 50 чеських солдатів для служби в EUTM з 1 квітня 2013 року для участі в невійськовій місії на 15 місяців. Перша ротація виконуватиме функції захисту штабних офіцерів місії в Бамако і околицях столиці. У ній задіяні десантники 43-го повітряно-десантного батальйону, що недавно повернулися з Афганістану. Чеські військові будуть невід'ємною частиною підготовки місії, можливо, по проханню командування EUTM, згодом вони братимуть участь в підготовці солдатів армії Малі. Чехія також поставила в африканську країну стрілецьку зброю з боєприпасами і електричні генератори для малійських збройних сил [12].

Поповнилися фахівцями Чехії і Сили реагування НАТО. Більше 750 співробітників армії Чехії були сертифіковані для Сил реагування НАТО (NATO Response Force - NRF) в 2013году і перейшли під командування штаб-квартири в Європі. Сертифікацію пройшли фахівці 31-й бригади радіаційного, хімічного і біологічного захисту, 53-й бригади розвідки і радіоелектронної боротьби, 14-й бригади тилового забезпечення, 25-й бригади зенітно-ракетних військ, а також інженерної бригади і госпітальної бази. Про ідею створення NRF було оголошено на саміті НАТО в Празі в листопаді 2002 року, концепція отримала схвалення на зустрічі міністрів оборони в Брюсселі в червні 2003 року. Чехія виділяє військовослужбовців до складу

СРН з 2004 року. Склад NRF один раз в півроку поновлюється колективними силами, засобами і ресурсами НАТО, коли чергові підрозділи держав-членів проходять відповідну атестацію і підготовку.

Генеральний секретар Північноатлантичного союзу Андерс Фог Расмуссен заявив, що НАТО не бажає бути «світовим поліцейським», проте Сили реагування НАТО були створені через прагнення США виконувати подібну функцію, залучити європейських союзників по альянсу у врегулювання конфліктів за межами євроатлантичного регіону, понизивши при цьому частку своїх військових витрат. Ще одна причина створення і використання NRF - прагнення альянсу довести свою життєздатність в умовах міжнародної безпеки, що змінилися [13].

Чеські зв'язківці у складі групи фахівців підрозділу ППО сил НАТО забезпечували підтримку системи командування і управління на турецько-сірійському кордоні з січня по квітень 2013 р. відповідно до одержаного від НАТО прохання [14].

Чехія в 2013 році прийняла на себе командування багатонаціональним військово-поліцейським батальйоном, у який входять хорвати, словаки, поляки і чехи. Він був сертифікований і перейшов в підпорядкування багатонаціональному корпусу НАТО «Північний Схід» (Щецін).

Майже 400 солдатів з Польщі, Словаччини, Хорватії і Чехії готові до проведення антитерористичних операцій, затримання небезпечних злочинців, дій на КПП і пошуку об'єктів. Чеські ВПС змінили поляків в рамках повітряної поліції в небі над Балтією [15]. До 2018 року на території Чехії НАТО планує розмістити елементи американської ЄвроПРО [16].

У жовтні 2012 Прага прийняла «Конференцію з питань європейської оборони – 2012» (*European Defence Conference for 2012*). На форумі, організованому EDA, європейські країни обговорили перспективи подальшої співпраці в оборонній сфері, розвиток нових технологій і можливостей.

Міністри оборони або представники військових відомств країн, що є членами ЄС і НАТО, піддали аналізу реалізацію спільних ініціатив в області об'єднання зусиль у сфері захисту («Кооперація і сумісне використання» (*Pooling&Sharing*) – Європейський союз, «Інтелектуальна оборона» (*Smart Defense*) - НАТО).

Коли Північноатлантичний союз зіткнувся з бюджетними обмеженнями держав - своїх членів, було ухвалене рішення розширити взаємодію з EDA. (75 відсотків країн, що входять в НАТО і становлять основу Євросоюзу, підтримують проекти і програми в Європейському оборонному агентстві.)

EDA було створене в 2004 році, але дуже швидко зорієнтувалося у тому, що співпраця з НАТО в оборонній області життєво важлива для дер-

жав-учасників, оскільки йдеться про одні і ті ж держави, яким доводиться за рахунок своїх бюджетних коштів фінансувати агентство і виконувати зобов'язання перед трансатлантичною коаліцією [17].

Парламент Чехії в листопаді прийняв Парламентську Асамблею НАТО для проведення 58-й щорічної сесії в Празі (близько 350 парламентаріїв з 28 країн-членів НАТО з Північної Америки і Європи, а також делегати з країн-партнерів) для обговорення питань міжнародної безпеки у складі комітетів: політичного, оборони і безпеки, науки і техніки, цивільного вимірювання безпеки і економіки і безпеки [18].

Отже, досвід Чеської Республіки щодо підготовки до вступу та набуття членства в Північноатлантичному Альянсі дає підстави стверджувати, що суспільство та політична еліта країни на поворотному етапі її історії змогли чітко визначитися із стратегічними цілями трансформаційних процесів, забезпечити консенсус в досягненні обраної мети, пролобіювати національний інтерес на міжнародній арені та, найголовніше, послідовно та наполегливо пройти шлях, який довів правильність історичного вибору та продемонстрував практичний результат. Зазначене тотожно віднайденню країною свого місця в новій конфігурації міжнародних реалій початку ХХІ століття.

Список використаних джерел:

1. НАТО. 1949-1999. Перші п'ятдесят років. НАТО. 1999. – 96 с.
2. *Historie-zpatky-na-zarade*-[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://neviditelnyes.lidovky.cz/historie-zpatky-na-zarade-09g-/p_politika.asp?c=A110426_181649_p_politika_wag.; *Как Чехию принимали в НАТО («Neviditelnyes», Чехия) Назад на Запад Карл Пацнер (Karel Pacner)*[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/europe/20110503/169022685.html> >
3. *Взаимодействие Чешской Республики и НАТО*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.bz/ru/czechrepublic.html>>
4. *Генеральный секретар НАТО Яап де Гюп Схеффер і прем'єр-міністр Чехії Мірек Тополанек на прес-конференції з нагоди ювілею в Празі, 12 березня 2009 року*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1509604.html> >
5. *НАТО для Чехії – це захист національних інтересів і модернізація*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1509097.htm>
6. *Чехия примет участие в создании международного авиационного учебного центра.24/02/2013*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.bz/ru/news/20130224/06461.html>.
7. *Учение НАТО «Ramstein Rover 2012» пройдет на территории Чехии. 30/08/2012*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nato.bz/ru/news/20120830/04801.html>.

8. Чешская PRT закончила работу в Афганистане.04/02/2013.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20130204/06270.html>.
9. Чешская PRT закончила работу в Афганистане.04/02/2013.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20130204/06270.html>.
10. Учение НАТО «Ramstein Rover 2012» пройдет на территории Чехии. 30/08/2012[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20120830/04801.html>.
11. Чехия выделит Афганистану 140 миллионов крон в 2014-2017 годах,15/08/2012.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20120815/04645.html>.
12. Чехия пошлет в Мали воздушный десант, недавно вернувшийся из Афганистана.18/02/2013.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20130218/06403.html>.
13. Силы реагирования НАТО пополнились специалистами Чехии. 21/01/2013.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20130121/06137.html>
14. Чешские связисты поддержат НАТО на турецко-сирийской границе.14/01/2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20130114/06077.html>
15. Чехия примет командование международным военно-полицейским батальоном НАТО в 2013 году .24/09/2012.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20120924/05026.html>.
16. Чехия примет командование международным военно-полицейским батальоном НАТО в 2013 году .24/09/2012.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20120924/05026.html>.
17. «Конференция по вопросам европейской обороны – 2012» пройдет в Праге 9-10 октября.05/09/2012.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20120905/04843.html>.
18. 58-я сессия ПА НАТО состоится в Праге с 9 по 12 ноября.08/10/2012.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nato.bz/ru/news/20121008/05180.html>.

Юрій Ключівський,
керівник Інформаційно-аналітичної служби
«Східно-європейський діалог»
(USIAD), м.Прага

ДОСВІД ЧЕХІЇ У РОЗБУДОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНИХ ПІДВАЛИН СПРИЯННЯ ТУРИЗМУ

Розглянуто стратегічні підходи створення ефективної системи розвитку туризму у Чехії у постсоціалістичний період. Показано, що головними передумовами ефективного розвитку туризму стало створення інформаційної системи про країну, формування мережі туристичних інформаційних центрів та поглиблення міжнародного співробітництва Чеської Республіки.

Ключові слова: туризм, туристично-інформаційні центри; мережа; міжнародне співробітництво.

Напрямок в Україні начебто задано правильно

Було б несправедливим говорити про повну відсутність в Україні інформаційно-промоційних основ розвитку в'їзного туризму. Тим більше, що під час підготовки і проведення Євро – 2012 цій діяльності надали потужного імпульсу. Питання в тому, чи достатнім був цей імпульс та чи не згасла на сьогодні його дія? Схоже на те, що більшою мірою цей імпульс згас (зусилля міста Львова на цьому тлі виглядають навіть непогано).

Відповідно до «Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні» розробленої Державною службою туризму і курортів України, прерогативами в туристичній галузі визначено:

- створення інтегрованої інформаційної системи (з метою забезпечення туристам і суб'єктам туристичної діяльності доступу до інформації);
- формування мережі туристичних інформаційних центрів (ТІЦ) та створення й підтримка функціонування офіційного, державного і регіональних туристичних Інтернет-порталів;
- поглиблення міжнародного співробітництва з метою забезпечення сталого розвитку туризму.

Відповідно до Концепції з питань туризму і курортної сфери, розробленої Науковим центром розвитку туризму, одним з основних завдань туристичної галузі України є: «створення мережі туристичних інформаційних центрів». Головною метою ТІЦ визначено «соціально-економічний розви-

ток через впорядкування і забезпечення розвитку туристичної діяльності в містах та регіонах як пріоритетного виду економічної діяльності». Особливої актуальності ТПЦ набули при підготовці до Євро-2012, коли Україна, спільно з Польщею готувалась приймати черговий чемпіонат Європи з футболу. Все ж, загальність і розпливчатість мети створення ТПЦ в Україні швидше заважає, аніж сприяє розвитку туризму.

В цьому сенсі цікавим та корисним для України є досвід Чехії. Ця країна не лише організовувала масштабні міжнародні заходи (до прикладу, у 2004 році – Світовий чемпіонат з хокею на льоді), але й може похизуватись, доволі розгалуженою та розвиненою мережею діючих місцевих ТПЦ. Особлива увага останнім приділяється у зв'язку з тим, що ТПЦ, поряд з туристичними фірмами та агентствами, по суті, є «вітриною» країни та першою «ланкою», через яку потенційні туристи, гості та інвестори, знайомляться (у тому числі, й віртуально) з країною. Безсумнівно, що для України вкрай важливим є поглиблення міжнародного співробітництва у сфері туризму. Особливо - з урахуванням досвіду практичної діяльності у цій царині країн Вишеградської групи, до якої входять Чехія, Польща, Словаччина і Угорщина. Адже ці країни після краху тоталітаризму в СРСР мали подібні до України проблеми реформування суспільних і економічних відносин.

Як це починалось у Чехії?

З припиненням діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги та, відповідно, кооперації між країнами соціалістичного табору, а також в очікуванні перспективи вступу до Європейського Союзу перед Чехією постало питання швидкого та ефективного наближення до принципів, норм та стандартів, які напрацювала Європа (звісно, і в туристичній галузі). Тому відразу після листопадових подій 1989 року Чехія почала активно вивчати європейський досвід розбудови рекреаційно-туристичного сектора економіки. Особливістю становлення туристичної галузі в Чехії (як і в інших країнах колишнього соціалістичного табору) було те, що воно відбувалось в умовах переходу країни до ринкової економіки. Цілком логічно увага була спрямована на низку європейських країн, зокрема, найближчих сусідів: Німеччини та Австрії.

Так, уже в 1993 році була утворена державна організація «Чехтуризм», з метою промоції рекреаційно-туристичних можливостей Чехії, як за кордоном, так і всередині країни. До 2003 року, організація, засновником та куратором якої є Міністерство місцевого і регіонального розвитку Чеської Республіки, носила назву - Чеський центр туристичного руху (СССР). На сьогодні Агенція «Чехтуризм» має більше як 600 інформаційних центрів по всій країні і закордонні представництва у 26 країнах світу та на 20

мовах активно пропагує свою діяльність через власні рекламні видання та мережу Інтернет. Офіційні туристичні інформаційні центри (ОТІЦ, яких налічується біля 330) - є уповноваженими та сертифікованими «Чехтуризмом» суб'єктами сприяння туризму і покликані здійснювати промоцію конкретного сервісу (готель, рекреаційний об'єкт чи послугу), або ж регіону (заповідник, край, та ін..) й Чехії загалом. Важливим вважають також однотипне означення та логотип ОТІЦ, а статус партнера «Чехтуризму» є безоплатним. Однак за таку «послугу», партнери Агенції зобов'язані вести, до прикладу, моніторинг відвідувачів ОТІЦ. Подібна співпраця є класичним прикладом безоплатної франшизи.

Оптимізована організаційна структура «Чехтуризму» засвідчує про її роль та важливість реалізовуваних завдань у туристичній галузі країни. Зокрема, значна увага приділена: економічним стратегічним та маркетинговим секторам, а також - дослідженню трендів та інновацій у сфері туризму. Не менш важливими є питання інформаційного забезпечення туристичної галузі та робота із мас-медіа.

Бюджет «Чехтуризму» з року в рік зростає. Так, якщо в 2003 році бюджет Агенції склав 198,907 млн. чеських Корун, то в 2004 р. - 321,488 млн., в 2005 р. - 253,215 млн., в 2007 р. - 351,495 млн., в 2009 р. - 375,853 млн. чеських Корун, відповідно. Це свідчить про постійно зростаючу присутність і роль державної туристичної Агенції «Чехтуризм» на ринку туристичних послуг Чехії.

Асоціації регіонів і муніципалітетів також розвивають туризм

Другим важливим «гравцем» на ринку туризму, особливо внутрішнього, є Асоціація країв (регіонів) Чехії. Це відкрита, неурядова та неполітична організація, що об'єднала інтереси усіх 14-ти адміністративних регіонів (13 країв та м. Прагу), що була створена у 2001р. та зареєстрована у статусі асоціації юридичних осіб з метою захисту прав та інтересів мешканців регіонів. Одними з важливих органів Асоціації є Комісії - з питань туризму та з питань культури і охорони пам'яток.

Міністерство місцевого і регіонального розвитку Чеської Республіки є методичним та координаційним органом для всіх учасників, що проводять діяльність у туристичній галузі країни. Взаємини останніх регламентуються Концепцією державної політики туристичного руху в Чеській Республіці на період 2007-2013 років, яка є середньостроковим документом та виходить з реальних можливостей розвитку туризму в країні. При цьому, Міністерство ставить перед собою цілком досяжні цілі: використати законодавчі можливості для створення умов розвитку туризму в країні та за допомогою прозорих правил досягти кращих умов захисту інтересів клієнтів; встано-

вити чіткі і прозорі правила для діяльності також і туристичних компаній та туроператорів. Міністерство є постійним і активним учасником відомих міжнародних форумів з туризму та регулярно презентує свою діяльність на спеціалізованих конференціях і виставках. Крім того, Міністерство реалізує ще й низку проектів, які фінансуються із структурних фондів Європейського Союзу.

Важливим інструментом ознайомлення з новими тенденціями на ринку та промоції туристичної галузі є участь у міжнародних форумах та на виставках. Так, визнаними в Чехії є виставки: GO - Міжнародна виставка промисловості туризму та REGIONTOUR - Міжнародна виставка туристичних можливостей регіонів. Вони проходять щороку у м. Брно. Ці виставки є найбільшими в Центральній Європі презентаційними майданчиками туристичної галузі з акцентом на регіони. Лише в 2011 році учасниками виставок стали 842 суб'єкти туризму з 24 країн світу. На виставках побувало більше як 33 тис. відвідувачів, їх роботу висвітлювали близько 400 представників ЗМІ.

Професійні і громадські організації об'єднують зусилля

Задля сприяння процесам самоорганізації на ринку туристичних послуг, в Чехії працює низка недержавних організацій. Найвідомішими з них є: Асоціація туристичних агентств (АСК ČR); Асоціація чеських туристичних агентств та агентур (АССКА); Асоціація туристичних інформаційних центрів Чеської Республіки (А.Т.І.С.) та Асоціація готелів і ресторанів Чеської Республіки (АНР ČR).

Перша з цих недержавних організацій (АСК ČR) - була створена ще в серпні 1990 року. Нині до складу АСК ČR входять 196 туристичних фірм і агенцій та 80 учасників ринку, споріднених з туризмом (готелі, транспортні підприємства, виставками, спеціалізовані ЗМІ, професійні учбові заклади, страхові компанії, статистично-аналітичні фірми та ін.).

Друга - АССКА була заснована в 1991 році й нині нараховує більше 250 членів-професіоналів туристичної галузі. З 2005 року АССКА є членом престижної європейської асоціації ЕСТАА, що об'єднує інтереси національних асоціацій, союзів та агентств і туристичних компаній з країн ЄС.

Третя організація - А.Т.І.С. діє у сфері туристичних інформаційних центрів. Асоціація координує діяльність своїх членів, представляє їх інтереси в органах влади, забезпечує обмін досвідом тощо. Спеціалісти Секретаріату - виконавчого органу Асоціації, сертифіковані відповідно до норм стандарту якості ISO 9001:2008. Усі ТІЦ, які є членами А.Т.І.С., також повинні дотримуватись тих стандартів, відповідно до яких кожному з ТІЦ присвоюється своя категорія.

Четверта організація - АНР ČR має за мету сприяти бізнесу та підтримувати своїх членів; вона сприяє також роботі готелів та ресторанів, і наданню послуг з питань ведення бізнесу. АНР ČR є членом Європейської конфедерації готелів та ресторанів (HOTREC).

Міжнародні організації та програми розвитку туризму

Особливу роль в туристичній галузі Чехії відіграє також низка міжнародних організацій та міждержавних інституцій. Так, одним з пріоритетів Вишеградської групи, серед іншого, є її сприяння у розвитку туризму в регіонах. Зокрема, Вишеградський Фонд через інструмент надання грантів здійснює підтримку молодіжних обмінів, міжнародного партнерства та туризму. Пріоритетними для Фонду є її питання транскордонного співробітництва, у тому числі, й з Україною. Саме про таку співпрацю, зокрема, йшла мова і на Міжнародній конференції «Україна та Вишеградська четвірка: на шляху до взаємовигідних відносин», що відбулась в м.Ужгороді, у травні 2010 року за участі Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Ужгороді.

Особливим інструментом співпраці у туристичній галузі виступає і Центральноевропейська ініціатива (ЦЄІ), учасниками якої є як Чехія, так і Україна (повноправний член з 1996 року). Це регіональне угруповання країн Центральної та Східної Європи, що було створено в 1989 році, має за мету: налагоджувати багатостороннє співробітництво в політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах і на цій основі сприяти зміцненню стабільності і безпеки в регіоні. До складу ЦЄІ загалом входять 18 європейських країн. ЦЄІ має окрему робочу групу з питань туризму.

Чехія з грудня 1995 року стала також членом міжнародної Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка діє з 1960 року і об'єднує 33 найбільш економічно розвинених країн світу. Більшість з них - це країни Європейського Союзу, а також - США, Австралія, Південна Корея, Японія та ін. Договір про ОЕСР був підписаний на базі Європейської організації економічного співробітництва з метою координації економічної політики країн-членів ОЕСР і погодження програми допомоги країнам, що розвиваються. В рамках Організації діє Комітет з туризму, як форум моніторингу та обміну з питань політики та структурних змін, що впливають на розвиток міжнародного туризму і сприяють сталому економічному зростанню туристичної галузі.

Чехія з 1976 року (Україна з 1997 року) є також членом Всесвітньої туристичної організації та активно використовує своє членство у цій організації, у тому числі, й в туристичній галузі. А зі вступом Чехії до Європейського Союзу (2004 рік), вона стала активно співпрацювати з усіма органами туристичної сфери ЄС.

Що з чеського досвіду варто використати в Україні?

З урахуванням того, що Україні найбільше підходить «третя модель» розвитку туристичної галузі (переважає в розвинених європейських країнах, де питання розвитку туризму вирішуються в «надрах» багатогалузевого міністерства), є очевидним, що першочерговим мало б бути завдання створення одного з визначальних сегментів структури туристичної індустрії - ТПЦ. При цьому, на перший план виходять такі питання, як фінансування, функціональність та визначення категорійності ТПЦ. Ось як трактується категорійність ТПЦ у Чехії.

До категорії «А» віднесено ТПЦ, які цілорічно діють 7 днів на тиждень, та надають інформацію про Чехію загалом. ТПЦ цієї категорії: повинен безперервно бути в Інтернет-контакті та надавати безоплатну інформацію про Чехію не менше, як на трьох світових мовах; пропонувати послуги екскурсовода у своєму регіоні; виступати посередником з бронювання готелей і поселення туристів; бути спроможним забезпечити екскурсовода по всій країні. ТПЦ категорії «А» позначається чотирма зірочками.

До категорії «В» прийнято відносити ТПЦ регіонального (крайового) значення, що цілорічно працює 6 днів на тиждень, та надає інформацію в розрізі свого регіону. ТПЦ цієї категорії повинен: безоплатно надавати інформацію про регіон не менше як на двох світових мовах; пропонувати послуги екскурсовода та виступати посередником з бронювання готелей і поселення туристів. ТПЦ категорії «В» позначається трьома зірочками.

До категорії «С» віднесено ТПЦ місцевого рівня, який цілорічно працює 5 днів на тиждень. ТПЦ цієї категорії повинен безоплатно надавати інформацію про місто чи територію своєї діяльності не менше, як на одній світовій мові.

До категорії «D» віднесено сезонний ТПЦ, який не працює цілорічно, але в сезоні - не менше 5 днів на тиждень та надає інформацію в розрізі місця своєї діяльності не менше, як на одній світовій мові. ТПЦ категорії «D» позначається однією зірочкою.

Як бачимо, класифікація ТПЦ в Чехії є достатньо гнучкою та добре адаптованою до місцевого ринку туристичних послуг. При цьому, (що може бути корисним і для України) державне адміністрування бізнесу у сфері туризму акцентовано не на дозвільно-ліцензійній та контрольно-каральній практиці, а на інформаційному та методично-практичному сприянні туристичному бізнесу при мінімальній фінансовій підтримці з боку державного чи місцевого бюджетів. Адже ТПЦ надають ще й цілий спектр платних послуг, що суттєво зменшує навантаження на бюджет.

Діяльність інших інституцій і об'єднань підтримки та розвитку туризму в Чехії вкупі з участю країни у міжнародних і європейських орга-

нізаціях та програмах сприяння туристичній галузі також є корисною як для представників державного, так і громадського та бізнесового секторів України. При цьому, ми не зачепили в цій статті низку інших питань розвитку туристичної галузі як-то: брендінг і реклама, формування туристичних кластерів, видання промоційних проспектів, буклетів і туристичних довідників і путівників та ін. Та будь-яка довга дорога починається з перших кроків. Налагодження активної роботи ТПЦ – і є такими кроками у розвитку туризму в Українських Карпатах.

На завершення варто підкреслити таке:

- Нині і в Україні загалом, і в туристичному регіоні Українських Карпат зокрема, відсутня повна, достовірна, систематизована й уніфікована інформаційна база даних щодо наявних у мегарегіоні туристично-рекреаційних ресурсів і послуг, це суттєво звужує можливості ТПЦ навіть у тому випадку, якщо вони будуть утворені (частина ТПЦ уже діють в містах Західної України).

- Незважаючи на колосальний і не розкритий природний, історико-культурний та етнокультурний потенціал, розвиток туризму в Україні (і особливо – в Карпатському мегарегіоні) зіштовхується з низкою бар'єрів і перешкод, для подолання яких необхідно поєднати зусилля державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування та бізнесу і громадських організацій.

Окрім досвіду Чехії, в Україні варто вивчати і творчо використовувати досвід інших країн Карпатії з розвитку туризму, зокрема – Австрії, Угорщини, Польщі, Словаччини і Румунії.

Роман Корсак,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖДЕРЖАВНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЧЕХІЇ В ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ (ПОЧ.ХХІ СТ.)

Стаття присвячена аналізу наукових праць зарубіжних вчених у яких розглядаються проблеми політичної та економічної співпраці України та ЧР, перебіг основних напрямків зовнішньої політики Чехії з країнами ЄС та країнами Східної Європи на початку ХХІ століття. Також у роботі вперше в українській історіографії розглядаються дисертаційні дослідження російських і чеських науковців на тему трансформації суспільно-економічних відносин ЧР та її зовнішньополітичний курс в умовах членства в Євросоюзі.

Ключові слова: Чеська Республіка (ЧР), ЄС, Україна, НАТО, Східна Європа, „Декрети Бенеша”, інтеграція .

Даючи аналіз зарубіжної історіографії слід констатувати, що іноземні дослідники, часописи та видання, піднімали практично всі складні питання постсоціалістичної трансформації в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема й України та Чеської Республіки, відносин з Євросоюзом і НАТО. Для українських науковців дана тема сьогодні є актуальною оскільки Україна однією з перших держав світу встановила з Чеською Республікою дипломатичні відносини. У схваленій Парламентом Чеської Республіки Концепції зовнішньої політики, зазначалося, що Чехія розглядає Україну як важливу європейську країну і високо оцінює політику України на євроатлантичному напрямі, та докладатиме зусилля для розширення взаємовигідного українсько-чеського економічного співробітництва.

Однак необхідно зауважити, що у винятковій більшості публікацій піднімаються загальні питання перебігу трансформаційних процесів в Україні і Чехії, реалізації політичних, економічних та торговельно-економічних відносин, співпраці з НАТО і Євросоюзом і т. ін. У них лише зрідка зустрічаються окремі фрагментарні відомості про характер, зміст і напрямки українсько-чеського міждержавного співробітництва. Ті нечисленні публікації, в яких згадуються та описуються українсько-чеське міждержавне співробітництво в політичній і економічній сферах, не дають достатньої інформації про характер, зміст, тенденції розвитку і перспективи широко-

масштабних відносин. Тому дана стаття покликана заповнити окремі прогалини у зарубіжній та вітчизняній історіографії стосовно двосторонньої українсько-чеської співпраці.

Першу групу публікацій, що ми дослідили складають праці російських вчених. Наукові центри Російської Федерації з перших років ХХІ ст. систематично досліджують трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи, їх місце в стратегії розширення НАТО і Євросоюзу на Схід. У 2005 р. російські вчені опублікували колективну монографію „Чехія і Словаччина в ХХ ст. Нариси історії”, в якій розглянуто основні тенденції розвитку названих країн. У розділі П. Мельнікова, ґрунтовно аналізуються тенденції розвитку чеської культури в 1945-2000 рр. [9]. Значний інтерес викликали дослідження вчених Інституту світової економіки і міжнародних відносин Російської АН викладених у монографіях. Перша з них „Країни Центральної і Східної Європи на порозі ХХ ст.”, в якій порушено питання трансформаційних процесів у країнах регіону та висвітлено питання їх зближення і співпраці з Євросоюзом і НАТО [12]. Ще одна проблема, яка цікавила російських вчених та політиків – розширення Євросоюзу на Схід. Вчені вже названого інституту Російської АН підготували і в 2003 р. опублікували 344 сторінкове дослідження „Розширення Європейського Союзу на Схід: Передумови, проблеми, наслідки” [10]. Основний мотив дослідження – стурбованість Росії просуванням Євросоюзу на Схід, що могло мати негативні наслідки для економіки країни. Водночас у дослідженні аналізуються відносини ЄС з країнами Центрально-Східної Європи та прогнозуються можливі негативні наслідки для економіки кожної окремо взятої країни.

Проблеми європейської інтеграції висвітлені також і в ряді інших російських монографіях та посібниках. Зокрема, у монографії професора Московського державного інституту міжнародних відносин Ю.А. Матвієвського, проаналізовано європейську інтеграцію в Західній Європі на прикладі країн-членів Європейського Союзу, в тому числі й Чеської Республіки. Особлива увага приділяється взаємовідносинам ЄС з країнами Східної Європи [8].

Комплексне дослідження європейської інтеграції, проблеми розширення НАТО та зовнішня політика Чеської Республіки в першому десятилітті ХХІ ст. розглянуто ще в ряді російськомовних наукових статтях, збірках та монографіях. Зокрема В.К. Волковим [2], М.О. Копитіною [5], А. Васьковським [1], В.В. Трухачовим у статті “Чешско-австрийские отношения накануне вступления Чехии в Евросоюз” [15]. Дослідження процесів трансформації чеського суспільства та проблеми зовнішньої політики Чеської Республіки підіймається також в ряді російськомовних дисертацій. Зокрема, Н.А. Тамарчина проаналізувала зовнішню політику Чеської Рес-

публіки перед вступом до Європейського Союзу [13]. Геополітичні аспекти зовнішньої політики Чеської Республіки дослідив Р. Рот [11]. Вивченням законодавчої влади, еволюцію Парламенту Чеської Республіки та його вплив на суспільно-економічне життя країни, дослідила у своїй дисертації Лазарева М.Н. “Парламент в условиях строительства демократического государства: опыт Чешской Республики” [7]. Дослідження процесу інтеграції Чеської Республіки до Європейського Союзу висвітлено М.Ештваніковою [17]. Аналіз багатопартійної системи в Чеській Республіці на початку XXI ст. дослідив Шимов Я.В. [18]. Комплексне дослідження міждержавного співробітництва Чехії на прикладі політичної та економічної співпраці з Австрією розглянуто В.В. Трухачовим у дисертаційній праці “Чешско-австрийские отношения в 1998-2007 гг.” [14].

Російський погляд на події «помаранчевої» революції, формування нової внутрішньої та зовнішньої політики України лідером опозиції В. Ющенко, розглядається кореспондентом-публіцистом С.С.Жильцовим [4]. Автор висвітлює перебіг подій Президентських виборів 2004 р. та вважає, що «помаранчеві» прийшли до влади завдяки явній підтримці з боку США та інших західних країн.

Загалом російські дослідники у своїх працях розглядають всі проблеми з метою їх узагальнення, виявлення причин і можливих наслідків процесів політичного, економічного і культурного розвитку країн Центрально-Східної Європи для Росії, що дає змогу нам зрозуміти тенденцію розвитку співробітництва Чеської Республіки з іншими „східними” сусідами, й у тому числі з Україною. Велика увага російських науковців приділяється процесам розширення НАТО та Європейського Союзу на Схід.

Другу групу використаних нами матеріалів складають публікації чеських вчених. Використані нами чеськомовні публікації – це монографії, науково-інформативні збірники, статті в часописах. Серед монографічних видань увагу також привернули до себе наступні: П. Матея, К.Влачовой “Нерівність, справедливість, політика. Чеська Республіка 1991-1998”. У науковій праці автори проаналізували та дали оцінку трансформаційним процесам, що відбувалися в Чехії протягом 1991-1998 рр. У монографії також досліджено внутрішню та зовнішню політику Чеської Республіки, яка стала передумою вступу Чехії до НАТО та Європейського Союзу [30]. Оцінка «декретів Бенеша» та їх вплив на чеське суспільство перед вступом Чеської Республіки до Європейського Союзу, досліджується Ц. Домніцом у науковій праці “Борьба за Бенешові декрети перед вступом до ЕС”. У монографії автор звертає увагу на обговоренні проблеми відміни «декретів Бенеша» в парламенті Чехії та Європи. Чеський історик у дослідженні зробив акцент на тому, що проблема виселення судетських німців вийшла за

рамки чесько-німецьких відносин на загальноєвропейський рівень і стала об'єктом спекуляції чеськими політиками, зокрема, Прем'єр-міністром Чехії в 1998-2002 рр. М.Земаном [19].

Шлях Чеської Республіки до Європейського Союзу та НАТО після закінчення холодної війни та деякі аспекти зовнішньої політики Чехії на прикладі євроінтеграційного співробітництва з Австрією, висвітлено в ґрунтовній монографії колективом чеських авторів Г. Хейсом К. Краловою, І. Песеком та ін. [25]. Продовження даної проблематики, тобто дослідження участі Чехії в процесах європейської інтеграції розглянуте А. Пелтрамом у науковій монографії “Європейська інтеграція і Чеська Республіка” [34]. Місце та роль Чеської Республіки в Європейському Союзі та НАТО розглядається Хандлом В. у статті “Чеська Республіка в ЄС та НАТО” [22]. Дослідження зовнішньої політики Чехії у відносинах з країнами Центральної Європи, у тому числі й з Україною, частково розглядається В.Хандлом, М.Кунстатом [23]. Співробітництво Чеської Республіки з НАТО проаналізовано І. Мікальом у публікації “Чеська Республіка і НАТО”. Автор, після року членства Чеської Республіки у цій організації, надав розширену оцінку участі Чехії в міжнародній миротворчій діяльності Північноатлантичного альянсу [31].

Економіка та зовнішня економічна політика Чеської Республіки в умовах членства в Європейському Союзі розглядається у колективній монографії “Економіка Чеської Республіки в новому просторі Європейського Союзу” [21].

Проблеми зовнішньої політики Чеської Республіки, у тому числі й з Україною досліджено В.Вотапеком В. у “Закордонна політика Чеської Республіки 1993–2004. Успіхи, проблеми, перспективи” [41]. У статті автор серед кола інших проблем, також розглядає проблему «Ямбурзької» заборгованості України перед Чеською Республікою та її вплив на двосторонні торговельно-економічні відносини.

Нами також проаналізовано дисертаційні праці чеських науковців кафедри політології та кафедри міжнародних відносин і європейських наук факультету суспільних наук Університету ім. Т. Масарика. Зокрема, В. Гавліка [24], П. Каніока [26], З. Сіхри [38], М. Чечовскі [39], П. Кучінкової [27], Г. Вікопілової [43]. Ці праці присвячені дослідженню проблем, що існують в Європейському Союзі на початку XXI ст. та які виникли в чеському суспільстві після вступу Чехії до цієї організації. Також розглядається місце ЧР в системі міждержавних взаємовідносин країн ЄС та співпраця Євросоюзу з країнами Східної Європи зокрема, Російською Федерацією в контексті питань енергетичної безпеки, яка безумовно впливала й на співробітництво України з Чеською Республікою та європейською спільнотою.

Нажаль, маємо констатувати, що дослідження співпраці між Чехією та Україною не є пріоритетним для чеських вчених. Окремо ця проблема не розглядається у дисертаціях чи монографіях. Виключення складає єдина дипломна робота С. Фоменко „Торговельні відносини між Україною та Чеською Республікою”, що була виконана на Факульті міжнародних відносин за напрямом „Міжнародна торгівля” у Празькому університеті економіки. У ній автор подає інформацію стосовно українсько-чеської економічної співпраці за період з 2001 до першого півріччя 2006 р. [45].

Змістовні дослідження проблем зовнішньої політики Чеської Республіки, подані у статтях з часопису Міністерства закордонних справ Чехії „Міжнародна політика”. На його сторінках опубліковано ряд матеріалів, що стосуються місця України та Чеської Республіки в регіоні Центрально-Східної Європи та світу. Так, часопис „Міжнародна політика” у різні роки регулярно друкував матеріали про процеси інтеграції Чеської Республіки до загальноєвропейських структур та співробітництві Чехії з країнами Центральної та Східної Європи. Але мусимо констатувати, що для чеських науковців пріоритетним було дослідження співробітництва Чехії з країнами Європейського Союзу, зокрема Австрією та Словаччиною. Окремі публікації присвячені російським питанням, оскільки Російська Федерація серед країн Східної Європи посідала перше місце у торгівельно-економічних відносинах з Чеською Республікою, а друге – Україна. З огляду на величезний ресурсний та територіальний потенціал, Росія розглядається чеськими вченими, як основний геополітичний партнер та вектор сили у Східній Європі. Зокрема, на дану тему у п'ятому номері часопису за 2000 р. опубліковано К. Стіндлом статтю про співробітництво Росії з країнами Центральної Європи, в тому числі й Чеською Республікою [37]. У дванадцятому номері часопису за 2000 р. нашу увагу привернула стаття В. Сербя у якій автор аналізує словацько-чеські відносини на порозі XXI ст., розглядає можливі перспективи вступу Словаччини і Чехії до Європейського Союзу [35]. У першому номері часопису за 2001р. В. Леска у своїй статті “Чеська закордонна політика на порозі XXI ст.” розглянув та дослідив основні вектори зовнішньої політики Чехії, як у співробітництві з країнами Центральної Європи так і з країнами ЄС. Автор статті на основі досліджуваних матеріалів дав позитивну оцінку майбутнім можливим перспективам вступу Чеської Республіки до Європейського Союзу [29]. Проблеми ідентифікації народностей та національних меншин, у тому числі й українців, які проживали на території Чехії перед вступом до Європейського Союзу, розглядається М. Кусом у статті збірника за 2003 р. [28].

У номері третьому часопису за 2004 рік розміщена стаття С. Волнера, у якій автор аналізує місце та роль Чехії в геополітичному просторі Центрально Європи [42].

Видання 9-ге за 2011 р. містить цікаву статтю Л. Палати „Питання сенсу України”. У ній автор робить аналіз внутрішньополітичного життя країни з часу розпаду СРСР до президенства В. Януковича. Він вважає, що в економічному спаді, корупції, низькому рівні заробітної плати, повільним темпам реформ, були винні Президент Л. Кравчук і Л.Кучма. На його думку вони були вихідцями з провінційної аристократії бюрократів, які навіть після падіння комунізму втрималися при владі. Як вважає автор публікації, зміни на краще відбулися після подій „Помаранчевої революції”. Спостереглося зростання економічного життя та зближення з ЄС. Даючи оцінку Президенту В. Януковичу, чеський науковець вказує на явні обмеження свобод та зростання кількості кримінальних справ проти Ю. Тимошенко і її оточення [32]. У цьому ж номері розміщено статтю Н. Веселю „Два десятиліття незалежності України”. Як вважає автор статті не зважаючи на внутрішньополітичну ситуацію, Україна все ж таки зробила значний прогрес на шляху до європейської інтеграції. На її думку сучасну Україну об’єднує одна мета зовнішньої політики – вступ до Європейського Союзу [40].

У №11 за 2011 р. розміщено статтю М. Ехла та Ю. Паяна „Нова концепція чеської закордонної політики”, у якій викладено основні принципи міждержавних відносин ЧР затвердженими чеським парламентом після виборів 2010р. На цій концепції будувалася політична та економічна співпраця й з Україною протягом 2011-2012 рр. [29]. Серед публікацій часопису №11 за 2012 р. привертає увагу стаття Л. Палати „В Україні залишається хаотична демократія”, у якій автор дає критичну оцінку внутрішньополітичному життю України [33].

Тісні історичні зв’язки з Австрією та Німеччиною обумовили пріоритетним для чеських науковців зробити аналітичні дослідження на цю тему. Так, у номері першому збірника “Міжнародна політика“ за 2009 р. розміщена стаття Я. Степановського у якій автор подає аналіз зовнішньополітичної діяльності Австрії з країнами Європейського Союзу, зокрема Чеською Республікою [36]. Хоча у названій публікації прямо не йшлося про українсько-чеське міждержавне співробітництво, але в ній чітко окреслені загальні принципи співробітництва Чехії з країнами Центральної та Східної Європи.

Інститут міжнародних відносин Чеської Республіки також видає часопис „Міжнародні відносини”. На його сторінках опубліковано ряд статей, в яких йдеться про різні аспекти регіональних та євроінтеграційних процесів, політичні і торговельно-економічні відносини між країнами Центрально-Східної Європи. Зокрема, у 2-му виданні часопису за 2012 р. розміщено статтю С. Вайсової „Тягар вибору: чеська зовнішня політика між принципами і інтересами”, в якій подається комплексний аналіз міждержавного співробітництва ЧР з країнами ЄС та Східної Європи [44]. Аналізуючи

дане періодичне видання, маємо констатувати, що після вступу Чехії до ЄС більшість досліджень чеських науковців стосувалися знову таки проблем співпраці Чеської Республіки з країнами – сусідами: Австрією, Німеччиною, Словаччиною.

Огляд використаних праць вітчизняних та зарубіжних дослідників засвідчує, що тема українсько-чеського співробітництва, як для українських так і для чеських дослідників, не має чіткої практичної спрямованості. Особливо це помітно з боку чеських дослідників, котрі після „розлучення” з Словаччиною, і втратою безпосереднього кордону між Україною і Чехією, та після вступу Чеської Республіки до ЄС все менше розробляють концепцію міждержавного співробітництва з Україною. Чеські дослідники не особливо турбуються формуванням концептуальних основ українсько-чеського співробітництва, прогнозуванням і моделювання його розвитку. У свою чергу українські вчені лише в останні роки починають розробляти проблеми українсько-чеського співробітництва переважно в економічній сфері, а інші сфери двостороннього українсько-чеського співробітництва ще майже не вивчені та не проаналізовані.

Список використаних джерел:

1. Васьковський А. *Некоторые аспекты интеграции Польши, Венгрии и Чехии в НАТО// Зарубежное военное обозрение. 2000. № 4. С.7-11.*
2. Волков В.К. *Узловые проблемы новейшей истории стран Центральной и Восточной Европы / РАН. Ин-т славяновед. М.: Индрик. 2000. 367с.*
3. *Европейские страны СНГ: место в «Большой Европе»/ Под ред. В.Грабовски, А.В.Мальгина, М.М.Наринского (отв.ред.). - 2005.- 308 с.*
4. Жильцов С.С. *Неоконченная пьеса для «оранжевой» Украины. По следам событий. - М.: Междунар. отношения, 2005. - 264 с.*
5. Копытина М.О. *Россия-Чехия: торгово-экономические отношения во второй половине 90-х годов // Внешняя торговля. 2001. № 2-3. С. 27-33*
6. Книга А.С., Пархаев В.Н. *Европейская интеграция: Учеб. пособие / Алт. гос техн. ун-т им. И.И. Ползунова. Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2004. 124 с.*
7. Лазарева М. Н. *Парламент в условиях строительства демократического государства: опыт Чешской Республики [Текст] : автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук / М. Н. Лазарева ; Московская гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина. - М., 2009. - 32 с.*
8. Матвеевский Ю.А. *Европейская интеграция в исторической ретроспективе: монография / Ю.А. Матвеевский. Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России; Европейский учебный институт. — М.: МГИМО-Университет, 2011. — 286 с*
9. Мельников П. *Культура чехов и словаков во второй половине XX века (1945-2000 гг.)// Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории. – М.: Наука, 2005. – С. 430-481.*

10. *Расширение ЕС на восток: Предпосылки, проблемы, последствия / Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М.: Наука, 2003. – 344 с.*
11. *Рот Р. Внешняя политика Словацкой Республики и Чешской Республики в геополитическом пространстве Центральной Европы: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.полит.н.: специальность 23.00.04 / Рот Роман; С.-Петерб. гос. ун-т. - СПб.: 2004. - 25 с.*
12. *Страны Центральной и Восточной Европы на пороге XXI века: Пробл. – темат. Сб. / РАН. ИНИОН. Центр. – Науч. – информ. Исследование глобальных и региональных проблем / Редколл. Вып.: Шанишева Л.Н. – отв. ред. и др. – М., 1999. – 164 с.*
13. *Тамарчина Н.А. Внешняя политика Чехии на пути к единой Европе: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.полит.н.: Спец. 23.00.04 / Тамарчина Н.А.; [Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации]. -М.: 2002. – 23 с.*
14. *Трухачев В.В. Чешско-австрийские отношения в 1998-2007 гг.: Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. исторических наук: 07.00.03. / Московский Государственный Университет имени М В Ломоносова. – Москва, 2011. – 30 с.*
15. *Трухачев В.В. Чешско-австрийские отношения накануне вступления Чехии в Евросоюз (1998-2004 гг.)// Вестник МГУ. Серия 8. История. №6. 2010. с.54-67.*
16. *Хохлов И. И. Наднациональность в политике Европейского союза. - 2007. - 154 с.*
17. *Эйтваникова Мария. Процесс интеграции Словацкой Республики и Чешской Республики в Европейский Союз: автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук: 23.00.02 / Моск. гос. ин-т междунар. отношений. – 15 с.*
18. *Шимов Я.В. История формирования и особенности развития многопартийной политической системы в Чешской республике в конце XX - начале XXI вв.: Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. исторических наук: 07.00.03. / Российская академия наук. Институт славяноведения. - Москва, 2003.- 37 с.*
19. *Domnitz C. Zápas o Benesovy dekrety pred vstupem do Evropské Unie. –Berlin-Praha, 2007. S.174.*
20. *Ehl Martin, Payne Jiří. Nová koncepce české zahraniční politiky // Mezinárodní politika, 2011. № 11. Praha. – str.23*
21. *Ekonomika České Republiky v novem prostoru Evropské Unie / Tomáš Chalic, Jana Markova (edd.). – Praha: G plus G. 2008. – 182 s.]*
22. *Handl V. Česká republika v EU a NATO// Česko a Rakousko po konci studené války: různými cestami do nové Evropy. Dresden Ústí nad Labem, 2009. S.79-113.*
23. *Handl V, Kunstát M. Střední Evropa v zahraniční politice České republiky// Česko a Rakousko po konci studené války: různými cestami do nové Evropy. Dresden — Ústí nad Labem, 2009. S.61-77.*
24. *Havlík Vlastimil. České politické strany a evropská integrace: Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra politologie. – Brno, 2009. – 131 s.*
25. *Heiss G., Králová K., Pesek J., Rathkolb O. Česko a Rakousko po konci studené války: různými cestami do nové Evropy. –Dresden Ustí nad Labem, 2009. S.473.*

26. Kaniok Petr. *Evropeanisté, eurogovernmentalisté a euroskeptici: reflexe euroskepticismu a jeho stranických projevů. Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra politologie. – Brno, 2006. – 170 s.*
27. Kuchyňková Petra. *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky Energetické bezpečnosti. Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií. – Brno, 2010. – 187 s.*
28. Kusy M., *Dvojita identita narodnostnych mensi'n// Mezinárodní politika, 2003. № 3 str. 14-22.*
29. Leska V. *Ceská zahraniční politika na prahu 21. století// Mezinárodní politika. 2001, № 1. S.3-5.*
30. Mateju P., Vlachova K. aj. *Nerovnost, spravedlnost, politika. Ceska republika 1991 1998.– Praha. 2000., S.259.*
31. Mickal J. *Ceska republika a NATO // Stredni Evropa. 2000. S. 101–108.*
32. Palata Luboš. *Otázka smyslu Ukrajiny // Mezinárodní politika, 2011. № 9. Praha. – str.2.*
33. Palata Luboš. *Ukrajina zůstává chaotickou demokracií // Mezinárodní politika, 2012. № 11. Praha. – str.2.*
34. Peltrám A. aj. *Evropská integrace a Česká republika. –Praha, 2009. S.293.*
35. Srb V. *Slovensko a slovensko-ceské vztahy na prahu 21. století// Mezinárodní politika. 2000. № 12. S.34-35.*
36. Stepanovsky J. *Rakousko a Evropská Unie// Mezinárodní politika 1/2009. Praha, 2009. S.22-24.*
37. Stindl K. *Rusko a strední Evropa// Mezinárodní politika. 2000. № 5. S. 35-37.*
38. Sychra Zdeněk. *Realizace hospodářské a měnové unie v EU: implementace, přístupy, důsledky. Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra politologie. – Brno, 2007. – 223 s.*
39. Čechovský Marek. *Fenomén (i)migrace a imigrační politika Evropské unie. Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií. – Brno, 2010. – 197 s.*
40. Natálie Veselá. *Dvě desetiletí nezávislé Ukrajiny// Mezinárodní politika, 2011. № 9. Praha. – str.2.*
41. Votapek V. *Ceska vyhodni politika / Vladimir Votapek // Zahraniční politika Ceske republiky 1993–2004. Uspechy, problemy a perspektivy / [O. Pick, V. Handl (eds.) a kolektiv autoru]. –Praha : Ustav mezinárodních vztahů, 2004. – S. 99–108.*
42. Volner S., *Miesto Česka a Slovenska ve evropskom geopolitickom priestore// Mezinárodní politika, 2004. № 3. Praha. – str.15-18.*
43. Vykoupilová Hana. *České politické strany a jejich percepce evropského federalismu. Evropská integrace a politické strany v České republice. Disertační práce / Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra politologie. – Brno, 2006.– 204s.*
44. Waisová Šárka. *Tiha volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy // Mezinárodní vztahy. 2012. No. 2. Praha. – str.84-88*
45. Fomenko Svitlana. *Obchodní vztahy mezi Ukrajinou a Českou republikou. Diplomové práce / Vysoká škola ekonomická v Praze. Fakulta mezinárodních vztahů. Katedra mezinárodního obchodu. Hlavní specializace: Mezinárodní obchod. – Praha, 2006.– 72 s.*

Іван Вовканич,
доктор історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Віталій Андрейко,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЧЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

В статті автори досліджують питання еволюції чеської національної меншини в Україні протягом XIX-XX ст., дають аналіз складним соціально-економічним та політичним чинникам, які сприяли переселенню чехів на територію України, а також висвітлюють основні напрямки діяльності чехів, що привнесли у розвиток нашої держави свої особливості в багатьох сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: чехи, Україна, переселення, чеська національна меншина, українсько-чеські відносини.

В умовах розвитку України як багатонаціональної держави винятково-го значення набуває дослідження історії та культури національних меншин, відродження та збереження багатовікових традицій численних народів, що тут мешкають. Подальший розвиток нашої країни багато в чому залежить від виваженої національної політики, яка повинна забезпечити нарівні з розвитком титульної нації, розвиток інших етнічних спільнот. У зв'язку з цим значне місце займатимуть дослідження історії та культури чеської національної меншини в Україні.

Чеська «колонізація» України, стала самобутнім історичним явищем. Вона була наслідком складних соціально-економічних та політичних чинників як в Австрії, так і в Російській імперії. Чисельність чеських переселенців на півдні України в зазначений період коливалась від 4 – 4,5 тис. чол. Чехи привнесли в соціально-економічний розвиток регіону свої особливості, створили оригінальну сільськогосподарську культуру. Значним є внесок представників чеської інтелігенції в розвиток культури регіону (Я. І. Грдіна, В. В. Шкорпіл, О. А. Яната та ін.) [3, 145]. Потрібно зауважити, що історія чехів, які мешкали в Україні, досі залишалася поза увагою науковців. Метою даної статті є наукова реконструкція історії чеських поселень на Україні в XIX – XX ст., а також розкриття особливостей цього процесу,

місця та ролі чеських переселенців в соціально-економічному та культурному житті нашої держави.

Історично склалося так, що на українських землях, крім корінного населення українців, проживали інші етноси, в тому числі й чехи. За даними 1884 року в українській губернії поселилися 19699 чехів. Найбільше у Луцькому повіті (10 поселень). Чехи осідали у Дубенському, Луцькому, Рівненському Новгород–Волинському, Житомирському, Овруцькому повітах. Чехи оселялися не тільки на Волині й Житомирщині, а й на півдні України, в Криму. Протягом 1870-1872 роках вихідці з Богемії закупили у польських поміщиків 20 тисяч десятин землі в Криму. Тут починають виникати поселення, зокрема Табори – Царевич, пізніше в Таврійській губернії – Новоградівка, Богемка у Херсонській області. Чехи селилися біля великих доріг. У глибині ж прокладали дороги до найближчого шляху. Вони будували 2-х–4-х кімнатні будинки з кухнею і коморою. Сільськогосподарські знання чехи відновлювали читанням різних спеціальних часописів. Особливо поширеним на Волині був «Чеський Рольник» [8, 3-6]. Окремі чеські колонії існували також у Херсонській, Таврійській, Подільській, Катеринославській губерніях, в Одесі, Харкові, Чернігові, Полтаві та багатьох інших містах. Центром політичного та культурного життя чехів став Київ. У центрі Києва з'явилися фабрики і заводи з чеською адміністрацією або переважно чеським складом робітників.

У 1880–1890 рр. активізується громадське життя чехів Києва. Їхньому згуртуванню сприяли вистави аматорських театрів, екскурсії. Великого розголосу набув урочистий бал, влаштований у 1900 р., в якому взяли участь і представники Волині. На початку ХХ ст. були засновані Чеське освітнє товариство, фізкультурне товариство «Юг», на базі якого у 1905 р. створено київський «Сокіл». На сцені Українського театру була поставлена опера Б.Сметани «Продана наречена». В Україні регулярно збирали пожертви для підтримки національних шкіл Чехії. Кошти пересилались на адресу організації «Матица шкільна», під патронатом якої перебувала чеська освіта в Австро-Угорщині [5, 733].

З метою створення власної національної школи, чеською громадою Києва було створене культурно-просвітнє товариство «Ян Амос Коменський», яке тривалий час залишалося центром культурного життя чехів. З ініціативи цього товариства було відкрито київську чеську школу, де навчалося близько сотні учнів, які бездоганно володіли чеською та російською мовами. Очоловав цю школу талановитий педагог, волинський чех Ярослав Боучек.

Визначною подією став вихід 17 жовтня 1906 р. першого номера політичного тижневика «Рускі Чех», видавцем і редактором якого був Вондрак, найактивніший популяризатор чеської музичної культури в Україні. «Рускі

Чех» належав до часописів, що виступили на захист і підтримку української культури. На його шпальтах уперше був надрукований повний переклад поеми Т.Шевченка «Сретик» чеською мовою, який здійснив Н.Жерновський.

Чехи внесли певний вклад у розвиток промисловості. Вони заснували тут ряд заводів і фабрик. Зокрема, в Києві на Шулявці діяли і мали добру славу заводи «Гретер і Криванек» (1882 р, виготовляли устаткування для цукроварень і броварень, з 1922 року – завод «Більшовик»), «Фільверт і Дедина» (1898, комбіновані сівалки), «Неєдлий і Унгерман» (1898, запасні частини для іноземних машин і верстатів, з 1934 року – це «Червоний екскаватор»). Знаним був великий промисловець музичних інструментів у Києві – Індржічек Індржіх, власник однієї з перших в Росії фабрики грамофонних платівок «Екстрафон» - щедрий спонсор культурних починань серед українських чехів. Він був головою чеського товариства «Я. А. Коменський», фундатором чеської школи в Києві, часописів «Руські Чехи» і «Чехослован», спонсором Ярослава Гашека [4, 62-66].

Масове переселення чехів з Австро-Угорської імперії на територію України почалося ще в першій половині XVIII століття. Катерина II заселяла Крим і запросила на півострів багатьох європейців. При переїзді цариця обіцяла переселенцям дати землю. Тоді 170 чеських сімей зважилися поміняти місце проживання. Другий етап чеської колонізації в Україні розпочався в другій половині XIX ст. Після відміни кріпосного права впродовж 60-70-х років виникли перші чеські поселення, зокрема на Волині, Людгардівка, Чехівка у Подольській губернії, а в Криму – Табор-Царевич. Багато чеських поселень у цей період виникало стихійно [15, 318].

З 1870 р. чеські переселенці на Волині приймали російське підданство й отримували право організовувати окремі общини та волості, російський уряд їм гарантував свободу віросповідання і звільняв на п'ять років від будь-яких платежів і податей, а також військової служби. Така політика сприяла тому, що виникли чотири чеські волості: Рівненська, Лубенська, Луцька, Купічевська. Значна маса переселенців з Чехії осідала в Житомирському, Овручському, Новоград-Волинському повітах [1, 111].

У 1870-1872 рр. вихідці з Богемії закупили у поміщиків 20 тис. десятин землі в центральній частині Кримського півострова. Це стало початком заснування тут невеликих чеських колоній. Активне переселення чехів у Крим і прилеглі землі призвели до виникнення нових поселень на півдні України. Прибулі чехи були умілими господарями, займались сільським господарством, були добрими землеробством, дружньо ставились до сусідів. Але незважаючи на часткове злиття з українською культурою, чеські переселенці все ж трималися осібно і компактно мешкали у своїх селах. У кожній чеській колонії був духовий оркестр. І чеський учитель, який їхав

жити і працювати на Україну, обов'язково повинен був знати музичну грамоту [4, 63].

Проаналізувавши історичні аспекти розвитку та особливості соціально-економічного становища чехів у Австрійській імперії в середині XIX століття – доведено що, до основних причин еміграції чеського населення з Австрійської імперії відносяться: масове обезземелювання чеського селянства; криза в усіх сферах промисловості і, як наслідок, масове безробіття; фінансова криза в чеських землях, що входили до Австрійської імперії; голод, що, у зв'язку з економічною і фінансовою кризою, охопив велику частину країни; перенаселеність окремих чеських областей; національно-політичне гноблення з боку Австрійської імперії та зародження національної самосвідомості серед чеського населення.

Встановлено, що названі причини були досить значущими і відображали внутрішнє становище в чеських землях. Основна маса населення, якого безпосередньо торкнулося переселення середини XIX ст., – найбідніші верстви. Здебільшого такими були селяни-землероби, ремісники та робітники. Внаслідок комплексної програми буржуазних реформ і розгортання міграційних процесів змінився етнічний склад населення південного регіону. Найважливішою причиною, що вплинула на зміну етнічної карти регіону, стала друга масова еміграція кримських татар і ногайців до Туреччини після Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр. Наслідком обезлюднення стали кризові явища в сільському господарстві півострова, викликані нестачею робітників. До казни перестали надходити натуральні та грошові виплати. Слаборозвинена промисловість, заснована на переробці сільськогосподарської продукції, взагалі зупинилася. Не розвивалися досить прибуткові для краю соляні промисли. Встановлено, що серед народів, які емігрували в 60-х роках XIX століття на південь Російської імперії, а саме до Таврійської губернії, значне місце займали чехи. Саме у 1861 році в Криму з'явилися перші чеські колоністи, які повинні були сприятливо вплинути на розвиток економіки краю: брати участь у відновленні промисловості та сільського господарства. Вони привнесли етнічний, абсолютно новий для цих місць, колорит у розвиток культури цих земель [14, 61].

У багатомісячній історії українсько-чеських відносин маловідомою залишається одна з найважливіших її сторінок — участь чехів в українських визвольних змаганнях, зокрема в формуваннях Українських Січових Стрільців (УСС) та Української Галицької Армії (УГА). Ще зовсім недавно тема УСС та УГА перебувала під суворою забороною, а документи і книги, що стосувались її, були знищені або вивезені за межі України. Можна пригадати хоча б деякі з імен чехів, які тяжкі воєнні труди свої, здоров'я,

а часто і саме життя поклали на вівтар української свободи. Символічно, що фактично першим (одночасно з Михайлом Галушинським) командиром легіону УСС був, хоча і короткочасно, австрійський полковник кінноти чех Молік, який пізніше ще деякий час відповідав за вишкіл стрільців [6, 300]. Прагнучи вибороти незалежність своєму народу, чехи з розумінням ставилися до національних устремлінь інших народів Австро-Угорщини і, звичайно ж, українського [2, 285]. Серед майже ста інтернованих більшовиками вояків УГА, вивезених 16 червня 1920 р. з табору Кожухів під Москвою до Архангельська, де їхні сліди загубились, були також чехи - Свобода (Svoboda), Карло Вотава (Karel Votava), працівник розвідвідділу УГА Франц Дворжак (František Dvořák) [16, 9]. До речі, Ф.Дворжак був перевезений 20 травня 1920 р. з московської тюрми Бутирки до Кожухова разом з легендарним генералом УГА Осипом Микиткою [12, 217-220].

За часи існування радянської влади в соціально-економічному становищі чеського населення сталися значні зміни. Це торкнулося кількісного і національного складу мешканців чеських сіл, що сформувалися за дорадянські часи. Збільшилася чисельність чехів, що мешкала у містах. З другої половини 20-х рр. XX ст. в річищі політики коренізації в адміністративно-територіальному поділі була встановлена нова мережа сільських рад. Основним заняттям чехів південних областей України залишалось землеробство. Чехи південних областей України й Криму в 20-30-і рр. XX ст. пережили три хвилі голоду – 1921-1922 рр., 1928 р., 1932-1933 рр. У зв'язку з голодом в 1922 р. чехи Кримської АСРР, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей звернулися до Чехословацької торгово-промислової місії в Україні за матеріальною допомогою. Її було надано продовольчими товарами. Як і представники інших національних груп, чехи ставали жертвами масових політичних репресій кінця 20-х – 30-х рр. XX ст.: позбавлення виборчих прав, арешти і позбавлення волі та ін. Цілеспрямованих репресивних акцій проти саме чеських поселенців не проводилося. Встановлено, що соціально-економічний розвиток чехів, що мешкали в чеських поселеннях в 20-ті – 30-ті рр. XX ст., проходив відповідно до нових економічних і політичних тенденцій, що впроваджувалися в державі. Це, передусім, було пов'язане з нав'язуванням командно-адміністративних методів в економіці країни, з неприйняттям приватної власності, відсутністю розвитку національної культури і самосвідомості національних меншин. Усе це негативно позначилося на житті чеського населення, звиклого до фермерського ведення індивідуальних господарств [11, 126-127].

Період 20-30 – років надзвичайно багатий політичними подіями, що не могло не відобразитися на громадсько-політичному житті волинських чехів, які оселилися на цій землі ще у XIX столітті. Змінилися не тільки со-

ціально-економічні умови їхнього життя, а й та політична ситуація, в якій діяли численні чеські товариства і об'єднання. На їхню діяльність впливала політична нестабільність у республіці, ставлення уряду до вирішення національного питання, що було дуже актуальне у Волинському воєводстві. Саме в цей період надзвичайно широко розгортають свою діяльність українська «Просвіта», Волинське Українське Об'єднання, Російське Народне Об'єднання та інші організації й політичні партії. Крім того, міжнародні події в Європі, особливо наприкінці 30-х років, коли Чехословаччина опинилася у центрі процесу політичних змін, спонукали до дії найбільш освічених, радикально настроєних представників чеської громади. Дослідження питання дає уявлення про чеських поселенців як таких, що не проявляли особливої політичної активності. Хоча можна зазначити, що на початку століття в Києві діяли численні організації культурно-освітнього спрямування (товариство ім. Я.А. Коменського, гімнастичне товариство «Сокіл», товариство «Чеська Бесіда»). Це були лояльні до уряду організації, що діяли в рамках законності. Головною ж своєю метою вони вбачали у захисті інтересів чехів у Росії. В підзаголовку друкованого органу товариства ім. Я.А. Коменського тижневика «Rusky Sesh» писалося: «Тижневик, присвячений чеським інтересам в Росії» [17, 143].

Історія Південної України другої половини XIX – першої третини XX ст. знає чимало видатних імен чехів, чий внесок у розвиток культури, науки, освіти незаперечно значний: Й. В. Прібик (1855-1937) – талановитий диригент, композитор, педагог; Я. І. Грдіна (1871-1931) – фізик, учений-механік; О. А. Яната (1888-1938) – ботанік-флорист, доктор біологічних наук; В. В. Шкорпіл (1853-1918) – історик, археолог. Значна кількість чеської інтелігенції працювала у сфері культури в Одесі та Одеській області: літератори, філологи, художники, музиканти. Зі встановленням Радянської влади культурний розвиток чеського населення України і Кримської АСРР став набувати нових відтінків. Встановлено, що значне місце у сфері культурного будівництва в масштабах усієї країни в 20-30-і рр. XX ст. мала культурна і політико-виховна робота серед національних меншин. Основною культурно-освітньою установою для мешканців чеських поселень були робітничо-селянські клуби, бібліотеки та хати-читальні. Вони зберігали етнічну специфіку (традиції) у сфері матеріальної і духовної культури. Це виявлялося в звичаях, правових нормах, обрядах, різних видах народного мистецтва і творчості, віруваннях, топоніміці. Етнічна специфіка чехів зберігалася у сфері духовної культури. Насамперед це простежується у календарних святах. Календарні свята та звичаї чехів – складне переплетення древніх язичницьких основ із пізнішими народними традиціями й елементами християнської обрядовості. Треба відзначити, що одні свята та обряди пустили

свої коріння в Криму, інші зазнали змін, а були й такі, які забулися. З кінця ХІХ - початку ХХ ст. велике значення для чехів стали набувати церковно-релігійні обряди (за віруванням чехи Криму - католики). Серед старовинних чеських свят свою етнічну специфіку на новій батьківщині зберегли: Св. Мікулаша (Миколи, 6 грудня), Різдво (25 грудня), Великдень, Хресні дні (Кшізові дні), свята врожаю (обжинки, посвіцані). Одним з місць збереження чеської культури були сільські школи, де відбувалося святкування згадуваних подій [17, 143].

Як відомо, у Південно-західному регіоні України компактні чеські поселення існували, головним чином, навколо Миколаєва та Одеси. Яскравим, документально доведеним фактом економічних репресій проти чеського населення в цьому регіоні є шахрайство із наданням сільгоспартілі у селищі Богемка Врадівського району Миколаївської області сільгоспмеханізмів у кредит. Вірогідно, влада це зробила з метою з'ясувати, чи не залишилось у досить заможних чехів якихось заощаджень. Ще у 1928 р. радянські чиновники з Москви разом із представником чеського торг-представництва (якого потім так і не знайшли) уклали з селянами Богемки договір про поставку їм із Чехословаччини сільгоспмашин на суму 15 млн. чеських крон на умовах безпроцентної позики на 5 років. Машини дійсно почали надходити, але старі, поламані, без запчастин, наполовину комісійні чеські, наполовину старі російські. Невідомо звідки з'явилися чималі відсотки за наданий кредит. Село в 300 дворів виявилось боржником держави на суму 14 тисяч американських доларів. До органів державної влади вони звернулися лише на останньому етапі справи. Якимсь чином це шахрайство, що, можливо, мало за мету в легальний спосіб перевірити фінансову спроможність чехів і викачати з них кошти ще до розкуркулення, було скасовано.

Значних втрат зазнало у 30-ті роки і чеське населення багатонаціональної Житомирщини, де були поширені так звані «лінійні» арешти, тобто арешти за національною ознакою. Документи свідчать, що для затримання органами НКВД іноді достатньо було визнати себе поляком, німцем, чехом чи ще якимось «нацменом». Відпрацьована система автоматично дозволяла обвинуватити затриману людину в участі в націоналістичній, повстанській, антирадянській, контрреволюційній і т. п. організації. Протоколи затримань і допитів, проте, не дають інформації про будь-які документальні або речові докази злочинної діяльності проти влади чи закону. «Факти», «докази» і «визнання» провини з'являлися у процесі слідства [17, 110]. У 1928–1929 рр. Штроббах створив у Житомирі «Чеське дружство», яке очолило всю роботу чеської військово-повстанської організації. Склад «Чеського дружства» впродовж декількох років постійно змінювався у зв'язку з арештами і виїздами окремих його членів. На початок 1937 р. до його складу входили:

Томан С.А., Яндура Й.М., Голан В.В. і Маркуб Ф.Й. Створені в області повстанські дружини і «отбочки» вели підготовку до збройного повстання та проводили шпигунську роботу на користь чеської розвідки. Слідством було «викрито» на території області 4 чеські дружини та 12 «отбочок», що діяли у Черняхівському, Андрушівському, Малинському та інших районах [10, 163]. У справі проходило 80 громадян, 77 з яких були чеської національності. У кримінальній справі, що налічує 7 томів, зберігаються документи на арешти та обшуки, протоколи допитів заарештованих. З них видно, що не всі обвинувачені одразу визнали свою «провину» [9, 143]. Серед представників чеського етносу в Україні, що стали жертвами репресій, неможливо не згадати професорів Євгена Рихліла і Олександра Янати, талановитих педагогів Ярослава Боучека і Яноша Волседалека, краєзнавця і винахідника Стефана Кржижанека та інших. Під час Другої світової війни була викликана хвиля репатріації чехів. Так, у складі Чехословацької окремої бригади були й мешканці України чеського походження, котрі, дійшовши до своєї батьківщини, там і залишилися. За другої світової війни чехи, так звані волинські, підтримали заходи творити чехословацькі війська, частини, вступивши в 1944р. до Чехословацької бригади. На підставі чехословацько-радянської угоди про обмін населення 1945р., частина чехів виїхала з України на батьківщину. Залишилося кільканадцять тисяч, найбільше у Волинській області. У повоєнний час чеські навчальні заклади на території України вже не існували, лише у двох університетах – Київському та Львівському діяли кафедри слов'янської філології, які забезпечували підготовку фахівців-славістів.

За переписом населення на 12 січня 1989 р. в Україні налічувалось 9122 чехи. У 1959, 1970 і 1979 роках їх чисельність відповідно була 14539 осіб, 12073 особи і 10589 осіб. Отже, в 1989 році проти 1959 року їх кількість істотно зменшилась з різних причин (на 5417 осіб). Виявляється чітка тенденція до зменшення кількості чехів у нашій країні (майже в 1,6 рази). Одним з чинників зменшення кількості чехів в Україні після Другої світової війни є їх репатріація до Чехії з нашої держави за угодою від 1946 року між колишніми Чехословаччиною і Радянським Союзом. Безумовно, має місце і процес асиміляції чехів. Чехи нині в Україні є здебільшого міським населенням, хоча ще в 1959 році переважало сільське населення [14, 61].

В теперішній час на території України компактно чехи проживають в наступних областях: м. Львів; Миколаївська область, Врадівський район, с. Богемка; Запорізька область., Мелітопольський район, с. Новогородовка (колишня колонія Чехоград); Одеська область., Березівський район, с. Веселинівка; Житомирська область, Коростенський район, с. Мала Зубівщина; Вінницька область, Козятинський район, с. Миколаївка. За переписом 1989

р. в Криму проживало близько 1000 чоловік етнічних чехів (тих, у кого по батьківській і материнській лінії батьки – чехи). До цього числа не увійшли чехи від змішаних шлюбів. На Кримському півострові компактно чехи проживають в с. Лобанове (Джанкойський район, колишня Богемка) і в с. Олександрівка (Красногвардійський район). З цих двох місць, колишніх колоній, вони переселялися в інші кримські міста і села. У містах найбільш значне число чехів проживає в Сімферополі і у Джанкої [3, 145-147].

З проголошенням незалежності України, чеські громади в різних регіонах розпочали створювати свої товариства. Так у 1993 році було засноване Кримське культурно-просвітницьке товариство чехів «Влтава». У 2000 році в Одесі було створено національно-культурне товариство «Чеська родина», яка об'єднала етнічних чехів. Створені культурні товариства чехів на Волині та Донбасі. Чеське товариство Донбасу об'єднало не тільки етнічних чехів Донецької області, а окремих людей, які проживають в інших областях України.

Цими громадськими організаціями ведеться робота по відродженню національної культури, зміцнюються зв'язки з чехами України, налагоджуються тісні зв'язки з Центром гуманітарної допомоги у Празі.

Етнокультурні інтереси чехів в Україні представляють всеукраїнське і регіональні національно-культурні товариства, що тепер активно діють у Львівській, Волинській, Закарпатській, Рівненській та Одеській областях. Чехи проживають у різних частинах України. Найбільша їх кількість є в Житомирській області, де численність чехів тут становила 1835 осіб, або 20,1 % від сумарної їх кількості у всій Україні. В 1970 році їх було 2343 особи, у 1979 – 2237 осіб, тобто за три наведені роки має місце неухильне зменшення. У 1989 році число чехів проти 1970 скоротилось на 508 осіб, або в 1,3 раза. Їх частка в населенні Житомирщини дорівнює 0,1%. На етнічній карті вони позначені на північному сході області поблизу м. Малин, в якому активно діє Чеське культурно-освітнє товариство «Малинівське» [7, 100].

З 1991 року в м. Житомирі існує Спілка Волинських чехів. Засновниками Спілки є сестри Литвінець Анна та Снідевич Емілія. Родом сестри походять з Чеського поселення – колонії Мала Зубовщина з родини лікарів. Підтримали та допомогли створити Чеське товариство їх друзі та родичі: родина Тарасенка В'ячеслава, Гашек Володимира, Перглери, Цімбровичі та інші. Коли більшість родичів виїхали до Чехії в 1991 – 1994 роках по програмі переселення, сестрам вдалося об'єднати Чехів м.Житомира (Крошня Чеська) та області: Вільшанське, Окілок, Івановичі, Словечно, Крученець, Високе Чеське. Основною метою діяльності товариства є сприяння всебічному розвитку чеської культури, мови, збереження та розвиток фольклору, відродження духовних і культурних традицій, народних обрядів та свят, за-

хист громадських та соціальних прав, честі та гідності чехів України. Видатну роль в житті товариства відіграють родини Єфимової, Новаків, Черних, Юшкової, Денисюк-Сишикової, Романової, Тамари Хмари, пана Слами, родина Гербеди, Чижевської, родина Борисової-Шварцовой, Вікарчук, Гайдалович та багато інших. В товаристві створені дитячий та дорослий ансамбль. Кожного року ми проводяться фестивалі “Чеський плес”, де збираються чехи зі всієї України, “Поліська родина”, “Ми діти твої, Україно [18].

За останнім переписом населення у Вінницькій області було лише 612 чехів (0,035 % до всього її населення). Вони мешкають на півночі її області [13, 100].

З ініціативи чеських товариств в Україні проводиться Всеукраїнський фольклорний фестиваль чеської культури «Чехи України», який вже відбувся у Києві, Одесі, Джанкої, Луцьку. Фестивалі збирають до 250 учасників, у рамках їх роботи проводяться круглі столи і засідання де обговорюються питання розвитку чеської культури в Україні, історія чехів України та сучасні проблеми.

Список використаних джерел:

1. До вивчення нацменшин Волині // Вітчизна. — 1994. — № 3-4 — С.111;
2. Думін Осип. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914-1918. Львів, 1996. — С.285.
3. Етнічні спільноти України : Довідник. — Київ: Видавництво Фенікс, 2001. — 252с.
4. Житник В.К. Чехи України // Відродження. — 1994. - № 10 , 11. — с.62-66.
5. Квасниця І.Ю., Квасниця А.В. Традиції та звичаї українців. — Т.1 «Зима», — Т.2 «Літо». — К., — 920с.
6. Крип 'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від князівських часів до 20-х років ХХ ст.). Львів, 1992. — С.300.
7. Культура і побут населення України / Наулко В.І., Артюх Л.Ф., Горленко В.Ф. та ін.. — К : Либідь, 1991 року. — С.100.
8. Лутай М.Є. Чехи на Житомирщині : історія і сьогодення – Житомир : Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2008. — С.3-6.
9. Луцький Ю., Лутай М. Політичні репресії щодо чеського населення Житомирщини (1920-1950ті. рр.). // Хроніка 2000., Вип. 29-30.— С.143.
10. Луцький Ю.В. «Чеські справи» (1930-1937рр.) // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ.— 1999., №1/2 (11/12).— С.163.
11. Луцький Ю.В. Чехи на Україні (1917-1933) // Вітчизна. — 1994. — № 3-4.— С.126-127.
12. Михайлів Володимир. Як ми роззброїли вояків у касарні 19 п.п. у Львові під час листопадового зриву//Михайло Гуцуляк. 1-й листопад 1918 року на західних землях України. Київ, 1993. — С.217—220.

13. *Населення і господарство Вінницької області / під ред. Масловської Л.Ц. – Вінниця, 1995. – С.100.*
14. *Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні - К., 1998. — С.61.*
15. *Острой О.С. Чешская и словацкая культура XVII и начала XVIII в. // История Чехословакии, Т. 1. М., 1956. – С.318.*
16. *Список старшин, які служили в Українській Галицькій Армії // Літопис Червоної калини. Львів, 1992. №2-3. – С.9.*
17. *Чеські колонії на Житомирщині // Вітчизна. — 1994. — № 3-4.— С. 110.*
18. *«Чехи на Волині». Голова товариства «Волинських Чехів» Емілія Снідевич / [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу до статті: <http://www.tvorchist.com.ua/contentid-21.html>*
19. *Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30-ті роки XX ст.) – К., 1995.— С. 143.*

*Михайло Зан,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ФОРМУВАННЯ БІЛАТЕРАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЧЕСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КУЛЬТУРНО-ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ: ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ

У статті окреслено найбільш важливі напрямки культурно-гуманітарного співробітництва між Україною та Чеською Республікою. Встановлено, що тільки в 2000-х роках відбувається динамічний розвиток білатеральних зв'язків двох держав у цій сфері. Розглядається досвід Закарпаття в контексті реалізації спільних проектів, які зближують чехів та українців у сфері історії та культури. Звертається увага на успішну модель співпраці між Краєм Височина (Чеська Республіка) та Закарпатською областю (Україна).

Ключові слова: *Україна, Чеська Республіка, співробітництво, Закарпаття.*

Важливим етапом у зміцненні міждержавних взаємин України та Чеської Республіки став «Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою», підписаний у Празі 26 квітня 1995 року. Зокрема ст. 17 цієї угоди декларувала, що дружні взаємини між народами, «мир, справедливість, демократія і стабільність вимагають, щоб етнічна, культурна, мовна і релігійна самотність національних меншин користувалась взаємним захистом» [1]. Задля цього обидві держави зобов'язувалися створювати необхідні умови відповідно до документів Ради з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних актів.

Дослідник українсько-чеського міждержавного співробітництва Роман Корсак звернув особливу увагу на те, що проблемами культурної присутності України в Чехії почала займатися саме місцева українська діаспора з її обмеженими можливостями [4, с. 70]. На фоні успішних політичних та соціально-економічних проектів двох держав культурно-гуманітарна сфера в 1990-х роках розвивалася доволі повільно та несистемно. Тільки в 2000-х роках спостерігається значне поживлення співробітництва України та Чехії в галузі освіти, культури, мистецтва. Так, у 2000 році була підписа-

на Угода про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Академією наук Чеської Республіки. В 2003 році – Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, молоді та спорту Чеської Республіки про співробітництва в галузі освіти і науки. В 2006 році підписана Угода між Міністерством культури і туризму України та Міністерством регіонального розвитку Чеської Республіки про співробітництво в галузі туризму.

За інформацією Посольства України в Чеській Республіці діє низка прямих угод про співробітництво між вищими навчальними закладами України та Чеської Республіки [5]:

**Навчальний заклад
Чеської Республіки**

Чеський сільськогосподарський
університет (Прага)

Чеський сільськогосподарський
університет (Прага)

Сілезький університет (Опава)

Вища гірничо-шахтарська школа – технічний
університет (Острава)

Технічний університет (Ліберець)

Технічний університет (Ліберець)

Університет ім. Т.Г.Масарика (Брно)

Університет ім.Ф.Й.Палацького
(Оломоуць)

Вища технічна школа (Брно)

Вища технічна школа (Брно)

Карлів університет (Прага)

**Навчальний заклад
України**

Дніпропетровський сільськогосподарський інститут

Національний аграрний університет
(Київ)

Донецька державна академія менеджменту

Донецький державний політехнічний університет

Київський державний університет технологій і дизайну

Полтавський національний технічний університет ім.Ю.Кондратюка

Київський національний університет ім.Т.Шевченка

Київський національний університет ім.Т.Шевченка

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (Луганськ)

Київський національний університет ім.Т.Шевченка

Карлів університет (Прага)	Тернопільський державний медичний університет імені І. Горбачевського
Карлів університет (Прага)	Національний університет ім.Ю. Федьковича (Чернівці)
Остравський університет	Львівський національний університет ім.І. Франка
Менделівський сільськогосподарський та лісотехнічний університет (Брно)	Український державний лісотехнічний університет (Львів)

Варто зауважити, що наведена вище інформація є досить обмеженою. До прикладу, тільки партнерами Ужгородського національного університету виступають ряд навчальних та наукових закладів Чеської Республіки. Це – науково-дослідний геодезичний, топографічний і картологічний інститут у м. Прага, Чеський технічний університет (м. Прага), факультет математики і фізики та навчально-педагогічний факультет Карлового університету. З цими науковими інституціями найбільш потужний вищий навчальний заклад Закарпатської області пов’язують спільні проекти, паритетне наукове та навчальне співробітництво.

Принагідно зауважимо, що саме в контексті культурно-гуманітарної співпраці найбільш повно реалізували себе білатеральні взаємини українців та чехів як репрезентантів національних меншин у двох державах. До прикладу, в рамках міжнародного фестивалю «Прага – серце народів 2000» проходили Дні українського кіно з демонстрацією 20 українських кінострічок, концерти українських мистецьких колективів. У жовтні того ж року за ініціативи Товариства друзів України в Чеській Республіці було проведено фестиваль українського мистецтва під назвою «11 років навчання» [4, с. 109].

Вже з середини 2000-х років українські діаспорні організації та Посольство України в Чехії розпочали реалізовувати програми щодо працевлаштування українських заробітчан, удосконалювати процедури оформлення документів на перебування в країні тощо [6]. Останнім часом, завдяки мережі українських громадських організацій, поступово вдається подолати стереотипний імідж українців тільки як виключно представників «мафії». А з іншого боку, сукупний образ беззахисних заробітчан, на яких збагачуються свої ж земляки, так звані «клієнти» [2, с. 127–128].

Із проголошенням незалежності України, чеські громади в різних регіонах подібно до українських товариств у Чехії також розпочали створювати власні організації. Так у 1993 році було засноване Кримське культурно-

просвітницьке товариство чехів «Влтава». У 2000 році в Одесі було створено національно-культурне товариство «Чеська родина», яка об'єднала етнічних чехів. Створені культурні товариства чехів на Волині та Донбасі. Чеське товариство Донбасу об'єднало не тільки етнічних чехів Донецької області, а окремих людей, які проживають в інших областях України. Цими громадськими організаціями ведеться робота в рамках відродження національної культури. Зміцнюються зв'язки з чехами України, налагоджуються тісні зв'язки з Центром гуманітарної допомоги у Празі.

З ініціативи чеських товариств в Україні проводиться Всеукраїнський фольклорний фестиваль чеської культури «Чехи України», який вже відбувся у Києві, Одесі, Джанкої, Луцьку. Фестивалі збирають до 250 учасників, у рамках їх роботи проводяться круглі столи та засідання, де обговорюються питання розвитку чеської культури в Україні, історія та сучасні проблеми чехів України [10].

Як відомо, Закарпаття має історичний досвід перебування впродовж 1919–1939 років у складі Чехословацької держави. Саме тому вкрай важливим є відновлення історичної пам'яті про ті часи, реалізація відповідних гуманітарно-культурних проєктів, які зближують чехів і українців у сфері історії та культури. Відповідну роботу вже тривалий час проводить Клуб Т.Г. Масарика в Ужгороді, Ужгородська Спілка чеської культури Я.А. Коменського, Ужгородське товариство словаків, Закарпатське товариство охорони пам'яток.

Слід відзначити, що завдяки творчій енергії очільника Клубу Т.Г. Масарика в Ужгороді Івана Латка та підтримці Міністерства закордонних справ Чеської Республіки побачили світ цікаві туристичні довідники та путівники по міжвоєнній Підкарпатській Русі, видання 1936 року «Подкарпатська Русь», «Подкарпатська Русь за роки 1919–1936» тощо.

Знаковою подією для Закарпаття, яка ще більш зблизила два слов'янські народи, стало відкриття погруддя першому президенту Чехословацької Республіки Т.Г. Масаріку в Ужгороді 28 березня 2002 року [7, с. 37–38].

З ініціативи відомого українського банкіра та політика Станіслава Аржевітіна в селі Колочава Міжгірського району на Закарпатті в червні 2007 року було відкрито музей-скансен «Старе село». Поряд розташований музей «Колочавська вузькоколіяка». У 2009 році музейний комплекс «Старе село» був визнаний найкращим і отримав перше місце у номінації «Традиції та звичаї моєї малої Батьківщини» на Всеукраїнському конкурсі громадських музеїв.

Саме до Колочави («села 10 музеїв та 20 пам'ятників»), яку описав у своєму романі «Микола Шугай – розбійник» чеський письменник Іван Ольбрахт, нині навідуються чисельні групи туристів з Чехії. За романом письменника, який прожив у селі шість років, у Чехії були зняті кінострічки

та мюзикли, поставлені вистави, написані пісні, роман вивчали у середній школі. Отже, поняття «Колочава» добре засвоїлось у чеській свідомості. Крім історичних пам'яток чеських туристів також приваблює корчма «Četnická stanice» («Жандармська управа»).

Створена у жовтні 2011 року громад-

ська організація «Закарпатське товариство чеської культури» (співголови: Станіслав Аржевітін та Тетяна Сергієнко) також покликана підтримувати та вдосконалювати окреслені вектори білатеральних контактів України та Чеської Республіки на теренах Закарпаття. Зокрема, 22 березня 2012 року в приміщенні Центру культур національних меншин Закарпаття у м. Ужгороді товариством чеської культури за сприяння Закарпатської торгово-промислової палати, Ужгородського національного університету, Закарпатської філії Київського славістичного університету та Генерального консульства Чеської Республіки в м. Львові було проведено круглий стіл на тему: «Чехи в Україні: питання освіти, науки і культури. На прикладі Закарпатської області». У ході засідання круглого столу здійснено аналіз та обговорено питання співпраці громадських організацій чехів в Закарпатській області з органами виконавчої влади. Підняті питання про комплектування бібліотечних фондів Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету мовами національних меншин, перспективи розвитку богемістики на філологічному факультеті УжНУ. Обговорені проблемні аспекти стану та збереження архітектури чеського періоду на Закарпатті тощо [9].

Нещодавно, 2 жовтня 2013 року, в Центрі культур національних меншин Закарпаття за ініціативи Закарпатського товариства чеської культури відбувся міжнародний круглий стіл «Чехи в Україні: збереження культурної та історичної спадщини». У засіданні за круглим столом взяли участь представники органів державної влади, громадських організацій, історики, педагоги, мистецтвознавці краю. В роботі круглого столу також взяли участь Генеральний консул Генерального консульства Словачької Республіки в Ужгороді Янка Буріанова, консул Генерального консульства Чеської Республіки у Львові Валерія Фюлеова, заступник голови Закарпатської об-

ласної ради Андрій Сербайло, Владика Мілан (Шашік) – єпископ-ординарій Мукачівської греко-католицької єпархії та ін. З доповіддю про чеського мистецтвознавця, історика, фотографа, військового та громадського діяча Флоріана Заплетала (1884–1969) виступив відомий словацький науковець русинсько-українського походження Микола Мушинка [9].

Успішною моделлю встановлення, підтримання і вдосконалення українсько-чеських білатеральних взаємин є *співпраця між Краєм Височина та Закарпатською областю*, яка була підписана в 28 лютого 2008 року в м. Їглава Чеської Республіки. З метою фінансового забезпечення співпраці сторони створили благодійний фонд «Височина і Закарпаття» – «VIZA» під головуванням директора Краснової адміністрації Височини Зденека Кадлеца, через який здійснюється фінансування спільних проєктів.

Загалом упродовж шестирічного партнерства на теренах Закарпатської області реалізовано 25 спільних інвестиційних проєктів. Основний акцент зроблено на поліпшення умов у освітніх і дошкільних навчальних закладах, медичних установах та соціальних центрах краю.

У березні 2012 року Край Височина на основі позитивних результатів співпраці вирішив продовжити дію угоди на невизначений термін. Прикметно, що сенатор Мартін Вистрчіл, колишній гетьман Краю Височина, навіть заснував у Сенаті Чехії групу друзів Закарпатської області (Підкарпатської Русі), яка налічує 38 сенаторів. Це найбільше за кількістю об'єднання друзів у верхній палаті чеського парламенту [8].

Вже в поточному році (2013) край Височина продовжив реалізацію домовленостей та в своєму бюджеті виділив майже 6 млн. чеських крон (понад 2 млн. грн.). Закарпатська обласна рада зі свого боку в обласному бюджеті для співфінансування спільних проектів також виділила відповідні кошти – 1 млн. 740 тис. грн. [3].

Таким чином, упродовж 2000-х років відбувається розширення формату українсько-чеських взаємин у культурно-гуманітарній сфері. Насамперед, розвивається діалог між представниками освітніх, наукових і мистецьких кіл обидвох держав. Важливу роль в цьому процесі зайняла українська діаспора в Чехії та лідери громадських організацій чеської національної меншини в Україні. В контексті відродження спільної історичної пам'яті активізовано процес міжкультурного діалогу чехів та українців на Закарпатті. Надзвичайно важливими впродовж останніх років є результативні співпраці між Краєм Височина та обласним керівництвом Закарпатської області.

Список використаних джерел:

1. *Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Чеською Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/203_101*
2. *Кичак О.Ю. Трудова міграція українців Закарпаття на початку XXI століття та її культурно-побутові наслідки / Оксана Юрїївна Кичак. – Ужгород : Гражда, 2012. – 368 с.*
3. *Колочавську дільничну лікарню реконструйовано [Електронний ресурс] // Міжгірський портал. – Режим доступу : <http://міжгір'я.com/index.php?i=387>*
4. *Корсак Р.В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. / Роман Володимирович Корсак. – Ужгород : Гражда, 2007. – 208 с.*
5. *Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Чехією [Електронний ресурс] // Посольство України в Чеській Республіці. – Режим доступу : <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/culture>*
6. *Леонішєва Я. Українська міграція до ЧР: вчора та сьогодні / Я. Леонішєва, І. Більнин // Український журнал. – 2006. – № 3. – С. 18–19.*
7. *Падяк В. З історії відкриття в Ужгороді пам'ятника президенту Т. Масарику : формування громадської думки (1992–2002) / Валерій Падяк. – Ужгород : Видво В. Падяка, 2003. – 52 с.*
8. *Продовжується співпраця між Краєм Височина та Закарпатською областю [Електронний ресурс] // Генеральне консульство Чеської Республіки у Львові. – Режим доступу : http://www.mzv.cz/lvov/uk/x2004_08_31_1/x2012/x2012_03_21.html*
9. *Центр культур національних меншин Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://centerkultur.xtreemhost.com/>*
10. *Чехи в Україні [Електронний ресурс] // Чеський клуб в Україні. – Режим доступу : <http://czechclub.com.ua/index.php/2011-04-10-14-06-13>*

*Олег Лукаш,
директор
Міжнародного інституту людини і глобалістики
«Ноосфера»*

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА, ПРОГРАМА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕФОРМИ

Узагальнено аналіз ролі Чеської Республіки у підтримці Програми Східного Партнерства ЄС на новий планувальний термін 2014-2020 років. Використано результати участі автора у засіданні Платформи «Демократія, добре врядування і стабільність» Програми Східного Партнерства ЄС, яке відбулось у м. Празі 26 вересня 2013 року. Проаналізовано ситуацію щодо реформ місцевої влади та регіонального розвитку в Україні.

***Ключові слова:** Програма Східного Партнерства, Чеська Республіка, системні реформи, демократія, публічне управління.*

Цей короткий аналіз ролі Чеської Республіки у лобюванні Програми Східного Партнерства (СП) ЄС та впливу на українські реформи став можливим завдяки запрошенню Комітету Регіонів ЄС взяти участь у черговому засіданні тематичної платформи «Демократія, добре врядування і стабільність» Програми СП, яке відбулось у м. Празі 26 вересня 2013 року. До участі у заході були запрошені представники недержавних і владних організацій країн СП (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова і Україна), а також країн, які є ініціаторами формування Програми СП у 2008-2009 рр. або ж активно сприяли цьому процесу: Чехія, Польща, Швеція, Латвія, Естонія, Литва та інші. П'яте за черговістю засідання тематичної платформи Програми СП було організоване Міністерством закордонних справ Чеської Республіки і було присвячене проблемам реформування систем територіальної публічної влади в країнах СП.

Зауважимо, що загалом у Програмі СП, яка урочисто розпочалось з установчого саміту 7 травня 2009 року у тій же Празі за участі представників усіх 27 країн ЄС та шістки країн СП, було передбачено 4 тематичні платформи:

1. Демократія, добре врядування та стабільність.
2. Економічна інтеграція та узгодження зі стратегіями ЄС.
3. Енергетична безпека.

4. Контакти між людьми (культура, освіта, наука, інформаційне суспільство та вільні ЗМІ).

При цьому, не треба бути фахівцем високої і вузької кваліфікації, щоб зрозуміти: без успішного просування по напрямку тематичної платформи і неможлива ефективна реалізація й інших трьох тематичних платформ Програми СП. Участь автора у трьох із п'яти засідань тематичної платформи і впродовж 2009-2013 рр. (м.м. Брюссель, Харків, Прага) дозволяє простежити певні тенденції щодо реформ системи територіальної публічної влади, принаймні в Україні. Більше того, виявити зміну відношення європейських країн до ходу системних реформ в Україні взагалі та до реформ місцевої влади, зокрема, у період з 2009 по 2013 рік включно. Та перш ніж поділитись цими враженнями, коротко нагадаємо про очікування Програми СП загалом.

Як відомо, стратегічна мета Програми СП полягала у підвищенні рівня стабільності та у протидії загрози виникненню нових ліній розділу у Європі шляхом вирівнювання існуючих диспропорцій у суспільному, соціальному і економічному розвитку в країнах ЄС та шести країнах-партнерах, які створились на теренах європейської частин колишнього СРСР (не рахуючи країн Прибалтики і Росії). Треба зауважити, що «старі» і найбільш впливові країни ЄС (Німеччина, Франція, Італія, Великобританія та ін.) не були надто завзятими прихильниками геополітичних ставок на Програму ЄС, рахуючись і з іншими глобальними та регіональними викликами для об'єднаної Європи. Спрацював і фактор економічних та інших зв'язків з Російською Федерацією, яка не представлена у Програмі СП. Росія ж в усі періоди по суті імперської історії намагалась і намагається на прилеглих територіях мати зону свого особливого впливу, вважаючи подібну геополітику цілком виправданою захистом своїх інтересів у сусідніх країнах.

Отже, Україна, як й інші країни СП, повинні завдячувати таким країнам як Чехія, Польща, Швеція та ряду інших країн у незмінності політики і провідній ролі щодо сталої підтримки Програми СП. До них слід додати і Словаччину та Угорщину, які повністю і у практичний спосіб приєднались до підтримки Програми СП, у т.ч. в рамках як своїх національних програм, так і через Вишеградський Фонд.

Водночас, Програма СП в певній мірі будувалась і на очікуванні зустрічних змін у країнах СП. Справді, якщо вчитатись у стратегічну мету Програми СП, то вона рівнозначна сприянню та підтримці системних реформ як в Україні, так і в інших п'яти країнах СП. Нині скептики в ЄС щодо Програми СП намагаються представити справу так, що очікування змін у країнах СП ніяк не виправдались впродовж останніх чотирьох років. Невиправні оптимісти, навпаки, стверджують, що принаймні в Грузії, Молдові та Україні вдалось незворотно стати на шлях євроінтеграції і реформ.

Насправді, на наш погляд, істина десь посередині між надто песимістичними і вкрай оптимістичними оцінками. Щодо такого висновку є ціла низка причин. Причому аналіз цих причин слід проводити для кожної з країн СП зокрема: надто по-різному складаються для цих країн внутрішні і зовнішні чинники їх пострадянського періоду розвитку.

Саме тепер настав час критичного аналізу самої Програми СП. Критиці підлягає не стільки стратегічна мета Програми СП, як деякі інші стратегічні і тактичні механізми та інструменти її досягнення. На наш погляд, до певної помилковості (чи недостатньо ефективних рішень) слід віднести таке.

По-перше, Програма СП недостатньо врахувала індивідуальні «траєкторії» суспільного розвитку кожної з шістки країн СП та їх спроможність (ступінь готовності) до системних реформ. Хоча щодо України європейські експерти і практики реформ, зокрема у Словаччині і Польщі, як показано в роботі [1], наголошували на цьому.

По-друге, від самого початку Програми СП серед самих країн ЄС не відчувалось одностайності і впевненості в її виключній важливості для накопичення в пострадянських країнах «критичної маси» суспільства, орієнтованого на незворотні системні реформи та євроінтеграційну мету.

По-третє, фінансові механізми та інструменти (ENPI) стосувались (принаймні, в Україні) лише західних прикордонних регіонів, а не всієї території країни, що могло посилити небезпечні роз'єднавчі тенденції в країні, і без того підсилювані ще й ззовні.

По-четверте, до пріоритетів фінансового інструмента (ENPI) не було напряму виділено передачу досвіду успішних реформ постсоціалістичних країн — Чехії, Польщі, Словаччини, Угорщини, деяких країн колишньої Югославії, Прибалтики; а саме такий пріоритет міг зіграти вирішальну роль у просуванні реформ.

По-п'яте, невиправдано великі очікування були покладені на створення Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства, тоді як механізми його формування і діяльності залишили «за бортом» велику кількість представників справжньої і впливової еліти та експертів, особливо, в регіонах України.

Як результат дії цих недоліків, Програма СП, на нашу думку, недостатньо «спрацювала» у засвоєнні владним політичним класом та ще слабким громадянським суспільством України інформаційного та ідейного ресурсу ЄС щодо децентралізації територіального публічного управління і регіоналізації при здійсненні системних реформ. З іншої сторони, розробка пакету законопроектів реформ публічної влади в Україні (місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій та оптимізації адміністративно-територіального устрою) розпочинається ще у 2006-2007 рр. — за

кілька років до появи Програми СП. Отже, ці напрацювання і Програму СП доцільно було більш тісно поєднати.

При цьому, в основу цих розробок, як показано зокрема у роботах [2-5], було покладено саме вивчення досвіду реформ територіальної публічної влади у Польщі і Словаччині (автору статті випало працювати у 2007-2009 р.р. в робочій групі Мінрегіонбуду України з розробки пакету згаданих законопроектів в якості представника Асоціації міст України). Весь пакет із трьох нових і взаємоузгоджених законопроектів --«Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» та «Про адміністративно-територіальний устрій в Україні» — Мінрегіонбудом України був представлений на обговорення громадськості (зокрема, Асоціації міст України) та пройшов усі процедури узгодження і коригування в Кабінеті Міністрів України ще у 2009 році. Обґрунтування цих законопроектів найбільш повно висвітлено в монографії одного з розробників законопроектів, тодішнього директора департаменту Мінрегіонбуду України Ю.Ганущака [4].

Жодного подальшого просування згаданих законопроектів, які увібрали не тільки європейський досвід реформ, але й базувались на ґрунтовних дослідженнях історичного українського досвіду у 2010-2012 рр., не відбулося! Навпаки, у 2012-2013 рр. в Україні розпочалась кампанія обговорення начебто «нових» концепцій реформ місцевої влади, включаючи й місцеве самоврядування, та ще й під гаслами децентралізації і відповідності Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Україною ще у 1997 році. Натомість в Україні за останні 5-7 років спостерігався зворотній процес — поступова централізація багатьох владних повноважень і суттєве зниження фінансової спроможності місцевого самоврядування.

Схожі тенденції відбувались і у сфері державної підтримки регіонального розвитку в Україні, незважаючи на фактичний провал механізмів такої підтримки, запроваджених Урядом ще у 2006 р., та розробку нового механізму на основі передового європейського досвіду. Новий законопроект щодо державної підтримки регіонального розвитку, в розробці якого взяли участь кращі фахівці Асоціації Агенцій регіонального розвитку України, Мінрегіонбуду України та інших організацій (див. роботи [6,7]), був переданий в Адміністрацію Президента України у 2012 році Національним інститутом стратегічних досліджень. І навіть пройшов слухання у профільних комітетах Верховної Ради України у червні 2012 року (автору випало бути учасником цього обговорення). Втім, у Верховній Раді України його не поспішають приймати, водночас роблячи спроби вихолостити децентралізаційну сутність.

Звісно, окрім політичних причин відтермінування найважливіших законопроектів системних реформ в Україні, є ще одна вагома причина. Ни-

нішній політичний клас (політичною елітою ні владу, ні опозицію в Україні назвати важко) з величезною неохотою йтиме на реальну децентралізацію фінансів на користь місцевого самоврядування та ще й на фактичну ліквідацію владної вертикалі в особі місцевих державних адміністрацій, саме існування яких не лише не відповідає Європейській Хартії місцевого самоврядування, але й створює двовладдя в областях і районах. В цій ситуації єдина нація не зміцніле громадянське суспільство і активізацію євро інтеграційних процесів, яка нині відбувається.

Чи не через політику «відтермінування» реформ публічної влади ще у 2011 році на одному з Форумів громадянського суспільства Програми СП у польському місті Познані було констатовано, що Україна втратила лідерство у Програмі СП, поступившись Молдові і Грузії? Зауважимо, що за «Індексом євроінтеграції для країн СП» серед шістки країн були виділені дві групи: Молдова, Грузія і Україна; Вірменія, Азербайджан і Білорусь.

На засіданні Платформи «Демократія, добре врядування та стабільність» у м. Празі у вересні 2013 року доповідачами з усіх країн як ЄС, так і Програми СП було особливо наголошено на кількох важливих речах, які в узагальненому виді можна сформулювати наступним чином:

1. Програма СП за попередні роки відіграла й відіграє визначальну роль у євро інтеграційних процесах на пострадянському просторі.

2. Сама Програма СП буде вдосконалюватись і змінюватись відповідно до набутого досвіду і нових геополітичних викликів, загроз і тенденцій розвитку глобалізованого світу.

3. Успіх Програми СП неможливий без зустрічного руху з боку суспільств і влади країн СП; і цей успіх буде більшим, якщо консолідовану позицію займуть влада, бізнес і громадянське суспільство пострадянських країн, що обрали євроінтеграційний шлях розвитку.

У сенсі останньої тези особлива увага у Празі була звернена на українську делегацію та очікування підписання наприкінці листопада на саміті у м. Вільнюсі Угоди про Асоціацію України з ЄС. При цьому особливо підкреслювалось, що ця подія лише надасть старт справді реальним реформам в Україні, які відповідатимуть її історичному поверненню в лоно європейського цивілізаційного шляху розвитку після багатьох століть деформацій нації творення та формування української ідентичності.

Список використаних джерел:

1. *Лендъел М.О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: Монографія / Лендъел М.О. – Ужгород: Мистецька лінія, 2011. – 688 с.*

2. Куйбіда В.С. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / В.С. Куйбіда, В.В. Толкованов. – К. : Поліграфічний Центр «Крамар», 2010. - 258 с.
3. Лукаш О.В. Стратегії і бар'єри системних реформ в Україні / О.В. Лукаш; RC SFPA. – Пряшів-Ужгород, 2011. – 82 с.
4. Ганущак Ю.І. Територіальна організація влади. Стан та напрямки змін / Ю.І. Ганущак. – К. : «Легальний статус». – 2012. – 320с.
5. Бориславська О. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко. – DESPRO. – К.: «Софія». – 2012. – 128с.
6. Нова державна регіональна політика в Україні / Ред. В.С. Куйбіди. – К. : Поліграфічний центр «Крамар». – 2009. -232 с.
7. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / Ред. А Ткачука. – К. : Леста, 2011 – 260 с.

АНОТАЦІЇ

Andrusyak Y. The role of czech nobility in the military political opposition between Vladyslav II Jahellon and Matyash Korvin in 1471–1475

The military political fight was held for Czech land between Vladyslav II Jahellon and Matyash Korvin during 1471 – 1475. The Czech nobility played a great role in this opposition. A compromise was made and an agreement was signed after several meetings. Vladyslav II, as ancestor of the Czech throne had to pay 400 thousand ducat to Matyash Korvin or to his ancestors for Moravia, Silesia and Lusatia.

Key words: Vladyslav II Jagiellon, Matyash Korvin, the Czech gentry, Czech lands, Moravia.

Андрусяк Я. Роль чешского дворянства в военно-политическом противостоянии между Владиславом II Ягеллоном и Матяшем Корвином в 1471–1475 гг.

На протяжении 1471–1475 гг. происходила военно-политическая борьба за чешские земли между королями Владиславом II Ягеллоном и Матяшом Корвином. Немалую роль в этом противостоянии отыграло чешское дворянство. После нескольких съездов был достигнут компромисс и подписано примирение. Владислав II, в качестве наследника чешского престола, обязывался выплатить Матяшу Корвину или его наследникам 400 тыс. дукатов за Моравию, Силезию и Лужицы.

Ключевые слова: Владислав II Ягеллон, Матяш Корвин, чешское дворянство, чешские земли, Моравия.

Vidniansky S. Czechs in Ukraine (materials from the “Encyclopedia of the History of Ukraine”: in vol. 10 – vol. 9, 10 – K., 2012 – 2013)

The article examines the main centres of the Czech national minorities in Ukraine. The author presents statistic material, makes analysis of the activity of cultural & educational Czech societies which function in Kyiv, Lviv, Melitopol, Simferopol, Odesa, Lutsk, Uzhhorod and characterizes some achievements of scientists of the Uzhhorod National University in the field of Czech studies.

Key words: Czechs, Czech colonists, Ukraine, Pidkarpatska Rus, Zakarpattya (Transcarpathia), Czech public organizations, Czech cultural & educational societies

Виднянский С. Чехи в Украине (материалы с «Энциклопедии истории Украины»: в 10 т. – ТТ. 9,10. – К., 2012-2013)

В статье рассматриваются главнейшие центры деятельности чешского национального меньшинства в Украине. Наводится статистический материал, анализируется деятельность культурно-просветительских обществ чехов, которые функционируют в Киеве, Львове, Мелитополе, Симферополе, Одессе, Луцке, Ужгороде, подается информация о некоторых достижениях ученых Ужгородского национального университета в сфере богемистики.

Ключевые слова: чехи, чешские колонисты, Украина, Подкарпатская Русь, Закарпатье, общественные организации, культурно-просветительские общества чехов.

Vovkanych I., Andreyko V. Principal stages of the Czech national minority in Ukraine development

In this article the authors examine the evolution of the Czech national minority in Ukraine during the XIX - XX-th centuries, give analysis of complex social-economic and political factors that contributed to the migration of Czechs into the territory of Ukraine, as well as highlighting the main activities of the Czechs, who introduced the development of our state the features in many areas of society.

Keywords: Czech Republic, Ukraine, relocation, Czech minority, Ukrainian-Czech relations.

Вовканич И., Андрейко В. Основные этапы развития чешского национального меньшинства в Украине

В статье авторы исследуют вопросы эволюции чешской национального меньшинства в Украине в XIX-XX вв., дают анализ сложным социально-экономическим и политическим факторам, которые способствовали переселению чехов на территорию Украины, а также освещают основные направления деятельности чехов, которые привнесли в развитие нашего государства свои особенности во многих сферах жизнедеятельности общества.

Ключевые слова: чехи, Украина, переселение, чешское национальное меньшинство, украинско-чешские отношения.

Voloshyn T., Pop D. Great Moravia – the cradle of the Slavonic Christianity

Theme Christianization of the Slavs Slavic scholars interested for many centuries. However, because so far lacked archival materials as historical as linguistic, the topic was still not fully disclosed. The authors, gathered available to date historical and linguistic materials, reveal a new topic featuring a bumpy road showing the thorny path holy brothers had to go, extending between the Slavs great Christians doctrine.

Key words: Great Moravia, Cyril, Methodius, Christianization.

Волошин Т., Поп Д. Великая Моравия – колыбель славянского христианства

Тема христианизации славян интересует ученых-славистов уже много веков. Однако ввиду того, что до сих пор не хватало архивных материалов как исторического, так лингвистического характера, тема все еще оставалась не полностью раскрытой. Авторы статьи, собрав доступный на сегодняшний день историко-лингвистический материал, по-новому раскрыли тему, показав тернистый путь, по которому святым братьям пришлось идти, рас пространяя среди славян великое христианское учение.

Ключевые слова: Великая Моравия, Кирил, Мефодий, христианизация.

Voloshchuk S. Experience of the Czech Republic in NATO

In the article on the basis of generalization of information of informative sources, memoir literature a process and results of entry of Czech Republic to NATO is analyzed. The basic stages of preparation and finding by the country of membership in Alliance are certain. The role of the world and Czech politicians in these processes is outlined. Attention is spared to the changes of political and economic character after 1999 in the country. The Czech Republic's contribution to military-political activity of block in Euro-atlantic space and outside is examined in detail.

Key words: NATO, first wave of expansion, military-political activity, modernization; international safety.

Волощук С. Опыт участия Чешской Республики в деятельности НАТО

В статье на основе обобщения данных ряда информационных источников, мемуарной литературы анализируется процесс и результаты вступления Чешской Республики в НАТО. Определены основные этапы подготовки и обретения страной членства в Альянсе. Очерчена роль отдельных мировых и чешских политиков в этих процессах. Уделено внимание изменениям политического и экономического характера после 1999 г. в стране. Детально рассматривается вклад ЧР в военно-политическую деятельность блока в пределах и за пределами евроатлантического пространства.

Ключевые слова: НАТО, первая волна расширения, военно-политическая деятельность, модернизация, международная безопасность.

Zan M. Formation of bilateral relations between Ukraine and the Czech Republic in the cultural and humanitarian spheres: the experience of Transcarpathia

In the article identified the most important areas of cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and the Czech Republic. It was concluded that the dynamic development of bilateral relations between two countries in this field is carried out only in the 2000s. The experience of Transcarpathia in the context of joint projects implementation was considered. They bring together the Czechs and Ukrainians in the field of history and culture. Attention is paid to the successful model of the cooperation between Vysočina (Czech Republic) and Transcarpathian region (Ukraine).

Keywords: Ukraine, Czech Republic, cooperation, Transcarpathia.

Зан М. Формирование билатеральных связей между Украиной и Чешской Республикой в культурно-гуманитарной сфере: опыт Закарпатья

В статье обозначены наиболее важные направления культурно-гуманитарного сотрудничества между Украиной и Чешской Республикой. Установлено, что только в 2000-х годах происходит динамичное развитие билатеральных связей двух государств в этой сфере. Рассматривается опыт Закарпатья в контексте реализации совместных проектов, которые сближают чехов и украинцев в области истории и культуры. Обращается внимание на успешную модель сотрудничества между Краем Высочина (Чешская Республика) и Закарпатской областью (Украина).

Ключевые слова: Украина, Чешская Республика, сотрудничество, Закарпатье.

Keretsman N. Ukrainian music in Czechia (the last third of the XIX– beginning of the XX cent.)

The article is based on a rich actual material discussed Ukrainian-Czech relations in the field of music at the stage of completion of national cultures. This is a representation of Ukrainians in the Czech Republic by means of music. The main attention is paid to the study, promotion of Ukrainian songs, activities amateur groups to promote Ukrainian music (Society “Boyan” student scientific societies Vienna, Prague, Pshybrama), tours of the representatives of Ukrainian vocal school. Czech musicians appeal to Ukrainian issues. Great importance have had the personal contacts between musicians.

Key words: cultural relations, music, mutual influences, professional and amateur forms of culture.

Керецман Н. Украинская музыка в Чехии (последняя треть XIX– начало XX в.)

В статье рассмотрены украинско-чешские святы в области музыкального искусства на этапе завершения формирования национальных культур. Речь идет о репрезентации в Чехии украинства средствами музыкального искусства. Главное внимание уделено изучению, популяризации украинской песни, деятельности любительских коллективов для пропаганды украинского музыкального искусства (товарищество «Боян», студенческие научные товарищества Вены, Праги, Пшибрама), гастрольные поездки представителем украинской вокальной школы. Рассматривается и такая форма музыкальных связей как обращение чешских музыкантов к украинской тематике. Наводятся примеры личных контактов музыкантов, раскрыто их значение.

Ключевые слова: культурные святы, музыкальное искусство, взаимовлияние, профессиональная и любительская формы культуры.

Kirsenko M. Tomash Garrick Masaryk and the first Czechoslovakian political emigration

The Czech leaders did not wish to destroy Austro-Hungary regarding it as a protective buffer against German and Russian assimilation threat. The WWI changed their mind since it proved clear that the Dual Monarchy would not survive in any case. Professor Tomas Garrigue Masaryk and Dr Edward Benes organized the Czechoslovak National Council in Paris with branches elsewhere. Their intelligence Mafia network supplied Entente Powers with strategic information of their enemies. There were formed voluntary legions in France, Italy, and in Ukraine. After the Brest Peace Treaty, this Czechoslovak Corps retreated via Siberia and played role in Russian civil war. Masaryk offered an attractive concept of Little Nations rights’ defense as the Entente aim. At the Paris Conference Benes managed to gain most territorial claims of the Czechoslovak Republic, though it faced future conflicts. This experience served as a valuable example for political emigrants from the whole East-Central Europe in the World and Cold War.

Key words: Tomash Garrick Masaryk, Edward Benesh, the Entente, Austro-Hungary, Czechoslovakian National Council in Paris

Кирсенко М. Томаш Гарик Масарик и первая чехословацкая политическая эмиграция.

Чешские деятели не желали уничтожить Австро-Венгрию, считая ее защитным буфером от возможного поглощения немцами или русскими. Первая Мировая война изменила это, так как стало понятно, что дуалистическая монархия никак не сохранится. Профессор Томаш Гарик Масарик и доктор Едвард Бенеш создали Чехословацкий Национальный совет в Париже с филиалами в других странах. Разведывательная сеть Мафии передавала Антанте стратегические ведомости о ее врагах. Было роздано добровольческие легионы во Франции, Италии, Украине. После Брестского мира Чехословацкий корпус, отступая сквозь Сибирь на восток принял участие в гражданской войне в России. Масарик выдвинул притягательную концепцию защиты прав малых наций целью Антанты. Бенеш на Парижской конференции смог добиться того, что Чехословацкая республика в значительной степени удовлетворила свои территориальные домогательства, хотя вскоре на нее обрушилось много конфликтов. Опыт стал примером для политэмигрантов с Восточно-Центральной Европы в Мировых и Холодных войнах.

Ключевые слова: Томаш Гарик Масарик, Едвард Бенеш, Антанта, Австро-Венгрия, Чехословацкий Национальный совет в Париже.

Klyuchivsky Y. The Experience of the Czech Republic in development of information and institutional bases of assistance to tourism

Strategic approaches of creation of effective system of development of tourism in the Czech Republic in post-socialist period are considered. It is shown that creation of information system about the country, formation of a network of tourist information centers and deepening of the international cooperation of the Czech Republic became the main preconditions of effective development of tourism.

Keywords: tourism, tourist information centers, network, international cooperation.

Ключивский Ю. Опыт Чешской Республики в развитии информационно-институциональных основ содействия туризму

Рассмотрены стратегические подходы создания эффективной системы развития туризма в Чехии в постсоциалистический период. Показано, что главными предпосылками эффективного развития туризма стало создание информационной системы о стране, формирование сети туристических информационных центров и углубления международного сотрудничества Чешской Республики.

Ключевые слова: туризм, туристско-информационные центры, сеть, международное сотрудничество.

Klyuchkovych A. Structural peculiarities of party systems in the Czech Republic and Slovakia at the present stage: a comparative analysis

Party-political configuration in the modern Czech Republic and Slovakia is analyzed in this article. Main peculiarities and trends of party systems development that

emerged in the context of recent national parliamentary election are singled out. The author comes to the conclusion that the results of the parliamentary elections in 2010, 2012 are led to the reorganization of the party system in the Czech Republic and Slovakia, with a change in structure and political influence of their subjects.

Keywords: Czech Republic, Slovakia, party system, parliamentary elections, coalition.

Ключкович А. Структурные особенности партийных систем Чехии и Словакии на современном этапе: сравнительный анализ

В статье анализируется партийно-политическая конфигурация в современной Чехии и Словакии, выделяются особенности и основные тенденции развития партийных систем, наметившиеся в контексте последних общенациональных парламентских выборов. Делается вывод о том, что результаты парламентских выборов 2010, 2012 гг. привели к реорганизации партийных систем Чехии и Словакии, изменив состав и политическое влияние их субъектов.

Ключевые слова: Чехия, Словакия, партийная система, парламентские выборы, коалиция.

Korsak R. Geographic study Ukraine interstate cooperation and the Czech republic in the writing of foreign scientists

The article is devoted to the analysis of scientific works of foreign scholars who have dealt with the problem of political and economic cooperation between Ukraine and the Czech Republic, the course of the main directions of the foreign policy of the Czech Republic to the EU and the countries of Eastern Europe in the early twenty-first century. Also for the first time in Ukrainian history dissertation research examined the Russian and Czech scientists on the transformation of socio-economic relations of the Czech Republic and its foreign policy in the European Union membership.

Keywords: Czech Republic (CR), the EU and Ukraine, NATO, Eastern Europe, “Benes Decrees” integration.

Корсак Р. Страноведческие исследования межгосударственного сотрудничества Украины и Чехии в работах зарубежных ученых

Статья посвящена анализу научных трудов зарубежных ученых в которых рассматриваются страноведческие проблемы политического и экономического сотрудничества Украины и Чехии, развитие основных направлений внешней политики Чехии со странами ЕС и странами Восточной Европы в начале XXI века. Также в работе впервые в украинской историографии рассматриваются диссертационные исследования российских и чешских ученых на тему трансформации общественно-экономических отношений ЧР и ее внешнеполитический курс в условиях членства в Евросоюзе.

Ключевые слова: Чехия (ЧР), ЕС, Украина, НАТО, Восточная Европа, «Декреты Бенеша», интеграция.

Lemak V. Legal Reform in the Czech Republic: Lessons for Ukraine

This article is devoted to the peculiarities of legal reform in the Czech Republic. Particular attention is paid to the role of constitutional reform. Conclusions on possible lessons for legal reform in Ukraine are made.

Keywords: Czech Republic, legal reform, constitution

Лемак В.В. Правовая реформа в Чешской Республике: уроки для Украины

Статья посвящена особенностям проведения правовой реформы в Чешской Республике. Особое внимание уделяется роли реформы конституции. Сделаны выводы относительно возможных уроков для проведения правовой реформы в Украине.

Ключевые слова: Чешская Республика, правовая реформа, конституция

Lendel M. The specifics of the local political process in Czech Republic: the small is beautiful!

The sense of the theoretical discussion on the optimal community size for the governance and democracy is described. The influence of Czech Republic territorial structure on the local political processes and institutes is defined. The conclusion is made that small size of the community is not the obstacle for the local democracy functioning.

Key words: Czech Republic, local community, size of the community.

Лендель М. Специфика местного политического процесса в Чешской Республике: локальное – прекрасно!

Описано содержание теоретической дискуссии по поводу оптимального для процессов управления и демократии размера общины. Определено влияние административно-территориальной структуры Чешской Республики на содержание политических процессов и институтов в местных общинах. Сделано вывод, что малый размер общин в этой стране не являет собой препятствие для функционирования местной демократии.

Ключевые слова: Чешская Республика, местная община, размер общины.

Likhтей I. Regency of the Brandenburg Margrave Otton V the Long over the Heir to the Czech throne Vaclav (1278–1283)

The article reviews the events which took place in the Czech Kingdom in 1278-1283. At that period, due to the death of the king Prshemyzl Ottokar II and his son Vaclav being underage, the land was divided among few powerful rulers: German King Rudolf I Hapsburg, Wroclaw Prince Henrique IV Probus and Brandenburg Margrave Otton V the Long. The latter became the guardian of the minor Vaclav and had to manage the Czech lands. But Otton V the Long appeared to be the bad governor; he took Vaclav out of the country and tried to isolate him from the Czech people. Author comes to the conclusion that the situation intensified activity of the Czech gentry and they maximally exerted themselves to return Vaclav home.

Key words: Rudolf I Hapsburg, Brandenburg Margrave Otton V the Long, Wroclaw Prince Henrique IV Probus, Czech gentry.

Лихтей И. Регентство бранденбургского маркграфа Оттона V Длинного над наследником чешского трона Вацлавом (1278–1283)

В статье рассматриваются события, которые происходили в Чешском королевстве в 1278–1283 годах. В это время вследствие гибели короля Пршемысла Откара II и малолетства его сына Вацлава страну было разделено между несколькими владельцами: германским королем Рудольфом I Габсбургом, вроцлавским князем Генриком IV Пробусом и бранденбургским маркграфом Оттоном V Длинным. Последний стал опекуном малолетнего Вацлава и должен был управлять чешскими землями. Однако Оттон показал себя плохим управителем, вывез Вацлава из страны и всячески хотел изолировать его от чешского народа. Автор делает вывод, что такая ситуация активизировала чешскую шляхту, которая приложила максимум усилий для того, чтобы вернуть Вацлава домой.

Ключевые слова: Рудольф I Габсбург, бранденбургский маркграф Оттон V Длинный, вроцлавский князь Генрик IV Пробус, чешская шляхта.

Luksha O. The Czech Republic, Program of Eastern Partnership and the Ukrainian reforms

The generalized analysis of a role of the Czech Republic in support of the Program of East Partnership of EU for the new planning period of 2014-2020 is carried out. For the analysis results of participation of the author in meeting of the “Democracy, Good Governance and Stability” Platform of the Program of East Partnership of EU which took place in Prague on September 26, 2013 are used. Situation about reforms of local government and regional development in Ukraine are generalized.

Key words: Program of East Partnership, Czech Republic, system reforms, democracy, public administration.

Лукша О.В. Чешская Республика, Программа Восточного партнерства и украинские реформы

Осуществлен обобщенный анализ роли Чешской Республики в поддержке Программы Восточного партнерства ЕС на новый планировочный срок 2014-2020 г.г. Для анализа использованы результаты участия автора в заседании Платформы «Демократия, Хорошее управления и Стабильность» Программы Восточного партнерства ЕС, которое состоялось в г. Праге 26 сентября 2013. Обобщенная ситуация относительно реформ местной власти и регионального развития в Украине.

Ключевые слова: Программы Восточного Партнерства, Чешская Республика, системные реформы, демократия, публичное управление.

Matiash S. The Seym of 1608 in the Crown of Vaclav the saint as the example of the local self-government

States, which formed at the beginning of 17th century on different lands Kingdom of Bohemia, have taken part in solution the main problems in the country. At the same time each convocation has got its own features, it may have been the items of meeting or

different ways of discussion. No exception, at the convocation in 1608 states had formed the request to the King in articles, but the way of solution must have been preceded during more than two weeks as usual.

Key words: Czech lands, Czech camps, the Sejm, Rudolf II Habsburg .

Матяш С. Сейм 1608 г. в Короне св.Вацлава как пример местного самоуправления

Социальные сословия земель короны св. Вацлава, которые сформировались в начале XVII ст., занимались решением общегосударственных дел. Каждое собрание, сейм, имело свои особенности – или же вопрос сбора, или сам процесс проведения. Не исключением был и сейм 1608 г., который был проявлением интересов делегатов, как следствие, были изложены артикулы-просьбы к королю, но при этом компромиссное решение требовало времени, и это было более чем длительность сейма – две недели.

Ключевые слова: чешские земли, чешские сословия, сейм, Рудольф II Габсбург.

Maradyk N. The influence of political culture on the formation of public authorities in the Czech Republic

This article is devoted to studying the impact factors of political and cultural nature of the formation of public authorities in the Czech Republic. It is shown that the political culture of the Czech society is high. During the post-socialist period in the Czech Republic confirmed attitude to democracy as the best political regime. The activist political culture evidenced by high participation to the national and local level, and the overall level of satisfaction with the system of public administration can be confirmed by increasing confidence to the relevant authorities and agencies.

Keywords: civil society, political culture, public authority, Czech Republic.

Марадык Н. Влияние политической культуры на формирование органов публичной власти в Чешской Республике

Данная статья посвящена изучению влияния факторов политико-культурного характера на формирование органов публичной власти в Чешской Республике. Определено, что уровень политической культуры чешского общества является высоким. За постсоциалистического периода в Чехии упрочилось отношение к демократии как к оптимальному политическому режиму. Активистский тип политической культуры подтверждается высокими данными участия на национальном и местном уровне, а общий уровень удовлетворения системой публичного управления можно подтвердить ростом доверия к соответствующим органам власти и структурам.

Ключевые слова: гражданское общество, политическая культура, публичная власть, Чешская Республика.

Mokryanin D. The political changes in Central Europe at the first half 10th century and their influence on character Czech-German relations

German was formed in 911 and needed several decades for its consolidation. For German rulers there were two problems: invasions of Hungarian squads and hostile relations with conglomerated Elbe and Baltic tribes between Elbe and Oder and the leaders were often worked on a war field with Hungarians. In the first quarter of the 10th century German rulers of Saxon dynasty began systematic expansion against Polabo-Baltic Slavs. The rulers of Czech Republic Prshemislovich helped it actively who were entered into the international arena. The situation of Polabo-Baltic Slavs was complicated with their stubborn resistance of Christianity.

To solve the main foreign policy task which was awaited it from Germany and Europe and the defeat of the Hungarian predatory squads started in the middle of the 10th century by German king Otto I. Boleslav I with the squad of 1000 soldiers came to help Czech prince Otto I. In 955 on the river Lech in Bavaria united armies inflicted Hungarians into a crushing defeat from which they were unable to recover. The Lech's battle had the European importance and was the final event of more than half a century of confrontation of Central and Eastern Europe of Hungarian military squads.

Key words: German, the Saxons, Polabo-Baltic Slavs, Prshemislovich, Otto I, Boleslav I, Central Europe.

Мокрянин Д. Политические изменения в Центральной Европе в первой половине X века и их влияние на характер чешко-немецких отношений

Германское государство образовалась в 911 году и требовало несколько десятилетий для своей консолидации. Перед немецкими обладателями стояли две проблемы: наезды венгерских войск и враждебные отношения с конгломератом полабских и прибалтийских славянских племен между Эльбой и Одером, вожди которых часто сотрудничали на военном поле с венграми. В первой четверти X в динамические немецкие властители Саксонской династии начали систематическую экспансию против полабо - прибалтийских славян. Активно помогали им в этом обладатели Чешского государства Пршемисловичи, что вступили на международную арену. Ситуацию полабо-прибалтийских славян осложняло их упорное сопротивление христианизации.

К решению главной внешнеполитической задачи, которого от него ждала Германия и Европа, разгрома венгерских грабительских войск приступил в середине X в. германский король Оттон I. В помощь Оттону I пришел и чешский князь Болеслав I с войском 1000 воинов. В 955 году на реке Лех в Баварии объединенные войска нанесли венграм сокрушительное поражение. Битва на реке Лех имела общеевропейское значение, стала заключительным событием в более чем полувековом противостоянии Центральной и Западной Европы венгерским военным войскам.

Ключевые слова: Германское государство, Саксонская династия, полабо-прибалтийские славяне, династия Пршемисловичей, Оттон I, Болеслав I, Центральная Европа.

Nahirnyak T. Situation and status of Czech gentry according to titulary before and after the White Mountain

Battle of White Mountain is one of those events which change further course of the history of the state, serves a turning point in position and status of nobility which is studied in this work and that is reflected in titulature. The nobles were unclosed layer with the most privileges and a lot of political rights and great fortune before Battle of White Mountain but they lost their positions due to the conversion of elective throne to the hereditary possessions of Habsburgs, which resulted in the limitation of nobles' participation in political life. The division within the nobles also enhanced, established division on the lords and knights deepens, which is connected with distinguishing of the titled aristocracy. The differentiation of nobility, which included seniority of a family and property status, was typical for the XVII century and divided all gentry on the higher nobility – magnates, and free lords and lower – knights, who are often referred to a transitional link between two layers of nobles, and untitled nobility, that was usual land aristocracy. We also reviewed compliance between titulature and newly introduced by a king hierarchy and status.

Key words: the Czech kingdom, the Czech camps, the battle of the White Mountain, the Habsburgs.

Нагирияк Т. Положение и статус шляхты Чехии по титулатуре до и после Белой Горы

Белогорская битва относится к тем событиям, которые изменяют дальнейший ход истории государства, выступает переломным этапом в положении и статусе исследуемой в работе шляхты, что находит свое отображение в титулатуре. Будучи до Белой горы наиболее привилегированным незамкнутым слоем с большим количеством политических прав и владея значительным богатством, она теряет свои позиции в связи с превращением выборного трона в наследственное владение Габсбургов, вследствие чего участие шляхты в политической жизни ограничивается. Размежевание в среде шляхты также усиливается, устоявшийся раздел на панов и рыцарей углубляется, что связано с возвышением титулованной аристократии. Для XVII в. характерна дифференциация шляхты с учетом старшинства рода и имущественного статуса на высшую шляхту – магнатов и свободных панов и нижшую – рыцарей, как переходное звено между двумя шляхетскими сословиями, и нетитулованную шляхту, которая выступала, как правило, земельной аристократией. В работе также рассмотрено соответствие титулатуры нововведенным королем иерархии и статусу.

Ключевые слова: Чешское королевство, чешские сословия, битва на Белой Горе, Габсбурги.

Pavlyshyn L. Features of the development of bilateral relations and priorities of the Czech Republic

This article highlights the peculiarities the formation and development of the bilateral relation of the Czech Republic in context of its foreign policy. The article deals with neighborhood policy and regional cooperation of the Czech Republic in the period after breakup Federation and the first years of the sovereign Czech Republic. In the context

of the Eastern vector of foreign policy and the formation of bilateral relations the Czech Republic consider the formation of Ukrainian-Czech cooperation.

Keywords: Czech Republic, bilateral relations, foreign policy.

Павлишин Л. Особенности развития и приоритеты двусторонних отношений Чешской Республики

Данная статья освещает особенности становления и развития двусторонних отношений Чешской Республики в контексте ее внешней политики. Сделано анализ политики соседства регионального сотрудничества Чешской Республики в период после распада Федерации и первые годы существования суверенной Чешской Республики. В контексте восточного вектора внешней политики и формирования двусторонних отношений Чешской Республики рассмотрено формирование украинско-чешского сотрудничества.

Ключевые слова: Чешская Республика, двусторонние отношения, внешняя политика

Palinchak M. Relations between state and church in Czech Republic

The objectives of this paper are to study the status of religious rights in the Czech Republic at present, which should help to more deeply understand the nature of the relationship between public institutions such as state and church, studying and summarizing the experience of post-socialist countries in the area of church-state relations, and the wording recommendations for improving the legal framework of church-state relations, which correspond to characteristic presentation for Ukrainian citizens and the interaction between secular and spiritual power, the system of value orientations Ukrainian nation and special role in this choice an integral part of civil society - religious organizations.

Keywords: church, state, Czech Republic

Палинчак Н. Взаимоотношения государства и церкви в Чешской Республике

Задачами данной статьи является изучение состояния реализации религиозных прав в Чешской Республике на современном этапе, который должен помочь более глубоко понять природу отношений между такими общественными институтами, как государство и церковь; изучение и обобщение опыта постсоциалистических стран в сфере государственно-церковных отношений, а также формулирование рекомендаций по совершенствованию законодательной базы государственно-церковных отношений, которая отвечала бы свойственному украинскому представлению о взаимодействии граждан и светской и духовной власти, системе ценностных ориентаций украинской нации и особой роли в этом выборе неотъемлемого элемента гражданского общества – религиозных организаций.

Ключевые слова: церковь, государство, Чешская Республика.

Penyak P. Jan Eisner and study of antiquities of Transcarpathia

The article is sanctified to the study of the oldest times of Transcarpathia by the Czech historian and archaeologist, academician Jan Eisner. Being in 20 – 30 th of XX century in Bratislava, in the circle of scientific interests of scientist it got and old past Transcarpathia as a contiguous with Slovakia region, in particular, time of neolit, bronze age, Hallstat period, time of Laten. Turned the special attention of Jan Eisner on a period from appearance of Slavs in the Tisza – Danubian basin and to the origin of the Hungarian state, defined him as site of ancient settlement epoch.

Key words: Jan Eisner, Transcarpathia, antiquities, site of ancient settlement epoch.

Пеняк П. Ян Эйсер и изучение древностей Закарпатья

Статья посвящена изучению древних времён Закарпатья чешским историком и археологом, академиком Яном Эйсером. Во время пребывания в 20 – 30-е годы XX ст. в Братиславе, в поле научных интересов учёного вошла и древняя история Закарпатья как региона, близкого Словакии в историческом и этническом плане, в частности, эпоха неолита, бронзовый век, гальштатский период, эпоха латена. Особенное внимание Ян Эйсер обратил на период от прихода славян в Тисо-Дунайский бассейн и до возникновения раннефеодального венгерского государства, определил его как городищенская эпоха.

Ключевые слова: Ян Эйсер, Закарпатье, древности, городищенская эпоха.

Polianovska O. Edvard Beneš's Views on the Fundamental Principles of the League of Nations functioning

The views of Edward Benes on the activities of the League of Nations are analyzed in the article: the reasons for its emergence and principles of functioning, which is a hot topic for research in the context of Czechoslovak interwar foreign policy. On the basis of Edvard Beneš writings, the evolution of his political ideas in the sphere of collective security is presented, also the differences in the conceptions of the 20-s -30-s are identified. As a conclusion it is argued that for Edvard Beneš the League of Nations was the guarantor of his foreign policy interests as well as the democratic forum for international cooperation.

Key words: Edvard Benes, League of Nations, collective security, international relations, disarmament, peaceful resolution of international conflicts

Поляновская Е. Взгляды Эдварда Бенеша на основные принципы функционирования Лиги Наций

В статье осуществлен анализ взглядов Эдварда Бенеша на деятельность Лиги Наций: причины ее появления и принципы функционирования, что является актуальной темой для исследования в контексте изучения различных аспектов внешней политики Чехословакии межвоенного периода. На основе работ чехословацкого деятеля представлена эволюцию его политических представлений в области коллективной безопасности и определены различия в концепциях и проектах 20-х–30-х гг. Как вывод, утверждается, что Лига Наций, с точки зрения Эдварда Бенеша, выступала, с одной стороны, гарантом его внешнеполитических интересов, а с другой

– демократическим форумом для эффективного сотрудничества на международном уровне.

Ключевые слова: Эдвард Бенеш, Лига Наций, коллективная безопасность, международные отношения, разоружение, мирное разрешение международных конфликтов

Prokhnenko I. Findings of the Loshtice utensils in the King castle ruins

High quality ceramic glasses and bowls, produced, according to the mapping of findings on Morava, admittedly in Lostica (Olomouc area) or in the nearby area, are outstanding among the Medieval pottery complexes. Ceramics is distinguished by burning to the clinking stance, which resulted by reddish - vinous color and uniformed covering by the “warts”, which make the surface shaggy. Taking into account all mentioned above, it is possible to confirm the relationships between population of Moravia and Transcarpathia in XV - beginning of XVI century and define the boundary of spreading of Moravian ceramics in eastern direction, towards Korolevo castle.

Key words: Lostice, Moravia, Eastern Slovakia, Transcarpathia, Middle Ages, castle, pottery, import.

Прохненко И. Находки лоштицкой посуды на руинах Королевского замка

В позднесредневековых керамических комплексах Европы особое место занимают высококачественные стаканы и кубки, обожжённые до звенящего состояния, в результате чего они приобрели красно-бордовый цвет и равномерное покрытие пупырышками-“бородавками”, создающими шершавую поверхность. Изготавливались подобные сосуды на Мораве, предположительно в Лоштицах или в их ближайшей округе. Находки, полученные экспедицией Ужгородского национального университета в 2007 и 2013 гг., позволили расширить крайнюю границу распространения моравской керамики в восточном направлении до Королёвского замка и говорить о связях населения Закарпатья с Моравией в XV – начале XVI в.

Ключевые слова: Лоштице, Моравия, Восточная Словакия, Закарпатье, средневековье, замок, керамика, импорт.

Stryapko A. First direct presidential elections In the Czech Republic and analysis of the first 100 days of Milos Zeman's presidency

In article is analyzed the process and the results of presidential Campaign in Czech Republic, held in early 2013, which ended with the victory of the left-wing politician Milos Zeman. The main problems of internal political development are underlined.

Keywords: presidential elections, the Czech Republic, EU.

Стряпко А. Первые прямые президентские выборы в Чешской Республике и анализ первых 100 дней президентства Милоша Земана

В статье проанализированы ход и результаты президентской кампании в Чешской Республике, которая состоялась в начале 2013 года, и закончилась победой

левого политика Милоша Земана. Определены основные проблемы внутривнутриполитического положения Чешской Республики. Определены важнейшие аспекты сотрудничества Чехии и ЕС в контексте политических изменений в ЧР.

Ключевые слова: президентские выборы, Чешская Республика, ЕС.

Stryapko I. Experience of the administrative reform in Czech Republic

This paper examines the problem of administrative reform in the Czech Republic. The author analyzes the specific course of reform and factors that affected it. The possibility of adaptation and use of the Czech experience for Ukraine.

Keywords: administrative reform in the Czech Republic, the administrative-territorial reform of local government.

Стряпко И. Опыт административной реформы в Чешской Республике

В статье исследуется проблема административной реформы в Чехии. Анализируется специфика течения реформы и факторы, которые повлияли на нее. Рассматривается возможность адаптации и использования чешского опыта для Украины.

Ключевые слова: административная реформа в Чехии, административно-территориальная реформа, местное самоуправление.

Tokar M. The Branching of the Social Organizations of Zakarpattia as the Manifestation of the Civic Society in the First Czechoslovak Republic.

The article informs about the whole net of the social organizations of Zakarpattia during the First Czechoslovak Republic in 1919–1939 years. It demonstrates their role in the formation of the principles of the social society and the varieties of the social associations. It also accents the attention to the popular associations of that time.

Key words: Zakarpattia, social organization, social society.

Токар М. Разветвление гражданских организаций как Закарпатье как проявление гражданского общества в Первой Чехословацкой Республике

В статье рассматривается сеть общественных организаций Закарпатье времен Первой Чехословацкой Республики (1919 – 1939). Доказывается их роль в формировании основ гражданского общества. Фиксируется профильное множество видов обществ. Акцентируется внимание на популярных объединениях того времени.

Ключевые слова: Закарпатье, общественная организация, гражданское общество, демократия.

Snitzer I. Act federalization of Czechoslovakia in 1968 as an attempt to settle the Czech-Slovak conflict in the country

The article describes the main reasons for the growth of the Czech-Slovak conflict before the «Prague Spring» in 1968 and attempts to resolve them through the enactment of the Czechoslovak federation. In particular, analysis of the main provisions of the law

and its implementation shows how the relationship influenced the Czechs and Slovaks.

Keywords: Czechs, Slovaks, Czechoslovak Socialist Republic, the law of the Czechoslovak federation.

Шницер И. Закон о федерализации ЧССР 1968 года как попытка урегулирования чешско-словацких противоречий в государстве

В статье рассмотрены основные причины нарастания чешско-словацких противоречий накануне «Пражской весны» 1968 года и попытки их урегулирования путем принятия закона о чехословацкой федерации. Также проанализированы основные положения закона и показано как его реализация повлияла на взаимоотношения чехов и словаков.

Ключевые слова: чехи, словаки, Чехословацкая социалистическая республика, закон о чехословацкой федерации.

Наукове видання

**УЖГОРОДСЬКІ ЧЕСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, ПОЛІТИКА, ПРАВО**

Науковий збірник

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка – Ренати Кокіної

Дизайн обкладинки – Катерини Малько

Оригінал-макет виготовлено у “Поліграфцентрі “Ліра”
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

Підписано до друку 27.10.2013 р. Формат 60x84/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman. Ум.друк.арк. 15,8. Тираж 200 прим. Замов. № 2066.

Видано та віддруковано у ТОВ “Поліграфцентр “ЛІРА”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25.
www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

У-33 Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право : Наук. зб. / Ред. Лендьел М., Ліхтей І., Стряпко А. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. – 272 с.

ISBN 978-617-596-132-2

Збірник презентує матеріали перших Ужгородських чеських наукових читань, що проводилися 30 травня 2013 року на базі Ужгородського національного університету з ініціативи Науково-дослідного інституту Центральної Європи та Центру історичних студій з богемістики і словакістики.

Для науковців, студентів, учителів, всіх, хто цікавиться минувиною та сучасністю чеського народу.

ББК 63.3(4УКР–4ЗАК)
УДК 94(477.87)